

Т.Н. Зиёзода, Р.Я. Шарифов

ТАЪРИХИ УМУМӢ

ТАЪРИХИ АСРҲОИ МИЁНА

Китоби дарсӣ барои синфи 6
Нашри 2-юм бо тағйиру иловаҳо

Мушовараи Вазорати маорифи
Ҷумҳурии Тоҷикистон тавсия кардааст

Душанбе
«Мухаммад - Асар»
2012

Зиёзода Т.Н., Шарифов Р.Я. Таърихи умумӣ: Таърихи асрҳои миёна. Китоби дарсӣ барои синфи 6-уми макотиби таҳсилоти умумӣ. – Душанбе: «Муҳаммад - Асар», 2012. – 288 саҳифа.

Ҷадвали истифодаи иҷоравии китоб

№	Ному насаби хонанда	Синф	Соли хониш	Ҳолати китоб (баҳои китобдор)	
				Аввали сол	Охири сол

Муаллимони мӯҳтарам!

Хоҳишмандем, фикру мулоҳизаҳои худро оид ба мазмуни китоби дарсии мазкур ба нишони 734024, ш. Душанбе, кӯчаи Айний, 45, Пажӯҳишгоҳи рушди маорифи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон ирсол намоед.

МУҚАДДИМА

Ба хонандагони синфи 6

Хонандагони азиз!

Шумо дар синфи 5 таърихи дунёи қадимро омӯхта, дар бораи халқу давлатҳои он замон маълумоти пурқимат ба даст овардед.

Ин донишҳо ба шумо барои фаҳмидани таърихи асрҳои миёна, ки омӯзиши онро оғоз менамояд, кӯмак мерасонанд.

Китоби дарси таърихи асрҳои миёна, ки Шумо дар даст доред, аз оғози асри III то нимаи дууми асри XV-ро дар бар гирифта, яке аз марҳалаҳои муҳимтарини таърихи башарро инъикос менамояд. Дар ин китоб бо халқу давлатҳои дунёи қадим дар марҳалаи баландтари пешрафт қарор доштанд.

Давлатҳои асримиёнагиро феодалӣ ном мекунанд, чунки дар онҳо ҳокимияти подшоҳӣ, қароӣ, императорӣ ва ё султонӣ меросию мутлақ буда, ашрофони соҳибони асосии заминҳои дороии дигар буданд. Сохти феодалӣ дар ҳар як давлати асримиёнагӣ гайр аз нишонаҳои умумӣ хусусиятҳои хоси худро дошт, ки ба онҳо ҳангоми омӯзиши китоби дарсӣ шинос мешавад.

Дар ин қисмати таърихи умумӣ ба давлатҳои машҳури асрҳои миёна диққати қалон дода шудааст. Онҳо симони воқеии ин давра муайян намудаанд. Дар байни ин кишварҳо: Сосониён, Ҳайтолиён, Ҳокони Турк, давлати Франк, империяи Карл Кабир, империяи Византия, Хилофати Араб, Сомониён, давлатҳои Чин, Ҳиндустон, Ғазнавиён, Хоразмшоҳон, Ғуриён, Куртҳои Хирот, империяи Муғул, Англия, Олмон, Русия, империяи Темурӣ, Сафавиёни Эрон, Султони Туркҳои Усмонӣ, Темурӣи Ҳинд ва давлатҳои Америка ҳастанд.

Дар китоби дарсӣ ба шумо оид ба муносибатҳои байни-ҳамдигарии давлатҳои асримиёнагӣ, идораи давлат, масъалаҳои ҷанг ва сулҳ, рушди кишоварзӣ, касбу ҳунар, тижорат, ба вучуд омадани олооти нави меҳнат, қорхонаҳо ва пешрафти илму фарҳанг маводи қаровон пешниҳод қарда шудааст.

Ҳуллас, таърихи асрҳои миёнаро омӯхта, Шумо аз он ҷиҳатҳои гуногуни ҷомеаи асри миёнаро дарёфта, донишу малака ва ҷаҳонбинии худро васеъ хоҳед қард.

БА ОМУЗГОРОНИ ФАНИИ ТАЪРИХ

Ҳамкасбони гиromӣ!

Китоби дарсии таърихи асрҳои миёна, мутобики барномаи таълими таърихи умумии нашри соли 2002 таълиф гардидааст. Мо, муаллифон, мехостем таваҷҷӯҳи шуморо ба як хусусияти ин китоби дарсӣ ҷалб намоем.

Ба шумо маълум аст, ки дар таърихи асрҳои миёна давлату давлатдории мардуми форсизабон, аз он ҷумла, халқи тоҷик дорои мақоми баланд мебошад. Аз ин сабаб, дар сурати дар китоби дарсии таърихи асрҳои миёна инъикос накардани таърихи индавраинаи халқи тоҷик, курси таърихи умумӣ аз як ҷузъи муҳимтарини худ маҳрум мешуд. Аз ин рӯ, тибқи усули робитаи байни ду курси таърих, маводи курсҳои таърихи умумӣ ва таърихи халқи тоҷики асрҳои миёнаро дар китоби мазкур дар ҳамгирой ҷо ба ҷо кардем. Ин усул имконият медиҳад, ки хонандагон нақши давлатҳои форсу тоҷикро дар таърихи башар хуб дарк карда, оид ба таърихи асрҳои миёнаи ҷаҳон дониши тому воқеӣ пайдо намоянд.

Ба Шумо ва ба шогирдони Шумо дар таълим ва омӯзиши таърихи асрҳои миёна барор мехоҳем.

Муаллифон

Боби I. МАМЛАКАТҲОИ ШАРҚ ДАР АСРҲОИ III–XII

§1–2. ДАВЛАТИ СОСОНИЁН

ТАЪСИСЁБИИ ДАВЛАТИ СОСОНИЁН. Аз таърихи дунёи қадим дар ёд доред, ки баъд аз парокандашавии империяи Искандари Мақдунӣ дар қисмати шарқии он якчанд давлатҳои мустакил ташкил ёфтанд, ки дар байни онҳо калонтаринаш Порт буд. Ба қаламрави ин давлати пуриқтидору пахновар лашкари Рим тез-тез ҳамла карда, онро хароб ва заиф мегардонд. Ҷангҳои дуру дароз бар зидди таҷовузкорони римӣ қабिलाҳои юэҷӣ ва низову хархашаҳои дохилии сулолаи Аршакиён давлати Портро аз байн бурданд. Ардашери I Бобакон, ки ҳокими вилояти Истаҳр буд, соли 224 Аршакии охири – Артабони V-ро шикаст дода, дар Форс ба ҳокимият соҳиб шуд. Давлати нав ташкилкардаи Ардашер номи давлати Сосониёнро гирифт.

Бобои Ардашери I Сосон ном дошта, коҳини маъбади зардуштии Анаҳита буд. Номи сулолаи Сосониён ва давлати Сосониён аз номи бобои Ардашери I пайдо шудааст.

Ардашери I Бобакон баъди чанде ҳокимияти худро қариб дар тамоми Форс паҳн карда, соли 226 ба тахти подшоҳии давлати Сосониён нишаст.

Ардашер худро шоханшоҳи давлати Сосониён меномид. Ӯ барои васеъ ва мустаҳкам кардани мамлакат ҷидду ҷаҳди зиёд ба харҷ додааст. Ба Ардашери Бобакон муяссар шуд, ки тамоми мулкҳои собиқ давлати Портро ба даст дарорад. Инчунин Мод, Озарбойҷон, Сиистон, Хуросон ва як қисми Арманистонро низ ишғол намуда, ба давлати худ ҳамроҳ кунад. Ба Ардашери I Бобакон ва вориси ӯ Шопури I лозим омад, ки бар зидди империяи Рим мубориза баранд. Шопури I оқибат ба лашкари Рим шикаст дода, ҳатто императори он – Валерианро асир гирифт.

ИДОРА ВА ХОҶАГИИ ДАВЛАТИ СОСОНИЁН. Шохҳои Сосониён дар мамлакат ҳокимияти номаҳдуд дошта, давлати худро аввал аз шаҳри Тахти Ҷамшед ва баъд аз шаҳри Тайсафун истода идора мекарданд.

Мамлакат ба 18 вилоят тақсим шуда, онҳоро ҳокимони аз тарафи шох таъйинкарда идора мекарданд. Ҳокимони вилоятҳо пура тобеи шох буданд. Давлат аз таҷовузи мамлакатҳои

хориҷӣ тавассути артиши пурзӯр ҳифз карда мешуд. Дар идора кардани соҳаҳои гуногуни мамлакат мансабдорони зиёд истифода бурда мешуданд.

Сосониён ба масъалаи ҷамъоварии андозҳо аз аҳоли диққати ҷиддӣ медоданд. Ин корро ҳаёти сершумори андозгундорон иҷро менамуданд. Дар давлати Сосониён касибӣ ва кишоварзӣ тараққӣ карда буд, ки он сабаб дошт. Эрон дар ҷорроҳаи тичоратӣ воқеъ гардида буд. Дар шаҳрҳои мамлакат маҳсулоти баландсифати касибӣ истехсол карда мешуд. Эрон дар он замон бо абрешим, газвор, моҳут, қолин, зарфҳои сафолӣ ва маснуоти зарғарии худ машҳур буд. Тоҷирони сосонӣ ин молҳоро ба хориҷи кишвар бароварда, аз фуруши он даромади калон мегирифтанд, ки як қисми ин маблағ ба хазинаи давлатӣ низ ворид мегардид.

ҲАРАКАТИ МОНАВИЯ. Сарфи назар аз пешрафти хоҷагӣ дар нимаи дуюми асри III аҳоли кишоварзони эронӣ хеле вазнин буд. Ба онҳо лозим меомад, ки ба давлат андозҳои гуногуни зиёд пардозанд. Ба ин аҳвол гирифтор шудани кишоварзон бо гуноҳи амалдорон низ ба амал меомад. Онҳо бо ҳар роҳу восита аз кишоварзон андози зиёд меситониданд. Аҳли меҳнат аз вазъи вазнини худ норозӣ буд. Аз ҳамин сабаб дар мамлакат ҳаракати халқии зидди табақаҳои доро вусъат ёфт. Ба яке аз чунин ҳаракатҳо Монӣ ном шахс роҳбарӣ мекард. Монӣ аслан аз Байнаннаҳрайн буд.

Ӯ бо дар назардошти таълимоти дини зардуштӣ дар бораи муборизаи зиддиҳамдигарии ду қувва – Ҳурмуз – нерӯи некхоҳ ва Аҳриман – нерӯи бадхоҳ, тартиботи мавҷудаи ҷомеаи Сосониёро зери танкиди саҳт гирифт. Монӣ дини давлатии зардуштия ва урфу одатҳои мавҷудаи барои халқ зарарнокро рад намуда, зидди боигарӣ ва коҳинони зардуштӣ баромад мекард. Ӯ кӯшиш ба ҳарч медод, ки дар асоси динҳои зардуштияю буддоия дини навро ба вуҷуд оварад, ки ба манфиати халқи заҳматкаш бошад.

*Расми 1. Шоҳ Хусрави I
дар майдони набард.*

Монӣ мардумро ба муборизаи фаъолонаи зидди табақаҳои доро даъват намекард. Ў бар он ақида буд, ки инсон бояд аз зиндагии бошукӯҳ даст кашада, хоксорона умр ба сар барад, аз пайи андӯшти сарвату мол нашавад ва дар ин роҳ пуртоқат бошад. Маҳз ба ҳамин восита кас ба мақсадҳои хеш ноил шуда метавонад.

Монӣ ба мақсадаш расида натавонист. Бо амри шоҳ уро ба зиндон партофта, соли 276 қатл карданд. Ин қатл хеле ваҳшиёна буд. Бахроми I фармуд, ки аз тани Монии зинда пушташро кананд.

ҲУКМРОНИИ ШОПУРИ II, ЯЗДИГУРДИ I ВА ПИРЌЗ.

Сарфи назар аз ҷидду ҷаҳди Ардашери Бобакон, Шопури I ва Бахроми I дар аввал давлати Сосониён он қадар пурзӯр набуд. Вале дар давраи ҳукмронии Шопури II (солҳои 309–379) он рӯ батараққӣ ниҳод. Худудҳои давлати Сосониён ҳам дар самти ғарб ва ҳам дар самти шарқ васеътар шуданд. Дар давраи шохигарии Яздигурди I (солҳои 399–420) низ давлати Сосониён дар рушду нумӯш буд. Дар мамлакат шаҳрҳои ободу зебо шуда, шаҳрҳои нав бунёд ёфтанд. Дар ин давра ба давлати Сосониён тохтутози лашкари Рим ва кӯчманчиён қатъ гардид. Вале дар дохили давлат оромию ваҳдати умумихалқӣ вучуд надошт. Дар музофотҳои гуногуни он ва алалхусус дар Қарқозу Осиёи Марказӣ бар зидди шохони сосонӣ шӯришҳо ба амал меомаданд. Мақсади шӯришҳо беҳбудии зиндагии аҳолии камбағал буд. Ин шӯришҳо дар замони ҳукмронии Пирӯз бештар сар мезаданд. Шӯришчиён ҳатто шӯҳу шохзодаҳои Сосониёро асир ва ё ғаравгон мегирифтанд. Аз он ҷумла, боре ҳуди Пирӯз ҳам ғаравгони шӯришгарон шуда буд.

ҲАРАКАТИ МАЗДАКИЯ. Ҳаракати Маздакия ба замони ҳукмронии Кайкубодшоҳ (солҳои 488–531) рост омад. Ба ин

*Рис. 2. Харобаҳои
қӯиҳои Марв.
Асрҳои VI–VII.*

ҳаракат Маздак роҳбарӣ мекард. Унвони ҳаракат аз номи роҳбараш пайдо шудааст. Асосгузори ин ҳаракати халқӣ ибни Хурроӣ буд, ки дар нимаи дуюми асри V умр ба сар бурдааст. Маздак шогирди ӯ буд.

Ақидаҳои Маздак ба халқ фаҳмо буданд. Ӯ мегуфт, ки ҳуқуқи азалии ҳамаи одамон баробар аст. Бинобар ҳамин сабаб, нобаробарии сарватдорону камбағалонро барҳам задан мебояд. Маздак ва ҷонибдорони ӯ ба мардум мегуфтанд, ки парвардигор неъматҳоро барои ҳама баробар офаридааст. Бинобар ин, мардум онҳоро бояд дар байни худ боинсофона тақсим кунанд. Вале теъдоде аз одамон бо ин роҳ нарафта, бо фиребу найранг дорон молу мулк ва сарвати зиёд шудаанд. Аз ҳамин сабаб, пайравони Маздак мегуфтанд, ки онҳо моли мардуми дороро бо зӯрӣ кашида гирифта, ба одамони камбағал тақсим карда медиханд, то ки ҳамаи онҳо баробар зиндагӣ кунанд.

Маздакиён мегуфтанд, ки натанҳо одамкушӣ, балки куштани чорво низ гуноҳӣ азим аст. Вале баҳри мубориза бар зидди нерӯи зишт одамкушӣ равост. Бо ин ақида онҳо гуфтани буданд, ки куштани одамони бою сарватманд равост. Дар зери таъсири ин гояҳо сафи маздакиён сол то сол зиёд шуда, ба қувваи пурзӯре табдил ёфт. Ин буд, ки маздакиёни шӯришбардошта дар пойтахти Эрон ва шаҳру маҳалҳои дигари мамлакат молу мулки бойҳоро кашида гирифта, дар байни мардуми камбағал тақсим карданд. Қисми ашҳоси сарватманд ба қатл расонида шуда, қисми ҷонбасаломатбурдаи онҳо аз тарси марг ба хориҷи кишвар фирор карданд. Қайқубодшоҳ аз маздакиён саҳт тарсида, эълон намуд, ки ҷонибдори онҳо аст. Барои ин кирдораш аъёну ашроф ӯро аз тахти подшоҳӣ афтонда, ба ҷои ӯ писарашро шинонданд. Онҳо Қайқубодшоҳро ба зиндон партофтанд, вале дере нагузашта, ӯ аз он ҷо гурехта, ба назди шоҳи Ҳайтолиён рафт. Шоҳи Ҳайтолиён, ки падарарӯси Қайқубодшоҳ буд, ваъда дод, ки ба ӯ ёрӣ мерасонад, то ки аз нав ба тахту тоҷи давлати Сосониён соҳиб шавад. Ва ҳамин тавр ҳам шуд. Баъди аз нав ба тахти подшоҳӣ нишастан Қайқубод бо фиребу найранг роҳбари шӯриш Маздак ва баъзе роҳбарони дигари маздакиёно дастгир намуда, ваҳшиёна ба қатл расонд. Дар сар то сари мамлакат ҳазорон нафар пайравони Маздакро кир кард. Баъд аз вафоти Қайқубодшоҳ Хусрави I, ки душмани ашади маздакиён буд, ба тахти подшоҳӣ нишаста, бар зидди онҳо муборизаро давом дод.

ҲУКМРОНИИ ХУСРАВИ I АНӮШЕРВОН. Хусрави I дар Эрони замони Сосониён муддати дуру дароз – аз соли 531 то соли 579 ҳукмронӣ кардааст. Давраи ҳукмронии ӯ давлати Сосониён марҳалаи равнақи худро аз сар мегузаронд. Аз ҳамин сабаб, обрӯи ин шоҳ дар байни халқи Эрон ниҳоят баланд шуд. Беҳуда нест, ки ӯро "Анӯшервон", яъне "абадзинда" меномиданд.

Хусрави I Анӯшервон шоҳи окилу доно буд. Ӯ дар мамлакат ислоҳот гузаронда, хуб дарк мекард, ки низоми андозситонӣ аз замин беадолатона аст. Барои ҳамин бояд андози замин кам карда шавад. Бо фармони шоҳ рӯйхати заминҳо мураттаб карда шуд. Минбаъд амалдорони андозситон ба саҳроҳои киштзори ғалла рафта, ҳосилнокии онҳоро пеш аз чамъоварӣ, бевосита дар ҷояш муайян мекарданд. Бо ҳамин усул низоми пардохти андоз дар сар то сари мамлакат ба тартиб дароварда шуд. Акнун амалдорони давлатӣ тибқи нишондодҳои ислоҳот андози сарикасири сола як маротиба дар доираи мӯҳлатҳои муқарраркардашуда гун мекарданд. Рӯҳониён, сарбозон ва амалдорони давлатӣ аз пардохти андоз озод буданд.

Шоҳ барои пешрафти тиҷорат ҳарчониба кӯмак мерасонд. Дар идораҳои молиявии давлати Сосониён тоҷирон ва судхӯрони сершумор кор мекарданд. Хусрави I ин ашхосро ба вазифаҳои давлатӣ таъйин карда, таҷрибаи онҳоро истифода мебард.

Барои пешрафти соҳаи асосии ҳоҷагӣ – кишоварзӣ Хусрави I ҷораҳои самаранок меандешид. Дар мамлакат бо амри ӯ ҷӯйҳо, обамборҳо, ва иншоотҳои дигари обёрӣ сохта шуданд. Бо ин роҳ майдонҳои кишти зироатҳои обӣ афзуданд.

Хусрави I Анӯшервон ба илму фарҳанг рағбати калон дошт. Ӯ ба арбобони ин соҳа ғамхорӣ зоҳир мекард. Ҳатто ба як файласуфи византиягӣ, ки ӯро император Юстиниани I аз мамлакат пеш карда буд, паноҳгоҳ дода, баҳри идомаи корҳои илмӣ шароити зарурӣ фароҳам овард.

Бо амри Анӯшервон таърихшигори солномаи воқеаҳои муҳими таърихии давлати Сосониёро мураттаб сохтанд. Тарҷумонҳо асарҳои сершумори адабии юнонию суриягиро ба забони эронӣ тарҷума карданд. Таҳмин меравад, ки маҳз дар замони ҳукмронии Хусрави I Анӯшервон маҷмӯаи форсии "Ҳазор афсона" тавлид ёфтааст, ки дар асоси он баъдтар арабҳо маҷмӯаи машҳури "Ҳазору як шаб"-ро тартиб додаанд.

Хусрави I Анӯшервон дар тӯли ҳукмронии қариб 50-солаи худ бар зидди давлатҳои ҳамсоя ҷанг кардааст. Ҷангҳои

бештари Анӯшеровон бар зидди Византия буд. Дар натиҷаи ин ҷангҳо Хусрави I Анӯшеровон Антиохиёро забт карда, аҳолии онро асир гирифта, барои сукунат ба назди шаҳри Тайсафун меорад, ки мардум баъд он маҳалро "Антиохиёи Хусрав" номгузорӣ кардаанд. Хусрави I соли 562 бо Византия ба мӯҳлати 50 сол сулҳ баст. Вале баъди якчанд сол ӯ аҳдшиканона пораеро аз қаламрави Византия ишғол кард. Ин икдоми Анӯшеровон барои дар байни давлати Сосониён ва империяи Византия аз нав сар задани ҷанг баҳона шуд. Ҷанги мазкур танҳо баъд аз вафоти Хусрави I Анӯшеровон қатъ гардид. Дар қисмати шарқии мамлакат Хусрави I бар зидди қабилаҳои туркии кӯчманчии сокини миёнаҷои дарёҳои Аму ва Сир ҷанг карда, галаба ба даст овардааст.

Хуллас, дар замони ҳукмронии Хусрави I Анӯшеровон давлати Сосониён ба империяи пуриктидор табдил ёфт.

Рӯ БА ТАНАЗУЛ НИҲОДАНИ ДАВЛАТИ СОСОНИЁН.

Баъд аз вафоти Хусрави I Анӯшеровон давлати Сосониён рӯ ба таназул ниҳод. Ҳокимони вилоятҳои алоҳида мунтазам шӯриш мебардоштанд. Яке аз хамин шӯришҳо соли 590 бо роҳбарии Баҳроми Чубина ба амал омадааст. Хусрави II маҷбур шуд, ки аз императори Византия ёрӣ пурсад. Баъди шикасти ин шӯриш дар байни Эрон ва Византия созишномаи сулҳ баста шуд, ки мувофиқи он як қисми ғарбии Қасбоз ба Византия гузашт.

Баъди танаффуси начандон зиёде дар байни Византия ва Эрони Сосонӣ ҷангҳо аз нав оғоз ёфта, гоҳ ба фоидаи як тараф ва гоҳ ба фоидаи тарафи дигар анҷом меёфтанд. Ниҳоят, соли 623 императори Византия Ираклий ба ҳучуми қатъии зидди Сосониён гузашта, ба пойтахти Эрон шаҳри Тайсафун наздик шуд. Хавфи Тайсафунро ишғол кардани византиягӣҳо ба миён омад. Аз бемуваффақиятии ҳукмронии Хусрави II ва шикасти ӯ аз

*Расми 3.
Харобаҳои
Суистон*

Византия дар мамлакат норозигии мардум афзуд. Аз ин вазъ истифода бурда, ашрофони маъруф писари Хусрави II Кубоди II-ро шоҳи нав эълон карданд. Писар ба муқобили падар лашкар кашида, ӯро асир гирифта, ба қатл расонд. Баъди чанде Кубоди II ба лашкари Византия шикаст дод ва императори он аз шоҳи Сосониён сулҳ пурсид. Кубоди II бо Византия сулҳ баст, ки мувофиқи он ҳамаи заминҳои қаблан аздастдодаи Сосониён баргاردонида шуданд. Вале ин галаба пеши роҳи таназзули минбаъдаи давлати Сосониёнро гирифта натавонист.

ЛУҒАТ

Коҳин – роҳбари динӣ.

Шоҳаншоҳ – подшоҳи шоҳҳо ва ҳокимони вилояту мулкҳо.

Ҳокимияти мутлақ – чунин ҳокимияте, ки дар мамлакат ягона аст, масалан, шоҳ, султон, император ва амсоли инҳо.

Ислоҳот – чораест, ки тавассути он вазъи идораи давлатӣ, хоҷагӣ, тиҷорат ва аҳволи мардум беҳтар карда мешавад. Ислоҳот ба вазъи фарҳанг ҳам таъсири мусбат расонда метавонад. Баъзан ислоҳот аҳволи мамлакатро боз ҳам бадтар мегардонад.

Судхӯрон – одамонеанд, ки ба мардум ва ё давлат пул қарз дода, баъди мӯҳлати муайян аз қарздор пулашонро бо фоидааш меситонанд. Судхӯрон имрӯз ҳам ҳастанд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Давлати Сосониён дар қучо ва кай таъсис ёфтааст?
2. Асосгузори давлати Сосониён кӣ буд? Чаро ин давлати эронӣ "Давлати Сосониён" ном гирифтааст?
3. Давлати Сосониён чӣ тавр идора карда мешуд?
4. Роҳбари ҳаракати Монавия кӣ буд?
5. Давлати Сосониёни замони ҳукмронии Шопури II, Яздигурди I ва Пирӯзро шарҳ диҳед.
6. Дар бораи ақидаҳои Маздак нақл кунед.
7. Чаро Кайкубудшоҳ қонибдори маздакиён шуд?
8. Кайкубудшоҳ чӣ тавр аз нав ба тахти подшоҳии давлати Сосониён соҳиб шуд?
9. Ислоҳоти Хусрави I Анушервонро шарҳ диҳед.
10. Хусрави I Анушервон ба илму фарҳанг чӣ гуна муносибат мекард?
11. Дар бораи таназзули давлати Сосониён чиҳа гуфта метавонед?

§3. ДАВЛАТИ ҲАЙТОЛИЁН

ҚАБИЛАҲОИ ҲАЙТОЛӢ. Дар бораи пайдоиши ҳайтолиён дар илми таърих то ҳол фикри ягона вучуд надорад. Як гуруҳ олимон онҳоро "шаркиэронӣ", гуруҳи дигар "йӯчиҳо", гуруҳи сеюм "гуннҳо" ва гуруҳи чорум "туркҳо" ҳаёл мекунад. Вале олимоне, ки хат ва забони ҳайтолиёно хуб омӯхтаанд, бар он ақидаанд, ки ҳайтолиён ба гуруҳи мардуми шаркиэронӣ тааллуқ доштаанд.

Дар маъхазе гуфта мешавад, ки ҳайтолиҳо қариб сад ҳазор нафар мебошанд. Дар ватани онҳо шаҳрҳо набуда, дар ҷойҳои серобу алаф ва дар кулбаҳои намадин зиндагӣ мекунанд. Аз рӯи маъхазӣ дигар муқаррар карда шудааст, ки ҳайтолиҳо аз ду гуруҳ – кӯчманҷӣ ва муқимӣ иборат будаанд. Ба мо маълум аст, ки аз ҷиҳати намуди зоҳирӣ ҳайтолиён ду хел, як қисми онҳо "сафедрӯй" ва қисми дигарашон "сурхрӯй" будаанд.

Ҳайтолиён ба Осиёи Марказӣ аз хориҷи он омада, сокин шудаанд. Дар ин ҷо он вақт шаҳрҳои сершумор мавҷуд будаанд. Қабिलाҳои ҳайтолӣ дар шаҳрҳои Осиёи Марказӣ ба зиндагии муқимӣ тезтар одат кардаанд.

Дар маъхазе гуфта мешавад, ки ҳайтолиҳо золим, бочуръат ва дар майдони набард қобилияти фавқуллодда доранд.

Дар бораи урфу одатҳои ҳайтолиён маълумоти аҷоиб ба даст оварда шудаанд, ки аксарияти онҳо барои мо ғайримуқаррарӣ менамоянд. Масалан, бародарон якҷоя як зан доштанд. Зане, ки як шавҳар дорад, каллапӯши якгӯша дошт. Зане, ки якчанд шавҳар дошт, шумораи гӯшаҳои каллапӯш ва ё шаддаҳои мӯҳраҳои гарданааш ба шумораи шавҳарҳояш баробар буд. Фарзандонро на аз рӯи падари онҳо, балки аз рӯи модарашон муайян мекарданд. Дар ин мамлакат ароба набудааст. Барои ҳамин мардум дар қору зиндагиашон аз замбар истифода мебардаанд. Ҳайтолиён асп ва уштури зиёд

*Расми 4. Тангаи
Ҳайтолиён.*

доштаанд. Ашрофонро дар тобутҳои сангини сарпӯшдор мегурондаанд. Камбагалонро бошад, ҳамин тавр, хоксорона бе тобут мегуронданд. Бо ҳамроҳии мардум дар гур сару либоси онҳоро низ мегузоштаанд, то ки ба онҳо дар он дунё ба кор оянд.

ТАЪСИСЁБИИ ДАВЛАТИ ҲАЙТОЛИЁН. Дар Осиёи Марказии асри IV ва то миёнаҳои асри V се давлат ташкил меёбад: Кидориён, Ҳиёниён ва Ҳайтолиён. Дар байни онҳо Ҳайтолиён калонтару пурзӯртар буда, дар аввал қисмати шарқии Осиёи Марказӣ ва аз он ҷумла, Помирро ҳам дар бар мегирифт. Ҳайтолиён аз тарафи як подшоҳ идора карда мешуданд. Лекин баъзе ҳокимони маҳаллӣ мустақилияти худро нигоҳ дошта буданд. Тахту тоҷи подшоҳӣ меросӣ буд. Вазифаи шоҳиро вориси аз ҳама қобилиятноки шоҳ ишғол мекард.

То миёнаҳои асри V давлати Ҳайтолиён дар Осиёи Марказӣ мақоми ҳукмронро ба даст даровард. Дар ин давра ҳудудҳои он васеъ шуданд. Шоҳҳои Ҳайтолиён Сугд ва Тахористонро ҳам забт карданд. Давлати Ҳайтолиён дар замони ҳукмронии Ҳушнавот – солҳои 50-ум ва 70-уми асри V боз ҳам васеътару пуриқтидортар гардид.

Дар муқобили давлати Ҳайтолиён ду давлати пурзӯр меистод, ки яке Сосониён ва дигаре Ҳокониҳои Турк буд.

Далели марказиятнок будани давлати Ҳайтолиён пойтахти ягона доштани он мебошад. Пойтахти давлати Ҳайтолиён шаҳри Бомӣён (дар Афғонистони Шимолии имрӯза) буд.

ҶАНГҲОИ ҲАЙТОЛИЁН БО ДАВЛАТИ СОСОНИЁН. То ба давлати марказиятнок табдил ёфтани давлати Ҳайтолиён дар Эрон давлати пурзӯри Сосониён вучуд дошт, ки ба мавҷудияти давлати Ҳайтолиён таҳдид мекард. Барои ҳамин шоҳҳои Ҳайтолиён қариб дар тамоми давраи ҳукмронияшон худро аз ҳамлаҳои лашкари давлати Сосониён ҳимоя мекарданд. Вале дар миёнаҳои асри V давлати Ҳайтолиён ҷунун пурзӯр шуд, ки бар зидди ҳамлаҳои ҳаробиовари давлати Сосониён истодағарӣ карда, ҳатто бар он ғалаба ҳам карда метавонист. Ҳайтолиҳо баъди қаламрави Тоҷикистони

Расми 5. Табақи нуқрагин аз Чалак

*Расми 6.
Сару либоси
мардуми Осиёи
Марказии замони
Ҳайтолиён*

Чанубии имрӯзаро ишғол кардан, мавкеи худро хуб мустаҳкам намуда, ба сарҳадҳои шарқии давлати Сосониён наздик шуданд. Вале ташаббускори оғози чанг шоҳ Пирӯз гардид, ки навакак дар Эрон ба тахти подшоҳӣ нишаста буд. Ҳамин тарик, соли 457 чанги Пирӯз бар зидди Ҳайтолиён, ки шоҳашон Шахнавоз буд, оғоз гардид. Дар ин чанг тарафи муҳофизаткунанда ҳайтолиҳо буданд. Ҳайтолиҳо ҳамлаи лашкари Сосониёнро "хуб пешвоз" гирифтанд.

Дар чанги пешина Ҳайтолиҳо бар Эрони Сосонӣ голиб баромада, дар созишномаи сулҳ сарҳадҳои байни ин давлатҳоро муқаррар карда буданд. Қушиши Сосониён барои васеъ кардани ҳудудҳои давлати худ маънии вайрон кардани шартҳои ҳамин созишномаро дошт. Аз маъхазии зерин шумо мебинед, ки шоҳи Сосониён бо ҳиллаю найранг чи тавр аҳдшиканӣ кардааст:

"Пирӯз бо лашкари худ то тағи ҳамаи бурҷе расид, ки Бахроми Гӯр сохта буд... Пирӯз илоче ёфта, ваъдаҳои набудани худро нишон додани шудааст (гап аз он ваъда меравад, ки Пирӯз ба подшоҳи Ҳайтолиён Хушнавоз дода буд ва мувофиқи он бояд аз сарҳади Ҳайтолиён намегузашт). Маълум, ки сарҳади Ҳайтолиён ҳамаи бурҷ буд ва инак, Пирӯз ба тағи он бурҷ расиду фармуд, ки 50 фил ва 300 паҳлавонро бар он банданд ва филону паҳлавонон бурҷро пеш мекашиданду Пирӯз аз паси онҳо меомад ва бо ҳамаи ҳилла ваъдаро, ки ба Хушнавоз дода буд, гӯё вайрон намекард. Дар ин муҳорибаи зидди Ҳайтолиён Пирӯз ва бисёре аз лашкари вай ба ҳандакҳое, ки

махсус дар сари рох канда шуда, рӯи онҳоро пӯшонда, ноаён карда буданд, афтиданду ҳалок шуданд".

Дар ин ҷанг ҳам шоҳи Эрон аз артиши давлати Ҳайтолиён саҳт шикаст хӯрдааст, дар назди шоҳи Ҳайтолиён Шаҳнавоз ўҳдадор шуд, ки дигар ба ҳудуди давлати ӯ қадам намегузорад. Барои эътимод Пирӯз вориси тоҷу тахти шоҳии Сосониён – писари ҳудро дар назди шоҳи Ҳайтолиён гаравгон гузошта, маблағи калон товони ҷанг низ дод. Вале Пирӯз ба ваъдаи худ вафо накарда, баъди ҷанде бар зидди Ҳайтолиён аз нав ҳамла кард, ки он ҳам ба шоҳи Сосониён ғолибият наовард. Баъди ин Пирӯз бори дигар бар зидди давлати Ҳайтолиён лашкар кашид. Лекин лашкарҳои Сосониён ва ҳуди Пирӯз аз нав ба доми Ҳайтолиён афтиданд.

Ин дафъа Ҳайтолиён усули ҷанги мудофиавии ҳудро каме тағйир дода, дар пеши роҳи лашкари Сосониён ҷоҳҳои зиёде кофта, рӯи онҳоро бо ҳасу шоҳаҳо пӯшонида ноаён карданд. Дар натиҷаи ҳуҷуми саросемавори Сосониён ақсари лашкари онҳо, аз он ҷумла, ҳуди Пирӯз ҳам ба ин "ҷоҳҳои гургӣ" афтиданд.

ВАСЕЪШАВИИ ДАВЛАТИ ҲАЙТОЛИЁН. Дар охириҳои асри V ва оғози асри VI давлати Ҳайтолиён боз ҳам васеътар шуд. Ҳайтолиён Қандаҳор, Урумчӣ, Қошғар ва Хутанро низ забт карданд. Баъди забти Ҳиндустони Шимолӣ ҳудуди давлати Ҳайтолиён аз империяи Кушониён Бузург ҳам калонтар шуд. Ба бузургии қаламравиаш нигоҳ накарда, дар асри VI ба давлати Ҳайтолиён лозим омад, ки ҳудро аз ҳамлаҳои истилогаронаи лашкарҳои ду давлат – Ҳокони Турк ва Сосониён муҳофизат кунад.

САРЧАШМА

...Хуруфоти ҳайтолиён идомаи бевоситаи хуруфоти кушонӣ (бохтарӣ) буда, вале нисбат ба хуруфоти кушониён андак моилтар навишта мешавад. Маҳз дар бораи хуруфоти ҳайтолиён Сюандзан (муаррихи Чини қадим. – *Шарҳи Т. Зиезода*) навиштааст: "Забони онҳо аз забони дигар мамлакатҳо андак фарқ дорад. Шумораи хуруфоти онҳо бисту панҷто ва онҳо ин ҳарфҳоро тартиб дода, ҳама гуна мафҳумотро ифода мекунанд. Аз ҷаҳл ба рост менависанду меҳонанд..."

...Дар шимолу ғарби Покистон дар водии дарёи Тоҷи се катибае ёфт шуд, ки дар санг канда шудаанд: дар санги якум матни арабию санскрит, дар санги дуюм матни бохтарию санскрит ва дар санги сеюм, ки аз ду пора иборат

аст, матни бохтарӣ ва ду сатри хати арабӣ ҳаст. Хати бохтарӣ бо усули шикастаи моил сабт гардидааст...

...Дар Осиёи Марказӣ аз ҷумлаи осори бадастомадаи хати ҳайтолӣ катибаи рӯи сафолпораест, ки дар Зангтеппа ёфт шуд ва дар он ҳамагӣ як қисми шаш сатр боқӣ мондааст. Осори дигари хати ҳайтолӣ катибаи графитии Қаротеппа ва инчунин ду сатри хати шикастаи моили бохтари Афросиёб мебошад, ки мувофиқи далолати катибаи суғдии паҳлӯи он намунаи хатти расмӣ ҳайтолӣ будааст. Боз як асари хати ҳайтолӣ катибаи сурати девори димнаи Кофирқалъаи Колхозобод мебошад, ки дуруст маҳфуз мондааст..."

Аз "Тоҷикон..." Б. Ғафуров. – Саҳ.: 276–277.

ЛУҒАТ

Давлати марказиятнок – чунин давлат ҳокимияти пурзӯр дошта, ҳамаи вилоят ва мулкҳои он ба ҳокимияти марказӣ тобеанд.

Империя – давлате, ки ниҳоят калон буда, онро император ва ё шоҳаншоҳ идора мекунанд.

Катиба, китобат – навиштаҷоте, ки дар болои санг, сафол ва ё ашёи дигар кандакорӣ ва ё навишта шудааст.

Кучманчиён – мардуме, ки дар як ҷои муқимӣ сукунат надоранд, ҷои зиндагиашонро тез-тез иваз мекунанд. Онҳо, асосан, бо ҷорводорӣ машғуланд.

Маъҳаз – сарчашмаи хатти, ки дар бораи ягон масъала маълумот медиҳад.

Санскрит – забон ва хати қадими ҳиндӣ.

Товони ҷанг – маблағест, ки давлати дар ҷанг ғолибомада аз давлати шикастхӯрда мерӯёнид.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Олимон кадом қabilaҳоро "ҳайтолӣ" меноманд?
2. Дар бораи урфу одатҳои ҳайтолиён нақл кунед.
3. Давлати Ҳайтолиён кай ва чӣ тавр таъсис ёфтааст?
4. Давлати Ҳайтолиён кай пуриқтидор шудааст? Дар ин бора далелҳо биёред.
5. Дар бораи аҳдшикании Пирӯз – шоҳи Сосониён фикри худро иброз доред.
6. Барои ба лашкари Сосониён шикаст додани шоҳи Ҳайтолиён Шаҳнавоз аз кадом ғилла истифода бурд?
7. Дар асри VI давлати Ҳайтолиён кучоҳоро дар бар мегирифт?
8. Маъҳазро мутолиа карда, аз он хулоса бароред.

§4. ХОҚОНИИ ТУРК

ТАЪСИСИ ХОҚОНИИ ТУРК. Ҳокими туркон Бумон аввал Теле ном қабилаҳо мутеъ сохта, қувват гирифт. Баъд дастаи хуб мусаллаҳшуда ташкил намуда, бар зидди иттиҳоди қабилаҳои Жожҳо, ки муғулзабон буда, бар қабилаҳои туркии он ҷо фармонфармо буданд, лашкар кашида, баъди чанде онҳоро мағлуб кард. Дар ин ҷо дигар қабилае набуд, ки бар зидди Бумон муқовимат нишон дода тавонад.

Ҳамин тариқ, соли 551 Бумон дар Муғулистону Олтой давлати пурқувватеро ташкил намуд, ки он Ҳокони Турк номида шуд.

ЗАБТКОРИҲОИ ХОҚОНИИ ТУРК. Аз соли таъсисёбии худ сар карда, Ҳокони Турк ба забти кишварҳои ҳамсоя ва давлатҳои дуртар шурӯъ намуд.

Бумон ба ҷангҳои дуру дарози истилогарона даст зад. Ба лашкаре, ки ба ҷониби Ғарб рахсипор гардид, бародараш Истам сарварӣ мекард. Дар рафти лашкаркашӣ туркҳо то ба соҳилҳои баҳри Арал рафта расиданд. Бародарон дар роҳи ин лашкаркашӣ Суғдро ҳам ишғол намуда, баъд самти ҳаракати як қисми лашкари худро ба тарафи ҷануб гардонданд. Дастаҳои пурзӯри лашкари туркҳо дар ин самт ба сарҳади давлати Сосониён рафта расиданд. Шоҳи Сосониён Хусрави I Анӯшервон ба ташвиш афтод. Як қисми лашкари туркҳо забтқориҳои худро дар самти ғарб идома дод. Туркҳо дар ин ҷо ба муқобилияти ҷиддие дучор нашуда, бо тезӣ пеш рафта, то соҳили баҳри Сиёҳ ва халиҷи Босфор расиданд. Чин ҳам тобеи Ҳокони Турк шуд. Баъди ин лашкаркашиҳо Ҳокони Турк ба империяи бузурги қабилаҳои кӯчманчии туркӣ мубаддал гардид. Он дар Шарқ аз Корея сар шуда, дар Ғарб дар соҳили баҳри Сиёҳ ба охир мерасид. Аз бузургӣ ва иқтидори ин давлат се давлати пурзӯри он замон – Сосониён, Византия ва Ҳайтолиён метарсиданд.

МУБОРИЗАИ ТУРКҲО БАР ЗИДДИ ДАВЛАТИ ХАЙТОЛИЁН. Дар нимаи дуюми асри VI ҳайтолиҳо дар байни ду давлати пурзӯр монда буданд – Ҳокони Турк ва давлати Сосониён. Туркҳо дар Осиёи Марказӣ ба Ҳайтолиён солҳои 60-уми асри VI дучор омаданд. Ин вақт Ҳайтолиён аз иқтидори Ҳокони Турк беҳабар буданд. Аз ин рӯ, намедонистанд, ки бо чӣ гуна душман рӯ ба рӯ шудаанд. Шоҳи Ҳайтолиён якумин шуда ба ҳучум гузашта, хост, ки туркҳоро аз хоки давлаташ

ронад. Ин лаҳза Қотулф ном вазири ӯ ба шоҳ мурочиат карда гуфт, ки мо танҳо дар ватани худамон пурзӯр ҳастем. Ин давлати пуркуvvати таҷовузкорро дар ватанаш торумор карда наметавонем.

Сосониён, ки борҳо ба давлати Ҳайтолиён лашкар кашида, шикаст хӯрда буданд, бар зидди Ҳайтолиён бо туркҳо иттифок бастанд. Дар бораи ин воқеа ба сарчашмае, ки дар китоби "Тоҷикон..."-и Б. Ғафуров омадааст, таваҷҷӯҳ кунед: "Хусрави Анушервон бо туркҳо гуфтушунид мекунаду мақсад аз он таъсиси иттифоқе буд, ки бояд Ҳайтолиёнро барҳам меод. Ҳамаи ин воқеахоро Фирдавсӣ хеле муфассал ба қалам додааст:

*Зи Балху зи Шукнону Омую Зам,
Силеху сипаҳ хосту ганҷу дирам.
Зи Хатлону аз Тирмизу Висагирд,
Зи ҳар сӯ сипаҳ андаровард гирд.*

Дар ин мобайн Ботифар лашкар чамъ кард. Аз Балх, Шугнон, Хатлон, Вашгирд ё Висагирд (ноҳия дар Тоҷикистон, ки имрӯз Файзобод ном дорад. – *Шарҳи Т. Зиёзода*), Тирмиз, Омул, Зам лашкари бисёр омада, дар атрофи Бухоро ҷой гирифт. Мухорибаи асосӣ дар қарибии Бухоро шуд:

*Бухоро нур аз гурзу кӯлол буд,
Ки лашкарғаҳи шоҳи Ҳайтол буд,
Бишуд Ғотифар бо силоҳе чу қўҳ,
Зи Ҳайтол гирд оваридӣ гурӯҳ,
Ба ҷанг андаромад зи ҳар сӯ сипоҳ,
Зи тангӣ бибастанд бар бод роҳ.*

Расми 7. Сару либоси туркҳо. Асри X–XI.

Ҳикояти Табарӣ ҳам дар ин бора аниқу мухтасар... аст: "Тавонотарину муктадиртарини туркҳо Санҷибу буд, ки аз лашкари бешумори шоҳи ҳайтолиён... наҳаросида, ба ҷанг даромад... ва лашкари ӯро нобуд сохт, сарвату мулки ӯро гасб кард, ба ҷуз он ҷойҳое, ки пештар Хусрави I тасарруф карда буд".

Инак, ҳар ду тараф мекушид, ки аввалин шуда ба ҳайтолиён зарба занад ва амалан ҳайтолиён бар зидди ду душмани муктадир танҳо мечангиданд.

Иттифоки байни Ҳоконии Турк ва Сосониён дуру дароз давом накард. Сабабаш чунин буд: "Байни иттифоқчиён низоъ афтоду аз ҳам чудо шуданд ва ҳар яке мехост, ки аз шароити мавҷуда, аз афти қор, ҳаддалимкон истифода барад..." Низоъи онҳо дар масъалаи андоз буд. Сосониён ба Ҳайтолиён боч медоданд. Бинобар ҳамин сабаб, туркҳо талаб карданд, ки Сосониён ҳамон бочро, ки ба Ҳайтолиён медиҳанд, ба онҳо пардозанд. Ин низоъ ба нафъи Ҳайтолиён буд. Қисмати ҷанубии Осиёи Марказӣ дар ихтиёри Сосониён ва қисмати шимолии он дар дасти Ҳоконии Турк монд. Вале Ҳайтолиён, ки дар зери зарбаҳои лашкари Ҳоконии Турк таназзул карда буданд, бар зидди лашкари туркҳо муқобилияти саҳт нишон дода натавонистанд. Туркҳо як қисми қаламрави давлати Ҳайтолиёнро ишғол карданд. Аз самти Ғарб Хусрави I Анушервон ҳамлаи лашкари худро бар зидди давлати Ҳайтолиён ривоч дод. Ӯ аз дарёи Аму гузашта, ба Хатлон дохил шуд. Дар ин муқориба шоҳи Ҳайтолиён Шаҳнавоз кушта шуд. Ҳамин тарик, Хусрави I Анушервон Хатлонро ба давлати худ ҳамроҳ кард.

НИЗОӢИ НАВИ ТУРКӢО БО СОСОНИӢН. Ин низоъ дар масъалаи савдои абрешим ба миён омад. Эрон дар байни шарку Ғарб дар савдои ин маҳсулоти қиматбаҳои бофандагӣ миёнарав буд ва аз савдои он даромади қалон ба даст мебаровард. Византия мехост, ки ин маҳсулотро бевосита аз истеҳсолкунандагони пилла харидорӣ кунад. Туркҳо ҳам мехостанд, ки абрешим ва маҳсулоти дигари истеҳсоли Суғдро ба Ғарб бо роҳи абрешим, ки аз ҳоки давлати Сосониён мегузашт, бурда фурушанд. Дар сурати амалӣ шудани ин мақсади туркҳо Сосониён мақоми миёнаравии худро аз даст медоданд. Дар вазъияти баамалномада манфиатҳои Византия ва Ҳоконии Турк ба ҳам наздик шуданд. Дар ин замина онҳо метавонистанд бар зидди Сосониён иттифоқи тичоратӣ ҳарбӣ банданд.

САҒОРАТӢОИ МОНИАӢ БА ЭРОНУ ВИЗАНТИА. Ҳоконии Турк дар ҳалли низоъи тичоратӣ бо давлати Сосониён аз тоҷирони Суғд истифода мебард. Суғдӣён бо сардорӣи Моניהх, ки ҳокими Суғд буд, ҳайати сафирони тоҷирро ба Эрон фиристонданд. Азбаски Моניהх ва ҳайати сафорати ӯ дар амал намоёндагони туркҳо буданд, Анушервон дархостҳои онҳоро қабул накард. Ӯ баҳона кард, ки мардуми Эрон ба ин ҷо омадани намоёндагони Ҳоконии Туркро наметавонанд. Ин буд, ки қуллӣ пешниҳодоти сафирони суғдиро рад кард. Ба чунин қарори Анушервон вазири шоҳи Ҳайтолиён Катулф, ки аз туркҳо

гурехта, дар Эрон паноҳ бурда буд, таъсир расонд. Бо пешниҳоди ӯ шоҳи Эрон тамоми абрешими сугдиёро харида, дар назди соҳибонаш оташ зад. Баъди ин Ҳоконии Турк ба Эрон ҳайати нави сафоратро равон кард, ки он танҳо аз туркҳо иборат буд. Анушервон ин дафъа аз ҳайати сафорати мазкур танҳо якчанд нафарро зинда монда, дигаронашро қатл кард. Ин амал муносибатҳои байни Сосониён ва Ҳоконии Туркро тезу тунд кард.

Ба танҳой ба давлати Сосониён зури Ҳоконии Турк намерасид. Аз ин ру, туркҳо як роҳ доштанд – бастанӣ иттифок бо Византия, иттифоке, ки бар зидди Эрони Сосонӣ нигаронида мешуд. Ба ҳайати сафорат, ки соли 568 ба Византия рафт, боз ҳамон Монияҳ роҳбарӣ мекард. Ӯ бо худ номаи шоҳи туркҳо ва инъомҳои қиматбаҳо гирифта, бо қорвони тичоратӣ ба роҳ баромад. Баъди чанд моҳ сихату саломат ба Византия омада расид ва мактубу тӯхфаҳоро ба императори он супорид. Монияҳ бо императори Византия аз номи Ҳоконии Турк созишномаи тичоратӣ ҳарбии зидди Эрони Сосониёро имзо кард. Акнун тичорати Ҳоконии Турк ба Ғарб ва Шарқи Наздик тавассути ҳудуди Византия сурат мегирифт.

ТАҶОВУЗИ ТУРКҲО БА ЭРОН. Соли 579 Хусрави I Анушервон вафот кард. Туркҳо хостанд, ки аз ҳамин вазъияти мусоид истифода бурда, ҳам давлати Ҳайтолиён, ки дар Тахористон вучуд дошт ва ҳам давлати Сосониёро ишғол кунанд. Ба туркҳо муяссар гардид, ки қаламрави ҳайтолиҳои соҳили ҷануби Тахористонро ба давлати худ тобеъ кунанд. Ба Ҳайтолиёни шимоли Тахористон муяссар шуд, ки истиқлолияти давлати худро нигоҳдоранд.

Соли 588 туркҳо лашкари худро бо сардории Совашоҳ бар зидди Сосониён равон карданд. Туркҳо аз дарёи Аму гузашта, Тахористонро ба даст дароварда, баъд ба сӯи Ҳирот раҳсипор шуданд. Ғайриҷашмдошти туркҳо лашкари эронӣҳо дар зери сарвари Баҳроми Чӯбина ном лашкаркаши машҳур бар зидди лашкари Ҳоконии Турк баромад. Дар ин ҷо Совашоҳ ба лашкари Баҳроми Чӯбина рӯ ба рӯ шуд. Баҳроми Чӯбина ба қароргоҳи лашкаркаши туркҳо ҳамла кард. Туркҳо шикаст хӯрданд ва шоҳи онҳо Совашоҳ ба асп савор шуда, ба Баҳроми Чӯбина ҳамла кард. Вале аз тири Баҳроми Чӯбина ҳалок шуд. Лашкари туркҳо ин ҳолро дида, рӯ ба гурез ниҳод. Баъди мӯҳлате туркҳо аз нав лашкар ҷамъ карда, ба давлати Сосониён ҳамла оварданд.

Писари Совашоҳ, ки Пармуда ё Елтегин ном дошт, аз дасти эронӣҳо бори дуюм шикаст хӯрд. Баъди ин тарафҳои низоъ дар соҳили дарёи Аму ба созишномаи сулҳ имзо гузоштанд.

ДУ ТАҚСИМ ШУДАНИ ҲОҚОНИИ ТУРК. Дар натиҷаи ҷангҳои тулонӣ Ҳоқонии Турк таназзул кард. Дар мамлакат ҳаракати ҷудоихоҳӣ пурзӯр шуд. Вазъият ҷунун тезу тунд буд, ки ба ду давлат тақсим шудани Ҳоқонии Турк ногузир гардид. Ҳамин тариқ, солҳои 600–603 ин давлат ба Ҳоқонии Шарқии Турк ва Ҳоқонии Ғарбии Турк тақсим шуд. Осиёи Марказӣ дар ҳаёати Ҳоқонии Ғарбии Турк буд. Ҳоқонии Шарқии Турк мавҷудияти ҳудро охишта-охишта аз даст дод. Соли 691 Ҳоқонии Шарқии Турки Дуюм таъсис ёфт. Қаламрави ин давлат асосан Чин ва ғирду атрофи онро дар бар мегирифт. Вале он ҳамагӣ 25 сол вуҷуд дошт.

Ҳоқонии Ғарбии Турк соли 744 дар зери зарбаи лашкари арабҳо аз байн рафт.

ЛУҒАТ

Андоз – ўҳдадории молӣ ва ё пулие, ки аз аҳоли барои истифодаи замин, об, роҳҳо ё соҳиб будан ба ягон хел дорой ва ғайра ба давлат пардохта мешавад.

Боч – андозест, ки тоҷир ё шахси дигар ба давлат то фурӯш ва ё баъди фурӯши мол мепардозад.

Сафорат – ҳаёати намоёндагони давлате, ки ба давлати дигар раvon карда шуда, мақрадҳои муайян дорад: бастанӣ созишномаҳо, аҳдномаҳо, иттифоқномаҳо ва ғайра.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Ҳоқонии Турк кай ва чӣ тавр таъсис ёфтааст?
2. Дар бораи забткориҳои Ҳоқонии Турк нақл кунед.
3. Аз чӣ сабаб давлати Сосониён бо Ҳоқонии Турк иттифоқ баст?
4. Кадом низоъҳои байни Сосониён ва Ҳоқонии Туркро медонед?
5. Сафорати суғдиҳо бо сардории Монияҳ ба Эрон чӣ мақсад дошт? Оё он натиҷаи мусбат дод?
6. Сафорати дуҷуми туркҳо ба Эрон чӣ натиҷа дод?
7. Иттифоқи Византияю Ҳоқонии Турк кай ва чӣ тавр баста шуд? Он бар зидди кадом давлат нигаронида шуда буд?
8. Таҷовузи Ҳоқонии Туркро ба давлати Сосониён шарҳ диҳед.
9. Ҳоқонии Турк кай ба ду давлат тақсим шуд?
10. Ҳоқонии Туркҳои Шарқӣ кай ва аз ҷониби кадом давлат барҳам дода шуд?

§5. ДАВЛАТИ ГУПТҲО

ТАЪСИСЁБИИ ДАВЛАТИ ГУПТҲО. Дар асри III ва оғози асри IV дар Ҳиндустон давлатҳои хурд-хурди сершумор мавҷуд буданд. Онҳоро роҷаҳое, ки ба дастаи бараҳманҳо таъя менамуданд, роҳбарӣ мекарданд. Яке аз чунин роҷаҳи Ҳиндустони Шимолӣ Чандрагуптаи I (320–340) шоҳ-роҷаҳи дигари ин чоро мағлуб карда, дар водии дарёи Ганг давлати Гуптҳоро ташкил намуд. Давлати Гуптҳо дар аҳди Самудрагупта (340–380) ва Чандрагуптаи II (380–414) поёноби Гангро то резишгоҳи он ва пахнкӯҳи Даканро то дарёи Норбад дар бар гирифта, пойтахташ шаҳри Паталипутра буд. Ин давлат қариб 300 сол вуҷуд дошт.

Муносибатҳои шоҳони Гуптҳо бо давлати Сосониёни Эрон хуб буд. Ин давлат ҳудудҳои шимолии Ҳиндустонро аз тохтутози давлатҳои хориҷӣ муҳофизат мекард.

СОХТИ ДАВЛАТӢ. Давлати Гуптҳо дар ин давра ҳанӯз нишонаҳои давлати гуломдорӣи Ҳиндустони қадимро нигоҳ медошт. Гуломон дар қорҳои гуногун – сохтани иншоотҳои обёрӣ, сохтмон, кишоварзӣ, ба сифати хизматгор ва қанизҳои хонагӣ васеъ истифода бурда мешуданд. Бозорҳои гуломфурӯшӣ дар давлати Гуптҳо бисёр буданд. Гуломонро ба ин бозорҳо барои фурӯш аз Осиё ва Африқо меоварданд. Сарфи назар аз ин, дар Ҳиндустони замони Гуптҳо сохти гуломдорӣ чои ҳудро мунтазам ба ҷамоаи феодалӣ меод.

ҶАМОАИ ДЕҲОТИИ ГУПТҲО. Дар баробари низоми гуломдорӣи Ҳиндустон дар замони Гуптҳо дар ин ҷо ҷамоаи деҳотӣ вуҷуд дошт, ки он ба гуломдорӣ асос наёфта буд. Ҷамоаи деҳотӣи Гуптҳо дорои низоми ва қоидаҳои худ буд.

*Расми 9. Ибодатхона
дар ҷанубу шарқии
Ҳиндустон.*

*Расми 10. Ибодатхона дар
Орио, соҳилхоишарқии
Ҳиндустон.*

Ҳар як деҳа майдони кишт ва чарогоҳ дошт. Ба деҳа сарвар ва якчанд амалдори дигар сарварӣ мекард. Ҷамӯаи деҳа аз даҳҳо ва баъзан садҳо оила иборат буд. Ҷамӯаи деҳа ғуруҳи заҳматкашоне буд, ки аъзои он ба касибӣ ва кишоварзӣ машғул буданд. Ин ҷамӯа имконият фароҳам меовард, ки дар давлати Гуптҳо сохти ғуломдорӣ барҳам зада шавад. Сабабаш он буд, ки дар хоҷагиҳои дорои истифодаи меҳнати ғуломон самарайи кори онҳо паст буд. Лекин ҷамӯаҳои деҳа дар ин масъала намуна буданд. Барои ҳамин ҳам ғуломдорон ғуломонро ҳарчӣ бештар озод карда, ба онҳо қитъаи заминро иҷора меоданд. Подшоҳ, низ ин вақт аз меҳнати ғуломон кам истифода мебардагӣ шуд. Ё ҳам қисми зиёди заминҳои худро акнун ба иҷора меод. Дар баробари ин, дар ҳуди ҷамӯаҳои деҳот тағйирот ба амал меомаданд. Олоти меҳнат тақмил дода шуда, истеҳсолоти кишоварзиро сермахсултар мегардонд.

Оилаҳои калон ба оилаҳои хурдтар тақсим мешуданд. Қитъаҳои калонтари замин дар байни аъзои чунин оилаҳо тақсим карда мешуданд. Як қисми аъзои ҷамӯа муфлис мешуд. Онҳо аз ашхоси бой ва ё осудаҳои қарздор шуда, тобеи ингуна одамон мегардиданд.

*Расми 11.
Қутбманори
асри XIII.
Деҳлӣ.*

*Расми 12. Мусаввари
буддой дар яке аз
ибодатхонаҳои шаҳри
Нора. Асри VII.*

Аз байни аъзои ҷамоаи деҳа табақаҳои доро, осудаҳол ва камбағал ба вучуд меомаданд. Ҳамаи ин ба хоҷагии гуломдорӣ хотима бахшида, ҷомеаи феодалиро ба вучуд меовард.

ТАБАҚАҲОИ ҲИНДУСТОН. Ҳамаи аҳолии давлати Гуптҳо аз ҷиҳати ҳуқуқҳои худ дар як мақом набуд. Дар он чор табақаи асосии Ҳиндустони қадим вучуд дошт: 1) Бараҳманҳо табақаи коҳинони динӣ буданд. Ҳуқуқҳои аъзои табақаи бараҳманҳо нисбат ба се табақаи дигари аз он поёнтар баланд буд. 2) Табақаи кшатриҳо аз хизматчиёни ҳарбӣ иборат буда, ҳуқуқҳои аъзои он аз ҳуқуқҳои аъзои табақаи бараҳманҳо пасттар, лекин аз ду табақаи аз кшатриҳо пасттар

баландтар буданд. 3) Вайшиҳо табақаи сеюмро ташкил мекарданд. Ба ин табақа аҳли заҳмат – кишоварзон, ҳунармандон ва тоҷирон дохил буданд. Ҳуқуқҳои аъзои ин табақа аз ҳуқуқҳои аъзои табақаи шудра, ки охири ба шумор мерафт, баландтар буданд. 4) Шудра табақаи пасттарин ба шумор мерафт ва аъзои он беҳуқуқтарин буда, қорҳои аз ҳама ношоёму ифлос ва камарзиштаринро иҷро мекарданд.

Дар Ҳиндустон маҳдудиятҳои ҳуқуқии табақаҳо дар зерин назорати махсус буданд. Намояндагони ҳар қадом табақа ба намояндагони табақаҳои аз худ боло ва ё поён хонадор шуда наметавонистанд. Маҳдудиятҳои дигари табақавӣ низ вучуд доштанд. Вайронкунандагони сохти табақавӣ ба ҷазоҳои саҳт гирифта карда мешуданд.

Чор табақаи ин ҷо номбаркардашуда маънои онро надорад, ки дар Ҳиндустони онвақта ҳамаи қадар табақа мавҷуд буданд. Табақаҳои дигар ҳам буданд. Ҳатто дар дохили ҳар як табақа табақаҳои боз ҳам хурдтар вучуд доштанд.

ПЕШРАФТИ МАДАНИЯТИ ГУПТҲО

САНЪАТИ МЕЪМОРИ ВА РАССОМӢ. Дар давраи ҳукмронии Гуптҳо санъати меъморӣ қадими анъанавӣ ибодатгоҳу қасрсозӣ пеш рафт. Дар тули зиёда аз 10 асри охир аксарияти ёдгориҳои меъморӣ давраи мазури Ҳиндустон дар натиҷаи тохтутози истилогарони хориҷӣ несту нобуд карда шуданд. Онҳое, ки боқӣ монданд, дорои санъати баланди меъморӣ буда, тамошошӯн қасро ба вачд меовард. Масалан, ибодатхонаҳои Элора ва Ачанта, ки дар дохили камару харсангҳои қӯҳмонанди яклухт қанда шудаанд, ҳамин ҳел мебошанд. Дар дохили ибодатгоҳҳои мазури тасвири пайкараҳои зиёда асотири қадими ҳиндӣ буддӣ мавҷуд буданд. Деворҳои ин биноҳо бо расмиҳои қандакорикардшӯдаи гуногун оро дода шудаанд.

Рассомон ва устоҳо дар қорқарди маъдан маҳорати баланд пайдо қарда буданд. Дар Деҳлӣ то ҳол сӯтунҳои тавассути қашер тайёрқардаи зебо, қарқанде ки дар тули асрҳои зиёд дар зерӣ таъсири шӯҳои офтоби сӯзон ва қорон буданд, вайрон нашудаанд.

ИЛМ. Дар давраи ҳукмронии Гуптҳо илми Ҳиндустон муваффақиятҳои бузург ба даст оварда буд. Баъзе олимони онвақтаи Ҳиндустон натаҳои дар дохили мамлақат, балки дар давлатҳои аз Ҳиндустон ҳеле дур ҳам маъмулу машҳур буданд. Дар байни қунин олимон Арябхату, Варахамихару ва Брахматунту мақоми ҳоса доштанд. Онҳо дар асрҳои V–VI зиндагӣ қардаанд. Бояд гуфт, ки он вақт дар Ҳиндустон тиб ва табобат асосан тавассути гиёҳҳои шифобахш сурат мегирифт.

АДАБИЁТ. Адабиёти давраи Гуптҳои Ҳиндустон бо адибони барқастааш машҳур аст. Дар байни онҳо шоир Қалидаса ҳам буд. Ӯ дар охири асри IV – аввали асри V ҳаёт ба сар бурдааст. Қалидаса муаллифи якқанд достони қалони қаҳрамонӣ ва драмаи асотирию таърихӣ будааст. Драмаи "Шакунталаи эътирофшӯда" аз беҳтарин асари Қалидаса буда, дар он образи зани ҳиндӯ инъикос ёфтааст, ки ҳамагуна монеаҳои сари роҳашро барқараф қарда, ба мақсадҳои инсонияш расида тавонистааст. Ин асар дар Фарб таҳои соли 1789 маълум қардида, таваҷҷӯҳи мардуми Аврупои ҳамонвақтаро ба адабиёти Ҳиндустони қадим ба вучуд овардааст. Алҳол асари номбурда ва асарҳои дигари Қалидаса ба забонҳои асосии қаҳон тарҷума шудаанд.

БАРҲАМХҶҶРИИ ДАВЛАТИ ГУПТҲО. Соли бархам-
хӯрии давлати Гуптҳо ба мо маълум нест. Он ба оғози асри VI
рост омадааст. Дар охири асри V давлати Гуптҳо рӯ ба
таназул ниҳода буд. Аз тарафи дигар, дар наздикии Гуптҳо
чандин давлати пурзӯр мавҷуд буд, аз он ҷумла Сосониён,
Ҳайтолиён ва Ҳокони Турк. Дар замоне, ки давлати Гуптҳо
пеш намерафт, давлатҳои номбурда давраи тараққиёти худро аз
сар мегузaronиданд ва махсусан давлати Ҳайтолиён. Маҳз
ҳамин давлат дар нимаи дуоми асри V муқовимати давлати
Сосониёнро бартараф карда, ба Ҳиндустон зада медарояд.
Ҳамин тавр, давлати Ҳайтолиён давлати Гуптҳоро забт карда,
ба мавҷудияти он хотима гузоштааст.

Рис. 13 Ибодатгоҳи дар гори мавзеи Аҷанта кандашуда. Асрҳои V–VI.

ЛУҒАТ

Кастаҳо – маънои табақаи аҳолиро дорад, ҳар кадоми онҳо дорои ҳуқуқҳои муайян буданд.

Бараҳмонҳо – кастаи олии ҷомеаи ҳиндӣ.

Роҷаҳо – ашрофони ҳиндуро ҳамин тавр ном мебарданд.

Ҷомеаи деҳа – сохти дастаҷамъии сокинони деҳа ва ташкили меҳнати онҳо, ки худидорашаванда аст.

Иҷораи замин – заминдор ба деҳқонон заминашро ба иҷора дода, қисми муайяни ҳосили онро гирифта, қисми боқимондааш дар ихтиёри иҷорагир мемонад.

Ҷомеаи феодалӣ – ҷомеае, ки дар он мақоми мулкдорон–ашрофон дар ҷои аввал аст, онҳо соҳибони асосии замин мебошанд.

Ибодатхона – ҷое, ки пайравони ин ва ё он дин ибодат мекунанд.

Достони қаҳрамонӣ – дар он ягон шахс ва ё воқеа васф карда мешавад.

Драмаи асотирӣ-таърихӣ – дар он воқеаҳои таърихӣ ривоятҳо ба таври ҳаяҷонбахш инъикос гардидаанд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Давлати Гуптҳо дар Ҳиндустон кай ва чӣ тавр таъсис ёфтааст?
2. Дар бораи сохти давлати Гуптҳо чӣ гуфта метавонед?
3. Ҷамоаи деҳоти Гуптҳо шарҳ диҳед.
4. Ҳар яки чор табақаи ҳиндуро таҳлил карда, ҳуқуқҳои аъзои онҳоро баён созед.
5. Дар бораи рушди маданияти замони Гуптҳо бо ҳамдигар баҳсу мунозира кунед.
6. Дар бораи шоири ҳинду Калидаса чӣҳо медонед?
7. Давлати Гуптҳо кай ва чӣ тавр барҳам хӯрдааст?

§6. ҲИНДУСТОНИ ПАРОКАНДА

ДАВЛАТИ ЯШОДХАРМАН. Аз мавзӯи 3 "Давлати Ҳайтолиён" ба шумо маълум гардид, ки ин давлат дар асри V ба яке аз давлатҳои пуриктидортарини ҳамонвақтаи ҷаҳон табдил ёфта буд. Сосониён барин давлати пурзӯр борҳо аз он шикаст хӯрда буд. Дар нимаи дуюми ин аср Ҳайтолиён ба забти Ҳиндустон даст заданд. Давлати Гуптҳо дар зери зарбаҳои пайдарпайи Ҳайтолиёни кучманҷӣ таназзул ёфта, дар оғози асри VI аз байн рафт. Давлати Ҳайтолиён дар рафти ишғолкунӣ қисмати шимолии Ҳиндустонро ба харобазор табдил дод.

Дар ин давраи мушкул шахсиятҳои ватанпарвари Ҳиндустон халқи ҳиндуро ба муборизаи зидди истилоғарони ҳайтоли даъват намуданд. Яке аз чунин шахсиятҳо роҷа Яшодхарман буд. Ӯ лашкар ҷамъ намуда, онро хуб мусаллаҳ карда, бар зидди Ҳайтолиён бурд. Яшодхарман соли 530 тавонист, ки гунҳои сафед, яъне Ҳайтолиёнро торумор кунад. Баъди торумори Ҳайтолиён Яшодхарман ба сулолаи Гуптҳо итоат накарда, ҳудаш унвони маҳарочаро қабул кард. Ба ӯ муяссар шуд, ки танҳо як қисми собиқ давлати Гуптҳо ба худ тобеъ кунад. Давлати ташкилкардаи Яшодхарман тахминан 70 сол умр дидааст.

ДАВЛАТИ ХАРШИ. Дар оғози асри VII Харши ном роҷаи яке аз вилоятҳои Канауча бо номи худ давлатеро ташкил намуда, баъдтар қариб тамоми Ҳиндустони Шимолиро ишғол

Расми 14. Ҳайкали биринҷии олиҳаи ҳиндуён.

кард. Давлати ташкилкардаи Харши дар водии дарёи Ганг, Панҷоби Шарқӣ ва то халиҷи Банғоларо фаро гирифт. Ба Харши инчунин вилоятҳои Ҳиндустони Марказӣ тобеъ шуданд. Харши қаламрави қариб 40 вилоятро ба давлати худ ҳамроҳ ва ҳокимони онҳоро ба худ тобеъ намуд.

Вале империяи ташкилкардаи Харши ҳам дуру дароз умр надид. Роҷаҳои алоҳида ҳанӯз хангоми дар қайди ҳаёт будани Харши мустақилият ба даст оварда, минбаъд ба ҳокимияти марказӣ итоат намекарданд. Баъди вафоти Харши Ҳиндустон ба давлатҳои хурди сершумор тақсим ва пароканда шуд.

Ин давлатҳо бар зидди истилогарони хориҷӣ муқобилият нишон дода наметавонистанд. Дар тӯли асрҳои VIII–X Ҳиндустон дар ҳолати парокандагӣ қарор дошт. Гарчанде, ки ин вақт шаҳри Канауча пойтахти Ҳиндустон буд, вале маҳароҷаҳои он аз ўҳдаи муттаҳид кардани давлатҳои Ҳиндустон набаромаданд. Қариб ҳамаи маҳароҷаҳои Ҳиндустон ба ҷои он ки муттаҳид шуда, бар зидди қабिलाю давлатҳои аҷнабии таҷовузкор мубориза баранд, ба ҷангҳои байниҳамдигарӣ машғул буданд.

ҲАМЛАИ АРАБҲО БА ҲИНДУСТОН. Арабҳо барои паҳн намудани дини ислом дар тӯли асри VII ва аввали асри VIII давлатҳои зиёдро ишғол намуданд. Баъди гирифтани Эрони аҳди Сосониён ва Афғонистон онҳо ба сарҳадҳои Ҳиндустон наздик шуданд.

Уммавиён вазифаи забти Ҳиндустонро ба ўҳдаи Муҳаммад ибни Қосим ном лашкаркаши араб воғузор карданд. Ў метавонист ба Ҳиндустон ё аз тарафи хушкӣ ва ё аз тарафи баҳр – ба воситаи халиҷи Форсу уқёнуси Ҳинд зада дарояд. Ҳар ду роҳи ҳучум ҳам барои лашкаркашӣ мувофиқ буданд. Муҳаммад ибни Қосим соли 722 бо лашкари худ аз Басра баромада, дере нагузашта Синди Ҳиндустонро забт кард. Минбаъд арабҳо ҳучуми худро дар Ҳиндустон идома дода натавонистанд. Баъди якҷанд даҳсола арабҳо аз Ҳиндустон пеш карда шуданд.

Арабҳо дини исломро дар тамоми Ҳиндустон паҳн карда натавонистанд. Ҳиндуҳо исломро ҳамчун дини истилогарон

шуморида, аксарияташон ин динро рад карданд ва пайрави дини миллии худ – буддоия мондан гирифтанд.

ҲАМЛАИ ТУРКҲО БА ҲИНДУСТОН. Охирҳои асри X давлати эронии туркии Ғазнавиён ташкил ёфт, ки пойтахташ Ғазна буд. Шоҳи давлати Ғазнавиён Султон Маҳмуд қаламрави Эрони Шарқӣ ва Афғонистонро ба давлати худ муттаҳид карда, баъд барои лашкаркашӣ ба Ҳиндустон тайёри дид. Ӯ дар гули 32 соли ҳукмронияш ба Ҳиндустон 17 маротиба лашкар кашидааст. Дар натиҷа шаҳру деҳоти Ҳиндустони Шимоли талаю тороч карда шуда, даҳҳо ҳазор ҳиндуҳо асир афтоданд. Корвонҳои сершумори Ғазнавиён борҳои тиллою нукра ва сангҳои қимматбаҳо аз Ҳиндустон ба шаҳри Ғазна меоварданд, ки бештари онҳо аз ибодатхонаҳои буддоии ин кишвар гонат шуда буданд. Бо қувваи қосибону ҳунармандони асирӣ ҳиндустонӣ ва тавассути ғановати гонатшуда дар шаҳри Ғазна қасрҳои боҳашамат сохта, зебу зинат дода мешуданд. Баъзеи ин биноҳои боҳашаматро қосибону ҳунармандони аз Ҳиндустон бо зӯрӣ овардашуда сохтаанд.

Дар охирҳои ҳукмронии Султон Маҳмуд давлати Ғазнавиён дар Ҳиндустон то соҳилҳои дарёи Ганг доман паҳн намуд. Дар натиҷаи истилогарии Ғазнавиён ва идораи қисматҳои истилошуда теъдоде аз ашхоси эронӣҳо тоҷикон, паштуҳою туркҳо ва халқҳои дигар дар шимоли Ҳиндустон сокин шуданд. Аҳолии зиёди маҳаллии Шимолу Ғарби Ҳиндустон дини исломро қабул кард.

Соли 1175 Муҳаммади Ғурӣ (Ғазнаро яке аз шоҳони давлати тоҷикии Ғуриён ишғол карда буд) ба Ҳиндустон зада даромада, вилояти Панҷобро ба даст даровард. Баъди соли 1206 вафот кардани Муҳаммади Ғурӣ вориси ӯ – Қутбиддини Ойбек қаламрави зери ҳокимияти худро аз Ғазна ҷудо карда, дар шимоли Ҳиндустон давлати мустақилро ташкил кард, ки пойтахташ Деҳли шуд. Давлати нав номи Султони Деҳлиро гирифт.

ВАЗЪИ ҶАМОАҲОИ ДЕҲОТ ВА ИДОРАИ ОНҲО. Парокандагии Ҳиндустон барои ҳарчӣ тезтар гузаштан ба ҷомеаи феодалӣ шароити мусоид фароҳам овард. Дар шимоли Ҳиндустон баъд аз барҳам хӯрдани давлати Гуптҳо ва давлатҳои Яшодхарману Харши даҳҳо давлатҳои навесташкил ёфтанд, ки ҳокимони онҳо заминдорони калон буда, ҷамоаҳои деҳотро ба тобеияти худ дароварда буданд.

Дар рушди заминдорӣ феодалии Ҳиндустон ибодатгоҳҳои дини ҳиндуия низ хизмати бузург кардаанд. Қоҳинони

хиндуия замини зиёд доштанд ва масоҳати онро сол то сол васеъ мегардонданд. Ибодатхонаҳои алоҳида дар ихтиёри худ то 1000 ва баъзан то 1500 деҳаҳои хурду калон доштанд. Кишоварзони ҷамоаи деҳотӣ қисми ҳосили заминро ба ибодатхонаҳое меододанд, ки замини иҷора аз онҳо буд.

Ҷамоаҳои деҳоти давлатҳои Ҳиндустон аз тарафи ашхоси интиҳобӣ идора карда мешуданд. Вале назорат аз болои онҳо дар дасти ҳоким ва ашхоси аз тарафи ӯ таъиншуда сурат мегирифт.

САРЧАШМА

ИНТИХОБИ ВАРАЙЯМ (КУМИТАИ ДЕҲА)

(навиштаҷоти соли 918)

Хушбахтӣ! Гулгулшукуфӣ! Соли 12 (идора) ҷаноби Паракесаривармана (унвони ҳоким Парантанаи I), ки Мадураро ишғол намудааст, мо, аъзои маҷлиси Уттарамару-Чатурведиманталам (номи деҳа), бо ҳамроҳии Паттанур-Муванда валан (унвон), ки тибқи амри шоҳ дар байни мо ҳузур дорад... қарори зерин оид ба интиҳоби кумитаҳо аз имсол сар карда ва ҳар сол, аниқаш "кумитаи солона", "кумитаи богот" ва "кумитаи обанборҳо"-ро қабул кардем.

(Дар деҳа) 30 кудумбу (аз афташ гурӯҳи оилаҳои бо ҳам хеш дар назар дошта шудааст) мавҷуд аст. Аъзои ҳар яки ин 30 кудумбу бояд ҷамъ шуда, дар чиптаҳои махсуси куръагӣ номи он (сокин)-ҳоеро нависанд, ки чоряк майдон доранд, ки аз он андоз ситонида мешавад, дар хонаҳое зиндагӣ мекунанд, ки дар қитъаҳои ҳуди онҳо сохта шудаанд...

(Баъд аз чипта-куръаҳо) аз ҳар як кӯча ҷамъ карда мешавад ва писарбачае, ки алҳол аломатҳоро фарқ карда наметавонад, онҳоро аз (ягон хел зарф ва ё ҳалта) аз дарун паси ҳам берун меорад. Ҳамин тариқ, аз ҳар як кӯча якнафарӣ интиҳоб карда шавад. 12 нафар (ҳамин хел интиҳобкардашуда) "кумитаи богот"-ро ташкил менамояд. Одамоне, ки дар шаш чипта-куръаи боқимонда сабт шудаанд, "кумитаи обанборҳо"-ро ташкил мекунанд.

Се кумитае, ки бо роҳи берун овардани 30 чипта-куръа интиҳоб шудаанд, бигузор вазифаҳои ҳудро 360 руз (дар як сол) пурра иҷро намоянд...

(Эзоҳот: шарҳи баъзе ибораю номҳои дар қавс овардари муаллиф Т. Зиёзода додааст)

ЛУФАТ

Махароча – номи мансаб, ки ба ҳоким ва ҳатто ба шоҳ баробар аст.

Вассал – тобеъ; пайрав; хизматгор.

Уммавиён – сулолаи халифаҳои араб, ки дар Хилофати Араб аз соли 661 то соли 750 ҳукмронӣ кардааст.

Дини ҳиндуия – дар асрҳои VI–VII ташаккул ёфтааст, он аз дини қадими ҳинду бараҳмания – буддоия, ки ҳанӯз дар асри V п.а.м. ба вуҷуд омадааст, сарчашма мегирад.

Ҷомеаи ашрофӣ – муродифи мафҳуми ҷомеаи феодалӣ буда, ҷомеаеро дар назар дорад, ки нерӯи асосии он заминдорони калон, яъне мулкдорон буданд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Давлати Гуптҳо чӣ тавр ва бо кадом сабаб барҳам хурд?
2. Харши кай ва чӣ тавр империяи худро таъсис дод?
3. Парокандагии Ҳиндустонро шарҳ диҳед.
4. Дар бораи истилоғариҳои арабҳо дар Ҳиндустон нақл кунед.
5. Арабҳо бо сардории Муҳаммад ибни Қосим кай ва чӣ тавр Ҳиндустонро забт кардаанд?
6. Дар бораи лашкаркашиҳои Султан Маҳмуди Ғазнавӣ ба Ҳиндустон чиҳо медонед?
7. Муҳаммади Ғурӣ кадом музофотҳои Ҳиндустонро забт кард?
8. Султони Деҳлӣ кай ва чӣ тавр таъсис ёфт?
9. Дар ҳаёти ҷамоаҳои деҳоти Ҳиндустон чӣ тағйирот ба амал омаданд? Барои ёфтани ҷавоб аз сарчашма ҳам истифода баред.

§7. ИМПЕРИЯИ СУЙ

ПАРОКАНДАГИИ ЧИН. Дар асрҳои V–VI Чин давраи парокандагии худро аз сар мегузаронд. Ин вақт қабилаҳои муғул ва турк, ки дар шимолу ғарби Чин сукунат доштанд, ба дохили Чин ба масофаи хеле дур даромада, хоҷагӣ ва маданияти мамлакатро хароб карданд. Дар зери фишор ва ҳамлаҳои пайдарпайи қабилаҳои бодиянишин давлатҳои калони Чин барҳам хӯрда, ба ҷои онҳо давлатҳои хурд-хурди сершумори камқувват ба вуҷуд омаданд. Сарвари

Расми 15. Парвариши шолӣ

бисёри онҳо пешвоёни қабилаҳои номбурдаи истилогар буданд. Дар байни ин давлатҳо Вэйи Шимолӣ калонтарин буд. Пойтахти он Лоян ном дошт. Ин давлат, ки баъд империяи Сун ном гирифтааст, солҳои 386–584 арзи вучуд кардаст.

Дар ин давра қисматҳои шимолӣ ва ҷанубии Чинро сулолаҳои номдор идора мекарданд. Барои ҳамин ҳам таърихи асрҳои V ва VI Чинро замони "сулолаҳои шимолӣ ва ҷанубӣ" номгузорӣ кардаанд. Аз ин бармеояд, ки мақоми аввал дар мавҷудияти ин давраи Чин дар дасти ҳамин сулолаҳо будааст.

ЗАМИНДОРӢ. Хучуми қабилаҳои бодиянишин дар Чин сохти ғуломдориро барҳам надода бошад ҳам, ба ҳар ҳол ба он зарбаи саҳт зад. Дар натиҷаи ин теъдоди деҳқонони озод, аз он ҷумла аз ҳисоби бодиянишинони дар Чин сокиншуда афзуд. Дар давлати Вэй заминдорӣ китъагии давлатӣ ташаққул ёфт. Аз рӯи ин низом замин дар байни аъзои коршоями оилаҳо бо дарназардошти андозпардозӣ аз замин ва қосибӣ тақсим карда шуда буд. Андозҳо дар шакли асли – маҳсулот ва ё пулӣ ситонида мешуданд. Ҷамъовариҳои андоз марказонида шуда, ба ҳазинаи давлат тобеъ буд. Дар ҳамин давра заминҳои феодалии ашрофони чинӣ ба вучуд омаданд, ки онҳо "ҷжуанюон" номида мешуданд.

Дар баробари пешрафти заминдорӣ, боқимондаҳои урфу одатҳои авлодӣ ҳанӯз маҳфуз монда буданд. Ин зухурот дар Чин муддати дуру дароз давом кардааст. Масалан, дар асрҳои X ва XI кишоварзони тобеъ худро "фарзандон ва хешони хурдак" ва хуҷаинони худ мешумориданд.

Дар Чини онвақта дайрҳои буддӣ низ замин доштанд. Дар ин заминҳо рӯҳониёни буддӣ кор карда, ризку рӯзии худро меёфтанд.

Расми 16. Қосибон абрешим мебофанд

ТАШКИЛӢИ ИМПЕРИЯИ СУӢ. Баъди парокандашавии Чин дар ҳудудҳои он давлати калонтарин – Вэйи Шимолӣ буд. Вэй қариб 200 сол вучуд дошта бошад ҳам, ба он муяссар нагардид, ки ба давлати пуриқтидор табдил ёфта, ба худ давлатчаҳои сершумори дигари Чинро тобеъ кунад. Дар тӯли ин ду аср дар Чин давлати дигари пурқуввате пайдо нашуд, ки Чини парокандаро муттаҳид созад.

Кӯшиши аввалини муттаҳидкунии давлатҳои парокандаи Чинро сулолаи Суй қардааст. Асосгузори ин сулола Янтсзян буд, ки ӯро Вэнди низ ном мебарданд. Ин шахс фармондеҳи дастан калони лашкари яке аз сулолаҳои шимолӣ буд.

Янтсзян қарор дод, ки мақсадашро ба сарбозонаш фаҳмонад. Шояд онҳо ӯро дастгирӣ кунанд. Хушбахтона, аскаронаш ӯро дастгирӣ қарданд. Янтсзян аввал қаламрави зери ҳокимияти сулолаеро, ки ба он хизмат мекард, ишғол намуда, баъд ба васеъ қардани ҳудуди ишғолнамудаи худ шурӯъ кард. Ӯ дастаҳои низомии шоҳу ҳокимони давлатчаҳои зиёди Чинро мағлуб сохта, заминҳои онҳоро ба давлати худ ҳамроҳ намуд. Ҳамин тариқ, то соли 589 Янтсзян тамоми шимол ва ҷануби Чинро забт карда, империяи Суйро таъсис дод.

ИҚТИДОРИ ИМПЕРИЯИ СУЙ. Аъзои сулолаи Суй баҳри нигоҳ доштани иқтидори ҳочағӣ, ҳарбӣ, ҳунармандию косибӣ ва тичорати империяи худ кӯшиши зиёд ба харҷ доданд ва то як дараҷа ба мақсадҳои хеш ноил ҳам шуданд.

Шабакаи обёрикунии Чин аз нав барқарор ва васеъ карда шуд. Дар аввалҳои асри VII, ҳангоме ки императорони дуҷуми ин сулола – Ян Гуан ё Ян-ди салтанат меронданд, Чуйи Бузург кофта шуд, ки он дарёҳои Хуанхэ ва Янтсиро бо ҳам пайваست. Ин чуй аз бузургтарин чуйҳое буд, ки инсоният дар ягон давраи замони қадим бошад. Чуйи Бузурги Чин қариб 1000 километр дарозӣ дошт. Дар сохтмони ин чуй дар як вақт то 1 миллион нафар одам кор мекард.

Давраи ҳукмронии Ян Гуан хеле самаранок буда, ба афзоиши иқтидори империяи Суй мусоидат намуд. Вале ин давраи рушди империя кӯтоҳмуддат баромад. Давраи гулгулшукуфии империяи Суй дар баробари вафоти Ян Гуан анҷом ёфта, давраи таназзули он фаро расид.

БАРҲАМХҶҶРИИ ИМПЕРИЯИ СУЙ. Империяи Суйи ташкилқардаи Янтсзян умри дароз надид. Дар як давлат дар ҳолати муттаҳидӣ нигоҳ доштани шимол ва ҷануби Чин кори осон набуд. Ҳукумати марказии Суй имконият надошт, ки аз болои тамоми музофотҳои мамлакат назорати сахти доимӣ қарӣ кунад. Дар музофотҳо ҳокимият, асосан, дар дасти ашрофони маҳаллӣ буд. Ғайр аз ин, ба империяи Суй аз тарафи Ғарб қабिलाҳои турк тез-тез ҳамла карда, онро талаю тороч намуда, музофотҳои алохидаро ба зери тасарруфи худ медаварданд. Тохтутози қабिलाҳои турк ба Чин сол то сол пурзӯртар мегардид.

Сарфи назар аз ин ҳолати Чин императорҳои сулолаи Суй ба забти кишварҳои дигар машғул буданд. Ин кор нерӯи бузурги одамон ва маблағи зиёдро тақозо мекард. Харочоти беандоза калони ҷангҳои истилогаронаи империя ва аз тохтутози қабилаҳои турки дифоъ кардани мамлакат таназзули империяи Суйро тезонид. Боре ҳукумати Суй хост, ки Корея дар шарқи Чин ҳамхудудбударо ишғол кунад, вале он бебарор анҷом ёфт. Ин бебарорӣ обрӯю эътибори сулолаи Суйро қатъиян резонд. Ин буд, ки музофотҳои зиёди Чин аз зери тобеияти ин сулола баромаданд. Ба ҳокимияти марказӣ дигар ягон музофот итоат намекард.

Дар чунин вазъият соли 618 яке аз ҳокимони Чини Шимолу Ғарбӣ – Ли Юэн ё худ Гаотси, ки аслан турктабор буд, ҳокимиятро дар империя ба даст дароварда, бо ҳамин ба ҳукмронии сулолаи нав, ки Тан ном дошт, асос гузошт.

ЛУҒАТ

Заминдорӣ қитъагӣ – он заминҳое, ки давлатӣ буданд ва ба деҳқонон пора-пора муваққатан ба иҷора дода мешуданд.

Кишоварзони тобеъ – онҳое, ки дар заминҳои хуҷаинонашон кор карда, ҳуқуқи иваз кардани хуҷаини худро надоштанд.

Дайрҳои буддой – ибодатгоҳҳои дини буддоия, ки сокинони он дар ҳамон ҷо зиндагӣ мекунанд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Парокандагии Чини асрҳои V ва VI-ро шарҳ диҳед.
2. Лоян пойтахти кадом давлати Чин буд?
3. Дар бораи заминдорӣ Чини давраи парокандагии он чиҳро гуфта метавонед?
4. Дайрҳои буддой чӣ хел муассиса буданд?
5. Давлати Суй кай ва чӣ тавр таъсис ёфта буд?
6. Дар бораи асосгузори сулолаи Суй – Янтсзян чиҳро медонед?
7. Янтсзян кучоҳоро ба империяи худ ҳамроҳ кард?
8. Дар бораи қанда шудани Ҷуӣ Бузурги Чин дар байни дарёҳои Хуанхэ ва Янтсзи нақл кунед.
9. Ба империяи Суй кадом қабилаҳои бодиянишин ҳамла карданд?
10. Империяи Суй кай ва чӣ тавр барҳам хӯрд? Онро кӣ соҳибӣ кард?

§8. ИМПЕРИЯИ ТАН

ТАЪСИСЁБИИ ИМПЕРИЯИ ТАН. Империяи Тан соли 618 таъсис ёфта, асосгузори он Ли Юан аз сулолаи Тан буд. Аз ин рӯ, ин империя номи Танро гирифтааст. Пойтахти империя шаҳри Чанъан (холо Сиан) ном дошт ва ниҳоят калон буда, дар асри VIII аллакай дорои 1 миллион нафар аҳоли будааст. Пойтахти дуҷуми империяи Тан шаҳри Лоян буд.

Империяи Тан тахминан 300 сол умр дидааст. Императори нисбатан пурзӯри сулолаи Тан Ли Ши-мин (626–649) буд, ки ўро Тайсзун ҳам меномиданд. Дар натиҷаи якчанд ҷанги бомуваффақият ба Ли Ши-мин муяссар гардид, ки худуди империяи худро васеъ кунад. Қаламрави империяи Тан дар шимол то дарёи Амур ва Хинган, дар ҷануб то Ҳиндустон ва Сиам, дар шарқ то Корея ва дар ғарб то сарҳадҳои Осиёи Марказиро дар бар мегирифт.

Империяи Тан дар аҳди ворисони Тайсзун давлати калонтарини Осиё ба шумор мерафт. Махсусан, дар аҳди малика Ў Тсзз-тян (656–705), ки ўро Ухсу ҳам ном мебуданд, пурқувват гардид. У пуштибони дини буддоия буд.

ИДОРАИ ИМПЕРИЯИ ТАН. Империяи бузурги Тан дар аҳди Ли Ши-мин тавассути амалдорони сершумори император идора карда мешуд. Ин император барои амалдорони давлатӣ унвонҳои махсус таъсис дод. Ҳамаи амалдорон ба нӯҳ дараҷа тақсим карда шуда буданд. Ҳар кадоми онҳо мувофиқи дараҷаи унвонашон дорои китъаи муайяни замин буданд, ки ба онҳо ба ивази хизмат дода мешуд. Яъне, ҳар қадаре ки дараҷаи унвони амалдор баландтар бошад, ба ӯ ҳамон қадар зиёдтар замин дода мешуд.

Дарбори император ҳамагӣ 6 идора дошт. Онҳо вазифаҳои вазоратҳои зеринро иҷро мекарданд: вазорати унвонҳо, вазорати андозҳо, вазорати ҳарбӣ, вазорати додгоҳи ҷиноӣ, вазорати корҳои ҷамъиятӣ ва вазорати расму оинҳо. Ҳар кадоми онҳо дар мамлакат мувофиқи номашон вазифаҳои муайяноро иҷро мекарданд. Вазорати андозҳо ба ҷамъоварии андоз ва ворид

Расми 17. Киштукори кишоварзони Чин

кардани он ба хазинаи давлатӣ машғул буд; вазорати харбӣ ҳамаи он корхоро, ки бадиқои мамлакат, аскару афсар ва артиш марбут буд, ба ӯҳда дошт; вазорати унвонҳо ба амалдорон ва ашхоси дигар унвон меод ва ё номзадии онҳоро ба император ва ё амалдори дигари ҳокимияти марказӣ пешниҳод мекард; вазорати урфу одатҳо иҷроиши мурофияҳои динию миллиро назорат ва танзим менамуд; вазорати додҳо ҷиноӣ ҳамаи масъалаҳои тафтиши ҷиноятҳо, мурофияи судӣ ва иҷрои ҳукми додҳо иҷро мекард ва вазорати корҳои ҷамъиятӣ бошад, ба сохтмони биноҳои ҷамъиятӣ, ҷӯйборҳо, роҳҳо, устохонаҳои касбҳои давлатӣ ва корҳои дигари таъиноти маҳаллӣ ва ё умумидавлатӣ махсус гардониди шуда буд.

Барои роҳбарӣ ба музофоту вилоятҳо император ҳокимро таъин мекард, ки салоҳияти онҳо ба губернатор баробар буд. Ҳар як вилоят ба музофотҳо, музофотҳо ба уездҳо, уездҳо ба волостҳо ва волостҳо ба деҳаҳо тақсим карда шуда буданд. Гуруҳҳои аз ҳама поёни ҷомеаи деҳаҳо иттиҳоди ҳавлиҳо буданд, ки ҳар кадом панҷ ҳавлиро дар бар мегирифт. Дар сурати андозҳо пардохта натавонистани яке аз ҳавлиҳо аз ҳамаи дигари ин иттиҳод қарзи ӯро якҷоя мепардохтанд. Ин усули рӯенидани андозро "дастирии ҳамдигарӣ" меномиданд.

КИШОВАРЗӢ. Дар замони ҳукмронии сулолаи Тан дар Чин низоми ташаққули мулкҳои давлатии заминҳо пурра анҷом ёфт. Амалдорони давлатӣ ҳамаи заминҳои мамлакатро ба ҳисоб гирифтанд, то ки бо ин роҳ заминҳои давлатӣ зиёд карда шаванд. Дар ин заминҳо кишоварзони давлатӣ кор мекарданд. Онҳо ба давлат андози калон мепардохтанд, инчунин дар як сол аз 20 то 30 рӯз корҳои давлатиро бепул иҷро мекарданд. Бо мурури замон, қисми зиёди заминҳо ба ихтиёри амалдорон гузашт. Деҳқонон камзамин ва безамин мешуданд.

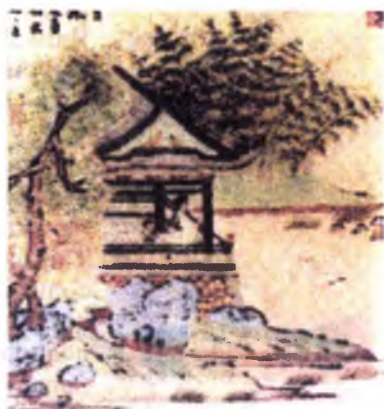
ИМПЕРИЯИ ТАН ДАР АСРҲОИ VIII–IX. Дар асри VIII маҷмуаи қонунҳои империяи Тан тартиб дода шуд, ки он аз 6 маҷмуаи алоҳидаи ифодакунандаи тарафҳои гуногуни ҳаёти давлати Тан иборат буданд. Қонунҳои дар ин маҷмуаҳо инъикосёфта имконият меоданд, ки империяи Тан тараққӣ кунад ва ҳам ҳуқуқҳои халқ ҳифз карда шаванд.

Дар ин давра Чин бо давлатҳои зиёди Осиё робитаҳои хуби тижоратӣ дошт, аз он ҷумла бо Хилофати Араб, Ҳиндустон, Сиам ва Вьетнам. "Роҳи абрешим", ки аз Чанъан ба ҷониби Осиёи Марказӣ тӯл мекашид, Чинро бо мамлакатҳои Осиёи Шимолӣ, Ғарбӣ ва Ҷанубӣ мепайваст. Чин роҳи бахрӣ ҳам дошт, ки он

кад-кади сохилҳои шарқии Чинро ба мамлакатҳои Осиёи Ҷанубию Шарқӣ ва Ҳиндустон мепаиваст. Тоҷирони Чин абрешим, чиниворӣ ва молҳои дигарро дар бозорҳои ин мамлакатҳо фурӯхта, даромади калон ба даст мебароварданд. Вале ин ҳам муваффақиятҳои Чин то солҳои 70-уми асри VIII буд. Баъди ин империяи Тан рӯ ба таназзул ниҳод. Ин вақт харочоти давлатӣ аз ҳад зиёд шуд. Барои ҳамин императорҳо ба кишоварзон андозҳои нав ба нав бор мекарданд.

Ба зами мушкilotи андоз, ҳазорон кишоварзон ба касалии вабо гирифта шуда, талаф меёфтанд. Ин буд, ки шумораи кишоварзони давлатӣ сол то сол кам шуда, аз ҷониби онҳо ба хазинаи давлатӣ маблағи ночиз ворид мегардид. Дар ҷунин шароит кишоварзон ба соҳибони замин торафт бештар тобеъ мешуданд. Заминдорон аз меҳнати ин кишоварзон даромади калон ба даст мебароварданд. Шояд аз ҳамин сабаб бошад, ки соли 780 ҳукумати Тан дар низоми андозситонии мамлакат ислоҳот гузаронид. Аз руи қонуни нав, ки онро Ян Ян ном шахс таҳия карда буд, андозҳо натавонанд аз деҳқононе, ки порчаи хурди замин доштанд, ситонида мешуданд, балки аз онҳое ҳам ситонида мешуданд, ки заминдори калон буда, заминҳои давлатиро ҳам муваққатан дар ихтиёри худ доштанд. Муҳимии ин қонун аз он иборат буд, ки заминдорон маҷбур буданд андози деҳқонони дар заминҳои онҳо қор мекардагиро ҳам пардозанд. Ин ислоҳот аҳволи кишоварзони Чинро каме беҳтар кард.

Дар охири асри VIII вазъи сулолаи Тан ва ҳокимияти марказии он рӯ ба таназзул ниҳод. Аз ин аҳвол ҳокимону лашкаркашон хуб истифода бурда, меҳостанд, ки истиқлолият ба даст дароранд. Ин қабил амалдорон дигар аз император наметарсидагӣ шуданд. Дар натиҷа соли 785 фармондеҳи артиш Ан Лу-шан ба муқобили император шӯриш бардошт. Дар ин шӯриши зидди ҳукумати лашкари 120-ҳазорнафара иштирок кард. Соли 786 ба Ан Лу-шан муяссар гардид, ки ҳар ду пойтахти империя – шаҳрҳои Чанъан ва Лоянро

Расми 18. Деҳаи Чин

ишгол намояд. Император мачбур шуд фирор кунад. Вале ӯ соли дигар ба пойтахт баргашта, шӯриши Ан Лу-шанро бо ёрии қабилаҳои бодиянишини зархарид, ки дар байни онҳо теъдоди уйғурҳо бештар буданд, пахш кард. Сипас, дар ҷануби мамлакат ҳам шӯришҳо ба амал омаданд, вале, мисли шӯриши Ан Лу-шан шикаст хурданд.

ШҶҶҶҶҶҶ ХУАН ЧАО. Баъди қариб 100 соли шӯриши Ан Лу-шан солҳои 875–884 дар Чин бо сабаби қашшоқии беадолатӣ шӯриши калонтарини деҳқонон ба амал омад, ки сарвари он дӯкандори намакфуруш Хуан ЧАО буд. Шӯриши мазкур аввал дар музофотҳои Шандун ва Хэбей сар зада, баъд ба Чини Марказӣ ва музофоти Хэнан роҳ меёбад. Соли аввали шӯриш сафҳои он то 100 ҳазор нафарро ташкил мекард. Баъд шумораи шӯришчиён афзуда, соли 880 ба 250–300 ҳазор нафар расид.

Баъд аз забти Чанъан Хуан ЧАО худро "императори деҳқонон"-и Чин эълон кард. Ба анъанаи чинӣҳо пайравӣ карда, Хуан ЧАО таҳаллуси императории "Да Тси"-ро қабул кард. ӯ эълон дошт, ки "император ғайр аз пуштибонӣ кардани халқи оддӣ кори дигар нахоҳад кард".

Хуан ЧАО, ки қароргоҳаш дар Чанъан буд, вазифаи императории Чинро ҳамагӣ ду сол иҷро кард. Соли 884 императори сулолаи Тан бо ҳамроҳии анбӯҳи бузурги уйғурҳо, тангутҳо ва қабилаҳои дигари бодиянишини шимолу ғарб ба пойтахт баргашта, шӯриши Хуан ЧАОро бераҳмона пахш кард. Роҳбари шӯриш Хуан ЧАО аз Чанъан фирор карда, ба Хунан рафт ва дар он ҷо худкушӣ намуд.

БАРҶАМ ХҶРДАНИ ИМПЕРИЯИ ТАҶ. Сарфи назар аз ин ки сулолаи Тан шӯриши деҳқонро торумор кард, империяи таназзулёртаи ин сулола дигар ба худ омада натавонист. Императорони Тан баъд аз шӯриши деҳқонон боз чандин соли дигар ҳукмронӣ карда бошанд ҳам, ҳокимияти онҳо тамоми Чинро фаро нагирифт. Дар ибтидои асри X дар шимол давлати бузурги Кидонӣ ташкил шуд. Давлати нав, ки Ляо ва пойтахташ Янтсзин ном дошт, қаламрави бузургро

Расми 19. Императори охири сулолаи Ли Ши-мин.

дар бар мегирифт. Императорони Ляо Манчурия, қисми Муғулистон ва як қисми шимоли Чинро ишғол карда буданд.

Империяи Тан соли 907 барҳам хурдааст. Баъди барҳамхурии империяи Тан Чин дар тӯли даҳсолаҳои зиёд дар ҳолати парокандагӣ қарор дошт.

ЛУҒАТ

Унвонҳо – рутбае аст, ки ба соҳибаш ҳуқуқ, ва имтиёзҳои махсус медиҳад.

Мулкҳои давлатӣ – заминҳое, ки ба давлат тааллуқ доштанд ва онҳо асосан дар ихтиёри император буданд.

"Роҳи бузурги абрешим" – бо ин роҳ тоҷирони чинӣ ба мамлакатҳои ғарбии Осиё, Африқо ва Аврупо молҳои абрешимӣ бурда мефуруштанд. Аз ин роҳ тоҷирони мамлакатҳои дигар низ истифода мебуданд.

Губернатор – амалдоре, ки император барои идораи музофот ва ё вилоятҳои Чин таъин мекард.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Империяи Тан кай ва чӣ тавр таъсис ёфтааст?
2. Дар бораи шаҳри Чанъан чӣ гуфта метавонед?
3. Дар бораи империяи Танро идора кардани Ли Ши-мин нақл кунед.
4. Қадом вазоратҳои империяи Танро медонед?
5. Иттиҳоди панҷ ҳавлӣ чист? Он барои чӣ таъсис дода мешуд?
6. Шӯриши Ан Лу-шанро ииарх диҳед.
7. Дар бораи шӯриши деҳқонон дар зеро роҳбарии Хуан Чао ба ҳамдигар савол диҳед.
8. "Императори деҳқонон" чӣ ном дошт?
9. Империяи Тан кай ва чӣ тавр барҳам хурд?

§9. ИМПЕРИЯИ СУН

ТАЪСИСЁБИИ ИМПЕРИЯИ СУН. Тахминан баъди 50 соли барҳамхурии империяи Тан Чин дар ҳолати таназзул ва парокандагӣ қарор дошт. Ҳоҷагии он ақиб рафт. Аз парокандагии Чин махсусан, соҳаи кишоварзӣ зарари калон дид. Вале дар миёнаҳои асри X хунаремандию кишоварзӣ ва тиҷорати мамлакат пеш рафт. Чандин ҳокими вилоятҳо ва лашкарқашон қушиш ба харҷ доданд, ки ҳокимияти Кидониёнро барҳам зада, Чинро ба зеро ҳокимияти худ дароранд. Яке аз чунин шахсҳо

лашкаркаши Чини Шимолӣ Чжао Куан-ин – асосгузори сулолаи Сун буда, дар якҷанд муҳорибаи Кидониёнро мағлуб карда, империяи Сунро таъсис дод. Пойтахти империя аввал шаҳри Биян буд, ки ҳоло Кайфон ном дорад. Вале дар охириҳои мавҷудияташ пойтахти Сун ба шаҳри Ханчжоу кӯчонида шуд.

ИҚТИДОРИ ИМПЕРИЯИ СУН. Шоҳҳои сулолаи Сун бар зидди ҳокимони саркаши Чин муддати дуру дароз мубориза бурданд, вале ба онҳо муяссар нашуд, ки тамоми вилояту музофотҳои Чинро ба зерини ҳокимияти худ дароранд. Ҳокимони вилоятҳо ҳокимияти сулолаи Сунро эътироф накарда, охираҳо охира давлатҳои мустақили худро ташкил мекарданд. Қабилаҳои турк, мугул ва ӯйғурҳо ҳам ба императори Сун итоат намекарданд. Вале оқибат ба ӯ муяссар шуд, ки ҳатто натавонанд, ӯйғурҳо ва кидониён, инчунин қаламрави Аннамро ба худ тобеъ кунанд. Ҳукумати сулолаи Мун бо мамлакатҳои Осиёи Марказӣ, Ҳиндустон, Сиам ва Корея муносибатҳои тичоратӣ дошт.

Ба ҳар ҳол, империяи Сун нисбат ба империяи Тан заифтар буд. Аз ин рӯ, ба мамлакати пурзӯри марказиятнок табиқӣ наёфт.

ИСЛОҲОТИ ВАН АН-ШИ. Ван Ан-ши (1021–1086) шахсан дар яке аз музофотҳои Чин ба сифати амалдор кор карда, шохиди қашшоқию бенавоии ғушношуниди аҳоли ва бедодгарии ашрофони заминдор ва судхӯрони маҳаллӣ шуд. Ван Ан-ши дар он ҷо вазифаи худро хуб иҷро карда, охираҳо охира сазовори вазифаҳои баландтар мешавад. Ҳамин тариқ, то ба вазифаи сарвазири император сабзида мерасад. Дар ин вазифа кор карда, Ван Ан-ши баҳри пешрафти ҳунар-мандӣ, кишоварзӣ, тичорат, молия ва некуаҳволии халқи Чин чандин қорӣ шоеъи таърифро ба ҷо меорад. Бо ташаббус ва сардории ӯ, аз он ҷумла заминҳои мамлакат аз нав ба рӯйхат гирифта шуданд. Акнун андозҳо бо дарназардошти ҳамин рӯйхат аз нав дида баромада шуданд. Ин кор, пеш аз ҳама, ба кишоварзон фоидаовар буд. Минбаъд аз ашрофи заминдор, ки ин вақт қариб тамоми андоз намерепардохтанд, мувофиқи қонуни нав андоз рӯёнида мешуд. Ёхадорҳои коркардаҳои бошанд, бо андози пулӣ иваз карда шуданд. Дар

Расми 20. Харфдонбарои чопи хуруфчинешида

натиҷаи ин кишоварзон имконият пайдо намуданд, ки соли дароз дар заминҳои ба онҳо додашуда меҳнат кунанд.

Кишоварзон акнун ҳуқуқ доштанд, ки андози заминро қисман тавассути маҳсулот ва қисман тавассути пул адо кунанд.

Ислоҳоти Ван Ан-ши барои ёрӣ ба мардуми камбизоату қашшоқ хизмат мекард. Ў дар амборҳои давлатӣ барои ин қабил мардум ғаллаи эҳтиёӣ захира кард, то ки дар сурати хушксолӣ ё гуруснагӣ ба ин мардуми эҳтиёҷманд тақсим кунад. Ван Ан-ши ҳазинаи махсус таъсис намуд, то ки кишоварзон аз он қарз гирифта, хоҷагии худро пеш бурда тавонанд.

Яке аз ҷиҳатҳои муҳими ислоҳоти Ван Ан-ши он буд, ки давлат маҳсулоти изофаи кишоварзонро харида гирифта, баъд онро дар бозорҳо мефурӯхт. Ҳамин тавр ҳам мешуд, ки давлат аз ин кор зарар медид. Вале бо вучуди ин, ба кишоварзон бо ҳамин роҳ ёрӣ мерасонд.

Ван Ан-ши дар соҳаи ҳарбӣ низ ислоҳот гузаронд. Артиши давлатиро, ки дар он сарбозон хизмати маҷбуриро адо мекарданд, ба аскарони ихтиёрии маошхӯр иваз кард.

Вале ба Ван Ан-ши муяссар нагардид, ки ислоҳоти худро бо пуррагӣ амалӣ кунад. Ба ҳар ҳол қисми он дар амал татбиқ, гардида, натиҷаҳои хуб дод. Мутаассифона, душманони ислоҳот ба аз вазифааш сабукдӯш кардани Ван Ан-ши муваффақ шуданд. Гуё ки ислоҳоти ӯ ба империяи Сун хавфу хатар оварда бошад.

АНҶОМИ ҲУКМРОНИИ СУЛОЛАИ СУН. Агар ислоҳоти пешниҳодкардаи Ван Ан-ши дар Чин пурра татбиқ мешуд, шояд империяи Сун умри зиёдтар медид. Дар оғози асри XII хатари аз тарафи қабिलाҳои шимол забт кардани Чин ба миён

Расми 21.
Чиниҳо ҳангоми кор
Асри XV

омад. Барои начоти ҳокимияти худ императорони Сун мачбур шуданд, ки соли 1126 пойтахти мамлакатро ба Ханчжоу кӯчонанд.

Дере нагузашта сулолаи Сун аз заминҳои Чини Шимолӣ маҳрум шуд. Ин минтақа ба ҳайати давлати наве дохил гардид, ки он номи Тсзинро гирифт. Ба Тсзин қаламрави давлати Кидониён низ дохил гардид.

Мавқеи ҳукмронии сулолаи Сун ба қуллӣ танг карда шуд. Дар қаламрави хурди Чини Чанубӣ империяи Сун то соли 1279 вучуд дошт. Ҳамон сол империяи Сунро набераи Чингизхон Хубилай забт карда, бо номи Юан давлати худро таъсис дода, ба сулолаи нави императорони муғулии Чин асос гузошта, бо номи Юан давлати худро таъсис дода, ба сулолаи нави императорони муғулии Чин асос гузошт.

САРЧАШМА

ИСЛОҲОТИ ВАН АН-ШИ

СОЛҲОИ 1069–1085

Қонун дар бораи қарз

Рӯзи 4 мохи 9–уми соли 2–юми замони ҳукмронии Синин Идораи таҳияи низомнома барои 3 муассиса (ба император) маъруза (бо мазмуни зерин) пешниҳод намуд: "Амалдорон ба император дар бораи аз амборҳо фуруҳтани ғалла ва аз тариқи қарз расонидани ёрӣ (ба кишоварзон) чандин маротиба арз карданд.

Имрӯз дар бораи ҳамаи ин мо маълумоти пурра медиҳем.

...Алҳол пул ва ғаллаи амборҳои тамоми музофотҳои Чампунгуайхуэй тахминан ба маблағи зиёда аз 15 000 000 халта танга баробар аст, лекин бо сабаби он ки хангоми харида, тақсим кардани хурукворӣ амборҳо вазифаҳои худро иҷро намеkunанд, на ҳама аз ин фоида бардошта метавонанд...

Мувофиқи мақсад мебуд, агар хуруквории дар амборҳо буда дар сурати боло рафтани нарху наво арзон фурухта ва дар сурати поён рафтани нархҳо (аз халқ) бо нархи қимат харида, гирифта шавад...

Бояд дар хотир нигоҳ дошт, ки идораи дар музофотҳо кори молияро иҷро мекардагӣ бояд андоз аз замин ва хуруквориро қабул карда, онро бо пул иваз намоянд.

Зарур аст, мисли пештара қарзи ба ивази гарави давҳои сабз (ҳосили нав дар назар дошта шудааст. – *Шарҳи Т. Зиёзода*), ки дар Шенси истифода шудааст, пулҳои нақдро

истифода баранд, ки алҳол дар амборҳо нигоҳ дошта мешаванд. Ин маблагҳоро ба халқи эҳтиёҷманд дода, амр карда шавад, ки онҳо қарзро бо ҳамроҳии пардохти андоз баргардонанд.

Ба онҳое, ки (андозро) дар шакли асли пардохтанианд ва ба онҳое, ки (ин ӯҳдадориро) аз тариқи пул пардохтанианд, бо сабаби баланд будани нархҳо иҷозат дода шавад, ки бо салоҳиди худ рафтор кунанд. Дар сурати пайдоиши ҳолатҳои фавқулоддаи табиӣ иҷозат дода шавад, ки пардохти қарз аз ҳосили оянда мавқуф гузошта шавад.

Бо ёрии ин чораҳо халқ мушкilotро натанҳо дар замони камҳосилии паси сар мекунад, балки қарз гирифта, хангоми кишти замин барои аз хуруқворӣ таъмин кардани худ ташвиш намекашад.

Зарур аст, чунин кормандоне хоста гирифта шаванд, ки халқро (барои гирифтани қарз) ҳавасманд карда тавонанд..."

ЛУҒАТ

Кидониён – халқ ва бо ҳамин ном давлате, ки дар шимолу ғарбии Чин воқеъ буд.

Муносибатҳои тичоратӣ – робитаҳои, ки дар байни тарафҳои савдокунанда – харидор ва фурӯшанда ба амал меоянд.

Ҷҳаддории қарқардадихӣ – дар давоми сол бе музд адо намудани қар, теъдоди рузҳои чунин ӯҳдадорӣ маъмулан барои як сол муқаррар карда мешуд.

Аскарони ихтиёрӣ – онҳое, ки дар артиш хизмат карда, маош мегиранд. Аскарони ихтиёриро "зархарид" ҳам меноманд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Империяи Сун кай таъсис ёфтааст?
2. Асосгузори империяи Сун кӣ буд?
3. Императорони сулолаи Сун ба давлати худ кадом музофотҳоро муттаҳид намуданд?
4. Кидониён кӣ буданд?
5. Дар бораи иқтисоди империяи Сун маълумот диҳед.
6. Оид ба ислоҳоти Ван Ан-ши далелҳо биёред.
7. Империяи Сун чаро ва кай барҳам хӯрд?
8. Кадом сулолаҳои императорони Чини асрҳои IV–XII-ро номбар карда метавонед?
9. Сарчашмаҳои омӯхта, ба ҳамдигар саволу ҷавоб кунед.

§10. ЧОПОНИ САМУРАЙҲО ВА СЁГУН

СОХТИ АВЛОДИ. Чопон дар асрҳои III–VII аз ҷамоаи ибтидоӣ ба сохти авлодӣ гузашт. Ин вақт иттифокҳои қабилаҳо ҳам ташкил ёфтанд. Сардори авлоди аз ҷама пуркувваттарин унвони "сумэраги", яъне номи императорро мегирифт. Пешвоёни қабилаҳо низ бо ҳамин унвон мушарраф гардонида мешуданд. Сумэраги дар як вақт ҳам пешвои қабила, ҳам фармондеҳи олии артиш, ҳам сардодхоҳ ва ҳам саркоҳини динӣ буд.

Ашрофони авлодию қабилавӣ ба давлати марказиятнок ва император эҳтиёҷ доштанд. Вале дини сантоия имконият намедод, ки ин давлат бо роҳи зӯрӣ ба вучуд биёяд. Барои ташкили давлати ягонаи Чопон зӯриро кор фармудан лозим буд. Лекин ин дин зидди зӯроварӣ мебаромад. Бинобар ҳамин сабаб, онҳое, ки мехостанд давлати марказиятноки Чопонро ташкил бидиҳанд, пайравони ҳамин дин шуданд.

ҲОКИМИЯТИ СОГА. Дар охири асри VI авлоди Сога, ки пайрави дини буддоия буд, бар авлоду қабилаҳои дигари пурзӯр галаба карда, давлати марказиятноки Чопонро таъсис намуд. Оғози асри VII шоҳзода Сётоку-тайси (572–621), ки аз авлоди Сога буд, "Чадвали 12 рутба" ва "Қонуни 17 модда"-ро эълон кард. Ин санадҳо аз нишондодҳои буддоию таълимоти Конфутсий (файласуфи қадими Чин) дар бораи номаҳдуд будани ҳокимияти мутлақ сарчашма мегирифтанд. Ҳамин тариқ, авлоди Сога дар Чопон ба ҳокимияти мутлақ асос гузошт. Шоҳзода Сётоку-тайси ва ҷойгирони ӯ давлати Чопонро мутобиқи чадвали қонуни номбурда идора мекарданд.

Дар миёнаҳои асри VII авлоди Сога мақоми роҳбарикунандаи худро аз даст дод. Соли 645 дар натиҷаи табaddулот

Расми 22.
Ибодатгоҳи шаҳри
Нораи Чопон.

аксарияти аъзои ин авлодро авлоди дигар нест кард. Ба тахту тоҷи авлоди Согаи барҳамхӯрда Кару ном намояндаи Сумэраги соҳиб шуда, бо номи Котоку ба тахти ҳокимият нишаст. Замони ҳукмронии уро "Пайка" меномиданд, ки ин сабаб дорад. Табаддулоте, ки Котокуро ба сари ҳокимият овард, "табаддулоти Пайка" ном гирифтааст.

Баъди табаддулоти Пайка Чопон ба давраи нави таърихи худ дохил шуд. Шохҳои Сумэраги ба Корея тақлид карда, дар мамлакат ислохот гузарониданд. Сардори давлатро "император" меномидагӣ шуданд. Ӯ унвони дигар ҳам дошт – "Писари Осмон". Дар назди ӯ барои идора кардани мамлакат шӯрои давлатӣ ташкил карда шуд, ки ба он сардори Идора роҳбарӣ мекард. Чопон ба вилоятҳо тақсим карда шуд. Онҳоро ҳокимон идора мекарданд. Вилоятҳо аз уездҳо иборат буданд.

КИШОВАРЗӢ. Дар замони ҳукмронии Котоку заминҳо давлатӣ эълон гардида, ба кишоварзон ва ашхоси дигар ба ичора дода шуданд. Баъди ҳар 6 сол ин заминҳо аз нав тақсим карда мешуданд.

Дарбори император як қисми заминҳои калони давлатиро бо ҳамроҳии деҳқонони ба онҳо тобеъкардашуда ба дайрҳои буддой ва ибодатгоҳҳои дини сантой дод. Ин заминҳо аз андоз озод буданд.

АВЛОДИ ФУДЗИВАРА. Ҳокимияти авлодии Сумэраги ҳам мунтазам суст шуд. Мубориза барои ҳокимият дар байни авлодҳои аз музофотҳои гуногуни Чопон авҷ гирифт. Дар ин мубориза авлоди Фудзивара дастболо шуд. Аз ҳамин сабаб дар ҳукумати марказӣ мансабҳои муҳими давлатӣ ба аъзои ҳамин хонадон тааллуқ доштанд. Ҳамин тариқ, дар мамлакат авлоди Фудзивара ҳукмрон гардид. Хонадони император дар амал аз қорҳои давлатӣ дар қанор монд.

Дар асрҳои IX–XI заминҳои давлатӣ ба заминҳои мулкӣ хурд мубаддал гардиданд. Азнавтасимкунии анъанавӣ онҳо қатъ гардид. Заминҳои хусусӣ ибодатгоҳҳо зиёд шуданд. Хариду фурӯши замин васеъ ва парвариши шолӣ паҳн гардид. Шолӣ ба Чопон аз Корея оварда шуда буд. Бо мурури замон мулкҳои бузурги хусусӣ ба вучуд омаданд. Дар байни мулкдорони калони хусусӣ мубориза барои ба даст овардани заминҳои мулкдорони дигар аз нав авҷ гирифт. Баъзе соҳибони мулкҳои қалон меҳостанд, ки аз зери ҳокимияти марказӣ баромада, давлати мустақили худро таъсис намоянд. Ҳокимияти

марказии Ҷопон дигар қудрат надошт, ки пеши роҳи ин зуҳуротро гирифта тавонад.

САМУРАЙҲО. Заминдорони Ҷопон ба чанд ғуруҳ тақсим мешуданд. Заминдорони калон "хонкэ" ном доштанд. Онҳое, ки дорои мулки хурдтар буданд, "реке" номида шудаанд. Ин заминдорон тобеи заминдорони калон буданд. Заминдорон сарбозони худро доштанд, ки онҳоро "самурайҳо" мегуфтанд. Заминдорон ба самурайҳо ба ивази хизмат китъаҳои замин медоданд.

Як қисми самурайҳо ба ашрофи дорои мулкҳои наҷандон калон тақдир меёфтанд. Вале қисми дигари онҳо ҳамин тавр сарбозони касбӣ мондан гирифтанд. Ин самурайҳо замин надошта, аз ҳисоби ҳуҷаин ва ғаниматҳои аз ҷанг бадастовардаашон зиндагӣ мекарданд.

Қонуни ахлоқии самурайҳо, ки "бусидо" ном дорад, ба арзишҳои ахлоқии дини буддоия ва таълимоти Конфутсий асос ёфтааст. Ин ахлоқ тамоми ҷиҳату тарафҳои ҳаёти самурайҳоро муқаррар намудааст. Мувофиқи "бусидо" самурайи дорои унвони пасттар ба самурайи дар зинаи баландтари ҷомеа қарордошта пурра тобегӣ аст. Хизмати ҳарбӣ машғулияти асосӣ ва пурифтхори самурайҳо ба ҳисоб мерафт. Барои шикастани "бусидо", яъне шикастани қонун ба самурайҳо ҷазои сахт дода мешуд. Самурае, ки қонунро шикастааст, бояд худро "ҳаракири" кунад, ки маънояш "ҷок қардани шикам" аст.

Самурайҳо барои ба ҳокимият соҳиб шудани ҳуҷаинҳои худ мубориза мебуданд.

СЁГУН. Дар асри XII ҳокимияти марказии Ҷопон муқаррар гардид, ки онро "микадо" меномиданд. Микадо соҳиби олии замин эълон қарда шуд. Дар натиҷаи ҷангҳои байниҳамдигарии мулкдорони калон дар нимаи дуоми асри XII ҳокимияти император ягон қудрате надошт. Ҳокимияти дунявӣ ба дасти ашрофони пурзӯр – "сёгун", ҳокими олии Ҷопон гузашт. Ин ҳокимият дар мамлакат соли 1192 барпо шудааст. Асосгузори ҳокимияти сёгун Миномото Ёритомо ном ашрофи шимолии Ҷопон мебошад. Ӯ бо ёрии самурайҳо ашрофи дигар мамлакат, аз он ҷумла, рақибони пурзӯри худ Тайро Киёморино мағлуб қарда, пойтахти император – шаҳри Киоторо ишғол намуд. Ҳамин тариқ, дар Ҷопон ду сулола дар як вақт ҳукмрон шуд – сулолаи "микадо" (император) ва сулолаи "сёгун" (Миномото),

ки ҳокими оӣ буд. Ў императорро дар дарбораш – шаҳри Киото гузошта, ҳудаш ба қалъаи Кимакура рафта, давлатро аз номи император идора мекард.

Миномото Ёритомо асосгузори сёғуни аввалини Чопон буд.

САРЧАШМА

ОДАТҲОИ САМУРАЙҲО

Харакири

Шоҳзода пурсид: "Худро чӣ тавр куштан мумкин аст?" Ёсиаки оби дидаи ҷӯшзадаи худро базӯр нигоҳ дошта гуфт: "Ана ҳамин тавр..." Ва суҳанашро ба охир нарасонда, шамшерро қашида гирифта, онро ба тарафи худ гардонда ва ба паҳлӯи чапаш ҳалонда, якчанд қабурғаи паҳлӯи рости худро бурид. Баъд шамшерро қашида гирифта, онро дар назди шоҳзода гузошт ва ба замин афтида, ҷон дод. Шоҳзода ҳамон лаҳза шамшерро гирифта, ба он нигоҳ кард. Бо сабаби он ки шамшер ҳунолуд буд, онро бо остинаш тоза карда, тани ҷун барф сафедашро бараҳна кард ва шамшерро ба наздики дили худ ҳалонда, ба ҳамон ҷое афтид, ки Ёсиаки афтида буд.

Ҳамаи ҳамроҳони шоҳзода – Тонно Тайбу Юкифуса, Сатоми Ойноска Токиёси, Такэда Ёити, Кан-но Ясабуру дайю Удзихару, Ота Сотсу-но Хонэн ва дигарон дод заданд: "Мо ҳам аз ақиби шоҳзодаем!" Бо як овоз ба буддоҳо дуо карданд ва ҳама якбора худро харакири карданд. Онҳоро дида, аскарони зиёда аз сесад нафари дар айвонбуда низ ба дили ҳамдигар ханҷар зада, бо синаашон ба замин афтиданд.

ЛУФАТ

Иттифоқи қабилаҳо – аз якчанд қабила иборат аст.

Дини сантоия – дини ҷопониҳои қадим ва имрӯза.

"Пайка" – номи табаддулот.

Писари Осмон – мувофиқи аънаҳои динии чиниҳои қадим император писари Осмон шуморида мешавад.

Ҳокимияти дунявӣ – ҳокимияте, ки дар он унсурҳои динӣ нест, давлат танҳо дар асоси қонунҳои дунявӣ идора карда мешавад.

Харакири – тарзи худпушии самурайҳо.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Сохти авлодии асрҳои III-VII Ҷопонро чӣ хел дарёфтед?
2. "Сумэраги" чӣ маънӣ дорад?
3. Чаро ашрофон ба давлати марказиятнок ва император эҳтиёҷ доштанд?
4. Дар бораи авлоди Сумэраги нақл кунед.
5. Дар бораи шоҳзода Сётоку-тайси чиро медонед?
6. Дар Ҷопон "Писари Осмон" гуфта, киро меномиданд?
7. Дар замони ҳукмронии Котоку масъалаи замин чӣ тавр ҳал карда шуд?
8. Дар бораи авлоди Фудзивара маълумот диҳед.
9. "Самурайҳо" кистанд?
10. Моҳияти "сёгун"-ро шарҳу эзоҳ диҳед.
11. Аз рӯи сарчашма "харакири"-ро шарҳ диҳед.

§11. ЗУҲУРИ ДИНИ ИСЛОМ

Дини ислом дар нимҷазираи Арабистон зухур ёфтааст. Дар арафаи зухури ислом дар он ҷо қабилаҳои араби муқимӣ ва бодиянишин суқунат дошта, ҳар кадом пайрави худоҳои сершумори қабилавии худ буда, аз ҳамин сабаб, дар доираи як мамлакат муттаҳид шуда наметавонишанд. Барои дар як давлат муттаҳид сохтани қабилаҳои араб дин ва худои яккаю ягона лозим буд.

Паёмбари дини исломи нав зухурёфта Муҳаммад (с) (570–632) мебошад.

ИҚДОМИ МУҲАММАД (С) ПАЙҒАМБАР. Ҳар як қабилаи араб дар ҳудудҳои муайян ва аз ҳамдигар ҷудо суқунат дошта, онҳоро пешвоён – шайхҳо ва сайидҳо ҳамчун шоҳ идора мекарданд. Курайшиҳо яке аз ҳамин гуна қабилаҳои бонуфузи арабҳои Макка ба ҳисоб мерафтанд. Муҳаммад (с) пайғамбар аз ҳамин қабила буд.

Муҳаммад (с) аввал ҷупон буда, баъд касби худро дигар карда, ба тиҷорат машғул шуд ва соли 610 ба таблиғи дини нав – ислом оғоз намуд.

Муҳаммад (с) ба туфайли пешниҳодоти инсондӯстонаи худ боиси тавачҷӯӣ қабилаи Курайшиҳо ва қабилаҳои дигари араби Макка гардид. Ӯ тамоми зухуроти ахлоқи манфиро ба зери танқиди саҳт гирифта, одаму одамгариро таблиғ мекард. Ба мардум мефаҳмонд, ки судхӯрон мардумфиребӣ карда, даромади

ҳарому бе дарди миён ба даст медароранд. Муҳаммад (с) пешниҳод кард, ки ҳар кас бояд даҳяки даромади худро ба бечораю бенавоён садақа кунад. Ў инчунин муқобили чангҳои байни авлоду қabilaҳо баромада, талаб кард, ки онҳо абадӣ қатъ карда шаванд. Он вақт дар байни арабҳо ханӯз қасоси хунӣ вучуд дошт. Манъи ин анъанаи манфиро низ тақозо намуд. Пайгамбари ислом инчунин қонибдори муттаҳид шудани авлоду қabilaҳои араб будани худро иброз дошт.

Дар аввал ба суҳанони Муҳаммад (с) пайгамбар одамон ниҳоят кам гӯш медоданд. Ҳатто ба ӯ таҳдиди куштан ҳам карданд. Аз ин рӯ, Муҳаммад (с) муддате дар яке аз горҳои кӯҳӣ, воқеъ дар наздикии Макка паноҳ бурд. Баъд ба Макка омада, иброз дошт, ки ба ӯ аз Худованд дар бораи дини ислом пайғом расид. Тибқи ин пайғом ба мардуми Макка пешниҳод кард, ки онҳо аз дину худоҳои авлодию қabilaвии худ даст кашида, ба Худованди яккаю ягона имон оваранд ва дини исломро қабул намоянд.

ЯККАХУДОЙ. Муҳаммад (с) пайгамбар аввалин шуда, аз бисёрхудоӣ даст кашид ва ба худои яккаю ягона – Аллоҳ эътиқод пайдо намуд. Ў эълон кард, ки Аллоҳ худои яккаю ягонаи қайҳону тамоми олам мебошад.

Қabilaҳои араб, ки ба бисёрхудоӣ одат карда буданд, худои яккаю ягона ва дини исломро якбора қабул накарданд. Гайр аз ин дар Арабистон ва махсусан дар Макка дар байни арабҳо пайравони динҳои яҳудия ва масеҳия низ кам набуданд. Муҳаммад (с) пайгамбар ин вазъро ба назар гирифта, пайгамбарони яҳудия ва масеҳиятро ҳам пайгамбарони мусулмонҳо эълон карда, худро пайгамбари охирин номид. Пайравони динҳои номбурда сол то сол ба дини ислом бештар эътиқод пайдо мекардагӣ шуданд. Барои боз ҳам зиёдтар ба тарафи худ кашидани пайравони динҳои яҳудияю масеҳия ӯ як кори хеле муҳими диғарро низ ба ҷо овард. Мардуми пайрави ин ду дини ба Байтулмуқаддас (Иерусалим) рафту омад дошта онро муқаддас медонистанд, чунки динҳои яҳудия ва масеҳия дар ҳамин ҷо пайдо шудаанд. Муҳаммад (с) ҳаминро ба инобат гирифта, ин шаҳро "Байтулмуқаддас" номид, яъне ин шаҳр барои мусулмонҳо низ муқаддас шуд. Ин иқдом ба пайравони динҳои яҳудию масеҳия хуш омад ва бисёри онҳо низ дини исломро қабул карданд. Ҳамин тариқ, шумораи мусулмонон дар Макка меафзуд. Дар ин шаҳр Муҳаммад (с) ва дини ислом муқобилони бисёр ҳам доштанд.

ХИЧРАТИ МУҲАММАД (С) ПАЙҒАМБАР. Дар аввал ашрофи қабилаҳои араб ба икдоми Муҳаммад (с) пайғамбар ба назари нобоварона ва ҳатто душманона нигариста, аз дину ҳудӯҳои сершумори авлодию қабилавиҳои худ даст намекашиданд. Чи тавре ки гуфта шуд, қурайшиҳо ҳатто Муҳаммад (с) пайғамбар ва пайравони ӯро қуштани ҳама буданд. Барои ҳамаин ӯ соли 622 маҷбур шуд, ки аз Макка ба шаҳри дигари арабии Ясриб сафар, яъне хичрат кунад, ки ин сафар дар таърихи дини ислом ҳамчун "хичрат"-и Муҳаммад (с) пайғамбар аз Макка ба Мадина машҳур аст.

Баъди ба Ясриб хичрат кардани Муҳаммад (с) дар он ҷо обрӯю эътибори ӯ ва дини ислом боз ҳам баландтар шуд. Шаҳри Ясриб номи "Мадина ан-Набӣ", яъне "шаҳри Пайғамбар"-ро гирифт. Соли хичрати Муҳаммад (с) бошад, огози зуҳури дини ислом ва солшумории нав – солшумории мусулмонии хичрӣ (шамсӣ ва қамарӣ) муқаррар гардид. Соли 2011 мувофиқи солшумории хичрии шамсӣ соли 1389–1390 ва мувофиқи солшумории хичрии қамарӣ соли 1422–1423 мебошад.

Дар Мадина ба Муҳаммад (с) пайғамбар муяссар шуд, ки мардуми зиёдро ба дини ислом ҷалб намояд. Баъди чанде ӯ бо ҳамроҳии ёронаш ба Макка лашкар кашида, онро ҳам ба худ тобеъ кард. Ашрофони қурайшиҳои Макка илочи дигар наёфта, ба Муҳаммад (с) пайғамбар таслим шуда, дар баробари ин иброз доштанд, ки Муҳаммад (с) се талаби онҳоро иҷро кунад: 1) Шаҳри Макка маркази дини ислом бошад. 2) Хонаи Каъба ва Санги Сиёҳ муқаддасоти ислом эълон карда шаванд. 3) Зиёрати Макка, ё худ адои маросими ҳаҷ барои ҳар як мусулмон ҳатмӣ гардад.

Расми 23. Бадавиён ҳангоми лашкаркашӣ

Пайғамбари ислом ин пеш-ниҳодоти қурайшиҳоро қабул кард. Баъди ин қурайшиҳо ва қабилаҳои дигари Макка дини исломро қабул карданд. Дини исломро қабул кардани мардуми Макка ғалабаи муҳимтарини Муҳаммад ва ёрони ӯ буд. Аз ин вақт сар карда, дини ислом мунтазам дар тамоми ним-ҷазираи Арабистон паҳн шудан мегирад.

МОҲИЯТИ ДИНИ ИСЛОМ. Китоби муқаддаси дини ислом "Қуръон" мебошад, ки маънояш "Китоби хониш" аст. Дар ин китоб таълимоти ислом, арзишҳои ахлоқӣ ва тамоми суннатҳои дигари дини ислом инъикос гардидаанд. Таваҷҷӯҳ намоед ба як чанд нишондодҳои "Қуръон".

Худованд Офаридгори инсон ва тамоми мавҷудоти олам аст. Одамон ва халқҳо мувофиқи сарнавишти аз ҷониби Парвардигор барои онҳо муқарраркардашуда зиндагӣ мекунанд. Дар охири замон одамонро Қиёмат интизор аст. Он рӯз ҳама ғавтидагон аз ғӯрҳо бархоста, дар бораи кирдорҳои бадӯ неки хангоми дар қайди ҳаёт содиркардаи худ ҳисобот медиҳанд. Онҳое, ки дар ин дунё корҳои бад содир кардаанд, ба Дузах меафтанд ва онҳое, ки некӯкор буданд, ба Биҳишт мушарраф гардонида мешаванд. Барои он ки шахс ба Дузах наафтад, бояд дар ин дунё ба Худованди яккаю ягона эътиқод дошта бошад, ҳаёти сазовор ба сар барад, касеро накушад ва наранҷонад, дуздӣ накунад ва дурӯғ нагуяд, бо раҳму шафқат бошад, ҳулас, корҳои барои инсонии комил ҳарому ношоямро накунад.

Мусулмон бояд панҷ рукни муҳимми исломро иҷро намояд: 1) Калимаи шаҳодатро ба забон орад. 2) Ҳар рӯз панҷ маротиба намоз гузорад. 3) Дар моҳи Рамазон рӯзаро адо намояд. 4) Ба бечорагону дармондагон дастӣ ёрӣ дароз кунад. 5) Дар умри худ ақалан як маротиба ба зиёрати Каъба биравад.

Қонунҳои ислом дар маҷмӯъи шариат ном доранд. Дар шариат тамоми меъёрҳои кирдору рафтор ва усули зиндагии мусулмонон инъикос гардидаанд. Шариат барои вайронкунадагонии он ҷазоҳо пешбинӣ карда, дар ниғаҳдории покизагии ахлоқи мардуми мусулмон мақоми бузургро касб кардааст. Мусулмонҳо ҳаракат мекунанд, ки қонунҳои шариатро нашикананд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Арабистони арафаи зуҳури исломро дар қадом ҳолат дарёфтед?
2. Аз ҳарита нимҷазираи Арабистонро ёбед.
3. Паёмбари дини ислом кӣ буд?
4. Дини ислом аз динҳои қabilaҳои араб чӣ фарқ дошт?
5. Чаро Муҳаммад (с) пайғамбар муддате дар кӯҳ зиндагӣ кард?
6. Муҳаммад (с) ба қabilaи қурайши араб чӣ пешниҳод кард?
7. Пайғамбари ислом кай ва чаро аз Макка ба Мадина ҳиҷрат кард?
8. Чаро Муҳаммад (с) яккаҳудоиро барои арабҳо тарғиб мекард?
9. Солшумории ҳиҷриро шарҳ диҳед.
10. Дар бораи Иерусалим ва Байтулмуқаддас чиро медонед?

11. Бигӯед, ки мардуми Макка дини исломро бо кадом шартҳо қабул карданд?
12. Муҳаммад пайғамбар барои ба дини ислом баргардондани пайравони динҳои яҳудия ва масеҳия чӣ кор кард?
13. Китоби муқаддаси дини ислом чӣ ном дорад? Дар он чӣ инъикос гардидааст?
14. Моҳияти асосии дини исломро шарҳ диҳед.

§12. ТАЪСИСЁБИИ ХИЛОФАТИ АРАБ

БАЪДИ ВАФОТИ МУҲАММАД. Муҳаммад(с) мохи Рабиъу-л-аввал, яъне дар яке аз рӯзҳои 27 май – 25 июни соли 632 вафот кардааст, лекин рӯзи аниқи он муайян нест. Хабарии вафоти Муҳаммадро шунида, шахсони бонуфузи шаҳри Мадина барои сарвари Давлати Араб шудан талош карданд. Яке аз ғуруҳҳо ҳатто иброз дошт, ки тайёр аст дар бораи садоқат ба пайғамбари Оллоҳ Муҳаммад савганд ёд кунад.

Барои ҳокимият дар Мадина ду ғуруҳ рақобат мекард. Якero "ансорҳо" ва дигарero "муҳочирҳо" меномиданд. Ансорҳо даъво карданд, ки ба онҳо барои соҳиб шудан ба сарвари давлат бо қурайшиҳо ҳуқуқи баробар дода шавад. Ба фикри онҳо, ба Давлати Араб бояд ду нафар – як нафар аз ҷониби ансорҳо ва муҳочирҳо роҳбарӣ кунад. Вале дере нагузашта, дар дохили ансорҳо муҳолифат ба миён омад, ки он дар мубориза барои ҳокимият мавқеи муҳочирҳоро пурзӯр кард.

Аз ин лаҳзаи мувофиқ истифода бурда, ҳамсафони наздики Муҳаммад (с) дар Мадина ҳокимиятро ба дасти худ гирифтанд.

Ҳамин тариқ, сардори ҷамоаи Мадина, ҳамсафи наздиктарин ва содики Муҳаммад пайғамбар Абу-бакр эълон карда шуд. Ӯ унвони "халифа"-ро гирифт, ки маънояш "ворис" ё худ "ҷонишин"-и Муҳаммад (с) мебошад.

Расми 24. Араби уштурсавор. тасвир дар девори сангини Арабистони ҷанубӣ

Халифа Абубакр шаҳри Мадинаро пойтахти Хилофат эълон кард. Маҳз бо ҳамин сабаб ин давлатро „Хилофати Мадина“ ном мебаранд. Гарчанде ба давлати марказиятноки Араб Муҳаммад (с) асос гузошта буд, вале дар шакли хилофат он соли 632, баъди вафоти пайгамбари Аллоҳ ва дар оғози халифагии Абубакр номгузорӣ шудааст.

ДАВРАҲОИ ХИЛОФАТИ АРАБ. Хилофати Араб ба чор давра тақсим мешавад. Давраи аввали он аз соли 632 то соли 656-ро дарбар мегирад. Дар ин давра хилофатро Абубакр, Умар ва Усмон идора кардаанд ва пойтахти он шаҳри Мадина буд. Давраи дууми он ба солҳои ҳукмронии Алӣ, яъне солҳои 656–661 рост омадааст. Ин вақт пойтахти Хилофат аз Макка ба Куфа кӯчонида мешавад. Давраи сеюми Хилофати Араб аз соли 661 то соли 750 давом карда, онро сулолаи халифаҳои Уммавиён идора мекард. Аз ин рӯ, онро „Хилофати Уммавиён“ меноманд. Пойтахти ин хилофат шаҳри Димишки Сурия буд. Солҳои 750–1055 давраи чоруми Хилофати Араб аст. Дар ин давра дар Хилофат сулолаи халифаҳои Аббосиён ҳукмронӣ кардаанд. Аббосиён шаҳри Бағдодро пойтахти давлати худ қарор доданд. Аз ин рӯ, Хилофати сулолаи Аббосиёнро „Хилофати Бағдод“ ҳам меноманд.

ЛАШКАРКАШИҲОИ ХАЛИФАҲОИ АВВАЛИН. Абу-бакр халифаи аввалини Хилофати Мадина буд. Ӯ гарчанде қидду ҷаҳди зиёд ба ҳарч дод, вале натавонист, ки ҳамаи

Расми 25. Хонаи Каъба

кабилаҳои нимчазираи Арабистонро ба давлати худ тобеъ кунад. Гузашта аз ин, ханӯз кабилаҳои зиёди он дини исломро қабул накарда буданд. Вале бо вучуди ин Абубакр дар ин роҳ кӯшишу гайрати худро сарф кард. Бар зидди пешвоёни саркаши кабилаҳои араб ва империяи Византия саҳт мубориза бурд.

Кори оғозкардаи Абубакрро халифаи дуҷуми Мадина Умар ибни Хаттоб давом дод. Дар зарфи 10 соли ҳукмронияш (634–644) ба ӯ муяссар гардид, ки тамоми нимчазираи Арабистонро зери итлоати худ дароварда, ба лашкаркашии берун аз хоки Арабистон шуруъ кунад.

Умар бо сардории Халид дастаи калони қариб 800–нафараи сарбозони саворанизомро ба Димишқ фиристонд. Ин даста аввал Гутро ишғол карда, баъд Димишқро муҳосира намуд. Ин муҳосира қариб 6 моҳ давом карда, ба таслими Димишқ анҷом ёфт.

Баъди ишғоли Димишқ Халид ҳуҷуми худро ба қаламрави империяи Византия идома дод. Хатари калонро пай бурда, артиши Византия тахти роҳбарии император Ираклий дар шимолии Сурия ба ҷанг омода гардид. Ҳаёти лашқари Византия аз румиҳо, суриягӣҳо, арманҳо ва халқҳои дигари империя иборат буда, қариб 200 ҳазор нафарро ташкил мекард. Шумораи сарбозони араб бошад, тахминан 24 ҳазор нафар буд.

Арабҳо лашқари Византияро бо фиреб ба дом афтонданд. Пас аз наздикшавии лашқари Византия, арабҳо Димишқ ва

Расми 26.
Саҳифаҳо
аз Қурон

шахру минтақаҳои дар ин ҷо ишғолкардаашонро тарк карда, ба самти дарёи Ярмуки яке аз шохобҳои дарёи Урдун ақибнишинӣ карданд. Дар ҳамин ҷо 20 августи соли 636 задухӯрди халқунандаи арабҳою византиягӣҳо доир гардид, ки дар он византиягӣҳо пурра торумор карда шуданд. Шикастхӯрдагон 70 ҳазор касро талаф доданд. Арабҳои Сурия дар зери роҳбарии малик Ҷабал ибни Айҳам ба тарафи арабҳо гузаштанд. Баъди ин ғалаба арабҳо Димишқро аз нав ишғол карда, Сурияи Шимолиро низ ба даст дароварданд. Императори Византия Ираклий дар аснои тарк кардани Сурия хитоб намуд: "Алвидоъ, Сурия! Он чӣ хел мамлакати олиҷаноб аст барои душманони мо!"

Халифа Умар баъди ҷанги дусола шаҳри Байтулмуқаддас ва баъди ҷанги ҳафтсола Қайсария, ки онро аз номи Юлий Сезар – Сезария ҳам меномиданд, ишғол кард.

Мухорибаҳои арабҳо дар Ироқ бо лашкарҳои Сосониёни Эрон ба амал омаданд. Ҳангоми ишғоли шаҳри Хира арабҳо аз лашкари Сосониён якҷанд маротиба шикаст хӯрда, маҷбур шуданд, ки ақибнишинӣ кунанд. Сарбозони арабро филҳои ҷангии эрониён ба даҳшат оварданд. Арабҳоро дар ин ҷо эрониҳо шикаст доданд. Вале дар охириҳои соли 635 бар Сосониён пируз гаштанд. Соли оянда арабҳо дар мухорибаи Кадисия лашкари бузурги Сосониёноро торумор намуданд. Баъди ин ғалаба роҳи арабҳо ба сӯи пойтахти Сосониён – Тайсафун, ки онро аз сабаби зебоияш Мадоин ном мебуданд, кушода шуд. Соқинони он дарвозаҳои шаҳрро ба рӯи арабҳо боз карданд. Қўшуни Сосониён ба зарбаҳои ҳалокатбори арабҳо тоб наоварда, шикаст хӯрд. Шоҳи Сосониён Яздигурди III ва аҳли дарборааш аз шаҳр фирор карданд. Арабҳо бо мушқилиҳои зиёд қаламрави бузурги давлати Сосониён, аз он ҷумла Тахти Ҷамшедро ба даст дароварданд. Соли 651 Яздигурди III дар задухӯрди наздикии шаҳри Марв кушта шуд.

Расми 27. Сарбозони араб

Баъди ишғоли Сурия дар тӯли 14 сол лашкари арабҳо барои ишғоли Кафкоз чанг карда, оқибат Арманистон ва як қисми Гурҷистонро то шаҳри Тифлис ба даст дароварданд.

Халифаҳои Мадина барои ишғоли Миср ҳануз хангоми чангҳои худ дар Сурия оғоз карда буданд. Ҳамлаи нахустин ба Миср бо сардории Амир ибни ал-Аса соли 639 сурат гирифтааст.

Баъди муттаҳид шудани тамоми нимҷазираи Арабистон талаботи Хилофати Мадина ба маҳсулоти ғаллагӣ чандин маротиба афзуд. Амр ибни ал-Аса маҳз барои ҳамин ба Миср

Расми 28. Ноиби халифа ва дарвешон

лашкар мекашад. Соли 640 Амр шаҳри Полусийро ишғол карда, аз дарёи Нил гузашт. Баъди ба арабҳо аз Мадина расидани ёрӣ лашкари Амр ибни ал-Аса дар наздикии шаҳри машҳури Гелиопол византиягӣҳоро шикаст дод. Усқуфи маҳаллӣ Муқавқис бо Амр дар бораи таслими қалъаи Бобул қарордод имзо кард. Лашкари арабҳо истилои худро дар Африқо давом дода, шаҳри Искандарияро, ки дар соҳили ҷанубии баҳри Миёна-

замин воқеъ аст, ишғол карда, ба Мисри Шимоли ва Либия зада даромад. Фармондеҳи лашкари арабҳо Абдуллоҳ ибни Саид, ки ҳокими Миср буд, ба қаламрави Тунис ҳамла оварда, византиягӣҳоро дар наздикии қалъаи Субайтла торумор кард.

Ҳамин тавр, арабҳо мулкҳои Византия ва Сосониёро паси ҳам ишғол намуда, дар Осиё ва Африқо ҳудудҳои Хилофати Мадинаро васеъ мекарданд. Соли 644, баъди аз дасти гуломи эронӣ кушта шудани Умар, ба тахти Хилофати Мадина Усмон

*Расми 29.
Дар хонаи ашрофи
араб*

ибни ал-Аффон менишинад. ӯ ба яке аз духтарони Муҳаммад (с) хонадор шуда буд. Баъди вафоти Муҳаммад (с) пайгамбар Усмон духтари дигари ӯро низ ба занӣ гирифт. Барои ҳамин ҳам Усмонро шӯхиомез "ду карат домоди пайгамбари Аллоҳ" ё ки "сохиби ду нур" меномиданд.

Соли 656 дар Мадина мусулмонҳои аз Куфа, Басра ва Миср гуё барои ҳаҷ омада, бо дастгирии аҳолии маҳаллӣ ба муқобили Усмон шӯриш бардоштанд. Исёнгарон хонаи халифа Усмонро муҳосира карда, ӯро дастгир ва қатл намуданд.

МУБОРИЗА БАР ЗИДДИ АЛӢ. Баъди қатли Усмон ба тахти Хилофати Мадина писарамаки Муҳаммад (с) ва домоди ӯ, яъне шавҳари Фотима – Алӣ нишаст. Бар зидди Алӣ ду гурӯҳи душманонаш мубориза оғоз намуданд. Ба гурӯҳи якум хешовандони халифаи қатлкардашуда бо сардории Талҳа ва Аззубайр дохил буданд, ки ба онҳо ҳамсари Муҳаммад – Ойиша низ ҳамроҳ буд. Вале соли 656 Алӣ Талҳа Аззубайрро дар наздикии шаҳри Басра торумор кард. Роҳбарони асосии ин гурӯҳ кушта шуда, Ойиша асир афтод. Ин ҷанг "муҳорибаи уштур" ном мегирад, чунки Ойиша уштурсавор дар он ҳузур доштааст. Ҳамин тарик, гурӯҳи якуми душманони Алӣ мағлуб шуданд.

Ба гурӯҳи дуҷуми муқобилони Алӣ ҳокими Сурия Муовия роҳбарӣ мекард. Ӯ нерӯи ҳарбӣ ва сарвати бузург дошт. Як қисми қабिलाҳои араби Ироқ Муовияро дастгирӣ мекарданд. Ба тахти хилофат нишаста, Алӣ ваъда дод, ки Арабистонро мисли Умар ҳукмронӣ хоҳад кард. Барои ҳамин ӯ мансабдоронро, ки Усмон таъин карда буд, аз вазифа сабукдӯш карда, заминҳояшонро кашида гирифт. Ин иқдом шумораи душманони Алиро дар шаҳри Мадина ва тамоми Арабистон боз ҳам зиёдтар кард. Алӣ дид, ки дар ин ҷойҳо дигар тақягоҳи онқадар бозътимод надорад, қароргоҳи худро аз шаҳри Мадина ба шаҳри Куфа кӯчонд.

Соли 657 дар Алҷазираи наздикии Сиффини воқеъ дар соҳили роста дарёи Фурот, дар байни нерӯҳои Муовия ва Алӣ задухӯрди қалон ба амал омад. Дар ин муҳориба ягон тараф дастболо нашуд. Шахсони бонуфузи соҳибқал ба Алӣ пешниҳод намуданд, ки ӯ бояд

Расми 30. Зарфи косибони араб

мухлифати худро бо Муовия ба таври осоишта ҳаллу фасл намояд. Алӣ мувофиқи ин пешниҳод амал карда, бо Муовия сулҳ баст. Аз ин кори Алӣ як қисми лашкар ранҷида, ӯро тарк карда, аввал ба Бағдод ва баъд аз он ҷо ба тарафи чапи дарёи Дачла равон шуданд. Шумораи онҳо 12 ҳазор нафар буд. Тарккардагони лашкари Алиро "хориҷшудагон", яъне рафтагон номиданд. "Хориҷшудагон" Алӣ, Муовия ва Амрро кофир ҳукм карда, бар зидди онҳо чиҳод эълон намуданд.

Сарфи назар аз тасмими "хориҷшудагон", Алӣ бар зидди Муовия аз нав ҷанг оғоз накарда, бар зидди "хориҷшудагон" лашкар кашид. Дар сафҳои "хориҷшудагон" калавиш ба амал омад. Як қисми онҳо ба Алӣ пайвастанд. Қисме аз "хориҷшудагон" ба Куфа баргаштанд. Ҳамагӣ 2800 нафар "хориҷшудагон"-и густоҳу оштинопазир таҳти роҳбарии Ибни Ваҳҳоб дар муқобили Алӣ, Муовия ва Амр истоданд.

Нерӯҳои Алӣ ва "хориҷшудагон" соли 658 дар Наҳравон дар муқорибаи бузург бо ҳам вохӯрданд, ки дар он Алӣ ғалаба кард. Вале баъди ин ҳам "хориҷшудагон" муборизаро бар зидди Алӣ бас накарданд. Соли 661 яке аз онҳо ҳангоми даромадан ба масҷиди Куфа бо ханҷари заҳролуд Алиро зада кушт.

Бо ҳамин марҳалаи ҳукмронии халифаҳои ба Муҳаммад пайгамбар наздиктарин анҷом ёфт.

ЛУҒАТ

Рақобат – талоши якчанд кас ва ё гурӯҳҳои одамон баҳри ба ягон мақсад ноил шудан, он усули осоишта аст.

"Ансорҳо" ва "муҳочирҳо" – номҳои иттифоқҳои қabilaҳо, ки баъди вафоти Муҳаммад (с) пайгамбар меҳостанд, ки ҷойгири ӯ шаванд.

Хилофат – маънои давлатро дорад, ки дар он халифа ҳукм меронад, яъне Давлати Араб.

Византия – давлатест, ки онро дар Шарқ "Рум" меноманд.

Кофир – шахсони номусулмон ва ё бедин.

Ҷиҳод – мубориза бар зидди душманони ислом ва ватан.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Муҳаммад кай вафот кардааст?
2. Баъди вафоти пайгамбари Апплоҳ мубориза барои гирифтани ҷои ӯ чӣ тавр сурат гирифт?
3. Дар бораи 4 давраи Хилофати Араб маълумоти мухтасар диҳед.

4. Умар кучоҳоро ба Хилофати Араб ҳамроҳ кард?
5. Арабҳо бар лашкари давлати Сосониён чӣ тавр ғалаба карданд?
6. Дар бораи "хориҷшудагон" маълумот диҳед.
7. Амр ибни ал-Аса чӣ қорнамоӣ кардааст?
8. Дар бораи халифа Усмон маълумот диҳед.
9. Муборизаи зидди Алиро баён кунед.
10. Алӣ кай ва чӣ тавр ҳалок гардид?

§13. ХИЛОФАТИ УММАВИЁН

ТАЪСИСЁБИИ ХИЛОФАТИ УММАВИЁН. Уммавии аввалин халифа Усмон буд. Вориси ӯ Муовия ибни Абусуфия мебошад. Ӯ соли 660 дар Байтулмуқаддас аз тарафи қабилаҳои содиқи суриягӣ арабӣ халифаи Араб эълон карда шуд. Оғози идораи сулолаи Уммавиён дар Димишқ сол 661, баъди кушта шудани Алӣ ба ҳисоб меравад.

Чаро шахсони ба Алӣ наздик халифа эълон карда нашуда, ба ин мансаби олий Муовия сазовор дониста шуд? Ин шахс ҳанӯз дар замони ҳукмронии халифа Умар ноиби ивазнашавандаи халифа дар Сурия бою ободу зебо буд. Муовия дар ин вазифа зиёда аз 20 сол ҳукмронӣ намуда, ба роҳбари эътирофшудаи ашрофони авлодии Сурия табдил ёфт. Муносибати Муовия ба мардуми Сурия самимонаву мусолиҳатомез буд. Аз ҳамин сабаб ӯро дастгирӣ мекарданд.

Халифаҳои Уммавиёнро одатан ба ду шохаи ҳешу табор тақсим мекунанд. Яке аз онҳоро Суфияҳо меномиданд, ки ин

Расми 31.
Кишти арабҳо
ҳангоми ҳуҷум

унвонашон аз номи падари Муовияи I бармеояд. Ба ин шоҳаи Муовия писари ӯ – Язиди I ва набераи ӯ – Муовияи II дохиланд. Шоҳаи дуюм, ки Суфияхоро дар тахту тоҷи Хилофат иваз намудааст, бо номи Марвониён маълум аст. Чунин номгузори шудани ин шоҳаи сулолаи Уммавиён бо номи халифаи чоруми Уммавиён – Марвон алоқдманд аст.

ХУКМРОНИИ СУФИЯҲО. Муовияи I дар Сурия заминҳои аз Византия ишғолкардари ба даст дароварда, ба заминдори калонтарини ин ҷо табдил ёфт. Гарчанде то омадани арабҳо дар Сурия зироатпарварии обӣ тараққӣ карда буд, дар натиҷаи ҷангҳои тулонии арабҳо бо империяи Византия шабакаи обёрии заминҳои Сурия аз қор баромад. Баъди истилои Сурия ба ин ҷо ҳуҷаинони нав омада, барои аз худ кардани заминҳои азқормонда аз меҳнати ҳазорон гуломон истифода бурданд. Ба қандани ҷӯйҳои қалон муҳандисон, обу заминшиносони донишманд роҳбарӣ мекарданд. Даре нагузашта, заминҳои бекорхобидаю ташналаби Сурия ба минтақаи гулгулшукуфони зироату обҷақорӣ ва боғу тоқпарварии Хилофат мубаддал гардиданд.

Хилофати Уммавиён дар замони ҳукмронии Суфияҳо лашкаркаширо дар Қафқоз, Осиёи Марказӣ ва Эрони Шарқӣ давом дод. Артиши арабҳо, ки дар Сурия буд, дар мубориза бар зидди Византия истифода бурда мешуд. Ҳамин тариқ, Осиёи Хурд ба минтақаи тохтутози доимии арабҳо табдил ёфт. Ҳар сол дар фасли тобистон ҷузъу томҳои артиши Суфияҳо ба дарунтари Осиёи Хурд ворид шуда, ба шаҳри Константинопол наздиктар мешуданд. Муовияи I дар назди худ вазифа гузошт, ки ин шаҳри ободу зебо ва дилнишинро ишғол намояд.

Соли 668 арабҳо дар соҳили осиегии халиҷи Босфор пайдо шуданд. Вале зимистони қаҳратун, нарасидани хӯроквории аслиҳа ва сар задани касалии вабо ба онҳо талафоти қалон ба бор оварданд. Аз ин аҳволи лашкар боҳабар шуда, Муовияи I бо сардории Язид, ки писари ӯ буд, ба он ҷо нерӯи ҳарбии нав фиристонд. Арабҳо бо ёрии ин қувва шаҳри Константинополро муҳосира карданд, вале онро ба даст дароварда натавонистанд. Бинобар ҳамин сабаб, то муддате аз баҳри он гузаштанд. Баъди яқҷанд сол арабҳо Константинополро аз нав муҳосира карданд. Шаҳр аз тарафи хушкӣ чунон мустаҳкам буд, ки ғатҳи онро имконнопазир мегардонд. Муҳосираи Константинопол қариб панҷ сол тӯл кашид. Оқибат Византия бо ёрии юнониҳо флоти

арабхоро торумор кард. Баъди ин арабҳо мачбур шуданд, ки муҳосираи Константинополро катъ кунанд.

Ҳагоми лашкаркашии дуҷуми худ арабҳо қазираи Кипрро ишғол карда, то халичи Босфор ва Шоҳи Тиллоии наздикии Константинопол рафта расиданд.

Дар замони ҳукмронии Муовияи I Хилофати Уммавиён давлати муттаҳидаю марказиятнок набуд. Лашкаркашон ва ҳокимони вилоятҳо бе назорат буданд. Бо вучуди ин намояндагони ашрофи қабилаҳои араб, ки онҳоро халифа ба вазифаҳои баланд таъин карда буд, панҷаки ганиматҳои ҳарбӣ ва андозии гункардашударо ба Димишқ равон мекарданд.

Дар минтақаҳои гуногуни Хилофат халифа ноибони худро таъин мекард. Вале на ҳамаи минтақаҳо ба ӯ итоат мекарданд. Миср пурра дар ихтиёри Амр ибни ал-Аса буд. Дар Ироқ бошад, ба халифа лозим меомад, ки қувва ба қор барад. Шибҳо ва хоричшудагони дар инҷобуда ҳокимияти Муовияро эътироф накарда, роҳбари олии худ писари Алӣ – Ҳасанро, ки модараш Фотима – духтари Муҳаммад (с) пайғамбар буд, эътироф мекарданд. Онҳо Муовияро ҷинойткори ҳокимиятро бо зӯрӣ қашидагирифта мешумориданд.

Хоричшудагонро дар Ироқ ва Эрон хуб дастгирӣ мекарданд. Мардуми ин ҷо мартабаи халифа ва имоми шиъаро эътироф намекарданд.

ҶОҶИИ ҚАРБАЛО. Баъди вафоти Муовия ба тахти хилофати Уммавиён писари ӯ Язид нишаст. Ӯро Муовия ҳанӯз ҳангоми зинда буданаш вориси худ эълон карда, хост, ки ба мартабаи халифаи Димишқ расонад. Лекин мувофиқи анъанаи қабилаҳои Макка халифа бояд интиҳоб карда мешуд. Бо ҳамин сабаб, ба Язид мерос додани тоҷу тахти Хилофат қатъи ғазаби тарафдорони ин иқдомро ба вучуд овард. Ба ин иқдом махсусан авлоди Муҳаммад ва Алӣ зид баромаданд. Баромади аввалини ошқорои зидди Язид аз тарафи Ҳусейн доир гардид. Ӯ писари дуҷуми Алию Фотима ва набераи Муҳаммад пайғамбар буд. Ҳусейн худро вориси қонунии ҳокимияти олии Хилофати Уммавиён медонист.

Ҳусейн дар Макка аз ҳисоби ҷонибдорони худ дастаи мусаллаҳи 300-нафара ташкил намуда, ба Куфа раҳсипор шуд. Ба муқобили Ҳусейн ҳокими маҳаллии Уммавиён – Убайдулло ибни Зиёд бо лашкари сершумори худ баромад. Ӯ дастаи камшумори Ҳусейнро дар дашти Қарбало муҳосира намуд. Дар задухӯрди нобаробаре, ки соли 680 сурат гирифта буд, дастаи Ҳусейн пурра

торумор карда шуда, худи Хусейн ба шаҳодат расид. Ин фочиъа дар моҳи муҳаррам ба амал омадааст. Бинобар ҳамин сабаб, пайравони мазхаби шиъа ҳар сол дар рӯзи шаҳодати Хусейн мотам мегиранд.

ХИЛОФАТИ УММАВИЁН ДАР АҲДИ МАРВОНИҲО.

Халифа Муовияи II, ки ба тахти хилофат ба ҷои Язид нишаст, кори шоёне накарда, дере нагузашта, вафот мекунад. Ин хабарро шунида, лашкари Сурия ба Арабистон баргашта, номзатии Марвон ибни Ҳакимро ба вазифаи халифаи Димишк дастгирӣ кард. Марвон ибни Ҳаким дар маҷлиси ҷонибдорони Уммавиҳо халифа эълон карда шуд. Вале ӯ баъди як соли ҳукмронӣ аз касалии вабо вафот кард.

Баъди вафоти Марвон Хилофати Уммавиёнро халифаҳо Абдулмалик ва Волиди I идора карданд.

Ҳангоми ба тахти Хилофати Уммавиён нишастани Абдулмалик танҳо Сурия ва Миср дар зери ҳокимияти халифаи Димишк қарор доштанд. Аҳолии Арабистони Ғарбӣ ва Марказӣ, Ироқ ва вилоятҳои шарқии Хилофат ба ҳокими Макка – Абдуллоҳ ибни Зубайр итоат мекарданд.

Соли 691 Абдулмалик бо лашкари худ ба Куфа дохил шуда, Ироқро ба Уммавиён тобеъ кунонд. Соли дигар амалиётҳои ҳарбии Абдулмалик дар Ҳичоз оғоз ёфтанд. Ин вақт Ҳичоз дар зери ҳокимияти Ибни Зубайр буд. Ӯ талаб кард, ки ҳочиёни ба зиёрати Каъба ба Макка омада ба ӯ савганд ёд кунанд. Барои ба Ибни Зубайр берун аз Арабистон пеш бурда натавонистани таблиғот Абдулмалик муқаррар намуд, ки ҳочиҳо ба ҷои Макка ба зиёрати Байтулмуқаддас раванд.

Ба муқобили Ибни Зубайр ба Макка аз ҳисоби арабҳои Миср бо сардории Ҳачҷоч ибни Юсуф лашкар фиристонда шуд.

Расми 32. Дар доруҳона

Ин лашкар баъди муҳосираи панҷафтаина Маккаро ишғол кард. Ибни Зубайр илочи муқобилиятро аз даст дода, аз модари пираш, ки қариб 100-сола буд, илочи воқеаро пурсид. Модари Ибни Зубайр духтари халифа Абубакр – хоҳари Ойша буд. Ӯ ба писараш маслиҳат дод, ки бар зидди Ҳачҷоч мубориза барад. Ҳамин тариқ, Ибни Зубайр дар майдони набард ҳалок гардид. Бо фармони Ҳачҷоч қаллаи Ибни Зубайри кушташударо ба Абдулмалик, ба Димишк фиристонида, часадашро чормех карданд.

Баъди ҳалок шудани Ибни Зубайр халифа Абдулмалик Ҳачҷочро дар Ироқ ноиби худ таъйин намуд.

ЗАБТКОРИҲОИ МАРВОНИҲО. Забти шимоли Африқо, ки он чоро арабҳо Мағриб меномиданд, ҳануз соли 683 оғоз ёфта буд. Он вақт лашкаркаши араб Оқба ибни Нафис, ки ба дохили Мағриб ба масофаи хеле зиёд даромада буд, ба доми қабилаҳои барбарҳо афтада, ҳалок шуд.

Дар охириҳои асри VII лашкари арабҳо аз нав дар Мағриб пайдо шуда, шаҳри Карфағени Тунисро ишғол намуд. Дар оғози асри VIII лашкаркаши араб Мусо ибни Нусайр ба Африқои Шимолӣ омада, дар ин ҷо ноиби аввали халифа шуд. Дар зери фармондеҳии Мусо ибни Нусайр лашкари арабҳо тамоми Мағрибро ишғол намуда, соли 709 ба соҳилҳои уқёнуси Атлантик баромад. Арабҳо дар рафти ин лашкаркашӣ ба муқовимати саҳти барбарҳо дучор шуда, талафоти калон ҳам дода буданд.

Баҳори соли 711 Мусо ибни Нусайр ба Пиреней, ки арабҳо онро "Андалус" меномиданд, ёрдамчии худ барбар Тарикро фиристод. Дар зери роҳбарии Тарик 300 араб ва 700 барбарӣ муттаҳид карда шуда буданд. Тарик бо лашкари худ ҳамон сол қаламрави зиёди Пиренейро ишғол кард. Соли 712 арабҳо флоти худро ба соҳилҳои Пиреней равон карданд. Ин дафъа ба артиши

Расми 33. Гумбаз дар меҳриби Масҷиди Қудоб

арабҳо худи Ибни Нусайр фармондеҳӣ мекард. Ба ӯ муяссар шуд, ки Андалусро ишғол кунад.

Арабҳо ханӯз аз нимаи дуюми асри VII сар карда, дар худудҳои Осиёи Марказӣ пайдо шуданд. Онҳо дар ин давра борҳо ба Бухоро ва шаҳру минтақаҳои дигари Осиёи Марказӣ ҳучум карда, ғанимати зиёди қиматбаҳо ба даст оварда, баъд ба тарафи дарёи Аму ақиб бармегаштанд. Вале дар аввали асри VIII лашкари арабҳо дар зерӣ роҳбарии ноиби халифа дар Хуросон Қутайба ибни Муслим ба ишғоли Осиёи Марказӣ шурӯъ карда, Бухоро, Самарқанд, Хучанд ва шаҳру маҳалҳои дигари онро пайиҳам ба даст овард. Арабҳо дар зарфи 30 соли аввали асри VIII тавонистанд, ки тамоми Осиёи Марказиро ишғол намуда, дар ин ҷо ҳокимияти Хилофати Димишқро барпо намуда, дини исломро паҳн кунанд.

Марвониҳо дар лашкаркашиҳои худ дар самтҳои дигар низ муваффақиятҳои калон ба даст дароварда, Хилофати Димишқро ба шоханшоҳии бузурги марказонидашуда табдил доданд.

ЛУҒАТ

Сулолаи Уммавиён – дар Хилофати Араб аз соли 661 то соли 750 ҳукмронӣ кардааст.

Ноиби халифа – дар минтақаҳои Хилофати Араб халифа намояндагони худро ҳоким таъйин мекард, ки онро ноиби халифа меномиданд.

Имоми шиъа – пешвои расмии мусулмонони шиъа аст.

Барбарҳо – қабилаҳое, ки дар Африқои Шимолӣ сукунат доштанд.

Вабо – яке аз намудҳои беморӣ.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Дар бораи рафти таъсисёбии Хилофати Уммавиён нақл кунед.
2. Қадом шохҳои халифаҳои сулолаи Уммавиёнро медонед?
3. Суфияҳо Хилофати Димишқро чӣ тавр идора мекарданд?
4. Дар бораи муборизаи Муовияи I ва писари ӯ Язид бар зидди империяи Византия маълумот диҳед.
5. Оё арабҳо ба ишғоли Константинопол муваффақ шуданд?
6. Оё тамоми Хилофати Араб ба Муовияи I итоат мекард?
7. Дар бораи "фочиаи Қарбало" чӣҳо медонед?
8. Чаро ба тахти хилофат нишастани Язид муқовимати калонро ба вуҷуд овард?
9. Дар бораи Марвониҳо маълумот диҳед.

10. Оё Шумо медонед, ки Абулмалик хилофати Димишкро чӣ тавр идора мекард?
11. Марвониҳо кучоҳоро ишғол карда, ба Хилофати Димишқ ҳамроҳ намуданд?
12. Таърихи аз ҷониби арабҳо ишғол гардидани Мағриб ва Андалусро баён кунед.
13. Ибни Нусайр ва Тариқ ба арабҳо чӣ хизмат кардаанд?
14. Арабҳо Осиёи Марказиро кай ишғол намуданд?

§14–15. ХИЛОФАТИ АББОСИЁН

ШҶҮРИШИ АБҶУМУСЛИМ. Дар замони таназули ҳокимияти сулолаи Уммавиён ҳаракати озодихоҳонаи халқҳои хилофат авҷ гирифт. Қариб сар то сари онро шҶуришҳо фаро гирифтанд. ШҶуриши калонтарин дар Хуросон ба амал омад, ки сардори он Абҷумуслим буд.

ШҶуриши Абҷумуслим соли 747 дар Марв оғоз ёфтааст. Бо даъвати ӯ мардуми Эрони Шимолӣ ва Осиёи Марказӣ ба муқобили ҳокимияти сулолаи Уммавиён бархостанд. Баъдтар шҶуриш Эрони Ғарбӣ ва Ироқро низ фаро гирифт. Халифаи Димишқ Марвони II ба ноиби Хуросон Наср ибни Сайёр супориш дод, ки аз ҳисоби мардуми арабу эронӣ лашкар ҷамъ карда, шҶуриши Абҷумуслиро, ки акнун барои тахту тоҷи Уммавиён хатарнок шуда буд, торумор кунад. Вале зӯри ӯ ба ин кор нарасид. Баръакс, ҷангро бохта, маҷбур шуд, ки пойтахти Хуросон шаҳри Марвро тарк карда, бо боқимондаҳои лашкар ба Нишопур равад, то ки аз нав аскар ҷамъ карда, бар зидди Абҷумуслим муборизаро давом диҳад.

Аз нақшаи ибни Сайёр бохабар шуда, Абҷумуслим бо сардории яке аз фармондеҳони бехтарини худ бар зидди ӯ лашкар фиристонд. Қушунӣ фиристодаи Абҷумуслим дере нагузашта дар Нишопур лашкари халифаро торумор кард.

Уммавиён гарҷанде тамоми қувваашонро ғун карда, як маротиба ба шҶуришчиён зарба заданд, лекин аз ин зиёд кори

Расми 34. Манораи Масҷид дар Кайхун (Тунис, асри IX).

дигаре карда натавонистанд. Абӯмуслим баъди ин шикаст лашкарашро боз ҳам зиёдтару боқувваттар карда, ба ҳучуми ҳалқунандаи зидди Марвони II раҳсипор шуд. Марвони II хост, ки лашкари Сурияро бар зидди Абӯмуслим истифода барад, вале вай нисбат ба худӣ ӯ душманона муносибат кард. Марвони II дар Сурия ба муроде ноил нашуда, ба Миср раҳсипор шуд, вале фармондеҳи Абӯмуслим – Абдуллоҳ ибни Алӣ бо лашкари калон ӯро думболагирӣ карда, то Миср рафт. Дар ин ҷо лашкари халифа ба бадқирдорие муттаҳам шуда, обрӯаш рехт. Халифа дар амал бе лашкар монда, хост, ки ба Мағриб фирор кунад, вале дастгир ва қатл карда шуд.

ТАЪСИСИ ХИЛОФАТИ АББОСИЁН. Аз ғалаба бар Марвони II на шуришчиён, балки Абулаббос истифода бурда, ба тахти Хилофати Бағдод нишаст ва асосгузори сулолаи нави халифаҳои араб шуд. Бо амри Аббос аъзои хонадони Уммавиён нест карда шуданд. Аз ин сулола танҳо як нафар – Абдурахмон чон ба саломат бурда, ба Испания гурехт ва соли 756 худро амири Андалус эълон кард.

Аз куштори Аббос Абӯмуслим ҳам начот ёфта натавонист. Ба ҷои он ки ба Абӯмуслим барои шикаст додани Марвони II миннатдорӣ изҳор кунад, халифаи нав ӯро ба зиндон партофта, баъди чанде қатл кард.

Халифаҳои сулолаи нав аз амаки Муҳаммад пайгамбар – Аббос оғоз ёфтааст. Яъне, чун авлоди Алӣ ибни Абутолиб Абулаббос ба хонадони пайгамбари Аллоҳ мансуб буд.

Аббос аз газаби Марвони II тарсида, дар Куфа пинхон шуд. Баъди дар назди мардуми Куфа савганд ёд кардан Абулаббос ба шаҳри Анбар рафта, қароргоҳи худро ташкил

Расми 35. Масҷиди Умар – "Кубат-ас-Саҳро".

Муқаннаъ дар аввал ҳам муқобили Абумуслим ва ҳам муқобили Аббос буд. Бо сабаби таблиғоти зидди Аббосиён Муқаннаъро халифа Мансур дар Марв дастгир карда, ба яке аз зиндонҳои Бағдод партофт. Вале ӯ дере нагузашта, аз он ҷо гурехта, ба Марв баргашт. Баъд аз Марв ба Мовароуннаҳр омада, мардумро ба муборизаи зидди арабҳо даъват намуд.

Дар ғойбии Муқаннаъ дар Мовароуннаҳр "шӯриши сафедчомагон" васеъ паҳн шуда, қисми зиёди водихои Қашқадарё ва Зарафшонро фаро гирифт. Дере нагузашта, шӯриш ба Бухоро ҳам омад.

Сабаби дар зери парчами Муқаннаъ муттаҳидшавии мардуми Мовароуннаҳр он буд, ки баъди омадани арабҳо мардуми меҳнаткаш озодии худро аз даст доданд. Арабҳо кишоварзон ва ҳунармандонро бо андозҳои миёншикан қашшоқ карданд. Ғайр аз ин, арабҳо аҳолии Мовароуннаҳрро дар сохтмони иншоотҳои бинокорӣ, кандани ҷӯй, роҳҳо ва қорҳои дигари ҷамъиятӣ беғул истифода мебарданд.

Муқаннаъ ба Осиёи Марказӣ омада, ба тобеонаш фармуд, ки дар кӯҳи Санам қалъаи мустаҳкам созанд. Ин фармони Муқаннаъ бо тезӣ иҷро карда шуд.

Халифа Маҳдӣ, ки дар Нишопур буд, ба муқобили Муқаннаъ артиши сершумору пурзӯри худро сафарбар кард. Халифа ба Нишопур барои он омад, ки дар мубориза бар зидди Муқаннаъ шахсан роҳбарӣ кунад. Маҳдӣ аксарияти фармондеҳони артишро барои бечуръатӣ ноӯҳдабарой аз вазифа сабукдӯш карда, ба ҷои онҳо дигаронро таъйин намуд. Сарфи назар аз ин, дар ибтидо ӯ шӯриши "сафедчомагон"-ро паҳн карда натавонист. Ба Маҳдӣ лозим омад, ки барои ин қор 7 сол сарф кунад. Дар муқоробаи охирин ҳам шӯришчиён қалъаи

*Расми 36.
Марокаш ва
заминҳои ба
он ҳамсоя.
Харитаи асри
XV-и аврупоӣ*

худро қахрамонона муҳофизат мекарданд, гарчанде ки лашкари халифа аз онҳо чандин маротиба зиёд буд.

Вақте ки лашкари халифа қалъаро фатҳ мекунад, Муканнаъ заҳр хӯрда, мемирад. Шӯриши "сафедҷомгон" шикаст хӯрд. Ҳамин тариқ, дар Мовароуннаҳр умри ҳокимияти Аббосиён боз якчанд даҳсолаи дигар дароз шуд.

ИДОРАИ ХИЛОФАТИ АББОСИЁН. Хилофати Бағдод давлати исломӣ буд. Мувофиқи қонунҳои мазҳаби сунний халифаи Аббосиён вазифаи имом ва амир, яъне ҳокимияти динӣ ва дунявӣ хилофатро дар ихтиёри худ дошт. Халифа ҳамчун сарвари мусулмонон, ворис ва муовини Муҳаммад пайгамбар ва намояндаи Аллоҳ дар Замин, аз ин рӯ, соҳиби олии тамоми замин ва боигарихои дигари мамлакат ба шумор мерафт. Ҳокимияти халифа номаҳдуд, яъне мутлақ буд. Табақаи болоии ин мутлақиятро аъзои сулола ва наздикони дигари халифа ташкил менамуданд. Ноибони халифа дар вилоятҳо аз тарафи халифа таъйин карда мешуданд ва танҳо ба ӯ итоат мекарданд. Азхудкунии андозҳо аз тарафи ноибони халифа кирдори ғайриқонунӣ шуморида шуда, гунаҳкор ба ҷазои саҳт гирифтور карда мешуд.

Ашрофони араб танҳо хилофатро идора карда наметавонистанд. Нуфузи ашхоси маъруфи эронӣ то андозае баланд буд, ки халифаҳо маҷбур шуданд хилофатро дар ин ҷо бо ҳамроҳии онҳо идора кунанд.

Мансури Аббосӣ номҳои мақомоти ҳокимияти марказӣ ва тарзи идоракунии хилофатро мисли Сосониён ташкил намуд. Доир ба соҳаҳои алоҳида вазоратҳо мавҷуд буданд. Ба вазоратҳо вазирон роҳбарӣ мекарданд. Дар зарфи ним аср ин вазифаҳоро асосан аъзои сулолаи Бармакиҳои Эрон иҷро менамуданд. Яке аз вазирон сарвазир шуд. Ӯ ёрдамчиӣ аввали халифа ба ҳисоб мерафт. Сарвазир дар ихтиёри худ дастгоҳи идораи молия, артиш ва муассисаи назорати давлатиро дошт. Сарвазир инчунин мӯҳри халифаро ихтиёрдорӣ мекард. Ҳамчун соҳиби мӯҳр сарвазир тамоми ҳокимияти олиро ба худ тобеъ карда буд. Ба амру фармонҳо ва ҳуҷҷатҳои дигари аз ҷониби халифа ба даст расида мӯҳр мемонд. Барои ба санадҳо паҳш

Расми 37. Нақшу нигори манораи масҷиди ал-Ҳаким дар Копира

кардани мӯҳр аз халифа ичозат намерсид Ашроф ва амалдорони эронӣ хамин тариқ, тавассути Бармакиҳо халифиро дар зери назорати худ нигоҳ медоштанд.

Халифа Ҳорунашраид (786–809) Бармакиҳоро аз ҳокимият маҳрум ва як қисми онҳоро қатл кард. Вале аъзои ин сулола боз муддати дуру дароз ба халифаҳои Аббосиён ва давлатҳои Тоҳириён, Саффориён, Ғазнавиён ва Салҷуқиён дар вазифаҳои гуногуни баланди давлатӣ хизмат кардаанд.

БАРҲАМ ХҲҲДАНИ ХИЛОФАТИ АББОСИЁН. Аббосиён ҳудудҳои империяи ташкилкардаи Уммавиёноро ҳанӯз аз аввали ҳукмронии худ дар дасташон нигоҳ дошта натавонистанд. Барҳамхӯрии Хилофати Бағдод аз қисмати ғарбии он оғоз ёфт. Андалусия ба ҳайати Хилофати Бағдод дохил нашуд. Тавре, ки дар болотар ҳам зикр гардида буд, дар ин вилоят Абдурахмон, ки аз таъқиби Аббосиён ба ин ҷо фирор карда буд, Хилофати Қордобаро ташкил намуд. Дар охириҳои асри VIII Мағриб ҳам аз хилофат ҷудо шуд. Онро имоми шиъа Идрис забт карда, ба сулолаи мустақили Идрисҳо асос гузошт.

Соли 800 ноиби Мағриб Иброҳим Ибни Ағлаб Африқои Шимолро ҷудо карда, подшоҳи он шуд. Қисмати боқимондаи Хилофати Араб то муддати муайян дар ҳайати Хилофати Бағдод монд. Аз байн қариб боз 200 сол сипарӣ шуд. Дар тӯли ин давра дар тамоми ғушаю канорҳои Хилофати Бағдод бар зидди истибдоди Аббосиён ҳаракатҳои халқӣ ба амал омаданд. Ҳаракати хуррамиҳо ва зинҷҳо калонтарини онҳо буда, ҳокимияти Хилофати Аббосиёноро боз ҳам заифтар гардонд. Музофотҳо ҳам аз тобеияти халифаҳо мебаромаданд. Давлатҳои, ки як вақтҳо аз тарафи

Расми 38. Масҷиди калон дар Кайруан (Тунис). Асри X.

Уммавиён забт карда шуда буданд, аз хайати Хилофати Бағдод баромада, давлатҳои соҳибистиклолро ташкил менамуданд.

Дар миёнаҳои асри IX Миср ҳам истиклолият ба даст овард. Аз Хилофати Бағдод аввал Хуросон ва сипас Эрони Ғарбӣ чудо шуд. Дар Мовароуннаҳр ва Хуросон аввал давлатҳои Тоҳириён ва Саффорӣён ва баъд давлати Сомониён тавлид ёфт. Дар Фурот давлати мустақили Мосул таъсис гардид. Дар нимаи дуҷуми асри X дар Эрони Шарқӣ ва як қисми Афғонистон давлати туркии эронии Ғазнавиён ташкил ёфт. Дар миёнаҳои ин аср дар ихтиёри халифаҳои Аббосӣён Арабистон ва як қисми Байнаннаҳрайни атрофи шаҳри Бағдод монду халос.

Соли 1055 Бағдодро туркҳои салҷуқӣ ишғол карданд. Наомяндаи туркҳо Туғрулбек худро султони ин давлати нав эълон кард. Баъди ин дар дасти халифаҳо танҳо вазифаи роҳбарӣ ба дини ислом монду бас. Халифаҳо пойтахти худро ба Самарра кӯчониданд. Халифаҳои аббосӣ то соли 1258, яъне то ба ин ҷо омадани истилогарони Муғул сарвари дини исломро ба ўҳда доштанд.

САРЧАШМА

НАМУДҲОИ ЗАМИНДОРӢ ДАР ХИЛОФАТИ АРАБ ДАР АСРИ XI

Тамоми замин ба чор намуд тақсим мешавад.

Намуди якум – заминҳое, ки мусулмонҳо ба қор андохтаанд.

Ин замини ушр (даҳяки ҳосили ин заминҳоро арабҳои мусулмон ба давлат месупориданд) мебошад ва ба он хироч (андоз ба замин андохта мешавад. Ин андоз аз онҳое ситонида мешуд, ки ба арабҳо тобеъ шуда бошанд ҳам, дини худро аз даст надодаанд. – *Шарҳи Т. Зиёзода*) андохтан манъ аст...

Намуди дуюм – заминҳое, ки соҳибонашон дини исломро қабул карда, онҳоро бо ҳамин роҳ аз даст надодаанд...

Намуди сеюм – заминҳое, ки аз бединҳо бо зӯри ярок кашида гирифта шудаанд...

Намуди чорум – заминҳое, ки бединҳо оид ба онҳо қарордод ба имзо расонидаанд, намуди махсуси замин аст, ки ба он хироч андохта мешавад...

Хироч чӣ дар сурати қабули ислом ва чӣ дар мавриди пайдо намудани пуштибон тағйирнопазир аст. Ин заминҳоро фуруҳтан мумкин нест, чунки мақоми мулкҳои вақфро доранд...

ЛУҒАТ

Ҳаракати озодихоҳона – халқҳои мустамлика ва тобеъ барои озодӣ ва истиқлолияти давлатӣ мубориза мебаранд.

Мағриб – маънояш "ғарб" буда, арабҳои Африқои Шимолиро, ки қисмати ғарбии хилофатро ташкил мекард, ҳамин тавр меномиданд.

Масҷид – ҷои ибодати муслмонҳо.

Мовароуннаҳр – калимаи арабӣ буда, маънояш "он тарафи дарё" аст (он тарафи дарёи Аму дар назар дошта шудааст).

Давлати исломӣ – чунин мамлакатеро меноманд, ки ислом дини давлатии он аст.

Боч – аз фуруши мол ситонида мешавад (намуди андоз).

Хироҷ – аз истифодаи замин ситонида мешавад (намуди андоз).

Сарвазир – вазири асосӣ, сардори вазирон.

Салҷуқ – пешвои яке аз қабिलाҳои туркӣ.

Султонӣ – соҳти яке аз намудҳои давлати исломӣ, ки онро Султон идора мекунад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҲО

1. Абӯмуслим чаро шӯриш бардошт?
2. Муборизаи шӯришчиён бар зидди халифа Марвони II чӣ дод?
3. Абулаббос кай ва чӣ тавр дар Хилофати Араб ба сари ҳокимият омад?
4. Дар бораи бунёди шаҳри Бағдод маълумот диҳед.
5. Номи "Хилофати Бағдод" аз кучо пайдо шудааст?
6. Шӯриши Муқаннаъ кай ва дар кучо оғоз шудааст?
7. Рафти шикасти шӯриши Муқаннаъро шарҳ диҳед.
8. Чаро шӯриши Муқаннаъ "шӯриши сафедҷомагон" ном гирифтааст?
9. Дар бораи идораи Хилофати Аббосиён чӣ ҳо медонед?
10. Дар бораи сулолаи Бармакиҳо чӣ суханҳои неқ гуфта метавонед?
11. Дар замони ҳукмронии Уммавиён кадом музофотҳо мустақилият ба даст дароварданд?
12. Хилофати Аббосиён кай ва аз тарафи кадом давлат барҳам дода шудааст?

§16. МАДАНИЯТИ ХИЛОФАТИ АРАБ

Дар рушду нумӯи маданияти Хилофат забони арабӣ хизмати бузург кардааст. Ин забон натанҳо забони дини ислом, балки забони илму фарҳанги Хилофат ҳам буда, маданияти моддӣ ва фарҳанги халқҳои сокини онро баланд бардошт. Маданияти бои Хилофати Араб дар натиҷаи таъсири маданияти халқҳои тамоми музофотҳои он ташаккул ёфтааст. Яъне, дар маданияти ин шоҳаншоҳӣ унсурҳои маданияти Сурия, Эрон, Осиёи Марказӣ, Ҳиндустон, Мағриб, Андалус, Қафқоз ва Византия, аз як тараф ва маданияти нимҷазираи Арабистон, аз тарафи дигар, таҷассум ёфтааст.

ХАТИ АРАБӢ. Дар пешрафти илму фарҳанги Хилофати Араб ҳуруфоти арабӣ яке аз унсурҳои асосӣ буд. Дар баробари зуҳури дини ислом дар сар то сари Хилофати Араб ҳуруфоти ягонаи арабӣ низ ҷорӣ карда шуд. Бо ин хат ҳам китобҳои муқаддаси дини ислом, ҳам асарҳои илмӣ, ҳам адабӣ иншо шуда, корғузори давлатӣ низ тавассути он сурат мегирифт.

Хати арабӣ мураккаб буда, аз тарафи рост ба чап навиштаю хонда мешавад. Яке аз сабабҳои зуд паҳн шудани ҳуруфоти арабӣ дар тамоми Хилофати Араб он буд, ки "Қуръон" ва китобҳои дигари дини мубини ислом бо ҳамин хат навишта шудаанд.

Хондани хати арабӣ меҳнати зиёд ва истеъдоди баландро тақозо мекард. Талабагони мактабу мадрасаҳо матнҳои китобҳои динӣ ва адабӣ илмиро азёд мекарданд.

МАКТАБ. Таълими насли наврас, асосан, дар мактабу мадрасаҳо сурат мегирифт. Дар масҷидҳо мактабҳои ибтидоӣ фаъолият мекарданд. Дар ҷойҳои сараҳои ва шаҳрҳо мадрасаҳои сершумор кушода мешуданд. Мадрасаҳо маълумоти миёна ва олӣ медоданд.

Расми 39. Номи маҷмӯаи афсонаҳои "Ҳазору як шаб" дар яке аз дастнависҳои аҳди мамлуқҳо

Агар дар мактабҳои ибтидоӣ, асосан хондану навиштан ва зарурати дини исломро ёд меода бошанд, пас дар мадрасаҳои илмҳои фикҳ, фалсафа, мантиқ, адабиёт, таърих, ҷуғрофия, табиёт, риёзӣ, ҳандаса, нучум ва илмҳои дигарро таълим меодаданд. Хатмкунандагони мадрасаҳои дониши баланд доштанд. Як қисмҳои онҳо ба зудӣ ба қатори мударрисҳо, олимони ва шоиру нависандагон дохил шуда, дар пешрафти илму фарҳанги Хилофати Араб саҳми калон мегузоштанд.

МАСЧИД. Масҷид ҷои тоату ибодати мардуми мусулмон ва тарбияи ахлоқи ҷавонону калонсолон мебошад. Дар ҳама ҷойҳои, ки мусулмонон сукунат доштанд, масҷидҳои сохта шуда буданд. Масҷиди манораи баланд дошт, ки он барои азон гуфтан, яъне ба намозгузори даъват кардани мусулмонҳо хизмат мекард. Шахси ба намоз даъваткунандаро муаззин меноманд.

Ҳангоми намозгузори бояд рӯй ба тарафи меҳроб нигаронида шуда бошад. Он дар хати байни намозгузoron ва самти Каъба сохта шудааст. Меҳроб минбар ҳам дорад.

Мусулмонон дар як шабонарӯз 5 маротиба намоз мекунанд. Намоз аз фарз ва суннат иборат аст. Он мусулмонҳое, ки дар мазҳаби шиъа ҳастанд, танҳо намози фарзро адо мекунанд.

Ба намозгузори муллоимом роҳбарӣ мекунад. Ҳангоми иҷрои вазифаи худ ӯ аз дигар намозгузoron каме пештар меистад. Шахсони вазифаи муллоимомро иҷро мекардагӣ дар дини ислом ба мартабаи баланд соҳиб буда, ахлоқи поки исломию инсонӣ доранд. Онҳо баъди намозгузории ҷамоа одатан аз минбар оят мекунанд, аз шариату ахлоқи исломӣ вазъ мегӯянд ва ё амри маъруф мекунад. Намозгузори мазмун ва ғояҳои шариату ахлоқи исломиро ифода карда, яке аз аркони ин дин аст.

*Расми 40. "Ҷангали сутунҳо"
дар масҷиди Кордова,
Испания. Асри X.*

Мардуми мусулмон намозро имрӯз ҳам ҳамон тавр мегуздоранд, ки пайгамбари Аллоҳ Муҳаммад (с) фармудааст.

ИЛМ. Дар вақташ византиягӣҳо давомдиҳандагони маданияти юнониҳо буданд. Арабҳо низ бо ҳамин роҳ рафтанд. Олимони Хилофат асарҳои олимони Юнони қадимро ба забони арабӣ мегардонданд. Барои ин кор онҳо забони юнониро хуб аз худ карда буданд.

Тарҷумонҳои Хилофат асарҳои Арастури пеш аз аврупоӣҳо тарҷума карда, ба хонандагон пешкаш намудаанд. Аҷибаш он аст, ки тарҷумонҳои аврупоӣ асарҳои Арастури на аз юнонӣ, балки аз забони арабӣ ба латинӣ тарҷума кардаанд. Ин маънии онро дорад, ки олимони Хилофати Араб дар омӯзиши илми аврупоӣҳо аз худи онҳо пеш гузашта буданд.

Баъд аз он ки дар Хилофат "Байт-ул-хикмат" ("Хонаи Хикмат") таъсис ёфт, дар он ҷо асарҳои сершумор оид ба илмҳои гуногун ба забони арабӣ боз ҳам бештар тарҷума ва дар Хилофат паҳн карда мешуданд, аз он ҷумла, асарҳои муаллифони юнонӣ, ҳинду, эронӣ, суриягӣ, яҳудӣ. Дар Хилофати Араб, аз он ҷумла дар Макка, Бағдод, Ҳирот, Димишқ, Бухоро, Самарқанд, Гурганҷ, Марв, Балх, Кордова ва шаҳрҳои дигар марказҳои калони илмӣ мавҷуд буданд. Дар ин шаҳрҳо ва баъзе шаҳрҳои дигари Хилофат олимони забардаст ба камол расидаанд. Яке аз онҳо Абӯалӣ ибни Сино (980–1037) мебошад. Ӯ дар деҳаи Афшанаи наздикии шаҳри Бухоро таваллуд шуда, миллаташ тоҷик аст. Мо аз ин аҷдоди бузургу ҳамадони оламшумули миллати худ фахр мекунем.

Абӯалӣ ибни Сино аз овони кӯдакиаш меҳнатдӯст ва толибилм буд. Қуръонро бо тезӣ азёд кард. Баъд ба омӯхтани илмҳои гуногуни замони худ пардохт ва ҳанӯз ҳангоми ҷавонӣ табиби номдор шуд.

Расми 41. Китобхонаи масҷид. Минётураи асри XIII.

Расми 42. Харитаи арабии асри X

Боре барои табобати амири Бухоро Абӯалӣ чавонро даъват намуданд. Ӯ касалии амиро таҳқиқ намуда, баъд ба табобати ӯ шуруъ кард. Даре нагузашта, амир шифо ёфта, ба Абӯалӣ пулу мол ҳадя кард. Вале ӯ ин тӯҳфаҳоро рад карда, гуфт, ки амир ба ӯ иҷозат бидиҳад, то ки аз китобхонаи машҳури Сомониён истифода барад. Ин барои Абӯалӣ мукофоти бузургтарин буд.

Абӯалӣ ибни Сино тамоми илмҳои замони худро омӯхта, донишманди ҳамадон (энциклопедист) шуд. Махсусан дар илми тиб ба ӯ ягон олим баробар шуда наметавонист. Сино тамоми донишҳои тиббии замонҳои гузашта ва замони худро омӯхта, ба ин илм дигаргунӣҳои бузург дохил кард. Абӯалӣ ибни Сино донишманди бузург буд, ки аҳли илму фарҳанги он замон ӯро шайхурраис, яъне сарвари ҳамаи олимон мешумориданд. Ӯ дар бораи худ чунин мегӯяд:

*Аз қабри гили сияҳ то авҷи Зухал,
Кардам ҳама мушкилотӣ гетиро ҳал.
Берун ҷастам зи қайди ҳар макру ҳиял,
Ҳар банд кушода шуд, магар банди аҷал.*

Асарӣ машҳуртарини Абӯалӣ ибни Сино "Ал-қонун фи-т-тиб" – "Қонуни тиб" мебошад. Чи тавре ки худӣ аврупоӣҳо эътироф мекунанд, ин асар то асри XVII китоби болоимизии табибону олимони ин китъа будааст. Аз "Қонуни тиб" табибони олам имрӯз ҳам фаровон истифода мебаранд.

Яке аз олимони бузурги дигари Хилофат, ки низ тоҷик буд, дар раvнақӣ илми кимйё саҳми бузург гузоштааст, Қобир ибни Хайён мебошад. Ин олим дар шаҳри Тӯси Хуросон таваллуд шуда, ҳамчун олим дар ҳамаи шаҳр ба воя расидааст. Ибни Хайёно дар Фарб Гебер меномиданд. Хайён дар илмҳои зиёд асарҳо офаридааст, вале асарҳои онд ба кимйё офаридаи ӯ боиси таваҷҷӯҳи бузург аст.

Оид ба илмҳои гуногун дахҳо олимони намоёни дигарро ҳам номбар кардан мумкин аст, ки кашфиётҳои бузург карда, дар ҳазинаи илми ҷаҳонӣ саҳифаҳои дурахшон навиштаанд.

Дар байни онҳо Ибни Қутайба, Абубакр Ҷаъфари Наршахӣ, Абучаъфари Табарӣ, Закариёи Розӣ, Ибни Рушд (Аверроэс), Абузайди Балхӣ, Насри Ҷайхонӣ, Абурайҳони Берунӣ, Муҳаммад ал-Хоразмӣ, Абунасри Форобӣ ҳастанд, ки як қисми онҳо ниёғони халқи тоҷик мебошанд. Дар бораи баъзеашон дар мавзӯи "Маданияти давлати Сомониён" маълумот дода мешавад.

САНЪАТИ ХИЛОФАТ. Аз байни намудҳои гуногуни санъати араб меъморию тасвирий бештар рушду нумӯш карда буданд. Меъморони Хилофат аз худ ёдгориҳои бинокории бузург боқӣ гузоштаанд. Онҳо масҷидҳо, қасрҳо, мақбараҳо, ҳаммомҳо, қалъаҳо ва биноҳои дигари мухташаму зебои ҷамъиятӣ сохтаанд. Аз ёдгориҳои аввалини меъмории Хилофати Араб масҷиде дар Байтулмуқаддас боқӣ мондааст, ки онро Масҷиди Умар меноманд. Ин масҷид дар замони ҳукмронии Уммавиён соли 686 сохта шуда, ҳашткунҷаи дорон гӯмбазӣ баланду мухташам мебошад.

Шуқӯҳи санъати меъморӣ ва тасвирии хилофат бештар дар биноҳои масҷидҳою қасрҳо ва мадрасаҳо ифода ёфта буд. Ин қабил биноҳо аз нақшу нигор, тасвири гулу баргҳои растани иборат буда, бо хати махсуси арабӣ оро дода мешуданд.

Ёдгориҳои санъати Хилофати Арабро дар тамоми музофотҳои он вохӯрдан мумкин буд. Мо онҳоро, махсусан дар шаҳрҳои Бухоро, Самарқанд, Хева ва Қўқанд, ки дар Осиёи Марказӣ мебошанд, бештар дида метавонем. Ин иншоотҳои меъморӣ натавонанд себою дилкаш ва ҷозибанок, балки мустаҳкам ҳам сохта шудаанд. Аз замони сохта шудани баъзеи онҳо зиёда аз 1000 сол гузашта бошад ҳам, то ҳол хусну тароват ва бузургии худро гум накардаанд. Чунин ёдгориҳои меъморию рассомиро шумо дар шаҳру ноҳияҳои гуногуни Тоҷикистони имрӯза ҳам дида метавонед. Як силсилаи он дар ноҳияи Ҳисор воқеъ буда, аз қалъа, мақбара ва мадрасаҳо иборат аст. Онҳо гарчанде баъди қариб 500 соли барҳам хӯрдани Хилофати Араб сохта шудаанд, вале ҳам шакл ва ҳам мазмуни меъмории Хилофати Арабро ифода намуда, имрӯз ҳам назаррабоянд. Чунин иншоотҳои меъморӣ дар минтақаҳои Қўлобу Қўргонтеппаи вилояти Хатлон, шаҳру ноҳияҳои Ҳучанд, Ўротеппаю Шаҳристон ва Панҷакенти вилояти Сугд мавҷуданд.

Расми 43. Гушае аз мақбара-масҷиди Имом Ризо дар Машҳад

АДАБИЁТ. Адабиёти Хилофат ҳам дастовардҳои беназир дорад. Яке аз намунаҳои баландтарини он адабиёти форсу тоҷик мебошад. Дар бораи он дар мавзӯҳои оянда маълумоти муфассалтар дода мешавад.

ЛУҒАТ

Фикҳ – илми ҳуқуқшиносӣ, ки ба дини ислом асос ёфтааст.

Фалсафа – илм дар бораи қонуниятҳои инкишофи табиат, ҷомеа ва тафаккур.

Мантиқ – илм дар бораи қонуну қоидаҳои суханронӣ.

Ҳандаса – илм дар бораи ченкунӣ.

Нучум – илм дар бораи ситораҳо, ё худ илми ситорашиносӣ.

Байт-ул-ҳикмат – муассисаи калони илмӣ, ки ба Академияи илмҳо монанд буд.

Зухал – номи яке аз ситораҳои силсилаи офтобӣ.

"Ал-қонун фи-т-тиб" – "Қонуни тиб", номи асари Абӯалӣ ибни Сино.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Мақоми забони арабиро дар Хилофат шарҳ диҳед.
2. Чаро хоҳишмандони омӯхтани хати арабӣ дар Хилофати Араб бисёр буданд?
3. Дар бораи мактабу мадрасаҳои Хилофат маълумот диҳед.
4. Дар бораи намозгузори мусулмонҳо нақл кунед.
5. Чаро тарҷумонҳои араб китобҳои муаллифони хориҷиро ба арабӣ тарҷума мекарданд?
6. "Байт-ул-ҳикмат" чӣ гуна муассиса буд?
7. Ба далели он, ки аврупоиҳо асарҳои Арастуто аз забони арабӣ ба латинӣ тарҷума кардаанд, чӣ ҳел баҳо медиҳед?
8. Дар бораи рушду нумӯи илми Хилофати Араб далелҳо биёред.
9. Дар бораи муваффақиятҳои санъати меъморӣ ва тасвирии хилофат маълумот диҳед.
10. Оё дар байни олимони забардасти Хилофати Араб тоҷикон ҳам буданд?

§17. ДАВЛАТИ ТОҶИРИЁН

СУЛОЛАИ ТОҶИРИЁН. Асосгузори давлати Тоҷириён Тоҳир мебошад. Тоҳир ибни Ҳусейн аз ашрофзодагони тоҷики шаҳри Фушанги Ҳирот буд. Ин шаҳр алҳол Зиндаҷон ном дорад.

Гарчанде ки Тоҳир асосгузори сулолаи Тоҷириён аст, вале тибқи шаҷараномеи ин сулола пеш аз 9 пушти дигар гузашта

будааст. Онҳоро аз аввал то Тоҳир бо тартиби пайдарҳамӣ ном мебарем: Баҳром, Моӣ Ҳусрав, Бодон, Асғал, Зурайк, Моҳони Фушангӣ, Зурайк, Мусъаб ва Ҳусейн.

Чи тавре ки ба шумо аз мавзӯи "Ҳилофати Аббосиён" маълум аст, халифаҳои Бағдод ба муттаҳидии Ҳилофат ва ба худ тобеъ кардани тамоми музофотҳои он муваффақ шуда натавонистанд. Яке аз чунин музофотҳо Эрон буд. Барои ҳамин онҳо маҷбур мешуданд, ки аз ҳокимони бонуфузи маҳаллӣ ёрӣ талабанд. Аҳволи халифа Маъмун (813–833) маҳз ҳамин тавр буд. Тоҳир ибни Ҳусейн ба халифа ёрӣ расонд, то ки ӯ ҳокимияти худро дар Бағдод нигоҳ дошта тавонад.

Ба ивази хизмати сазовор Маъмун аъзои хонадони Тоҳирӣро дар ҳилофати Бағдод ба вазифаҳои баланди давлатӣ сарфароз гардонд. Масалан, Мансур ибни Талҳаро ҳокими Марву Ҳуросон ва Абдулло ибни Тоҳирро ҳокими вилояти Табаристон таъин кард.

ТАЪСИСИ ДАВЛАТИ ТОҲИРИЁН. Маъмун музофотҳои калонтарини дар қисмати шарқибудои Ҳилофат – Ҳуросон ва Мовароуннаҳрро соли 821 ба ихтиёри Тоҳир ибни Ҳусейн супорид. Ин сана оғози мавҷудияти давлати Тоҳирӣ ба ҳисоб меравад.

Баъди соли 651 аз тарафи Марвониён Уммавӣ барҳам дода шудани давлати Сосониён дар Эрон Ҳуросон ва Мовароуннаҳр ноибони халифаҳои араб ҳукмронӣ мекарданд. Тоҳир ибни Ҳусейн баъди 170 сол дар ин но ба ҳукмронии сулолаи тоҷикон ибтидо гузошт. Вале ӯ Ҳуросонро зиёда аз 2 сол идора карда натавонист.

Расми 44. Давлати Тоҳирӣ

Расми 45. Вайронаҳои шаҳри Бам

Ҳангоми ҳукмронии худ Тоҳир ибни Ҳусейн эълон кард, ки давлати ӯ соҳибистиклол аст. Ба ин эълони худ ӯ халифа Маъмунро ранҷониданӣ буд. Марги бармаҳал нагузошт, ки Тоҳир давлати Тоҳириёнро то ба охир соҳибистиклол кунад. Гузашта аз ин, баъди марги Тоҳир давлати Тоҳириён мумкин буд аз байн равад. Барои Тоҳириён, хушбахтона, он вақт Маъмун агар меҳост ҳам, дар Хуросон ноиби дилхоҳи худро таъйин карда наметавонист, чунки мардуми ин ҷо ба ӯ итоат намекарданд. Аз ин рӯ, ночор маҷбур шуд, ки писари Тоҳир Талҳаро ҳокими ин музофоти калони хилофат таъйин кунад, вале на ҳамчун ба давлати соҳибистиклоли Тоҳириён. Дар замони ҳукмронии Талҳа (822–828) Хуросон соҳибистиклол набошад ҳам, бемайлони бо ҳамин роҳ мерафт.

*Расми 46. Гӯри Яъқуби
Лайс. Акс аз
"Сиистоннома"*

Дар замони ҳукмронии Талҳа ибни Тоҳир давлати Тоҳириён акнун на аз Бағдод, балки аз пойтахти ин давлати нав – Нишопур идора карда мешуд. Тамоми қорҳои давлатӣ аз рӯи амри Талҳа сурат мегирифтанд. Тобеияти давлати Тоҳириён ба Хилофати Аббосиён танҳо дар он ифода меёфт, ки Талҳа ҳар сол аз халқ андоз ҷамъоварӣ намуда, ба ҳазинаи халифа мефиристод. Инчунин Тоҳириён ҳангоми лашкаркашиҳои халифа бо лашкари худ ҳамроҳи ӯ буданд. Талҳа намегузошт, ки намояндагони халифа ба қорҳои дохилии давлати Тоҳириён дахлат кунанд. ӯ Ҳамза ном намояндаи

вилояти Сиистонро барои он саркуб кард, ки ӯ баҳри гаравондани суннимазҳабон ба мазҳаби шиъа даст зада буд, гарчанде ки ин вилоят то иқдоми Ҳамза ханӯз дар ҳайати давлати Тоҳириён набуд. Баъди саркуб кардани Ҳамза Талҳа Сиистонро ба давлати худ ҳамроҳ кард.

Баъди вафоти Талҳа дар вазифаи ҳокими Хуросон ӯро писараш – Алӣ иваз намуд, вале ҳокими нав дар натиҷаи суиқасд кушта шуд. Ин тоҳирӣ бо ҳидояти халифа ба Миср лашкар кашида, онро бо яке аз шаҳрҳои ободу зебоаш – Искандария аз нав ба Хилофати Аббосиён ҳамроҳ кард.

Дар замони ҳукмронии Абдуллоҳ ибни Тоҳир давлати Тоҳириён бо тамоми унсурҳои таъсис ёфт ва халифаҳо дигар ба ӯ фармонфармоӣ карда наметавонистанд.

ИҚТИДОРИ ДАВЛАТИ ТОҲИРИЁН. Абдуллоҳ ибни Тоҳир кӯшиш ба ҳарч дод, ки ҳудудҳои давлати худро васеъ кунад. Ӯ Мовароуннаҳро ба воситаи хонадони Сомониён идора мекард. Нуҳ ибни Асади Сосонӣ ҳокими саркаши Истаравшанро, ки даъвои ҳукмронии Мовароуннаҳро дошт, дастгир карда, ба шаҳри Нишопур, назди Абдуллоҳ равон кард. Абдуллоҳ ибни Тоҳир барои соҳибистиклол шудани давлати Тоҳириён ва аз ҳисоби Мовароуннаҳр васеъ кардани ҳудудҳо, пешрафти хочагию тичорат ва маданияти он хизмати бузург кардааст. Ӯ бо маънии пурра амири давлати Тоҳириён буд. Мисоле дар ин бора шаҳодат медиҳад.

Солҳои 834–835 дар Сиистон хушксолии шадид ба амал омад ва мардум ҳоли табоҳ доштанд. Бо амри Абдуллоҳ аз хазинаи давлатӣ ба мардуми гуруснаи ин вилоят 300 ҳазор дирам тақсим карда шуд.

Баъд аз вафоти Абдуллоҳ ба тахти подшоҳии Тоҳириён Тоҳир ибни Абдуллоҳ, ки ӯро Тоҳири II ҳам меноманд, менишинад. То ин вақт ҳокимият ва давлати Тоҳириён чунон пурзӯр шуд, ки баъзе аз намояндагонаш дар идораи Хилофати Аббосиён ҳам ширкат меварзиданд. Масалан, халифа Восик пешниҳоди Тоҳири II дар бораи додараш – Муҳаммадро ба вазифаи лашкаркаши Бағдод таъйин кардан бо дилу чон қабул кард.

Тоҳир ибни Абдуллоҳ соли 862 вафот кард ва ба тахти подшоҳии Тоҳириён тоҳирии охирин – Муҳаммад ибни Абдуллоҳ нишаст.

Ин вақт сулолаи дигари тоҷикӣ, ки Саффориён ном дошт, ба майдон баромад. Соли 873 Яъқуб ибни Лайси Саффорӣ

пойтахти Тоҳириён – шаҳри Нишопурро ишғол намуда, Муҳаммадро асир гирифт. Ҳамин тариқ, давлати Тоҳириён барҳам хӯрд.

САРЧАШМА

РАФТАНИ ЯЪҚУБ БА ХУРОСОН ВА ФАНО ГАШТАНИ ДАВЛАТИ ТОҲИРИЁН (Аз "Таърихи Сиистон")

Пас Яъқуб рӯзгоре ба Сиистон бибурд. Боз қасди Хуросон кард. Ва Ҳайс ибни Завунакро халифаи хеш кард дар Сиистон бар Сиистон... Ва чунин гуфт, ки ба талаби Абдуллоҳ ибни Муҳаммад ибни Солеҳ ҳамеравем. Ва Абдуллоҳ ибни Муҳаммад ба Нишопур буд, ба наздики Муҳаммад ибни Тоҳир.

Чун ба дари Нишопур омад, расул фиристод сӯи Муҳаммад Тоҳир, ки ман ба саломи ту хоҳам омад. Абдуллоҳ ибни Муҳаммад Муҳаммад ибни Тоҳирро гуфт: "Омадани ӯ ва саломи ӯ савоб нест, сипаҳ чамъ кун, то Ҳарб кунем". Муҳаммад ибни Тоҳир гуфт: "Мо ба ӯ Ҳарб барнаёем ва чун Ҳарб кунем, ӯ зафар ёбад ва моро ба ҷон осеб расад". Чун Абдуллоҳ ибни Муҳаммад ибни Солеҳ чунон дид, бархост ва ба Домгон шуд.

Ва Яъқуб ба дари Нишопур фуруд омада буд. Муҳаммад ибни Тоҳир ҳамаи вузарову ҳуҷҷоби пеши Яъқубро фиристод ва дигар рӯз худ барнишаст ва наздики Яъқуб шуд. Чун фуруд омад ва хост, ки бозгардад, Яъқуб фармуд Азиз ибни Абдуллоҳро, ки инонро ҳама маҳбус кун. Азиз ҳамаро боздошт ва бандҳо барниҳод – Муҳаммад ибни Тоҳирро ва хавосси ӯро тамом.

Ва сабаб он буд, ки ин банд барниҳодан ва боздоштани эшон ва қасди Яъқуб ба эшон, ки рӯзе ба он аём ба Ҳарби Зинтапил ба Буст ва ӯро бикӯшт...

ЛУҒАТ

Шачара – дарахт, бо ин ном сулопаро низ номбар мекунанд.

Амир – сарвари давлати исломӣ.

Ҷаззоб – дилкаш.

Муқтадир – пурқувват.

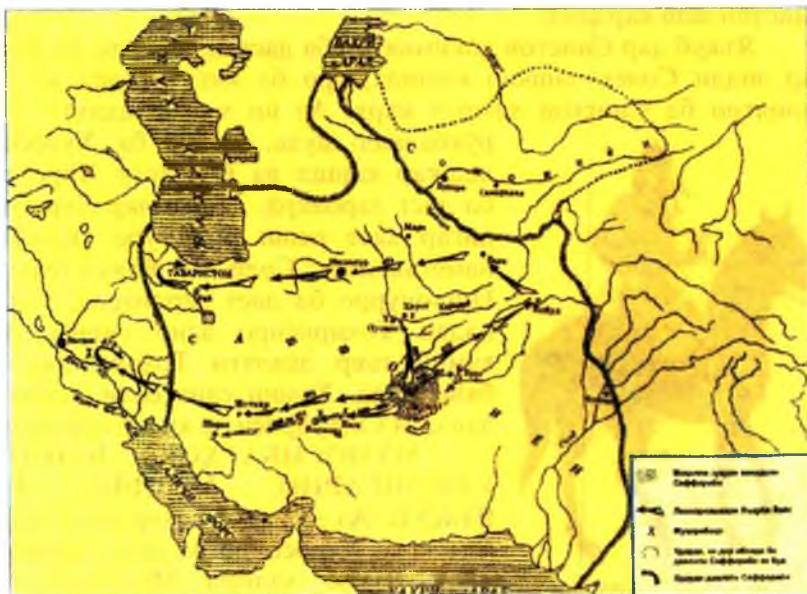
Умури давлатӣ – идораи давлатӣ.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Дар бораи сулолаи тоҷикии Тоҳириён маълумот диҳед.
2. Сабабаш чӣ буд, ки халифаҳои Аббосиён аъзои сулолаи Тоҳириёро дар Хуросон ҳоким таъин мекарданд?
3. Давлати Тоҳириён кай таъсис ёфтааст?
4. Давлати Тоҳириёни аҳди Талҳаро шарҳ диҳед.
5. Пойтахти давлати Тоҳириёро ном баред.
6. Давлати Тоҳириён дар замони ҳукмронии Абдуллоҳ ибни Тоҳир оё ғуриқтидор буд?
7. Халифа Восиқ кадом пешниҳоди Тоҳири II-ро қабул кард?
8. Муносибати байниҳамдигарии Тоҳириён ва халифаҳои Аббосиён чӣ тавр сурат мегирифтанд?
9. Давлати Тоҳириён оё мустақил буд?
10. Тоҳириён давлати худро чӣ тавр идора мекарданд.
11. Давлати Тоҳириён кай ва чӣ тавр барҳам хурдааст?

§18. ДАВЛАТИ САФФОРИЁН

СУЛОЛАИ САФФОРИЁН. Асосгузори давлати Саффориён бародарон Яъқуб ва Амр мебошанд.

Рисми 47. Харитаи давлати Саффорӣён

Падари Яъқуб ва Амр Лайс ном дошта, касбаш мисгар буд. Барои ҳамин ҳам ўро аввал "Лайси Мисгар" ва баъд танҳо "Мисгар" ном мебуданд. Яъқуб ва Амрро писарони Мисгар номида, номи Лайс аз истеъмол баромада, бо ҳамин ин сулоларо "Саффориён" меномидагӣ шуданд.

Ҳукмронии сулолаи Саффориён хеле тӯлонӣ буда, аз Яздигурд оғоз ёфта буд ва ба он Бахроми Гур, Яздигурд (ӯ насли сеюм аст), Фирӯз, Кубод, Хусрави Анӯшервон, Ҳурмуз, Хусрави Парвиз, Кубод, Ардашер, Кайхусрав, Моҳон, Ҳотам ва Муъаддил идома бахшидаанд. Саффориён сулолаи тоҷикӣ аст.

ТАЪСИСИ ДАВЛАТИ САФФОРИЁН. Давлати Сафориён Хуросони Бузургро дар бар гирифта, пойтахташ шаҳри Сиистон буд. Тафсили таъсиси ин давлат чунин аст. Соли 851 Солеҳ ном шахс бар зидди Тоҳириён шӯриш бардошта, Сиистонро ба даст мебарорад. Яъқуб ибни Лайс хангоми ин шӯриш дар артиши ӯ хизмат мекард. Бинобар ҳамин сабаб, Солеҳ ба бародарон Лайсҳо дар лашкараш вазифаҳои баландро дод. Онҳо бо ҳамроҳии Солеҳ дар чандин муҳорибаҳо ширкат варзида, дар ин роҳ соҳиби таҷрибаи бой шуданд. Аз байн чанд сол гузашт. Бо ким-кадом сабабе Яъқуб ва Амр бар зидди Солеҳ исён бардошта, ўро аз ҳокимият маҳрум намуданд ва баъд аз Сиистон пеш карданд.

Яъқуб дар Сиистон ҳокимиятро ба даст дароварда, ба Бӯст бар зидди Солеҳ лашкар кашида, ўро ба қатл расонд ва ин вилоятро ба Сиистон ҳамроҳ кард. Аз ин муваффақияти худ рӯҳбаланд шуда, Яъқуб ба Хуросон лашкар кашид ва Фушангу Ҳиротро ба даст даровард. Акнун дар Хуросон дигар касе пеши роҳи ўро гирифта наметавонист. Соли 873 Яъқуб шаҳри Нишопурро ба даст дароварда, хонаводаи Тоҳириёро асир гирифт ва ҳамин тавр давлати Тоҳириёро аз байн бурд. Ҳамин сана соли таъсиси давлати Саффориён ба ҳисоб меравад.

МУНОСИБАТҲОИ БАЙНИ-ҲАМДИГАРИИ ХАЛИФА ВА ЯЪҚУБ. Аз давлати Тоҳириёро барҳам зада, Хуросонро ба даст даровардани Яъқуб халифа Муътамид ба ҳашм омад ва ба Яъқуб лаънат хонд.

*Расми 48. Сарфармондеҳи
Артиши Сафориён
Акс аз "Сиистоннома"*

Аз тарси он ки Яъқуб Мовароуннахрро ҳам забт накунад, халифа саросемавор онро ба идораи Наср ибни Аҳмади Сомонӣ супорид. Шояд Яъқуб барои он ба Мовароуннахр лашкар накашид, ки дар он намояндагони сулолаи дигари тоҷикӣ – Сомониён ба ҳукмронӣ оғоз карда буданд.

Давлати Саффорӣён дар муддати кӯтоҳ пурзӯр шуд. Халифа ҳис кард, ки Яъқуб ўро аз тоҷу тахти хилофати Аббосӣён маҳрум мекунад. Аз ҳамин сабаб маҷбур шуд ҳокимияти Яъқубро дар қаламрави ишғолкардааш эътироф кунад. Ба замми ин, соли 873 бо хоҳиши тоҷи вилоятҳои Хуросон, Табаристон, Гургон, Форс, Кирмон ва Сиистонро низ ба Яъқуб супорид.

Сарфи назар аз ин некии Муътамид, Яъқуб аз нияти барҳам задани Хилофати Аббосӣён даст накашид. Бо ҳамин мақсад, соли 879 ба Бағдод лашкар кашид, вале дар роҳ бемор шуда, аз олам ҷашм пушид.

ДАВЛАТИ САФФОРИЁН ДАР АҲДИ АМР. Баъд аз вафоти Яъқуб ба тахти подшоҳии Саффорӣён додараи – Амр нишаст.

Ў ҳамон замон муносибатҳои давлати Саффорӣёнро бо халифа ба роҳи дӯстӣ рафокат ва ҳамкорӣ ворид намуд. Муътамид аз ин рафтори Амр шод шуда, бори дигар давлати Саффорӣёнро ба расмӣ шинохт. Халифа ба Амр бовар карда, идораи вилоятҳои Форс, Кирмон, Исфаҳон, Қўҳистон, Гургон, Табаристон, Ғур, Балх, Кобул, Сиистон, Синд ва Мовароуннахрро аз нав расман ба ӯ супорид.

Дар баробари ин, халифа Амрро вазифадор кард, ки ба ҳазинаи Бағдод соле 20 миллион дирам хироч супорад.

Амр ибни Лайс Сомониёнро, ки халифа қаблан дар вилоятҳои Мовароуннахр ҳоким таъин карда буд, аз вазифа дур накарда, баракс, бо онҳо ҳамкорӣ кард. Масалан, Наср ибни Аҳмади Сомониро ба ҷанги зидди курдҳо фиристод. Наср ин супоришро иҷро карда, Аҳмади Курдро асир гирифт. Баъди ин пирӯзӣ Наср супориши дигари Амрро низ иҷро кард. Ў аз номи Саффорӣён ба ҳазинаи хилофат 4 миллион дирам супорид. Баъди ин боварӣ ва эътиқоди Амр ба хонадони Сомониён боз ҳам афзуд. Ин буд, ки Амр идораи вилоятҳои Форсу Кирмонро ҳам то муддате ба Наср ибни Аҳмади Сомонӣ вогузор кард.

Расми 49. Аскари гурздори аҳди Саффорӣён. Акс аз "Сиистоннома"

Аз муносибати хуби ду сулолаи тоҷикон – Саффориён ва Сомониён душманони онҳо ба ташвиш афтода, дар байни Амр ибни Лайси Саффорӣ ва халифа низоъ андохтанд. Дар натиҷа халифа Муътамид номи Амрро аз қатори ҳокими Хуросону Мовароуннаҳр хат зад. Амр фармуд, ки дар қаламрави давлаташ мусулмонон номи халифаро дигар дар хутба ба забон нагиранд. Халифа бар зидди Амр лашкар фиристод, вале шикаст хӯрд. Халифа маҷбур шуд, ки ҳокимияти ӯро аз нав эътироф кунад. Амр аз халифа Мовароуннаҳрро талаб кард. Лекин ин талаб ба халифа хуш наомад.

Халифа дид, ки Амр саркашу безътимод аст ва барои ӯ Сомониёни тобеъ беҳтар намуданд. Барои ҳамин Хуросонро ҳам ба сулолаи Сомониён доданӣ шуд.

БАРҲАМ ХҲҮРДАНИ ДАВЛАТИ САФФОРИЁН. Халифа Исмоили Сомониро дастгирӣ кард. Ин буд, ки Исмоил ба муқобили Амр лашкар кашид. Қўшунҳои Исмоил ва Амр дар шаҳри Балх рӯ ба рӯ шуданд. Дар ин муҳориба Исмоили Сомонӣ ғолиб баромада, Амрро асир гирифта, ба халифа супурд. Амр соли 900 ё 902 дар зиндони халифа вафот кард.

Баъди вафоти Амр давлати Саффориён тамоман заиф шуд. Набераи Амр Тоҳир, ки ба тахти подшоҳии Саффориён нишаст, қудрати аввалии ин давлатро аз нав барқарор карда натавонист. Соли 908 Субкорӣ ном гуломи Тоҳир ӯро бо ҳамроҳии бародараш асир гирифта, ба халифа супурд. Ҳамин тариқ, давлати Саффориён пурра аз байн рафт ва дар Хуросон ҳам ҳокимият ба дасти Сомониён гузашт.

САРЧАШМА

ЗИКРИ ТОҲИР ИБНИ МУҲАММАД ИБНИ АМР ИБНИ ЛАЙСИ САФФОР (Аз "Гулистон")

Чун Амр ибни Лайс дар сарпандаи казо асиру дастгир гашт, умарову аъёнӣ давлати ӯ дар Сиистон Тоҳирро бар тахти подшоҳӣ нишонданд. Ва ӯ бо лашкаре гарон ба Форс рафта, омили халифаро аз он ҷо берун карда, аз Форс мутаваҷҷеҳи Ахвон шуд. Ва халифа Абдуллоҳ ибни Фатҳро бо ҳадоёву табрикот пеши Исмоили Сомонӣ фиристода, аз вай илтимоси лашкар намуд, ки ба дафъи Тоҳир фиристод. Исмоил мактубе ба Тоҳир фиристод, мазмунӣ он, ки халифа Сиистонро ба ту дода, вазифа он, ки бад-он савоб рави.

Тоҳир чун бар мазмуни нома иттилоъ ёфт, роҳи Сиистон пеш гирифт.

Ва дар "Мунтазим" мазкур аст, ки Тоҳир ҳадоё назди Исмоил фиристода, илтимос намуд, ки аз халифа дарҳоҳад, то баъзе аз мамолики ободи аҷдодиашро бо муқотаъа ба ӯ диҳад. Исмоил ҳадоёи Тоҳирро қабул карда, расуле ҷиҳати мултамоси Тоҳир ба дорулхилофат фиристода, эълон дошт, ки Тоҳир ҷӣ тӯҳфа фиристода. Халифа шафоъати Исмоили Сомонӣ қабул карда, пайғом дод, ки агар омиле аз уммоли мо сад аз он миқдор, ки Тоҳир фиристода, ирсол доред, ризои мо бад-он макрун аст. Халифа ҷиҳати Тоҳир ҷомаи тиллодузӣ ва аҳднома фиристода. Тоҳир ба Шероз рафт...

ЛУҒАТ

Дирам – пули тиллоии хилофат.

Сарпанча – зурӣ.

Қазо – ҳукм кардан.

Савб – либос.

Иттилоъ – хабар.

Мунтазам – ба тартиб.

Муқотаъа – бо ҳамдигар қатъӣ алоқа кардан.

Расул – пайғамбар, набӣ, фиристода.

Дорулхилофат – пойтахти Хилофати Араб.

Пайғом – хушхабар.

Шафоъат – ёрмандӣ кардан.

Уммол – омил; восита.

Ирсол – фиристодан.

Макрух – нораво.

Аҳднома – шартнома; қарордод.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Дар бораи сулолаи тоҷикии Саффорӣён маълумот диҳед.
2. Яъқуб ибни Лайс дар Сиистон ҷӣ тавр ба сари ҳокимият омад?
3. Давлати Саффорӣён кай таъсис ёфтааст?
4. Баъди таъсиси давлати Саффорӣён муносибатҳои байни халифа ва Яъқуб ҷӣ тавр сурат гирифтаанд?
5. Чаро халифа Муътамид вилоятҳои зиёди Хуросонро ба Яъқуб супурд?
6. Амр ибни Лайс давлати Саффорӣёнро ҷӣ тавр идора мекард?
7. Муносибатҳои байни Амр ва Сомонӣён аввал дар кадом ҳолат буд?
8. Доир ба барҳамхӯрии давлати Саффорӣён фикри худро баён кунед.
9. Аз мазмуни сарчашма ҷӣ хулоса баровардед?

§19. ТАЪСИСИ ДАВЛАТИ СОМОНИЁН

СУЛОЛАИ СОМОНИЁН. Ин сулола чун сулолаҳои дигари тоҷикии Бармакиён, Тоҳириён ва Саффорӣён таърихи дуру дароз дорад. Сарчашмаҳои таърихӣ шаҷараи Сомониёнро то ба замони мо расонидаанд.

Дуруст аст, ки Сомонхудодро асосгузори сулолаи Сомониён ном мебаранд. ӯ дар нимаи аввали асри VIII умр ба сар бурда, аслан тоҷик мебошад. Вале ин сулола аҷдодони пеш аз Сомонхудои худро ҳам дар хотир дорад. Он аз Баҳроми Чубина оғоз ёфта, баъд авлодони ӯ Тамусоб, Нуш ва Ҳомито, ки падари Сомонхудо буд, ҳаёт ба сар бурдаанд. Маҳз дар замони зиндагии Сомонхудо ва писару набераҳои Асад сулолаи Сомониён номдор шудааст.

ИҚТИБОСҲО АЗ "ТАЪРИХИ ТАБАРӢ"

Расми 50. Муҷассамаи Яъқуби Лайс дар Италия. Акс аз "Сиистоннома"

"Дар насаби Сомонхудо гуфтаанд, ки ӯ аз авлоди Баҳроми Чубина аст. Ва ибтидои давлати он ҷамоат дар замони хилофати Маъмун воқеъ шуд..."

"Чун Асад ибни Абдулло ал-Қасрӣ амири Хуросон шуд ва ба Хуросон омад ва ҳамон ҷо буд, то аз дунё бирафт, дар соли садӯ бист (738). Ва овардаанд, ки марде нақӯкор буд ва ҷавонмард ва дили ӯ бадон ҷониб нигарон, ки хонадонҳои бузурги қадимро тимор кардӣ ва мардумони асилро нақӯ доштӣ, ҳам аз араб ва ҳам аз аҷам. Ва чун Сомонхудо, ки зидди эшон буд, аз Балх бигреҳт ва ба наздики вай омад ба Марв, вайро икроме кард ва ҳикоят кард ва душманони ӯро қаҳр кард ва Балхро боз ба вай дод. Сомонхудо ба дасти вай имон овард".

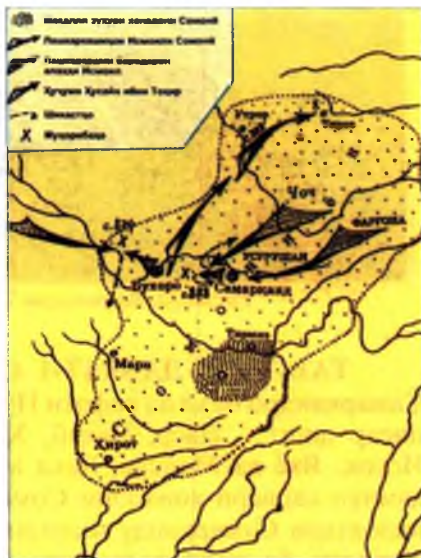
Табарӣ дар бораи сабабҳои Сомонхудо ном гирифтани ин шахсро дар китоби худ чунин овардааст:

"Ва ӯро Сомонхудо бад-он сабаб хонанд, ки деҳа бино кардааст ва онро Сомон ном кардааст, ӯро ба он ном хондаанд. Чунон, ки амири Бухоро Бухорхудо (хонанд)".

Сомонхудо ба хоѝри дӯстии самимона ба Асад ибни Абдуллоҳи Қасрии ноиби халифа дар Хуросон писари худро Асад ном гузошт. Асад низ ба халифа ва ноиби ӯ дар Хуросон содиқ буд. Дар оғози асри IX Асади Сомонӣ аз ҷониби халифа Ҳорунарашид бар зидди Рофеъ ибни Лайс ҷанг карда, тахту тоҷи халифиро аз воҷуншавӣ наҷот дод. Баъди ин хонадони Аббосиён бо Асади Сомон-

худо дӯсти қарин шуд. Вақте ки Маъмун ба тахти хилофат нишаст, ба ноиби худ дар Хуросон – Гуссан ибни Аббод фармуд, ки вилоятҳои Мовароуннаҳр ва як қисми Хуросонро ба писарони Асад тақсим карда диҳад. Ҳамин тариқ, Нуҳ-ҳокими Самарқанд, Аҳмад-ҳокими Фарғона, Яҳё-ҳокими Чочу Истаравшан ва Илёс-ҳокими Ҳирот таъин гардиданд.

Писарони Асад ибни Сомонхудо дар вилоятҳои номбурда дар замони салтанати Тоҳириён ҳам ҳукмронӣ карда, ба ҷои Гуссан акун ба Тоҳириён тобеъ буданд

Расми 51. Харитаи давлати Сомониён қабл аз таъсиси давлати шоханишоҳӣ

Расми 52. Девори қухнаи Бухоро

Расми 53. Вайронаҳои Тошқўргон (вилояти Балх)

ТАЪСИСИ ДАВЛАТИ СОМОНИЁН. Тоҳириён идораи Самарқандро баъд аз вафоти Нӯҳ ба Аҳмад супориданд. Аҳмад 9 писар дошт – Наср, Яъқуб, Ҳомид, Исмоил, Асад, Иброҳим, Исҳоқ, Яҳё ва Мансур. Баъд аз вафоти Аҳмад, халифа Насрро ҳамчун сарвари хонадони Сомониён шинохта, ба ӯ ҳукмронии вилоятҳои Самарқанду Фарғонаро супурд. Баъди соли 873 дар Хуросон ба сари ҳокимият омадани Саффорӣ халифа бо сабабҳои аллакай ба шумо маълум 25 июни соли 874 ҳокимияти тамоми Мовароуннаҳрро ба ихтиёри Насри Сомонӣ вогузошт. Пеш аз ин дар Бухоро воқеае ба вуқӯъ пайваст, ки он барои ин қарордоди халифа сабаб шуд.

Вақте ки Хуросон ба дасти Саффорӣ гузашт, дар Бухоро беҳокимияти ва бенизомӣ ба миён омад. Ба зами ин, гурӯҳи қалони мусаллаҳе аз Хоразм ба Бухоро ҳамла оварда, онро талаю тороч кард. Бухороиён Насрро ба ёрӣ даъват карданд. Ба ӯ муяссар шуд, ки ба хоразмиён шикаст дода, дар Бухоро тартибу низомӣ қатъӣ қарор намояд.

*Расми 54. Мақбараи
Мафараи Абулфазл
дар Сарахс.
Асри XII.*

*Расми 55. Мақбарои
Мир Сайид Баҳром
Дар Кармина.
Асри X.*

Писари Аҳмад Исмоил ин вақт волии Бухоро буд. Ӯ рӯз то рӯз пуркувваттар мешуд. Вақте фаро расид, ки Исмоил дигар ба ҳазинаи бародари худ – Наср хироч намедодагӣ шуд. Писари Аҳмад Исмоил ин вақт волии Бухоро буд. Маҳз бо ҳамин сабаб солҳои 885–888 дар байни бародарон якҷанд маротиба бархӯрдҳои мусаллаҳона ба амал омада, оқибат онҳо ба сулҳу дӯстӣ ва бародарии байниҳамдигарӣ муваффақ шуданд.

Амир Наср 21 августи соли 892 аз дунё даргузашт. Бо фармони халифа Исмоили Сомонӣ сарвари хонадони Сомониён эътироф гардид. Ӯ баҳори соли 893 бо амри халифа ҳокими Мовароуннаҳр таъйин карда шуд.

ИҚТИБОСҲО АЗ "ТАЪРИХИ БУХОРО"

"Ва амир Наср ва баъди ӯ ба чаҳор сол вафот ёфт, ҳафт рӯз монда буд ва моҳи чимодиу-л-аввал дар соли дувисту ҳафтоду нӯх (21 августи соли 892) ва амир Исмоилро халифа кард бар ҷумлаи аъмоли Мовароуннаҳр ва бародари дигар ва писари хешро ба фармони ӯ кард..."

Ва чун амир Наср аз дунё бирафт, амир Исмоил аз Бухоро ба Самарқанд рафт ва мулк рост кард ва писари ӯ – Аҳмад ибни Насрро халифаи худ бинишонид. Ва вай аз он ҷо ғазв пеш гирифт. Ва амир Исмоил ба Бухоро омада буд, бист сол то он гоҳ, ки бародар аз дунё бирафт ва ҷумлаи Мовароуннаҳр ба вай дод".

"Ва чун хабари вафоти амир Наср ба амирулмуъминини Муътамид биллох расид, маншури амали Мовароуннаҳр ба амир Исмоил бидод, дар моҳи муҳаррам ба таърихи дувисту ҳаштод (баҳори соли 893). Ва вай ба ҳамин таърих ба ҳарб ба Тироз рафт ва бисёр ранҷ дид. Ва ба охир амири Тироз берун

омад ва ислом овард бо бисёр деҳқонон ва Тироз кушода шуд. Ва калисиёи бузургро масчиду ҷомеъ карданд. Ва ба номи амирулмуъминин Муътамид биллоҳ хутба бихонданд".

"Ва амир Исмоил бо бисёр ғанимат ба Бухоро омад. Ва ҳафт сол подшоҳӣ кард ва амири Моворууннаҳр буд..."

Дар аввал пойтахти давлати Сомониён шаҳри Самарқанд буд. Дар огози ҳукмронии худ Исмоил заминҳои туркнишинро аз Тирози турк ишғол намуда, то 10 ҳазор туркро асир гирифта ба Самарқанд овард. Баъд пойтахтро ба шаҳри Бухоро кӯчонид.

Соли 899 Исмоили Сомонӣ бар зидди Амруи Лайси Саффорӣ ба Хуросон лашкар кашида, лашкарашро торумор кард ва худаашро асир гирифта, ба халифа супорид. Ба ивази ин корнамоӣ халифа Исмоилро ҳокими Хуросону Моворууннаҳр таъйин кард. Ҳамон сол огози мавҷудияти давлати Сомониён ба ҳисоб мерафт.

ЛУҒАТ

Тимор – ғам; андӯҳ; ғусса.

Воли – ҳокими вилоят.

Ҷимодиу-л-аввал – номи моҳ.

Разв – ҷанг; ҷарб; разм дар роҳи дин.

Амирулмуъминин – тахаллуси халифаҳо, мартабаи халифа.

Биллоҳ – қасам ба Худо.

Маншур – нашркардашуда; интишорёфта; паҳнкардашуда.

Хутба – қироат кардани оят; ҳадису насиҳат дар намози ҷумъа ва идҳо, ки дар он номи халифа ва подшоҳи вақт низ ба забон гирифта мешавад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Сомонхудо кӣ буд?
2. Дар бораи сулолаи Сомониён чиҳо медонед?
3. Сомонхудо ба номи халифа чӣ робита дошт?
4. Писарони Асадро ном баред.
5. Тоҳириён ва Саффориён бо Сомониён чӣ тавр муносибат мекарданд?
6. Чаро халифа бештар на ба Саффориён, балки ба Сомониён боварӣ дошт?
7. Дар бораи Насри Сомонӣ маълумот диҳед.
8. Исмоили Сомонӣ дар Моворууннаҳр кай ва чӣ тавр ба сари ҳокимият омад?
9. Давлати Сомониён кадом сол таъсис ёфтааст?
10. Манбаҳои хонда, фикратонро баён созед.

§20. ИҚТИДОРИ ДАВЛАТИ СОМОНИЁН

ИДОРАИ ДАВЛАТӢ. Давлати Сомониён феодалӣ, яъне чомеаи ашрофӣи заминдорон буд. Сардори давлат амир ба ҳисоб мерафт. Ҳам ҳокимияти дунявӣ ва ҳам динӣ дар ихтиёри ӯ буд. Амир аз ҷумлаи шахсони маъруфу донишманд шӯрои маслиҳатӣ дошт, ки он ба ӯ тарзу усулҳои самараноки идораи мамлакатро маслиҳат меод.

Сомониён дастгоҳи пурзӯри бозғитимоди марказию маҳаллии идораи давлатӣ доштанд, ки онро ҳукумат гуфтан чоиз аст. Ҳукумат аз девонҳои зерин иборат буд:

1. Девони вазир ё ҳоҷибӣ бузург – ин девон ба ҳамаи девонҳои дигар роҳбарӣ мекард, аз ин рӯ, онро девони вазир меномиданд. Шахсе, ки ба ин девон роҳбарӣ мекард, мартабаи нахуствазирӣ ва фармондеҳии лашкаро дошт.

2. Девони соҳиб-ул-барид – масъули идораи алоқа, яъне почтаро ба ӯҳда дошт, ки он асосан ба ҳукумат ва дарбори амир хизмат мекард.

3. Девони муставфӣ – масъули корҳои марбут ба молия ва даромаду хароҷоти ҳазина.

4. Девони амид-ул-мулк – масъули идораи корҳои дипломатӣ ва ҳуҷҷатгузориҳои давлатӣ.

5. Девони мӯхтасиб – масъули корҳои хариду фурӯш, бозорҳо, сангу тарозу, тиҷорат, ҳунармандӣ ва танзими корҳои марбут ба ахлоқи зарурати дини ислом.

6. Девони мушриф – назорат-кунандаи корҳои давлатӣ ва даромаду хароҷоти ҳазинаҳо.

7. Девони соҳибушурот – масъули ҳамаи корҳои марбут ба роҳбарӣ ва таъминоти лашкар.

8. Девони қозӣ – масъули корҳои судӣ ва риояи қонунҳои шариат.

9. Девони мулкҳои давлатӣ – масъули корҳои марбут ба дороиҳои давлатӣ.

*Расми 56. Мақбарои
Қулбус дар Гургон.
Асри XI*

10. Девони вакф – масъули масъалаҳо оид ба масҷидҳо ва молу мулкҳои онҳо, аз ҷумла, заминҳои муассисаҳои динӣ.

Ҳочибӣ бузург, яъне сарвазир, инчунин, сарфармондеҳии лашкарро низ ба ӯҳда дошт. Вазифаи вазирро ҳамчун анъана намоёндагони хонадонҳои маъруфу донишманди тоҷик ба ӯҳда доштанд. Абдуллоҳи Ҷайхонӣ, Абулфазли Балъамӣ ва Утбӣ аз ҷумлаи онҳое мебошанд, ки дар вазифаи вазир ё худ ҳочибӣ бузург дар рушду нумӯи давлати Сомониён хизмати бузург кардаанд.

СОҲТОРИ МАЪМУРИИ ДАВЛАТИ СОМОНИЁН. Пойтахти давлати Сомониён шаҳри Бухоро буд. Ин давлат аз ду минтақаи калон – Мовароуннаҳр ва Хуросон, вале ҳудудҳои алоҳидаи он аз ин минтақаҳо ҳам берунро дар бар мегирифт. Ҳардуи онҳо, дар навбати худ, аз вилоятҳои сершумор иборат буданд. Вилоятҳои Мовароуннаҳр бевосита ба ҳокимияти марказӣ итоат мекарданд. Лекин вилоятҳои Хуросон ба марказ ба воситаи шаҳри Нишопур тобеъ буданд. Яъне, Хуросон аз шаҳри Нишопур идора карда мешуд.

ИҚТИДОРИ ҲОҶАГӢ. Дар қаламрави давлати Сомониён кишоварзӣ, ҳунармандӣ, коркарди маъдан ва савдо ривочу раванқ ёфта, ба пешрафти тамоми соҳаҳои дигари ҳаёти ҷомеа таъсири мусбат мерасонданд.

Кишоварзӣ. Дар аксарияти минтақаю вилоятҳои мамлакат ҷӯйҳои калону сершумор қанда шуда буданд. Дар натиҷа дар кишвар зироат ва боғу тоқпарварии обӣ афзуд. Ба пешрафти кишоварзӣ шаклҳои гуногуни моликият бар замин низ кӯмак мерасонданд. Чунин шаклҳои заминдорӣ мавҷуд буданд: заминҳои давлатӣ, заминҳои хусусӣ, заминҳои мулкӣ, заминҳои вакф ва заминҳои, ки "иқта" ном доштанд. Намуди охири заминдорӣ

*Расми 57.
Девони вақф Бухоро*

дар асри X ба вучуд омадааст. Ин заминҳо ба шахсоне дода мешуданд, ки дар вазифаи баланд ва миёнаи давлатӣ буданд.

Ҳунармандӣ. Пешрафти кишоварзӣ яке аз сабабҳои асосии рушду нумӯи ҳунармандӣ шуд. Дар байни касбу ҳунарҳои гуногун бофандагӣ бештар тараққӣ кард. Бофандагони гулдаст мохут, абрешим ва матоъҳои пахтагӣ бофта, ба бозорҳои дохилию хориҷӣ мебароварданд. Шаҳрҳои Бухорою Самарқанд ва Насафу Кеш марказҳои калонтарини бофандагии давлати Сомониён буданд.

Ҳар шаҳру минтақа бо молҳои сермасрифу баландсифати худ машҳур буд. Бухоро ғайр аз бофандагӣ бо истехсоли фонуҳои мисию зарфҳои қалъагӣ, Самарқанд бо деғҳои мисию зину афзоли асп, Фаргонаю Исфичоб бо яроку аслиҳа шӯҳрат доштанд. Дар Хуросон низ марказҳои ҳунармандӣ хеле бисёр буданд. Ба монанди Балх, Марв, Ҳирот, Нишопур ва шаҳрҳои дигар. Дар шаҳрҳои алоҳида дар баробари мавҷуд будани устохонаҳои ҳунармандӣ корхонаҳои калони ҳунармандӣ низ сохта шуда буданд, ки дар Аврупо чунин кохонаҳоро мануфактура меномиданд. Дар ин коргоҳҳо то 100 ва аз ин ҳам зиёдтар кормандон меҳнат мекарданд.

Сарватҳои зеризаминӣ. Дар замони ҳукмронии Сомониён аввал коркарди маъдан ривочу раванқ ёфт. Аз кӯҳҳои Помир нукраю тилло ва сангҳои қиматбаҳо – лочувард, булури кӯҳӣ, ақиқ ва лаъл истехсол карда мешуданд. Ашт бо намаки худ машҳур буд. Дар Истаравшан маъданҳои гуногун мавриди коркард қарор мегирифтанд. Дар кӯҳҳои Қарамазор кайҳо боз истехсоли нукра ва дар Исфара истехсоли ангиштсанг ба роҳ монда шуда буд.

Аз маъдан ва сангҳои қиматбаҳо косибону ҳунармандони Мовароуннаҳру Хуросони замони Сомониён дахҳо намуд маснуоти ниёзи мардумро истехсол мекарданд.

*Расми 58.
Қушӯҳои
Мунтасири
Сомонӣ баҳри
барқароркунӣи
давлати Сомонӣ
баъд аз суқути он*

Тичорат. Тичорати дохилӣ ва хориҷии давлати Сомониён низ тараққӣ кард. Дар сар то сари мамлакат марказҳои савдо ба вучуд омаданд. Дар назди ҳар як бозор қорвонсаройҳои сершумор сохта шуда буданд, ки онҳо ба тоҷирону харидорон хизмат мекарданд. Дар қаламрави давлати Сомониён дирамҳои ҳоразмӣ, мусаябӣ, муҳаммадӣ ва китрифӣ дар муомилот буданд.

Саррофон асъори тоҷирони хориҷӣ ва дохилиро бо асъори зарурӣ иваз менамуданд.

Тоҷирони Мовароуннаҳру Хуросон бо қорвонҳои бузурги тичоратии худ ба давлатҳои хориҷӣ низ сафар карда, молхояшонро мефурухтанд ва барои бозори дохилии давлати Сомониён молҳои заруриро харида, бармегаштанд. Дар асрҳои IX–X тоҷирони сомонӣ молҳои худро ба аксарияти давлатҳои Аврупои Шарқӣ, Шарқи Наздик ва давлатҳои Византия, Чин, Ҳиндустон, Руси Киев ва давлату минтақаҳои дигари Осиё, Африқо ва Аврупо содир менамуданд.

ШАҲРҲОИ ДАВЛАТИ СОМОНИЁН. Бухоро, баъди пойтахти давлати Сомониён шудан, ба марказӣ бузургтарини сиёсӣ, маъмурӣ, ҳунармандӣ, қосибӣ, тичоратӣ, илмӣ ва мактабу маориф табдил ёфт.

Роҳу кӯчаҳои Бухоро санғфарш карда шуда, дар маркази он қасри амир, даҳҳо биноҳои ҷамъиятӣ ва мактабу мадрасаҳо қомат рост карда буданд. Дар ин ҷо идораҳои марказии девонҳо, хазинаи давлатӣ ва муассисаҳои дигари марказии давлати Сомониён воқеъ буданд.

Шаҳри дигари бузург ва ободу зебои давлати Сомониён Самарқанд дар қорроҳои тичоратӣ воқеъ гардида буд. Ин шаҳр бо бозору қорвонсаройҳо, ноаҳои таъмини обу роҳҳои зери заминӣ, биноҳои бисёрқабатаю ривочу равнақи қасбу ҳунар ва мадрасаҳои худ машҳур буд.

*Расми 59. Мақбараи
Мунтасири Сомонӣ.*

Дар замони ҳукмронии Сомониён Нишопур ба маркази калонтарини маъмурию ҳунармандӣ, тичорат ва илму маорифи Хуросон табдил ёфт.

Дар ин давра мисли шаҳрҳои Бухоро, Самарқанд ва Нишопур шаҳрҳои дигари калони машҳур бисёр буданд. Марв, Балх, Ҳирот, Ҳўҷанд, Истаравшан ва Ҳулбук аз ҷумлаи чунин шаҳрҳо буданд. Ҳар яки онҳо дар пуриктидор гардидани давлати Сомониён саҳми сазовор гузоштанд.

БАРҲАМ ХҲҮРДАНИ ДАВЛАТИ СОМОНИЁН. Амирони охириини сомони барои нигоҳ доштани иктидори давлати Сомониён коре накарданд. Онҳо ба низоъҳои дарборӣ машғул шуда, беҳабар аз он монданд, ки ҳам кишоварзиро ҳамунармандӣ ва ҳам тичорат таназзул кардааст. Лашкар аз назорати ҳоҷиби бузург баромад. Ба он ашхоси ҳудҳо соҳиб шуданд. Ҳазинаи амир ҳолӣ шуд. Низоми давлатдорӣ таназзул ёфт. Аз ин қабилаҳои туркии Қароҳониён истифода бурда, соли 999 бо сардории Элокхон шаҳри Бухоро ба даст дароварданд ва бо ҳамин ба мавҷудияти ин давлат хотима бахшиданд.

Расми 60. Мақбараи Исмоили Сомонӣ. Асри X.

ЛУҒАТ

Сиёсат – идораи давлат, ки он аз сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ иборат аст

Девон – идораи давлатӣ; вазоратхонаҳо.

Соҳиб-ул-барид – соҳиби почта.

Муставфӣ – сармусоҳиб; сардафтардор; сардори аҳли девон.

Амид-ул-мулк – сардори бузурги корҳои дипломатӣ ва ҳуҷатгузорӣ.

Мухтасиб – назораткунандаи тартибу низом дар бозор ва қоидаҳои динӣ.

Мушриф – муфаттиш; назораткунанда.

Соҳибушурот – сарвари лашкар.

Вақф – мулк, ки ба масҷид, мадраса ва ғайра расман тааллуқ дорад, онро харидан ва ё фуруختан мумкин нест.

Содир қардан – берун баровардан, ба хориҷа баровардани мол.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Сарвари давлати Сомониён кӣ буд?
2. Ў кадом вазифахоро ба ӯҳда дошт?
3. Дар бораи девонҳои давлати Сомониён маълумот диҳед.
4. Ҳоҷиб бузург чӣ вазифаро иҷро мекард?
5. Дар бораи таркиби девонҳо маълумот диҳед.
6. Давлати Сомониён аз кадом воҳидҳои маъмурӣ иборат буд?
7. Намудҳои заминдории давлати Сомониёнро номбар кунед.
8. Бо далелҳои иқтисодии давлати Сомониёнро исбот кунед.
9. Шаҳрҳои машҳур ва ободу зебои давлати Сомониёнро ном баред.
10. Давлати Сомониён кай ва чӣ тавр барҳам хурд?

§ 21. МАДАНИЯТИ ДАВЛАТИ СОМОНИЁН

Маданияти давлати Сомониён дар давраи зуҳури дини ислом ва замони ҳукмронии сулолаҳои тоҷикии Тоҳириён ва Саффорӣён оғоз ёфта, дар замони ҳукмронии Сомониён ба зинаи баланди тараққиёт соҳиб шудааст. Ба он омилҳои зерин мусоидат кардаанд: 1) маданияти халқҳои Хилофати Араб; 2) забон ва алифбои арабӣ; 3) унсурҳои ахлоқию фарҳангии дини ислом; 4) ташкил ёфтани давлати марказиятноки Сомониён; 5) тараққиёти касбу ҳунар, кишоварзӣ, маъданкоркунӣ ва тиҷорат; 6) васеъшавии доираи истифодаи забони тоҷикӣ; 7) тавачҷуҳи давлат ба мактабу маориф ва илму фарҳанг; 8) ҳамоҳангии манфиатҳои мардум ва давлат.

Ҳар кадоми онҳо тақони алоҳидае буданд, ки яққоя шуда, маданияти пуршӯхрати давлати Сомониёнро ба вучуд оварданд.

ЗАБОНИ ТОҶИКӢ. Арабҳо дар асри VII Эронӣ Сосониён ва дар асри VIII Мовароуннаҳрро ишғол намуда, дар ин ҷо дини ислом, алифбо ва забони арабиро паҳн карданд. Дар ин

минтақаҳои хилофат забони арабӣ забони давлатӣ, илму адаб ва воситаи муоширати байни одамон шуд. Вале бо вучуди ин забони арабӣ забони тоҷикиро пурра аз истеъмол бароварда натавонист. Мардуми Хуросону Мовароуннаҳр аз забони модарии худ даст накашиданд.

Ҳанӯз дар давлати Тоҳириён забони тоҷикӣ дар баробари забони арабӣ забони расмӣ буд. Дар замони ҳукмронии Саффорӣён мақоми забони тоҷикӣ боз ҳам баландтар шуда, аз огози ҳукмронии сулолаи Сомонӣён сар карда, пурра ба забони давлатӣ мубаддал гардид. Вале забони арабӣ чандин асри дигар забони илм буд.

Дар асрҳои IX–X ва баъдтар аз он ҳам забони форсии тоҷикӣ бо номи "забони дарӣ" берун аз ҳудудҳои давлати Сомонӣён нуфуз пайдо карда, ба забони давлатӣ ва илму адаби чандин мамлакати Шарқ, аз ҷумла, Султонии Деҳлӣ, империяи Темуриёнӣ Ҳинд, Салҷуқӣён, Туркҳои Усмонӣ ва ғайра табдил ёфта, то дараҷае вазифаи забони байналхалқиро низ иҷро мекард.

Дар ҳудудҳои нуфузи забони форсӣ – дарӣ баъди барҳамхӯрии давлати Сомонӣён, давлатҳои сершумор ташкил ёфтаанд, ки онҳо низ ба забони тоҷикӣ мақоми давлатӣ дода буданд, чунки он вақт бо ин забон забони дигаре рақобат карда наметавонист.

Расми 61. Харитаи давлатҳои Сомонӣён ва Ғазнавиён

МАКТАБУ МАОРИФ. Давлати Сомониён ба мактабу маориф диққати калон метод. Мадрасаҳо мактабҳои миёна ва олӣ буданд. Ба ин донишгоҳо хатмкунандагони мактабҳои таҳсилоти ҳамагонӣ дохил мешуданд. Ба нақшаҳои таълимии мадрасаҳои баробар ба мактаби олӣ қариб ҳамаи илмҳои замон дохил карда шуда буданд.

Он хатмкунандагони мадрасаҳо, ки нисбат ба дигар ҳамсабақон қобилиятноктар буданд, таҳсилро дар мадрасаҳои машҳур давом дода, ба мартабаи баланди илмӣ ноил мешуданд. Аз байни чунин толибилмон мансабдорони баланди давлатӣ, тоҷирон, олимон, мударрисон ва шоиру нависандагон ба воя мерасиданд. Як қисми хатмкунандагони мадрасаҳо дар масҷидҳо ва муассисаҳои дигари динӣ кор мекарданд.

Мадрасаҳои калон ва беҳтарин дар пойтахти давлати Сомониён – шаҳри Бухоро воқеъ буданд. Барои ба ин мадрасаҳо дохил шудан, ҷавонон аз тамоми ғушаю канорҳои мамлакат меомаданд. Давлат нисбат ба донишҷӯёни мадрасаҳо ва мударрисон ғамхорӣ мекард.

ИЛМ. Дар аксарияти шаҳрҳои давлати Сомониён, аз он ҷумла, дар Бухоро, Самарқанд, Балх, Хирот, Нишопур, Гурганҷ ва ғайра муассисаҳои калони илмӣ мавҷуд буданд, дар онҳо олимон ба тадқиқоти илмӣ машғул шуда, асарҳои пурбаҳо меофариданд. Олимони зиёди ин давлат шўҳрати ҷаҳонӣ пайдо намуда буданд. Имрӯз ҳам номи онҳоро аҳли илму фарҳанги муосир бо ҳурмату эҳтиром ба забон мегиранд.

*Расми 62. Мақбараи Арабато
дар Тим. Солҳои 997–998*

Азбаски олимони машҳури давлати Сомониён ниҳоят бисёранд, мо танҳо теъдоди ками онҳоро ном мебарем.

Оид ба илми таърих. Абу-бакри Наршаҳӣ бо "Таърихи Бухоро" ва Абучаъфари Табарӣ бо "Таърихи пайғамбарон ва шоҳҳо" ё худ "Таърихи Табарӣ"-и худ машҳур мебошанд.

Оид ба илми тиб. Закариёи Розӣ. Муаллифи асарҳои машҳури "Китоб ал-ҷидорӣ ва-л-ҳасба", "Китоби Мансурӣ", "Ал-Ҳовӣ" (иборат аз 20 ҷилд) мебошад.

Абуалӣ ибни Сино бузургтарин олими соҳаи тиб аст. Китоби ӯ "Қонуни тиб" ба аксарияти забонҳои бонуфузи ҷаҳон тарҷума ва ҷоп шудааст.

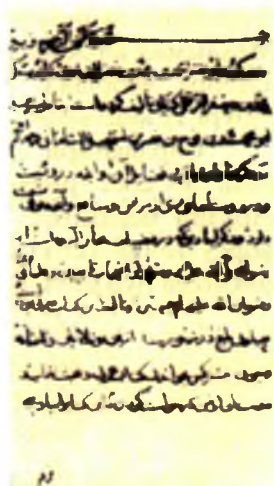
Оид ба илми кимиё. Ҷобир ибни Хайён дар масъалаи пайдоиши маъданҳо тадқиқот гузаронида, аз худ асарҳои сершумори дорои аҳамияти ҷаҳониरो боқӣ гузоштааст.

Оид ба илми ҷуғрофия. Асарҳои ҷуғрофияшиноси машҳур Мансур Марвазӣ "Китоб аз боби хирочи Хуросон", Аҳмади Сарахсӣ "Аз боби баҳрҳо, обҳо ва кӯҳҳо" ва "Ал-масолик ва-л-мамолик", Абузайди Балхӣ "Тасвири иқдимиҳо", "Намудҳои мамлакатҳо" ва "Таксимоти шаҳрҳо" ин илмро ба зинаи боз ҳам баландтари тараққиёт баровардаанд.

Оид ба илми риёзӣ. Муҳаммад ал-Хоразмӣ бо асарҳои "Китоб-ул-ҷамъ ва ут-тафрик ба ҳисоб-ул-ҳинд" ва "Китоб-ул-мухтасар фи ҳисоб-ул-ҷабр вал муқобала" ва Абумансури Балхӣ бо қариб 40 асари илмии худ дар пешрафти илми риёзӣ саҳми бузург гузоштаанд.

Оид ба илми нучум. Абулаббоси Фарғонӣ "Китоб аз боби ҳаракати ҷирмҳои осмонӣ ва маҷмуи илм оид ба ситораҳо"-ро таълиф намуда, ба ин илм навгонии зиёдро ворид намудааст.

Олимони ҳамадон. Ба ин қабил олимони, ки ҳамаи илмҳои замони худро аз бар карда, оид ба онҳо асарҳои пурқиммат эҷод намудаанд, Абуалӣ ибни Сино, Абунасири Форобӣ, Абурайҳони Берунӣ, Муҳаммад ал-Хоразмӣ, Закариёи Розӣ, Абулвафои Ҷузҷонӣ, Абузайди Балхӣ ва Муҳаммади Наршахӣ дохиланд. Бо вучуди ҳамадон будан, ҳар кадоми онҳо дар илмҳои алоҳида мақоми хоса доранд. Ин аст, ки Абуалӣ ибни Сино дар илми тиб машҳури олам шудааст, Абунасири

Расми 63. Варақи дастнависи "Таърихи Бухоро"-и Наршахӣ

Расми 64. Манораи калони Бухоро

Форобиро аз бузургтарин файласуфи Шарк эътироф кардаанд, Муҳаммад ал-Хоразмӣ асосгузори яке аз қисмҳои илми риёзӣ – алгебра мебошад. Хуллас, ҳар кадоми онҳо дар илм нақши бузург гузоштаанд.

Сардафтари адабиёти классикии форсу тоҷик Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ рӯйхати адибони номии давраи Сомониёнро сарвари менамояд. Ӯ саромади шеър ва барои ҳама шоирони форсу тоҷик устод ба ҳисоб меравад. Шеърҳои Рӯдакӣ равону фаҳмо ва пур аз панду ҳикматҳоанд. Ба монанди:

*Ин ҷаҳонро нигар бо ҷашими хирад,
На бад-он ҷашм, к-андар ӯ нигарӣ,
Ҳамчу дарёст, в-аз накӯкорӣ
Киштие соз, то бад-он бигзарӣ.*

Бузургии Рӯдакиро шоири асри XI Рашидии Самарқандӣ чунин васф кардааст:

*Гар сарӣ ёбад ба олам кас ба неку шоирӣ,
Рӯдакиро бар сари он шоирон зебад сарӣ.
Шеъри ӯро бишмурдем сездар раҳ сад ҳазор,
Ҳам фузун ояд ҷунон ки бояд бишмарӣ.*

*Расми 65. Манораи
Чарқургон. Солҳои
1108–1109.*

Соли 2008 мардуми тоҷику форс ва аҳли тараққиҳои ҷаҳон 1150-солагии таваллуди Абуабдуллоҳи Рӯдакиро ботантана кайд намуданд

Шоири дигари бузурги форсу тоҷики замони Сомониён Абулқосим Фирдавсӣ мебошад. "Шоҳнома"-и безаволи ӯ аз беҳтарин асари ватанпарастӣ мебошад. Мисраҳои алоҳидаи он ба ганҷинаи панду ҳикматҳои бузургони ҷаҳон ворид шудаанд. Ба монанди:

*Ҳамон марг хуштар бо номи баланд,
Аз ин зистан бо ҳаросу газанд.*

Ё ки:

*Ҳар к-ӯ ба бедод ҷӯяд набард,
Ҷигарҳаста боз ояд рӯйзард.*

Гайр аз Рӯдакию Фирдавсӣ дар давлати Сомониён шоирони зиёди дигар зиндагӣ ва эҷод кардаанд. Дар байни онҳо Шаҳиди Балхӣ, Абумансури Дакиқӣ, Абулҳасани Марвазӣ, Абушақури Балхӣ, Абулмасали Бухорӣ, Мунтасири Сомонӣ, Муродӣ, Робиаи Балхӣ, Хусравонӣ, Маъруфии Балхӣ, Шокири Бухорӣ, Фароловӣ, Мунҷики Тирмизӣ ва боз даҳҳо шоирони машҳур низ ҳастанд, ки дар ташаккули адабиёти форсу тоҷик саҳми бузург гузоштаанд.

ЛУҒАТ

Мударрис – устоди Мадраса.

Олимони ҳамадон – он олимоне, ки ҳамаи илмҳои замони худро дар сатҳи ниҳоят баланд медонанд ва оид ба онҳо асарҳо эҷод кардаанд.

Забони дарӣ – яке аз шохаҳои забони тоҷикӣ-форсӣ.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Қадом омилҳои пешрафти маданияти давлати Сомониёро ме-донед?
2. Дар бораи мақоми забони форсии тоҷикӣ дар давлати Сомониён чӣ гуфта метавонед?
3. Дар бораи мактаб ва мадрасаҳо маълумот диҳед.
4. Намояндагони барҷастаи илмҳои таърих, тиб, кимиё, ҷуғрофия, риёзӣ ва нучумро номбар кунед.
5. Аз эҷодиёти Рӯдакӣ ва Фирдавсӣ шеърҳо қироат кунед.

§22. ДАВЛАТҶОИ ҚАРАХОНИЁН ВА ҒАЗНАВИЁН

Баъди барҳамхӯрии давлати Сомониён дар ҳудудҳои ин давлат давлатҳои Қарахониён ва Ғазнавиён таъсис ёфта, замоне арзи вучуд доштанд. Дар даврони гуногуни асрҳои XI–XIII қисматҳои алоҳидаи қаламрави собиқ давлати Сомониён ба давлатҳои Салҷуқӣ ва Ғуриён низ дохил будаанд.

ДАВЛАТИ ҚАРАХОНИЁН

ТАЪСИСИ ДАВЛАТИ ҚАРАХОНИЁН. Давлати Қарахониён дар охири асри X дар Туркистони Шарқӣ ва Ҳафтруд таъсис ёфт, ки асосгузори он Абдулқарими Бугроҳон аз сулолаи

*Расми 66. Манораи
Масъуди Ғазнавӣ дар
Ғазна. Асри XI*

муғулнажоди туркзабони Қарахониён буд. Ин давлатро аслан ду қабилаи туркӣ – яғмоҳо ва чигилҳо ташкил карда буданд.

Туркҳои қарахонӣ аз соли 992 тохтутози ҳудро ба давлати Сомониён оғоз карда, ҳуди ҳамон сол бе муқобилияти ҷиддии Сомониён ба Бухоро зада даромадаанд ва онро талаю тороч карда, боз ба ҷою макони худ баргаштанд.

Ин вақт Сомониён аллакай қудрати ҳимояи давлати ҳудро надоштанд. Ба замии ин мушкilotи дигаре ба сари онҳо омад. Писари Сабуктегин Маҳмуд Хурсонро аз давлати Сомониён ҷудо карда, давлати Ғазнавиёноро таъсис намуд. Душманон

ҷашмони Мансур ибни Нуҳи Сомониро кӯр карда, ба тахти подшоҳӣ бародари ӯ Абдумаликро шинонданд. Дар ҳамин лаҳзаи барои тақдирӣ давлати Сомониён мушкил, соли 999 лашкари Қарахониён дар зерӣ роҳбарии Насри Илоқхон ба шаҳри Бухоро зада даромад. Баъди задухӯрди наҷандон тӯлоние ба Илоқхон муяссар шуд, ки шаҳри Бухоро ба даст дарорад. Ин воқеа 23 октябри соли 999 ба амал омад.

Бо гирифтани шаҳри Бухоро давлати Сомониён аз байн рафт.

СУЛОЛАИ ҚАРАХОНӢ. Баъди ба даст даровардани шаҳри Бухоро Қарахониён ҳокимияти ҳудро оғиста-оғиста дар ҳудудҳои Мовароуннаҳр васеъ кардан гирифтанд.

Дар идораи давлати Қарахониён ду сулола – "Арслонҳо", яъне "шерҳо" ва "Бугроҳо", яъне "шутурҳо" иштирок мекарданд. Пешвои хонадони "шерҳо" Алӣ ва пешвои хонадони "шутурҳо" Ҳасан буд. Аз ин рӯ, сулолаҳо мувофиқан "Алиён" ва "Ҳасаниён" ном доштанд.

Рақобати Алиён ва Ҳасаниён барои ҳокимият дар солҳои 40-уми асри XI ба хонадони Ҳасаниён ғолибият овард. Ба ӯ муяссар шуд, ки ҳудудҳои давлати Қарахониёноро васеъ кунад. Вилоятҳои Хатлон, Ҷағониён, Вахш, Ҳафтрӯд, Шош, Ҷоч, Илоқ ва Фарғонаро забт кард.

БАРҲАМ ХҲРДАНИ ДАВЛАТИ ҚАРАХОНИЁН. Шох-ҳои Қарахониён дар асри XII давлати худро аз тохтутози давлати Қарахитоиёни берун аз ҳудудҳои давлати Қарахониён ташкилфта базӯр ҳимоя мекарданд. Ин муқовимат зиёда аз ним аср давом карда, давлати Қарахониёнро заиф гардонд. Дар гарбии давлати Қарахониён қабилаҳои салҷуқӣ муттаҳид шуда, давлати худро ташкил мекарданд. Охириҳои асри XII дар ҳудудҳои давлати Қарахониён сулолаи Хоразмшоҳон низ сар бардошт. Ҳамин тарик, қисми қаламрави давлати Қарахониёнро аввал Салҷуқиён ишғол намуданд ва баъд дар қисми боқимондаи он давлати Хоразмшоҳон таъсис ёфт.

ДАВЛАТИ ҒАЗНАВИЁН

ТАЪСИСИ ДАВЛАТИ ҒАЗНАВИЁН.

Соли 963 баъди вафоти Алптегин сарбозони ӯ Сабуктегинро амири Ғазна таъин карданд. Бо вучуди ба амирони Сомониён итоат кардани Сабуктегин дар Хуросон ӯ қариб пурра мустақил буд. Барои васеъ кардани ҳудудҳои зери итоаташ аз Сомониён иҷозат ҳам наменгасид. Ин буд, ки вилоятҳои Хуросонро паи ҳам ба даст медаровард.

Сабуктегин дар яке аз ҷангҳои зидди ҳокимони саркаши Хуросону Балх ба амири сомонӣ – Нӯҳи II ёрӣ ҳам расонд. Нӯҳи II барои ин хизмат Хуросонро ба Маҳмуд ном писари Сабуктегин тӯҳфа кард. Баъди вафоти Сабуктегин соли 997 ба тахти Ғазнавиён писари калонии ӯ – Маҳмуд (998–1030) менишинад. Аз оғози ҳукмронии Султон Маҳмуд давлати Ғазнавиён пурра ташаккул ёфта, истиқлолият ба даст даровард.

ИҚТИДОРИ ДАВЛАТИ ҒАЗНАВИЁН. Султон Маҳмуд дар муддати кӯтоҳ қариб тамоми Хуросонро забт кард. Дар ин кор дар байни Султон Маҳмуд ва халифаи Бағдод якдигарфаҳмӣ ҳукмрон буд. Ҳамин тавр, давлати Сомониёнро аз шимол Қарахониён ва аз ҷануб Ғазнавиён забт карданд. Дарёи Панҷ сарҳади ин ду давлат шуд.

Дар 32 соли салтанати Султон Маҳмуд давлати Ғазнавиён давраи тараққиёти худро аз сар мегузаронид. Ӯ дар Хуросон

*Расми 67. Султон
Маҳмуди Ғазнавӣ*

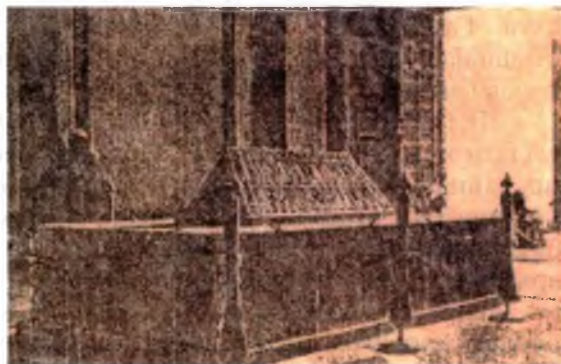
мавқеи худро мустаҳкам карда, лашкаркашиҳои сершуморро анҷом дод, ки онҳо ба давлати Ғазнавиён ғанимати бузург оварданд. Маҳмуд танҳо ба Ҳиндустон 17 маротиба лашкар кашидааст. Лашкаркашиҳои ӯ ба ин мамлакат дар зери шиори пешниҳодкардаи халифа – "ғазавот" сураат мегирифтанд. Барои ҳамин натиҷаи дилхоҳ меоданд. Султон Маҳмуд аввал қисми ғарбии Афғонистон ва баъд Хоразмро забт намуд. Дар соли 1019 аз як лашкаркашии бомуваффақият ба Ҳиндустон 57 ҳазор ғулом ва 350 фил сарвати ғораткардаро ба Ғазна овард. Соли 1024 ба Мовароуннаҳр зада даромада, Чағониён, Қабодиён ва Хатлонро ҳам забт намуд. Баъди ин Исфаҳон, Рай ва вилоятҳои дигари имрузаи Эронро ба даст даровард.

Аз қаламрави бузурги ишғолшуда андозҳои ҷамъкарда ба ҳазинаи Ғазнавиён ворид мешуд. Султон Маҳмуд тамоми халқи қаламрави давлаташро ба ду тақсим кард: ҷанговарон ва халқи авом. Ба ҷанговарон дар ҳар чор моҳ як маротиба маош меод. Мардуми авом барои таъмини лашкар ва маоши мансабдорон, ки дар марказу маҳалҳо дар идораи давлатӣ кор мекарданд, андоз мепардохтанд.

ДАВЛАТИ ҒАЗНАВИЁН ДАР АҲДИ МАСЪУДИ ҒАЗНАВИ.

Султон Маҳмуд соли 1030 вафот карда, ба тахти подшоҳӣ писари ӯ Масъуд менишинад. Дар давраи ҳукмронии Масъуд зиндагии мардуми авом боз ҳам вазнинтар шуд. Дар дастгоҳи давлатӣ ришвахури авҷ гирифт.

Ин буд, ки мардум борҳо бар зидди ҳокимияти Масъуд шӯриш бардоштанд. Яке аз чунин шӯришҳо соли 1030 дар шаҳри Тӯс ба амал омад. Вилояту музофотҳои алоҳида аз зери итоати Ғазнавиён мебаромаданд. Соли 1034 Хоразм аз зери итоати Ғазнавиён баромада, бо ҳамроҳии Қарахониёну Салҷуқиён бар

*Расми 68. Оромгоҳи
Султон Маҳмуд
дар Ғазна. Асри XI.*

*Расми 69. Коваи оҳангар
пешопеши шӯришгарон.
Мусаввараи асри XV.*

зидди Ғазнавиён ба ҷанг даромада, шаҳри Нишопурро ба даст дароварданд. Соли 1040 Масъуди Ғазнавӣ дар Дандонакан ном маҳаллаи воқеъ дар наздикии Марв аз Салҷуқиён шикаст хӯрд. Дар ин ҷанг як қисми аҳолии Нишопур ва Марв Салҷуқиёно дастгирӣ намуда, ғалабаи онҳоро бар Ғазнавиён осонтар гардонд.

БАРҲАМХҶҶРИИ ДАВЛАТИ ҒАЗНАВИЁН. Дар сулолаи Ғазнавиён ягонагӣ ҳукмфармо набуд. Дар натиҷа Салҷуқиён бар онҳо паси ҳам дастболо мешуданд. Соли 1041 Масъуд аз тарафи ҷонибдорони бародараш кушта шуд. Баъди ин Салҷуқиён Хуросон, Балх ва Ҷиротро бо осонӣ ишғол намуданд. Ин ҳолат дар бораи торафт заифтар шудани давлати Ғазнавиён гувоҳӣ меод.

Вале сабабгори асосии ру ба таназзул ниҳодани давлати Ғазнавиён давлати ҷоқиқии Ғуриён буд. Он борҳо ба лашкарҳои Ғазнавиён зарбаҳои ҳалокатовар задааст. Оқибат соли 1151 лашкари Ғуриён шаҳри Ғазнаро ба даст даровард. Баҳромшоҳи Ғазнавӣ бо аҳли риқобаш ба Ҷиндустон фирор карда, дар он ҷо давлати худро аз нав эҷд намуд. Шаҳри Лоҳурро пойтахти он қарор дод. Лекин соли 1186 Ғуриён ин шаҳрро ҳам ба даст дароварданд. Бо ҳамин давлати Ғазнавиён пурра аз байн рафт.

ЛУҒАТ

Рақобат – мубориза барои афзалият, нафъҷӯӣ, ғолибият.

Муқовимат – муқобилият нишон додан.

Сарбоз – аскар, низомӣ, ҷанговар.

Истиқлолият – мустақилият, озодӣ.

Авом – халқи оддӣ, заҳматкаш.

Таназзул – аз тараққӣ боз мондан.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Баъд аз барҳам хӯрдани давлати Сомониён дар ҳудудҳои ин давлат кадом давлатҳои нав вучуд доштанд?
2. Қарахониён давлати Сомониёро кай ва чӣ тавр барҳам заданд?
3. Давлати Қарахониён кай ва чӣ тавр барҳам хӯрдааст?
4. Давлати Ғазнавиён кай таъсис ёфтааст?
5. Сабабҳои ру ба таназзул ниҳодани давлати Ғазнавиёро баён кунед.
6. Давлати Ғазнавиён кай ва чӣ тавр барҳам хӯрдааст?
7. Кадом давлат ба барҳам хӯрдани давлати Ғазнавиён сабаб шуд?

§23. ДАВЛАТҶОИ САЛҶУҶИЁН ВА ХОРАЗМШОҶОИ

ДАВЛАТИ САЛҶУҶИЁН

ҚАБИЛАҶОИ САЛҶУҶИ. Салҷуқ ном сардори яке аз қабилалар бодиянишини турк асосгузори сулолаи Салҷуқиён буд. Қабилалар салҷуқӣ аввал дар даштҳои Зарафшонӣ Шимолӣ, ҷое, ки барои онҳо ҷароғолҳои мувофиқ дошт, сокин буданд. Ин қабилалар мувофиқи аҳдӯ паймон сарҳадҳои шимолӣ Ғазнавиёро аз Қарахониён муҳофизат мекарданд. Ба ивази ин ҷорҳои худро дар ҷароғолҳои шимолӣ давлати Ғазнавиён меҷаронданд. Баъди ҷанде Султон Маҳмуд ба қабилалар салҷуқӣ иҷозат дод, ки дар Хуросонӣ Шимолӣ ва вилоятҳои Абивардӯ Сарахс сокин шаванд. Дар ин ҷо салҷуқҳои бо халқи маҳаллӣ бархӯрдҳо карданд. Барои ҳамин Султон Маҳмуд онҳоро бо зӯрӣ аз ҷароғолҳои Хуросон пеш кард.

Баъд аз вафоти Султон Маҳмуд дар байни Салҷуқиёну Ғазнавиён борҳо задухӯрдҳои калони мусаллаҳона ба амал омадаанд. Яке аз ин задухӯрдҳо соли 1035 сурат гирифт, ки дар он Султон Масъуд шикаст хӯрда, вилояти Хуросонӯ пойтахти он шаҳри Нишопурро аз даст дод. Ба Масъуд лозим омад, ки баҳри муборизаи зидди Салҷуқиён 5 сол тайёри дида, соли 1040 дар маҳаллаи Дандонакани наздикии шаҳри Марв ба муқобили лашқари Салҷуқиён ба ҷанг дарояд. Вале ӯ аз Салҷуқиён ин дафъа ҳам шикаст хӯрд.

ТАЪСИСЁБИИ ДАВЛАТИ САЛҶУҶИЁН. Баъди муқорибаи Дандонакан ҳам Масъуди Ғазнавӣ ва писари ӯ Мавдуд

борҳо бар зидди Салчукиён ба мубориза бармехестанд, лекин қариб ҳар дафъа шикаст меҳӯрданд. Дар натиҷаи зарбаҳои Салчукиён ва ҳамлаҳои пай дар пайи шохони Ғуриён давлати Ғазнавиён беш аз пеш иқтидорашро аз даст меод.

Давлати Салчукиён аз тарафи набераи Салҷук Туғрал (1038–1073) дар Хуросон аввал дар ҳудудҳои давлати Ғазнавиён таъсис ёфтааст. Аввал Туғрал ва баъд Алпарслон ва Маликшоҳ ҳудудҳои давлати Ғазнавиёнро васеъ карда, онро ба давлати пурқувват табдил доданд. Қаламрави ин давлат музофотҳои Балх, Тирмиз, Бухоро, Самарқанд, Ғурҷистони Шарқӣ, Осиёи Хурд, Сурия, Ғаластин ва ғайраҳо дар бар гирифта буд.

Туғрал шаҳри Райи Эронро пойтахти давлати худ эълон кард. Марв бошад, пойтахти бародараш Чағирбек буд. Халифаи Бағдод ноилоч ҳокимияти Туғралро дар қаламрави ишғолкардаш эътироф кард. Дар замони ҳукмронии Алпарслон иқтидори давлати Салчукиён афзуд. Ӯ дар дарбор одамони фозилро чамъ карда, давлатро ба воситаи тавсияҳои онҳо идора мекард. Яке аз онҳо собиқ вазири машҳури Ғазнавиён Низомулмулк буд. Ӯ бо асари худ "Сиясатнома" ҳам машҳур аст.

Вале баъд аз вафоти Маликшоҳ дар хонадони Салчукиён мубориза барои тоҷу тахти подшоҳӣ торафт шадидтар мешуд. Дар ин мубориза Санҷар, ки ҳокими Хуросон буд, ғолиб омад. Султони нав давлати Салчукиёнро дар ҳолати заифӣ, вилояту музофотҳо ва ҳокимони онҳо ба ҳокимияти марказӣ итоат-нақунанда дарёфт.

ДУ ТАҚСИМ ШУДАНИ ДАВЛАТИ САЛЧУКИЁН.

Давлати Салчукиён дар охири асри XI – аввали асри XII дорои масоҳати бузург буд. Соли 1118 ба сари ҳокимият омадани Султон Санҷар ба ду давлат тақсим шудани давлати Салчукиён рост омад. Ба як қисми он Эрони Ғарбӣ, Ироқ ва Озарбойҷон дохил шуда, пойтахташ шаҳри Ҳамадон буд ва ба қисми дигар Хуросон, Сиистон, Хоразм ва Мовароуннаҳр тааллуқ дошт. Маркази ин қисмати давлати Салчукиён шаҳри Марв мондан гирифт.

Ба давлати Салчукиён қабिलाҳои қарахитой, ки онҳо кидониён ҳам меномиданд, муқобилияти саҳт нишон меоданд. Соли 1141 дар Катвони наздикии Сомон дар байни лашкарҳои ин ду давлат задухӯрди қалон ба амал омад. Дар ин муҳориба Султон Санҷар саҳт шикаст хӯрд. Дар натиҷа Мовароуннаҳр ба дасти Қарахитойҳо гузашт. Аз ҳамин муҳориба сар карда, ҳокимони хоразмӣ оҳиста-оҳиста аз зери итоати Салчукиён баромаданӣ шуданд, лекин кӯшишҳои онҳо аввал натиҷаи дилхоҳ наоданд.

*Расми 70.
Бозмондаи қалъаи
куҳан. Хоразм.
Асрҳои IX–XI.*

БАРҲАМХҶҶРИИ ДАВЛАТИ САЛЧУҚИЁН. Бо вучуди ин, давлати Салчуқиён торафт заифтар шудан мегирад. Қабिलाҳои кўчманчӣ сар бардоштанд. Яке аз онҳо оғузҳо буданд, ки ба муқобили бедодғарии салчуқиён шўриш бардоштанд. Султон Санҷар хост, ки шўриши оғузҳо ро пахш кунад, вале шикаст хўрда, ба асорати онҳо гирифта шуд. Ба ӯ муяссар шуд, ки аз зиндони оғузҳо фирор карда, ба пойтахт – шаҳри Марв биёяд. Вале дар ин ҷо дере нагузашта вафот кард. Аксарияти мулкҳои Салчуқиён ба тадриҷ истиқлолият ба даст дароварданд, ки Хоразм ҳам аз ҷумлаи онҳост.

Давлати Салчуқиён соли 1190 барҳам хўрдааст.

ДАВЛАТИ ХОРАЗМШОҲОН

СУЛОЛАИ ХОРАЗМШОҲОН. Дар Хоразм ҳамагӣ ҷор сулолаи Хоразмшоҳон вучуд доштанд, ки аз ҳама маълумтару пурзўртари онҳо сулолаи Хоразмшоҳони Бузург мебошанд. Асосгузори ин сулола Анўштегини Ғалча буд. Ӯ яке аз шахсони обрўманди Хоразм ба шумор мерафт. Барои ҳамин Маликшоҳи Салчуқӣ Анўштегини Ғалчаро ҳокими Хоразм таъйин кард. Аз ҳамин вақт сар карда ӯ "Хоразмшоҳи Бузург" ном мегирад. Баъди вафоти Ғалча набераи ӯ Отсиз вазиғаи бобои худро идома дод.

Отсиз ҷанговари номӣ буд. Ӯ бар зидди душманони Салчуқиён ҷанг карда, борҳо ғалаба ба даст овардааст. Дар баробари ин, Отсиз дар бораи аз зери итоати Салчуқиён баровардани Хоразм орзу мекард.

ИСТИҚЛОЛИЯТИ ХОРАЗМ. Баъди пуркувват шудани ҳокимияти худ Отсиз муқобилияти худро бо Салчуқиён оғоз кард. Қор ба ҷое расид, ки ӯ бар зидди Султон Санҷар се маротиба лашкар кашид, вале сахт шикаст хўрд. Сарфи назар аз ин бохтҳо рўҳафтада нашуд. Ӯ ҳис мекард, ки ҳокимияти Салчуқиён суст шуда истодааст ва вақти сохибиштиқлол шудани Хоразм фаро расидааст.

Расми 71. Зарфҳои шишагин. Асрҳои X–XIII. Афросиёб.

Мақсаду мароми Отсизро писараш Алпарслон амалӣ менамояд. Ў ба он муваффақ шуд, ки аввал Хоразмро соҳибистиклол гардонда, баъд барои забти Мовароуннахр лашкар кашида, дар ин роҳ муваффақият ба даст дарорад.

Ба Хоразмшоҳон лозим омад, ки ба Қарахитоиҳо муқобилияти саҳт нишон дода, истиқлолияти давлати худро ҳимоя кунанд. Қарахитоиҳо аввал лашкари Хоразмро мағлуб карда, Хоразмшоҳонро тобеи худ гардонданд, вале баъди ба ҷои Алпарслон ба сари ҳокимият омадани Текеш (1172–1200) вазъият тағйир ёфт. Ў тамоми ҷораҳоро андешид, то ки давлати Хоразмшоҳон пурқувват шавад ва лашкари пурзӯр ҳам дошта бошад. Текеш ба ин мақсади ҳеш расид. Ў дигар ба Қарахитоиҳо хироч намедод. Аз ин рафтори бебоқонаи Текеш Қарахитоиҳо ба ғазаб омада, бар зидди ӯ лашкар кашиданд, вале саҳт шикаст хӯрданд. Бо ҳамин, Қарахитоиҳо натавонанд Хоразмро аз даст доданд, инчунин, мавқеи онҳо дар Мовароуннахр суст шуд. Аз ин лаҳзаи муносиб истифода бурда, Текеш ба Мовароуннахру Хуросон лашкар кашида, ба муваффақияти қалон ноил шуд. Ба ӯ муяссар гардид, ки аввал ба Туграли Салҷуқӣ шикаст диҳад ва баъд соли 1196 лашкари халифари низ торумор кунад.

Солҳои ҳукмронии Текеш давлати Хоразмшоҳон давраи пуриқтидортарини худро аз сар мегузаронд. Дар ин давра кишоварзӣ хунаремандӣ, тичорат ва илму фарҳанги давлати Хоразмшоҳон пеш рафт.

МУҲАММАДИ ХОРАЗМШОҲ. Баъд аз вафоти Текеш дар давлати Хоразмшоҳон писари ӯ Муҳаммад (1200–1220) ба сари ҳокимият омад. Ў ҳамон вақте ба тахти подшоҳӣ нишаст, ки давлати Хоразмшоҳон ҳанӯз пурзӯр буд. Муҳаммад забткориҳои падарашро давом дода, ба муқобили давлатҳои Ғуриён, Қарахониён ва Хилофати араб лашкар кашида, ба

*Расми 72. Тоқи ҷанубии масҷиди
Магоки Атторӣ. Нимаи дуюми асри
XII ш. Бухоро*

муваффақияти калон ноил шуд. Соли 1203 аввал Хуросону Ҳиротро ишғол кард. Баъд Бухоро ҳам аз Қарахитойҳо кашида гирифт. Дар Самарқанд ва Фарғона ҳанӯз ҳам Қарахитойҳо ҳукмронӣ мекарданд. Онҳо ҳар сари чанд вақт ба ин ҷо ҳуҷум оварда, халқро талаю тороч карда, ба мулкҳои азалии худ бармегаштанд. Ҳокимони ин ду вилоят ба пуштибон эҳтиёҷ доштанд. Аз ин рӯ, ҳокими Самарқанд Усмон ҳудро тобеи Муҳаммад эълон кард. Муҳаммад ҳокимияти ҳудро дар ин шаҳр

пойдор намуд. Қарахитойҳо дигар чуръат накарданд, ки ба Самарқанд сар дароранд. Баъдтар Муҳаммад аз Қарахитойҳо Фарғонаро ҳам кашида гирифт. Муваффақияти Муҳаммад Хоразмшоҳ дар Бухорою Фарғона аз он сабаб осон буд, ки ӯ бар зидди Қарахитойҳои бутпараст мубориза мебард. Аз ин рӯ, халқи мусулмони ин ҷойҳо Муҳаммадро дастгирӣ карда, бар зидди Қарахитойҳо мубориза бурд.

Дар замони ҳукмронии Муҳаммад ҳудудҳои давлати Хоразмшоҳон ниҳоят васеъ шуданд. Он аз шимолии баҳри Хазар (Каспий) то халиҷи Форс ва аз кӯҳҳои Қафқоз то кӯҳҳои Ҳиндукушро дарбар мегирифт. Муҳаммади Хоразмшоҳ подшоҳи ҳамин империяи бузург ва дорои обрӯю эътибори ниҳоят баланд буд, то он дараҷае, ки ӯро "Искандари Дуум" меномиданд. Вале иқтидори давлати Хоразмшоҳон дер давом накард. Дар оғози асри XIII давлати Муғул ташкил ёфта, барҳам занандаи ин давлат гардид.

ЛУҒАТ

Бодиянишин – кӯчманчӣ.

Қарахитой – қабилаҳои турки бутпарасте, ки дар Чини Ғарбӣ ҳам-ҳудуд ба Осиёи Марказӣ сукунат доштанд.

Оғузҳо – яке аз қабилаҳои туркӣ.

Империя – шоҳаншоҳӣ.

Бутпарастӣ – яке аз динҳо.

1. Дар бораи қабилаҳои салҷуқӣ чиҳа медонед?
2. Муборизаи Султон Масъуди Ғазнавӣ бар зидди салҷуқӣён чӣ тавр анҷом ёфт?
3. Давлати Салҷуқӣён кай ва чӣ тавр таъсис ёфт?
4. Давлати Салҷуқӣён кай ва чӣ тавр барҳам хӯрд?
5. Дар бораи сулолаи "Хоразмшоҳони Бузург" маълумот диҳед.
6. Текеш барои давлати Хоразмшоҳон чӣ хизмате кардааст?
7. Дар бораи иқтисоди давлати Хоразмшоҳон дар аҳди Муҳаммад маълумот диҳед.

§24. ДАВЛАТИ ҒУРИЁН

СУЛОЛАИ ШИНАСБОНИЁН. Сулолаи Шинасбониён аз тоҷикони кӯхистони Ғури Хуросон буда, асосгузори он Шинасбониён Хурнак аст. Аз номи Ҳамин шахс сулолаи мазкур номи "Шинасбониён"-ро гирифтааст. Давлати ташкилкардаи Шинасбониён дар таърих бо номи Ғуриён машҳур аст. Шачараи сулолаи Шинасбониён аз аввали асри VIII оғоз шудааст. Ин вақт Шинасбониён ҳокими вилояти Ғури Хуросон буд.

Амири аввалини Ғури Фулоди Ғури ном дошт. Ӯ ба Абӯмуслим бар зидди Уммавиён ёрӣ расонда, барои ба сари ҳокимият омадани сулолаи Аббосиён саҳм гузоштааст. Аз Ҳамин вақт сар карда, халифаҳои сулолаи Аббосиён дар вилояти Ғури ҳокимиятро ба ихтиёри Шинасбониён супурданд.

Дар замони ҳукмронии сулолаи Тоҳириён, Саффорӣён, Ғазнавиён ва Салҷуқӣён, яъне дар таърихи қариб 300 сол, дар вилояти Ғури сулолаи Шинасбониён ҳокимиятро аз даст надод. Ғазнавиён барои ба худ тобеъ кардани ин вилоят кӯшишҳои зиёд карданд, вале мурода ҳосил карда натавонистанд. Шинасбониён истиқлолияти Ғуриро сарбаландона муҳофизат карданд.

Расми 73. Мақбараи Султон Санҷар дар Марв

ТАЪСИСИ ДАВЛАТИ ҒУРИЁН. Таъсиси давлати Ғуриён ба номи Изуддини Ҳусейн зич вобаста аст. Ӯ дар охири солҳои 40-уми асри XII ба тахти амирии Ғури нишаста, ин давлатро таъсис намуд. Изуддин ҳафт писари ғайратманд дошт. Онҳо дар пурзӯр

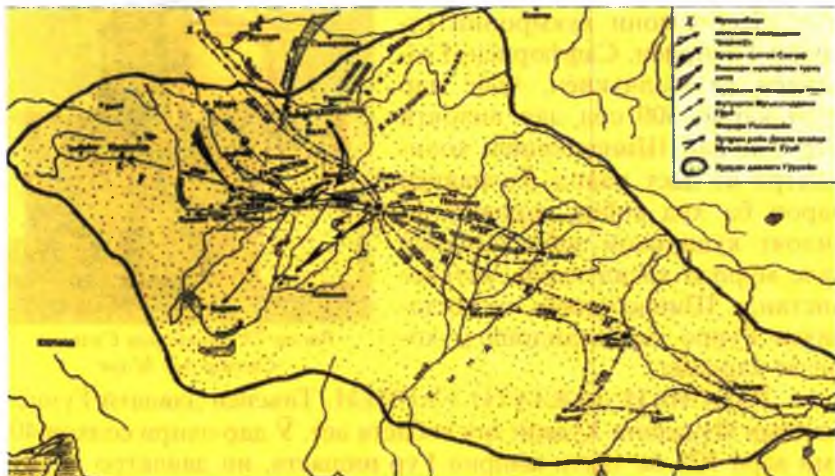
Расми 74. Гиёсиддини Гурӣ.
Аз "Солномаи Кобул"

ва васеъ намудани давлати Гуриён захмати зиёд ба харч додаанд. Хар кадомашон сарвариин яке аз ноҳияҳои Гурӯ Бомӣро ба ӯҳда гирифта, онро ободу зебо мекарданд ва барои худ пойтахт ҳам месохтанд. Баъд аз вафоти Изуддин писаронаш бо маслиҳат ба яке аз бародарон итоат карда, ӯро ҳамчун султон эътироф намуданд.

Султони нахустини Гур Сайфиддини Сурӣ буд. Ӯ шаҳри Остияро пойтахти давлати худ интихоб намуд. Бародараш, ки Қутбиддин ном дошт, ноҳияро идора мекард, ки ҷои хушбоду ҳаво буд. Ӯ дар он ҷо бо номи Фирӯзқӯҳ, шаҳре бино кард. Даре нагу-

зашта, ин шаҳр пойтахти тамоми Гур ва баъд давлати Гуриён шуд.

Аз пурзуршавии давлати Гуриён Ғазнавиён ба ташвиш афтода, беш аз пеш қӯшиш ба харч медоданд, ки дар сулолаи Шинасбонӣ ихтилоф ба миён оранд. Ба душманони Гуриён ниҳоят муяссар шуд, ки дар байни бародарон низоъ андозанд. Натиҷаи ҳамин буд, ки Қутбиддин аз бародарони худ бо сабаби ҷиддие ранҷида, ба дарбори Баҳромшоҳи Ғазнавӣ рафт. Вале соли 1147 Ғазнавиён ӯро ваҳшиёна куштанд. Ин хабарро шунида, Сайфиддини Сурӣ ба муқобили Ғазнавиён лашкар кашид.

Расми 75. Харитаи Салтанати Гӯриён

Баҳромшоҳи Ғазнавӣ аз Сайфиддин саҳт шикаст хӯрда, ба Ҳиндустон фирор кард. Сайфиддини Сурӣ дар Ғур ҳокимиятро ба бародараш Баҳриддини Сом дода, ҳудаш ба таҳти давлати Ғазнавиён менишинад. Вале баъди чанде Баҳромшоҳ бо лашкари анбӯх ба Ғазна баргашта, Сайфиддинро аз тахт сарнагун ва қатл мекунад.

Ин кирдори Баҳромшоҳ боиси каҳру газаби Шинасбонӣ шуда, онҳо роҳи интиқомро пеш гирифтанд. Баҳри иҷрои ин мақсад Баҳриддини Сомӣ ба Ғазна лашкар кашид, вале ногаҳон дар роҳ вафот кард. Ба таҳти амирии Ғур бародари ӯ Алоуддин нишаста, ҳамон замон ба Ғазна лашкар кашида ва онро бомуваффақият ба даст даровард. Ғазнавиёни ҷон ба саломатбурда ба Ҳиндустон фирор карданд. Бо фармони Алоуддин Ғазна оташ зада шуд. Барои ин қораш ӯ "Алоуддини Ҷаҳонсӯз" ном гирифтааст.

Дар замони ҳукмронии Алоуддин давлати Ғуриён ниҳоят пурзӯр шуд. Алоуддин ҳатто бар зидди Султон Санҷари Салҷуқӣ ҳам лашкар кашид, вале бо сабаби хиёнати лашкарҳои туркии худ шикаст хӯрда, ба Султон Санҷар асир афтод. Бо сабаби он ки ин вақт қабिलाҳои оғузҳо ба давлати Ғазнавиён тохтутоз карда, онро хароб мекарданд, ба Султон Санҷар иттифокчии пурзӯре лозим буд ва шахсияти ӯро дар Алоуддини асирафтада дарёфт. Султон Санҷар бо Алоуддин ба муқобили оғузҳо иттифок бастан. Ба ин иттифок Алоуддин ҳам эҳтиёҷ дошт. Баъд аз вафоти Алоуддин ба таҳти подшоҳии Ғуриён писари ӯ – Сайфиддин менишинад. Ҳам ба ӯ ва ҳам ба додарзодааш – Ғиёсиддин лозим омад, ки давлати Ғуриёнро аз тохтутози харобиовари оғузҳо ҳимоя кунанд.

Дар солҳои 60-ум ва 70-уми асри XII давлати Ғуриён вилоятҳои Ғур, Бомӣён,

*Расми 76. Манораи
Ҷом. Бо амри
Ғиёсиддини Ғурӣ
бунёд карда шудааст.
Баландиаш 63 м аст*

*Расми 77. Вайронаҳои
Ғулгула дар Ғур, ки баъзе
уламо Ғирузкӯҳи
нобудшударо меноманд*

Расми 78. Султонҳои машхуртарини Ғуриён. Аз чап ба рост: Ғиёсиддин, Муъиззуддин, Қутбиддин

Ғарчистон, Довар, Бӯст, Тулақ, Хирот, Фунанч, Толиқон, Андхӯд, Маймана, Форёб, Панҷдеҳ, Марворуд ва Балхро дар бар мегирифт. Султон Сайфиддин дар яке аз ҷангҳои зидди оғузҳо аз дасти як аскари худӣ кушта шуд ва тахти подшоҳӣ ба Ғиёсиддин гузашт. Ӯ натавон ба худудҳои давлати Ғурро аз нав ба даст даровард, инчунин соли 1171 шаҳри Ғазноро низ аз оғузҳо озод карда, ба бародараш Муъиззуддин супорид.

ДАВЛАТИ ҒУРИЁН ДАР ОХИРИ АСРИ XII – АВВАЛИ АСРИ XIII. Баъди аз байн рафтани давлати пуриктидори Салҷуқиён дар муқобили давлати Ғуриён давлати Хоразмшоҳон меистод. Ин давлат дар ҳамин давра бо тезӣ васеъ ва пурқувват шуда, худудҳои худро дар ҷануб ҳам васеъ мекард. Хоразмшоҳон дар шаҳри Марв пойгоҳи пурзӯри ҷарбӣ бунёд карда, аз он ҷо ба қаламрави Ғуриён тохтутоз мекарданд.

Соли 1192 бародарон Ғиёсиддин ва Муъиззуддин ба Нишопур лашкар кашида, онро ғатҳ намуда, ҷанд нафар аз саркардагонӣ Хоразмшоҳонро асир гирифтанд. Соли 1193 шаҳри Марвро низ ба даст дароварданд.

Дар тӯли 10–15 соли охир бародарон Ғиёсиддин ва Муъиззуддин худудҳои давлати Ғуриёнро хеле васеъ карданд. Он акнун то шимолии Ҳиндустон, сарҳадҳои ғарбии Чин, худудҳои Ироқ, Хуросон ва як қисми Мовароуннаҳрро фаро мегирифт.

БАРҲАМ ХҶРДАНИ ДАВЛАТИ ҒУРИЁН. Баъди вафоти бародарон Ғиёсиддин (соли 1203) ва Муъиззуддин (соли 1206) давлати Ғуриён рӯ ба таназзул ниҳода, ба қисматҳои алоҳида тақсим шуд. Ғиёсиддини Маҳмуд, ки расман шоҳи нави Ғуриён буд, дар амал ба давлати сетақсимшуда ҳукмронӣ карда

наметавонист. Солҳои 1206–1216 барои тахти подшоҳии Ғуриён дар байни аъзои сулолаи Шинасбониён муборизаи мусаллаҳона сурат гирифт. Дар натиҷаи ин муқовимат аксарияти довталабон кушта шуданд. Чандин хонадони турк барои тоҷу тахти давлати Ғуриён ва вориси онҳо ба ҳудудҳои собиқ давлати Ғазнавиён талош доштанд. Тоҷиддини Юлдуз ном собиқ ғуломи турк аввал шаҳри Ғазна ва баъд чанд вилояти дигари давлати Ғуриёнро ба даст даровард. Собиқ давлати Ғуриён дар байни ин сулолаи туркӣ тақсим карда шуд, вале давлатҳои хурди наватшакили ин сулола ниҳоят заиф буда, иқтидори ҳимоя кардани худро надоштанд. Намояндаи охири сулолаи Шинасбониён Алоуддини Муҳаммад соли 1215 ба Муҳаммад Хоразмшоҳ таслим шуда, ба мавҷудияти давлати Ғуриён хотима гузошт.

Расми 79. Қутбнамои Деҳлӣ. Баландтарин манораи сангин дар тамоми Ҳиндустон аст, ки бо амри Муъиззуддини Ғурӣ сохта шудааст.

ЛУҒАТ

Соҳибу-л-давлат-ал-Аббосия – вориси давлати Аббосиён.

Малик – подшоҳ; султон.

Хуруҷ – берун омадан; ба маънии шӯриш омадааст.

Иморат – обод қардан.

Музоф – тобеъ.

Аълам – олимтар; донотар.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Чаро халифаҳои Аббосиён идораи вилояти Ғурро ба Шинасбониён супурданд?
2. Изуддини Ҳусейн кӣ буд?
3. Писарони Изуддини Ҳусейн дар ташаккули давлати Ғуриён чӣ саҳме гузоштаанд?
4. Муносибатҳои байни Ғуриён ва Баҳромшоҳи Ғазнавӣ чӣ тавр сурат гирифтанд?
5. Алоуддин давлати Ғуриёнро чӣ тавр идора мекард?
6. Давлати Ғуриён дар замони ҳукмронии бародарон Ғиёсиддин ва Муъиззуддин чӣ ҳел тағйир ёфт?
7. Дар бораи барҳамхӯрии давлати Ғуриён маълумот диҳед.

Боби II. АВРУПО ДАР АСРҲОИ V-XII

§25. ҚАБИЛАҲОИ ОЛМОНӢ

Асрҳои миёна дар Аврупо бо "муҳоҷирати азими халқҳо" оғоз мегардад. Дар асрҳои IV-VI аввалин шуда, қабилаҳои олмонӣ ба ҳудуди империяи Рим муҳоҷир шуда, ба бунёди давлати худ асос гузоштанд.

МАСКУНШАВӢ ВА МАШҒУЛИЯТИ ҚАБИЛАҲОИ ОЛМОНӢ. Қабилаҳои олмонӣ дар асри I қаламрави байни дарёҳои Рейну Одер ва қисман нимҷазираи Скандинавияро ишғол карданд. Ин сарзамин аз бешаю ботлоқҳои касногузар иборат буда, аҳолиаш бештар дар водии дарёҳои калон ва соҳилҳои баҳри Балтика умр ба сар мебурд.

Олмониҳо барои муҳофизат аз тохтутози душманон маҳали зисти худро бо қургонҳо печонида мегирифтанд.

Қабилаҳои олмонӣ, асосан, ба чорводорӣ машғул буданд. Муаллифи Рими қадим Татсит чунин менависад: "Олмониҳо ҳайвоноти гуногунро дӯст медоштанд ва ин боигарии ягонаю муҳимтарини онҳо дониста мешуд". Онҳо аз чорво – гов, гӯсфанд, хук ва аз паррандаҳо мурғу мурғобӣ парвариш мекарданд.

Олмониҳо заминро бо омоч шудгор карда, то бекуват шуданаш мавриди истифода қарор медоданд. Ба ғайр аз чорводорӣ ва истифодаи замин олмониҳо ба шикору моҳигирӣ ва чамъоварии ҳосили дарахтони ҳудрӯй, сабзавот, чормағз ва дигар меваҳои чангал машғул будаанд.

Олмониҳо баъди кашфи оҳан олоти меҳнат ва ҷангию касиби худро аз он месохтанд.

Аз давраҳои қадим сар карда, дар байни римиҳо ва олмониҳо муносибатҳои тиҷоратӣ вучуд доштанд. Олмониҳо аз римиҳо ҳар гуна асбобҳои мисин, шишагӣ, яроқ, матоъҳои

Расми 80. Деҳаи олмонӣ

гаронбаҳо ва аспу шарбат харидорӣ карда, ба онҳо гулом, хайвонот, пусти пашм ва қахрабо мефурухтанд.

ЗИНДАГИИ ҚАБИЛАҲОИ ОЛМОНӢ.

Дар натиҷаи муттаҳид гардидани якҷанд авлод қабила ба вучуд омада, аз ғуруҳи қабилаҳо иттифоқи қабилаҳои олмонӣ ташкил меёфтанд. То ташаккули иттифоқи қабилаҳо олмониҳо дар хонаҳои дарозрӯя, ки бомашон бо паҳолу беда пушонида шуда буданд, зиндагонӣ мекарданд. Дар чунин хонаҳо оилаҳои калони хешу табор умр ба сар мебарданд. Вале дар хонаҳои оилаҳои сарватманд бошад, ғайр аз аҳли оила гулом ва шахсони озод низ зиндагӣ мекарданд.

Расми 81. Либоси олмонҳо

Оилаҳои олмонӣ урфу одатҳои хоса доштанд. Масалан, хангоми куштори яке аз аъзои оила пайвандонашон бояд ҳатман одати интиқоми хунинро иҷро мекарданд. Ин одат аз насл ба насл мегузашт. Дар ҳолате, ки қассоси хунӣ иҷро карда наштавад, ғӯе ки доғи шармандагӣ дар авлод мемонадааст. Вале дар мавриди пардохти ҷаримаи калон интиқоми хунӣ иҷро карда намешуд.

Қабилаҳои олмониро маҷлиси халқӣ идора мекард. Чунин расм гардида буд, ки ҳамаи мардони калонсоли озод бо даъвати оқсақол дар марғзор гирд меомаданд. Маҷлиси халқӣ дорои чунин ҳуқуқҳо буд: ҷанг ва сулҳ эълон мекард, пешвоёни ҷарбиرو интиҳоб менамуд ва ҳар гуна низоъҳои дохилиявландиро ҳаллу фасл мекард. Дар маҷлиси халқӣ одатҳои меросгузори падар ба писар низ баррасӣ мешуданд. Одамоне, ки аз майдони ҷанг мегурехтанд, маҷлиси халқӣ онҳоро ба қатл ҳукм мекард.

Суҳанронии сарварон дар маҷлиси халқӣ аз тарафи аъзои қатории қабилаҳо ба тариқи баровардани садои баланд тасдиқ ва рад карда мешуд.

Ашрофони олмонӣ ба тариқи ба онҳо хос, бо карру фар зиндагӣ мекарданд. Ҳавлиҳои боҳашамати онҳо бо деворҳои баланд ихота карда шуда буданд. Шумораи зиёди чорво ва заминҳоро дар ихтиёр доштанд. Инчунин ҳиссаи зиёди маблағи ҳазинаи қабиларо соҳибӣ мекарданд.

Расми 82. Пешвои низоми

Расми 83. Барбари аспсавор.
Овезаи филизӣ

Расми 84.
Сарбози корони
олмонӣ

Расми 85. Савораи Гун.
Бозубанди асри V

Ҳангоми сар задани ҷанг мардҳо лашкари халқӣ созмон меоданд. Сардорони дастаҳои ҷангӣ бо шучоати худ аз дигарон фарқ мекарданд. Фармонҳои сардори даста аз тарафи сарбозон бе ҷуну ҷаро иҷро мегардиданд. Сардорони дастаҳо бо ҷанговарони қаторӣ якҷоя ҳурук меҳурданд. Ғаниматҳои ҷангӣ дар байни сарбозон тақсим карда мешуданд. Агар дар муҳориба фармондеҳ ҳалок мегардид,

ин воқеа барои сарбозон шармандагӣ дониста мешуд.

МУҲОҶИРАТИ АЗИМ. Дар асри IV империяи Рим бо як гурӯҳи қабилаҳои олмонӣ муносибатҳои дӯстӣ ва бо гурӯҳи дигар дар ҳолати ҷанг қарор дошт. Гурӯҳи сеюми қабилаҳо бо даъвати императори Рим дар сарҳад интизори ҳуҷуми бегонагон буданд. Олмониҳо забт кардани заминҳои ҳосилхезро мақсади асосии худ қарор медоданд. Дар сафи пеш мардони ҷанговар ва аз қафо занон, кӯдакон ва арибаҳои пур аз ҷиҳози хона ва пешопеши онҳо рамаи ҷорво ҳаракат мекард. Сабаби асосии муҳоҷират аз тарафи Осиё сар даровардани қабилаҳои кӯчманчии гуннҳо буд. Аз тарафи онҳо заминдорон аз макони худ мегурехтанд. Дар натиҷаи ҳуҷуми гуннҳо қабилаҳои готӣ аз қисмати шимоли баҳри Сиёҳ ба сӯи нимҷазираи Балкан ҳаракат карданд.

Дар миёнаҳои асри V Атилл ном шахсе ба ҷанговарони гуннҳо роҳбарӣ мекард. Соли 451 ӯ ба сӯи Галлия ҳаракат намуд, вале дар наздикии шаҳри Труа аз римиҳо ва иттифоқчиёни онҳо шикаст хурд. Бо ҳамин иттифоқи гуннҳо барҳам хурд.

Империяи Рим заиф шуда буд, аз ҳамин сабаб ба ҳуҷуми варварҳо истодагари қарда наметавонист. Дар натиҷаи ҳуҷуми варварҳо шаҳрҳои империяи Рим талаву тороч гардиданд, ҳунармандӣ ва тиҷорат рӯ ба таназзул ниҳод. Бандару роҳҳо низ хароб гардиданд.

Ибтидои асри VI қабилаҳои олмонӣ дар ҳудуди Империяи Ғарбии Рим паҳн гардиданд: Вандалҳо – дар шимоли Африқо, вестготҳо (готҳои ғарбӣ) – дар Испания, остготҳо (готҳои шарқӣ) – дар Италия, франкҳо – дар Галлия, англо-саксҳо – дар Британия. Олмониҳо соли 476 империяи Ғарбии Римро пароканда сохта, давлати худро таъсис доданд.

ЛУҒАТ

Қургон – қалъа

Муносибатҳои тиҷоратӣ – савдо, хариду фурӯш

Маҷлиси халқӣ – яке аз мақомоти идораи давлат

Қабилаҳои кӯчманчӣ – ҷои истиқомати доимӣ надоранд.

Расми 86. Сарбози олмонӣ ниқобпӯш бо шамшер ва найза

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Маскуншавии қабилаҳои олмонӣ кай оғоз гардид?
2. Дар бораи машғулияти олмониҳо маълумот диҳед.
3. Зиндагӣ ва идораи қабилаҳои олмониро шарҳ диҳед.
4. Маҷлиси халқӣ чист?
5. Муҳочирати "азими халқҳо" чӣ натиҷа дод?

Расми 87. Вандали аспсавор

§26. ДАВЛАТИ ФРАНКҶО

ХЛОДВИГ – АСОСГУЗОРИ ИМПЕРИЯИ ФРАНК.

Қабилаҳои франк то давраи муҳочиршавӣ дар поёноби дарёи Райн сокин буданд. Фармондеҳони ҳарбӣ сарвари иттифоқи қабиларо ба ўҳда доштанд. Дар охири асри V сарвари қабилаҳои франкҳо шахси макқору зирак ва золим аз авлоди Моравия – Хлодвиг буд. Франкҳо дар поёноби дарёи Райн зиндагӣ кунанд ҳам, диққати онҳоро бештар водихои ҳосилхези Галлияи дарҳамсоягӣбуда ҷалб намуданд. Хукмронӣ бар қисмати шимолии Галлия баъди парокандашавии Империяи Ғарбии Рим ба яке аз ҳокимони римӣ гузашт. Вале сарвари қабилаҳои Франк – Хлодвиг бо сарварони қабилаҳои дигар иттифоқ баста, ба

Галлия лашкар кашид. Соли 486 франкҳо дар назди шаҳри Сауссона лашкари римиҳоро маглуб сохта, қисмати шимолии Галлияро ба давлати худ тобеъ карданд. Хлодвиг баъди ин ғалаба ба кишвари вестготҳо ҳучум намуда, қисмати ҷанубии онро забт кард. Ба франкҳо муяссар шуд, ки қабилаҳои дигари олмонии шарқи дарёи Рейнро ба худ тобеъ кунанд.

Дар кишварҳои забткардаи Хлодвиг бештар аз 100 ҳазор франкҳо сокин шуданд. Франкҳо дар ибтидо заминҳои ишғолкардари дар байни худ тақсим карданд. Ба Хлодвиг заминҳои ба императори Рим тааллуқдошта гузаштанд.

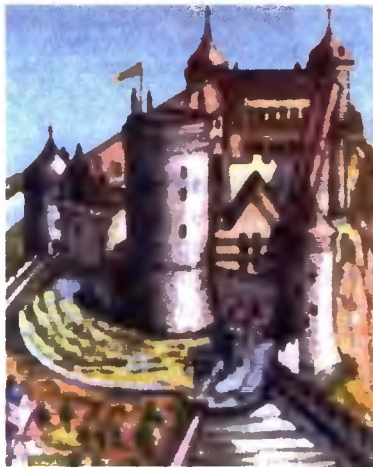
ШОҲ ХЛОДВИГ. Хлодвиг тахминан соли 500 ба давлати Франкҳо асос гузоштааст. Ҳокимияти Хлодвиг бевосита ба саркардагони ҳарбӣ таъя мекард. Ӯ афсарони худро, ки ҳамроҳ сарзамини Галлияро забт карда буданд, кушт. Ҳамзамон ба нобуд соختани ҳешу наздикони худ ҳам даст зад. Тибқи сарчашмае Хлодвиг ин кирдорашро чунин рӯйпуш кардааст: "Аламовар он аст, ки ман ҳешу табори наздик надорам, то ки дар лаҳзаҳои мушкил ва хатарнок ба ман мадад расонанд".

Ба Хлодвиг акнун на як қабила, балки аҳолии кишварҳои дигар ҳам итоат мекарданд. Ҳокимияти шоҳии Хлодвиг меросӣ эълон карда шуд. Агар касе зидди ӯ мебаромад, ба қатл ҳукм мешуд. Дигар дар Галлия маҷлиси халқӣ даъват карда намешуд, ҳуди шоҳ қарорхоро ҳудаш қабул мекард. Баъзан бо ашрофон маслиҳат мекард. Фармону қарорҳои ӯ бахори ҳар сол ба мардум дар маъракаи азназаргузаронии ҳарбиён эълон карда

мешуд. Дар давлати Франк баъзан ҳангоми сар задани ҷанг лашкар аз ҳисоби франкҳои озод ҷамъ карда мешуд. Инчунин дастаҳои ҷанговароне низ буданд, ки аз ҳисоби андоз ва ғаниматҳои ҷангӣ таъмин карда мешуданд.

Хлодвиг ба музофотҳои мамлакат одамони наздиктарини худро таъйин мекард. Онҳоро граф меномиданд. Графҳо ҳукуки ғундоштанӣ андоз, сарварии суд ва фармондеҳии дастаҳои низомӣ доштанд.

Дар давлати Франкҳо шоҳ суди олии доништа мешуд. Мансабдорону сарватмандон ҳангоми қабули ҳукми суд овози ҳалқунанда

Расми 88. Намуди умумии қалъаи ашрофи Франк

доштан. Дар замони шоҳигарии Хлодвиг конунҳои франкӣ ба шакл даромаданд.

Дар меъёрҳои кукуки ҷамоаи давлати Франк бештар ҷарима ба назар мерасид, аз он ҷумла, барои дуздии ғуломон, сӯзонидани анбору оғилхонаҳо, ки бисёр рух меоданд.

АФЗУДАНИ МУЛҚҲОИ АШРОФОН. Хлодвиг барои мустаҳкам кардани ҳокимияти худ заминҳои шоҳиро аз рӯи хизмат ба наздикону сарбозонаш тӯҳфа мекард. Онҳо ба заминдорони калон табдил ёфтанд. Қувваи асосии қориро дар заминҳо ғуломон ва иҷоракорон ташкил меоданд. Ашрофон бошанд, ба монанди шоҳ дастаҳои ҷанговаронро созон дода, дар ивази хизматашон ба онҳо замин тӯҳфа мекарданд. Шоҳ ба ашрофон ҳуқуқҳои ҷамъ кардани андозро дод.

Хлодвиг пеш аз вафоташ давлати Франкҳо дар байни чор писараш тақсим кард. Вале зиддияти байниҳамдигарии ворисон барои ҳукмрони ягона шудан боиси нооромӣ ва заифшавии давлати Франк гардид.

ЛУҒАТ

Иттифоқ бастан – дар бораи ягон масъала аҳди паймон кардан.

Музофот – вилоти тобеъ.

Граф – унвони вазифа ва мартаба.

Иҷоракор – шахсе, ки дар замини заминдор қор карда, як қисми ҳосилро ба соҳиби замин месупорад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Шоҳигарии Франкҳо чӣ тавр таъсис ёфт?
2. Сарватмандони римӣ ва галлӣ ҳокимияти Хлодвигро чӣ тавр пазируфтанд?
3. Ҳокимияти шоҳӣ аз ҳокимияти саркардагони ҷарбӣ чӣ фарқ дошт?
4. Афзоиши мулкҳои ашрофон чӣ тавр сурат гирифт?
5. Мардуми мулкҳои забткардашуда ба ашрофон чӣ тавр тобеъ шуданд?

§27. ИМПЕРИЯИ КАРЛИ КАБИР

КАРЛИ КАБИР. Шоҳигарии Франкҳо солҳои 768-814 шоҳ Карли Кабир идора мекард. Карли Кабир марди қоматбаланд, боқувват ва пуртоқат буд. Дар васфи ӯ сурудҳо эҷод кардаанд. Солноманависон қорнамоӣ, ҳирадмандӣ ва адолатпарварии ӯро васф мекарданд.

Карли Кабир шоҳи ҷанговару далер буда, ба кишварҳои ҳамсоя бештар аз 50 маротиба лашкар кашида, ҳудудҳои

Расми 89. Карли Кабир

давлати Франкро васеъ мекунад. Дар солҳои аввали ҳукмронии Карли Кабир ашрофон дар вилоятҳои асосии давлати Франк соҳиби заминҳои зиёд гардиданд. Онҳо ба ҳар восита меҳостанд, ки мулкҳои худро васеъ намуда, дар ихтиёрашон шумораи зиёди деҳқонро дошта бошанд.

ДАВЛАТИ ФЕОДАЛӢ. Соли 751 дар муносибатҳои заминдорӣ таҳаввулоти ҷиддӣ ба амал омад. Ин падида дар натиҷаи аз ҷониби ашрофон тасарруф кардани замин ва тобеъ гардонидани деҳқонони озод ба амал омад. Тобеъшавии деҳқонон дар огози асри VIII, вусъатёбии ин зухурот боиси аз байн рафтани деҳқонони озод шуд. Дар натиҷа ду табақаи ба ҳам зидди ҷамъиятӣ – заминдорони калон ва деҳқонони тобеъро ба миён овард. Ин тамоил дар навбати худ ба муҳоҷиршавии қисме аз деҳқонон ва қосибон сабаб шуд. Қисми дигари деҳқонон аз баҳри ҳама чиз гузашта, то дами марг ба тоату ибодат машғул гардиданд, то ки роҳиб ном гиранд. Ҳамин тариқ, шумораи роҳибон рӯз то рӯз меафзуд. Онҳо даирҳо бунёд мекарданд. Роҳибон қасам ёд карда, дар даирҳо то охири умр гушанишиниро мақсади ҳаётии худ медонистанд.

ҶАНГ БО ИТАЛИЯ ВА ИСПАНИЯ. Карли Кабир соли 774 нахустин бор ба Италия лашкар кашид ва баъди ин пайваста ба он ҷо лашкаркашиҳои худро идома дод. Оқибат шоҳигарии Лангобардияи воқеъ дар шимолии Италияро тобеъи худ гардонд. Лангобардия аввалин давлати ғайрифранкӣ буд, ки тобеъи давлати Франк шуд. Карли Кабир худро "шоҳи франкҳо ва лангобардиҳо" эълон дошт. Забону фарҳанги онҳо аз якдигар фарқе надоштанд.

Расми 90.
Қароргоҳи
Карли Кабир

Азбаски амалиётҳои ҳарбии Карли Кабир дар самти Италия ба ғалабаи анҷомиданд, ӯ аз ғалаба, ки Испанияи исломиро низ тасарруф намояд. Хучуми нахустини Карл дар самти Испания соли 778 ба ғалабаи ғалаба, ки он ба ноқомӣ анҷом ёфт. Муқаддасони Испания ҷаҳонӣ маротиба бар зидди франкҳо бархостанд. Соли 801 франкҳо Барселонаро, ки дар дасти арабҳо буд, соҳиб шуданд.

Рисун 91. Артиши аспавори франк

Баъди ҷаҳд аксар қисматҳои шарқии Испания ба зери ҳокимияти франкҳо дохил карда шуданд. То охири асри IX нуфузи франкҳо дар мулкҳои тобеъкардаи испанӣ хеле афзуд.

Карли Кабир бар зидди қабилҳои саксҳо ҷангида, ғалаба ба даст оварда, онҳоро тобеъи худ ғардонд. Бояд гуфт, ки қабилҳои саксӣ дар сатҳи пасти тараққиёти ҷамъиятӣ қарор доштанд, ҳатто аз соҳти авлодӣ берун буданд. Карли Кабир бо фишору таҳдид саксҳо ро маҷбур намуд, ки дини масеҳӣ ва муносибатҳои нави заминдориро қабул намоянд. Ӯ ҳокимияти давлати худро дар байни дарёҳои Рейну Элба ва вилояти Бавария низ паҳн намуд.

Карли Кабир баъди музаффарият бар кишвари саксҳо соли 800 ба шаҳри Рим дохил шуда, худро императори тамоми кишварҳои ишғолкардааш номид.

Карли Кабир ҷун император давлатҳо ва қавму халқҳои зиёдро тобеъ намуда, бо ҳамин дар Аврупо нуфузи қалон пайдо кард. Ҳокимони баъзе минтақаҳои дигар дар симои ӯ муҳофизӣ марзу буми худро медиданд. Аз ин рӯ, бо вай ҳар гуна шартномаҳои дӯстиву ҳамкорӣ мебастанд. Карли Кабир заминҳои зиёдро ба ҳарбиёни оқҳо тӯхфа мекард. Заминҳое, ки барои адои хизмати ҳарбӣ дода мешуданд, феодал ва соҳибони онҳоро феодал меномиданд.

ПОШҲУРИИ ИМПЕРИЯИ ФРАНКҲО. ПАРОКАНДАГИИ ФЕОДАЛИ. Бо мурури замон империяи таъсисдодаи Карли Кабир рӯ ба таназзул ниҳод. Яке аз сабабҳои рӯ ба таназзул ниҳодани империяи Франк дар он сукунат доштани халқу қавмҳои гуногун буд. Парокандагии империя дар давраи ҳукмронии писари Карли Кабир Людовик, ки бо лақаби „Парҳезкор“ машҳур буд, авҷ гирифт. Империя дар байни ҷор

Расми 92. Гуронидани
чанговари Франк

фарзанди Людвиг таксим карда шуд. Ҳар як шоҳзода худро ҳокими мутлақ ҳисобида, бо дастгирии ҳокимони тобеъи худ ба муқобили бародараш мубориза мебурд. Баъди марги Людовик мубориза дар байни бародарон боз ҳам бештар авҷ гирифт. Бародарон соли 843 дар шаҳри Верден империяи таъсисдодаи Карли Кабирро дар байни худ аз нав таксим карданд. Дар натиҷаи таксимот се давлати мустақил – Фаронса (дар қисми ғарбӣ), Олмон (дар қисмати Шарқӣ) ва Италия (дар қисми ҷанубӣ) ба вучуд омаданд.

Дар ибтидои асри X парокандагӣ тамоми ҳудудҳои императории Франкро фаро гирифт. Дар қаламрави империя ҳафт давлати мустақили феодали ба вучуд омад. Ҳар яке аз ин давлатҳо аз мулкҳои зиёди ҷудогона иборат буданд. Заминдороне буданд, ки қудраташон аз шоҳ бештар буда, ба худсарӣ бетаърибӣ роҳ меоданд.

АЗ СОЛНОМА

ЧАНГИ КАРЛ БО ҚАБИЛАҲОИ САКСҲО

Соли 783 шоҳ бо лашкари сершумор роҳи Саксонияро пеш гирифт ва бо саксҳои шӯришгар ба ҷанг даромад.

Соли 796 Карл бо ду писараш ба Саксония омада, шаҳру деҳоти шӯришбардоштаро оташ зад.

Саксҳои бисёрро ҳамроҳи зану фарзандонашон асир гирифта, дар вилоятҳои гуногуни империя сокин кунонида, заминҳои онҳоро ба усқуфҳо, роҳибҳо ва графҳо таксим намуд.

ЛУҒАТ

Солнома – асари дорони мазмуни таърихӣ дошта.

Давлати федалӣ – давлате, ки моликияти асосӣ замин буда, он асосан дар дасти ашрофони заминдор ва ҳокимияти давлатӣ дар дасти ҳамин табақа аст.

Деҳқонони тобеъ – онҳое, ки аз тариқи қонуни давлати феодали ба ашрофони заминдор тобеъ карда шудаанд.

Роҳиб – хизматгузори калисо.

Аббат – падари рӯхонӣ.

Феодал – заминдор.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Карли Кабир чӣ хел шахс буд ва ӯ кадом солҳо ҳукмронӣ кардааст?
2. Шоҳигарии Франк чӣ гуна давлат буд?
3. Кихоро заминдорони калони озод ва деҳқонони тобеъ меномиданд?
4. Италия аз тарафи империяи Франк кай забт карда шуд?
5. Испания аз тарафи империяи Франк кай забт карда шуд?
6. Империяи Франк кай таъсис ёфт?
7. Сабабҳои пошхурии империяи Франк баён кунед.
8. Пароқадагии феодалӣ дар империяи Франк кай ва чӣ гуна сурат гирифт?

§28. ДАВЛАТҶОИ СЛАВЯНӢ

МАСКУНШАВИИ СЛАВЯНҶО. Славянҳо аз замони қадим дар Аврупои Марказӣ ва шарқтари қабилҳои олмонӣ мезистанд. Дар давраи муҳочирати азими халқҳои славянҳо дар поёноби дарёи Днепр, дар шарқ то баҳри Балтика, дар шимол то дарёи Дунай ва дар ҷануб то баҳри Сиёх паҳн гардида буданд.

Славянҳо дар давраи аввали асрҳои миёна ба се ғуруҳи бузург – славянҳои ғарбӣ, шарқӣ ва ҷанубӣ тақсим шуда буданд. Ба славянҳои ғарбӣ чехҳо, словакҳо, лахҳо ва қабилҳои славянин Назди Балтика тааллуқ доштанд. Ба славянҳои шарқӣ русҳо, украинҳо, белорусҳо ва ба славянҳои ҷанубӣ-булғорҳо, сербҳо, хорватҳо ва словенҳо мансуб буданд.

ДАВЛАТИ БУЛҶОРИСТОН.

Давлатдории славянҳои ҷанубӣ дар асри V оғоз гардида буд. Дар байни давлатҳои нахустини феодалӣ Булғористон аз ҳама пурқувваттар ба ҳисоб мерафт ва дар таърих бо номи "шоҳигарии аввали булғор" машҳур аст. "Шоҳигарии аввали булғор" соли 409 таъсис ёфта, соли 1018 аз байн рафтааст. Яъне ин давлати славянӣ тахминан 350 сол арзи вуҷуд дошт.

То миёнаҳои асри IX Булғористон ба яке аз давлатҳои пурқуввати

Расми 93. Олоти меҳнат ва ашёҳои славянӣ

Аврупо табдил ёфт. Соли 866 – дар замони ҳукмронии княз Борис дини масеҳӣ дини давлатии Булғористон эълон шуд. Ҷорӣ шудани дини масеҳӣ раванди феодаликунонии чамъияти Булғористонро тезонид. Дар ибтидои асри X дар Булғористон ду шакли моликият бар замин – калисой ва дунявӣ ҳукмрон гашт.

Муфлису тобеъшавии деҳқонон афзуда, сохти феодалӣ пурра муқаррар гардид. Дар ин давра шоҳигарии аввали Булғористон ба авҷи тараққиёти худ расид.

МОРАВИЯИ БУЗУРГ. Иттиҳоди давлатии славянҳои ғарбӣ дар ибтидои асри V ба вучуд омад. Ин давлат бо дасти Само ном шахс дар ҳудуди Чехия бунёд шуда, солҳои 623-658 арзи вучуд дошт. Дар асри X қабилаҳои славянҳои ғарбӣ иттиҳоди бузурге ташкил карданд, ки дар таърих бо номи давлати Моравияи Бузург маъруф аст. Ба ҳайати он Чехия, Моравия, Словакия ва Лужитси дохил буданд. Моравияи Бузург давлати пурқувваттарини Аврупои асри IX ба шумор мерафт.

Давраи гул-гулшукуфии Моравияи Бузург ба замони ҳукмронии шоҳи дуҷуми он Ростислав рост омадааст. Дар аҳди ӯ рӯҳониёни олмонӣ кӯшиши зиёд ба харҷ доданд, то ки байни ҷамъоаи славянӣ дини масеҳиро ҷорӣ кунанд. Худи Ростислав ва феодалҳои славянӣ низ ба хотири бештар ба худ тобеъ гардонидани мардум розӣ буданд, ки онҳо динро қабул кунанд. Азбаски роҳбарони Моравияи Бузург забони папа ва дини масеҳиро намефаҳмиданд, аз ускуфи бузурги Константинопол ва императори Рим хоҳиш карданд, ки он таблиғотгарони дини масеҳиро, ки забони славяниро медонанд, ба сарзамини славянҳо фиристанд, то ки ин динро бо забони модарии онҳо таблиғ кунанд.

Дар соли 863 Византия намоёндагони дини масеҳиро бо сарварии бародарон Кирилл ва Мефодий ба Моравияи Бузург фиристод. Онҳо китоби динии масеҳиро ба забони славянӣ тарҷума ва дар миёни омма паҳн мекарданд. Бародарон инчунин дар асоси хати юнонӣ алифбои нави славяниро тартиб доданд, ки минбаъд бо номи хати "кириллӣ" машҳур шуд. Ташкил шудани калисои мустақили славянӣ, ки дигар ба калисои олмонӣ эҳтиёҷ надошт, мустақилияти Моравияи Бузургро мустаҳкам сохт.

Соли 894 баъд аз марги шоҳи охири бузург – Святополк дар байни фарзандони ӯ ва феодалон мубориза барои тоҷу тахт авҷ гирифт. Аз ин вазият истифода бурда, феодалҳои олмонӣ дар қаламрави славянҳо бештар ҷойгир шуданд. Соли 906 як қисми ин давлати пошхӯрдаистодаро қабилаҳои маҷорӣ тасарруф карданд. Дар қисмати дигари он давлати Чехия ба

вучуд омад. Идораи давлатӣ, сохти истехсолот, зиндагии мардум ва фарҳангии Чехия ба давлатҳои мутараққии Аврупо монанд буд. Дар ҳамон давра кабилаҳои дигари славянҳои ғарбӣ – лахҳо низ ба давлатдорӣ худ оғоз намуданд.

Ѧ	а	Ѧ	и	Ѧ	т	Ѧ	ь
Ѣ	б	Ѧ	г	Ѧ	у	Ѧ	ь
Ѧ	в	Ѧ	к	Ѧ	ф	ѦѦ	ы
Ѧ	г	Ѧ	л	Ѧ	о	Ѧ	ь,я
Ѧ	д	Ѧ	м	Ѧ	х	Ѧ	ю
Ѧ	е	Ѧ	н	Ѧ	о	Ѧ	юс малый
Ѧ	ж	Ѧ	о	Ѧ	шт	Ѧ	юс большой
Ѧ	дз	Ѧ	п	Ѧ	ц	Ѧ	йотированный юс малый
Ѧ	з	Ѧ	р	Ѧ	ч	Ѧ	йотированный юс большой
ѦѦ	и	Ѧ	с	Ѧ	ш	Ѧ	ижица

Ѧ	аз	Ѧ	он	Ѧ	ерь
Ѧ	буки	Ѧ	покои	Ѧ	ять
Ѧ	веди	Ѧ	рцы	Ѧ	ю
Ѧ	глаголь	Ѧ	слово	Ѧ	(и) я
Ѧ	добро	Ѧ	твердо	Ѧ	(и) е
Ѧ	есть	Ѧ	ук	Ѧ	юс малый
Ѧ	живете	Ѧ	ферт	Ѧ	юс большой
Ѧ	зело	Ѧ	хер	Ѧ	йотов
Ѧ	земля	Ѧ	омега	Ѧ	юс малый
Ѧ	и	Ѧ	цы	Ѧ	йотов
Ѧ	иже	Ѧ	червь	Ѧ	юс большой
Ѧ	како	Ѧ	ша	Ѧ	кси
Ѧ	люди	Ѧ	ща	Ѧ	пси
Ѧ	мыслете	Ѧ	ер	Ѧ	фита
Ѧ	наш	Ѧ	еры	Ѧ	ижица

Расми 94. Алифбои барвақтаи славянӣ – глаголитса ва кириллитса

ЛУҒАТ

Славянҳо – гурӯҳи қабилаҳое, ки бо лаҳҷаҳои гуногуни славяний ҳарф зада, аҷдодони имрӯзаи русҳо, украинҳо, белорусҳо, чехҳо, словакҳо, булғорҳо ва ғайраҳо мебошанд.

Княз – ҳоким, унвони фахрии меросӣ ё инъомшуда.

Лаҳистон – Полшаи имрӯза.

Архиепископ – саруқуф, яке аз пешвоёни масеҳиён.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Се гурӯҳи қабилаҳои славяниро номбар кунед.
2. Давлати славянии Булғористон кай таъсис ёфт ва сарвари он чӣ ном дошт?
3. Давлати Моравияи Бузург кай таъсис ёфт ва чӣ тавр идора карда мешуд?
4. Дар бораи Святополк чӣҳо медонед?
5. Дар бораи Чехия маълумот диҳед.
6. Кирилл ва Мефодий кистанд?

§29. РУСИ КИЕВ

Расми 95.
Князхонум Ольга

ТАЪСИСИ РУСИ КИЕВ. Вазъияти славянҳои шарқӣ – русҳо, украинҳо ва бело-русҳо нисбат ба славянҳои ғарбиву чанубӣ фарқ мекард. Давлатдории мутамаркази славянҳои шарқӣ дертар сураат гирифт. Дар охири асри IX князи Новгород – Олег шаҳри Киевро ишғол намуда, онро ба пойтахти Руси қадим табдил дод.

Шоҳони аввалини Руси Киев, ки бо номи князҳо ёд мешаванд, бочу хирочи давлатиро аз аҳоли худашон ҷамъоварӣ мекарданд. Ҳирси князҳоро дар ҷамъоварии бочу хироч ҳадду қанор надошт. Мардум аз князҳо ба дод омада, бар зидди онҳо шӯриш мебардоштанд. Бо ҳамин сабаб, князи Руси Киев – Игор, ки бераҳмона тақроран аз аҳоли бочу хироч ситондани буд, аз дасти древлянҳо кушта шуд. Баъд зани ӯ Ольга ба тахти Руси Киев нишаст ва интиқоми шавҳарашро бо воситаи қатли омми древлянҳо ва сӯзондани хонаҳои онҳо гирифт.

Дар замони ҳукмронии писари Игор ва Олга – княз Святослав ҳудуди давлати Рус аз ҳисоби заминҳои ишғолӣ васеъ шуд. Ӯ булғорҳои Волга, шохигарии Хазар ва Булғористони Дунайро забт намуд. Императори Византия аз густариши давлати Святослав ба воҳима афтада, ба муқобили ӯ лашкари фаровон ҷамъ кард ва дар иттифок бо печенегҳо ба муқобили Святослав лашкар кашид. Дар ин ҷанг Святослав аз дасти печенегҳо кушта шуд ва ба ҷои ӯ писараш Владимир княз шуд.

Владимир соли 988 дини масеҳиро қабул кард ва раёияташро маҷбур сохт, ки ин динро қабул кунанд. Ӯ дини масеҳиро давлатӣ эълон кард.

КНЯЗ ЯРОСЛАВ МУДРИЙ.

Писари Владимир – Ярослав Мудрий дар Рус солҳои 1019-1054 ҳукмронӣ намудааст. Ба Ярослав муяссар гардид, ки давлати Русро хеле мустаҳкам созад. Қабिलाҳои печенегҳоро пурра торумор намуд. Дар замони ҳукмронии худ ӯ дар соҳили дарёи Волга шаҳри навро бо номи Ярослав сохт. Рус дар давраи ҳукмронии Ярослав Мудрий ба яке аз давлатҳои бузургтарини Аврупо табдил ёфт. Дар заминҳои меросии княз ва феодалҳо меҳнати арзони деҳқонон истифода бурда мешуд. Дар давраи ҳукмронии Ярослав Мудрий дар давлати Рус муносибатҳои феодалӣ пурра барқарор шуданд.

Расми 96. Княз Ярослав Мудрий

"ҲАҚИҚАТИ РУС". Дар замони ҳукмронии Ярослав Мудрий дар Рус қонунгузори ҳатти ҷорӣ гардид, ки он бо номи "Ҳақиқати Рус" дар маҷмӯае гирд оварда шуд. Дар асоси ин қонун ба ҷои қассоси хунӣ қариб барои ҳамаи кушторҳо – одамкушӣ ё ҳайвонкушӣ танҳо ҷарима ситонда мешуд. Чунин қонунгузорӣ дар он давра барои кишварҳои Аврупои Шарқӣ пешравии бузург шуморида шуд. "Ҳақиқати Рус" дар ин сарзамин сохти феодалиро устувор гардонд.

Баъд аз вафоти Ярослав Мудрий дар Рус парокандагиву ҷангҳои феодалӣ оғоз шуданд. Норозигии деҳқонон аз феодалон авҷ гирифт. Солҳои 1068 ва 1113 дар Киев ошӯбҳои деҳқонон ва камбағалони шаҳр сар заданд. Феодалҳо ба хотири ҷимояи молу ҷони худ набераи императори Византия Константин – Владимир

Мономахро соли 1113 ба тахти Киев шинонданд. Дар давраи ҳукмронии Владимир Мономах Руси Киев бори дигар қувват гирифт, вале он муваққатӣ буд. Дар асри XII Руси Киев ба князигариҳои алоҳида тақсим шуд. Парокандагии феодалӣ дар Рус то асри XV давом кард.

ЛУҒАТ

Княз – сардори давлати Руси Киев.

Муносибатҳои феодалӣ – маҷмӯи муносибатҳои хоҷагидорӣ, ки ба ин сохти давлатдорӣ хосанд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Давлати Руси Киев кай таъсис ёфт?
2. Дини масеҳӣ дар Рус кай ба дини давлатӣ табдил ёфт.
3. Дини масеҳӣ дар муттаҳид кардани Рус кадом вазифаро иҷро кардааст?
4. Ярослав Мудрий кӣ буд?
5. Владимир Мономах кай ба сари тахти Руси Киев нишаст ва барои мустақкам кардани давлат чӣ чораҳо андешид?

§30-31. ЛАШКАРКАШИҶОИ САЛИБӢ

МАҚОМИ КАЛИСО. Дар миёнаи асри XI дар Аврупо дини масеҳӣ роҳбари ягона надошт. Аврупои Ғарбӣ дар зери раёсати Папаи Рим ва дар Византия Ускуфони Бузург Константинопол дини масеҳиро сарварӣ мекард. Миёни онҳо фарқ дар он буд, ки Ускуфони Бузург зери итоати императори

Византия амал мекард. Папаи Рим мекушид, ки калисои Византияро ба зери тасарруфи худ дароварда, роҳбари ягона бошад. Ин амал боиси низои Папаи Рим ва Ускуфони Бузург гардида, якдигарро таҳқир мекарданд. Дар натиҷа, соли 1054 дини масеҳӣ ба ду шохаи бузург – калисои ғарбии католикӣ (ба маънии "умумичахонӣ") ва шарқии православӣ (яъне "дини ҳақиқӣ") ҷудо гардид. Ҳар ду

Расми 97. Ускуф ва рӯҳонӣ – хизматгорони калисо

шоха аз ҳамдигар мустақил эълон карда шуданд.

Дар Италия давлати Папаи Рим бо номи "Вилояти Папа" вучуд дошт. Қасру кӯшкҳои мухташам ва молу мулку сарватҳои фаровони он дар ихтиёри Папа буд. Қариб аксар сарварони давлатҳои Аврупои Ғарбӣ ва калисои масеҳӣ мувофиқи амри Папаи Рим ғаёлият мекарданд. Папаи Рим ҳамеша мекушид, ки сарварони кишварҳои Аврупо ро пурра ба худ тобеъ кунад. Аммо баъзе шоҳҳо мехостанд, ки дар амалӣ сохтани ҳокимияти динӣ низ сарвари мутлақ бошанд. Масалан, зиддияти шоҳи Олмон Генрихи IV бо Папаи Рим Григории VII маҳз бо ҳамин сабаб ба миён омада буд. Дар натиҷаи ин зиддият дар охири асри XI эътибори Папаи Рим боз ҳам болотар рафта, ҳукумати императорҳои олмонӣ бар рӯҳониён заифтар шуд.

Расми 98. Роҳиб

Папа Григории VII ҳуқуқҳои Папаро чунин муайян карда буд: "Ў (яъне Папа) императорҳоро вожгун карда метавонад, ягон қарор, ягон китоб бе иҷозати ӯ эътибор надорад, касе қарори ӯро дигар карда наметавонад, ҳеҷ кас барои ӯ додрас нест, калисои Рим ҳеҷ гоҳ гумроҳ нашуда буд ва намешавад. ӯ метавонад тобеонро аз савгандхӯрӣ ба шоҳони ноӯҳдабаро озод кунад".

Ҳукумати Папахо махсусан дар давраи Инокентии III хеле пурзӯр шуд. ӯ таъкид мекард, ки Папа дар рӯи Замин сояи Худо аст. Вай мегуфт: "Мо Папахо вазифадор ҳастем, ки бар мардум ва шоҳҳо ҳукмрон бошем!" Дар маҷлисҳои тантанавӣ ҳам бояд ҳама дар назди пой Папа сарфуруд оварда, кафши ӯро мебуриданд. Ин манзалату эҳтиром дар Аврупо ба ягон шоҳе насиб нагардида буд. Папа Инокентии III даҳолатро ба қорҳои дохилӣ ва муносибатҳои байнидавлатии кишварҳои Аврупо боз ҳам зиёдтар намуда, қорҳои Англия, Лахистон, Шветсия ва

Расми 99. Лашкаркашиҳои салиби. Муҳориба бо Салҷуқиён

Расми 100. Ритсар

Дания аз ҳукми ӯ тарсида, худро ба ӯ тобеъ эълон карданд.

Могу мулк ва сарвати калисо ҳадду канор надошт. Қариб аз се як ҳиссаи заминҳои ҳосилхези Аврупои Ғарбӣ ба калисои католикӣ тааллуқ дошт. Усқуф ва дайрҳо дар ихтиёри худ деҳқонони зиёди мутеъ доштанд. Баъзе роҳҳои муҳими тичоратӣ низ дар ихтиёри дайрҳо буданд. Калисои католикӣ дар Аврупо бузургтарин заминдор ва истисморгар буд.

Ҳирси бойшавӣ ва чизпарастии калисо, ки бар зарари мардум буд, боиси норозигии пайравони дини масеҳӣ гардид. Бисёриҳо аз калисо рӯй гардонданд. Калисо ин қабил одамонро «мулҳидон», яъне ("аз дин барғаштагон") эълон кард. Мулҳидон иброз доштанд, ки калисо "вайрон шудааст". Папа Худо не, балки вакили шайтон аст. Мардуми зиёде пайрави "мулҳидон" шуданд.

Калисо барои бо "мулҳидон" мубориза бурдан бо номи "инквизитсия" додгоҳи махсуси худро таъсис дод. Инквизитсия "гунаҳгорон"-ро ба зиндон партофта, бераҳмона азоб меод, то ки онҳо гуноҳро ба дӯш гиранд.

Азбаски заминдорони калон тибқи қонун моликияти худро танҳо ба фарзанди калонӣ мерос мегузоштанд, писарони хурдии бе могу мулкмонда барои ба даст овардани заминро сарват ба Шарқ раҳсипор мешуданд. Илова бар ин, бисёр ритсарҳо аз заминдорон қарздор буданд. Онҳо илоҷи пардохти қарзро дар гораи қардани мамлакатҳои Шарқ медиданд.

Расми 101. Ба киштиҳо саворишавии салибдорон

Шохону шоҳзодагон ва феодалҳои бузург меҳостанд, ки аз ҳисоби забти заминҳои нав доираи нуфузи худро зиёд кунанд. Онҳо аз ҳар гуна лашкаркашиҳо манфиатдор буданд. Дар байни шаҳрҳои Аврупо аз ҳама пештар ба шаҳрҳои Генуя, Пиза ва Венетсия даст заданд. Мақсади онҳо соҳиб шудан ба мавқеи хубтари тичоратӣ буд, зеро дар тичорати байни давлатҳои Шарқ Ғарб туркҳои салҷуқӣ ва Византия ба шаҳрҳои Италия ҳалал мерасонданд. Шаҳрҳои Италия салибдоронро аз яроку аслиҳа таъмин намуда, кашондани борҳои ҳарбиро низ ба ўҳда гирифта буданд.

Вале ҷангҳои салибӣ аввал бо иштироки оммавии деҳқонон шурӯъ шуд. Сабабаш он буд, ки тобеу бехонумоншавии деҳқонони мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ авҷ гирифт. Начоти худро онҳо дар ишғоли заминҳои Шарқ медиданд.

Роҳбари маънавии ҷангҳои салибӣ калисо буда, он дар ин иқдом мавқеи ҳалкунанда дошт. Калисо ва алалхусус Папаи Рим роҳбарии лашкаркаширо ба Шарқ қариб пурра ба ихтиёри худ гирифт. Папаи Рим меҳост, ки шўҳрати худро ба воситаи ин забткориҳо боз ҳам баландтар бардорад ва дар олами масеҳӣ ҳокими мутлақ шавад.

ЛАШКАРКАШИИ ЯКУМИ САЛИБӢ. Папаи Рим Григории VII нияти ба кишвари туркҳо лашкар кашиданро дошт,

*Расми 102.
Ҷанговарони давраи
лашкаркашиҳои
салибӣ*

*Расми 103. Ишғоли
Байтулмуқаддас
(Иерусалим)*

Расми 104. Ритсари аспсавор

вале мухолифати доимии ӯ бо императори Олмон Генрихи IV имкони ҳамлоро намедод. Баъд аз марги Папа Григории VII Папаи нави Рим Урбани II ташвиқоти "чанги муқаддас"-ро дубора оғоз кард. Соли 1095 дар шаҳри Клермони Фаронса иҷрои маросими динӣ бо иштирок ва суҳанронии Папаи Рим гузашт. Ӯ мардумро даъват намуд, ки ҳама мусаллаҳ шуда, ба шаҳри Байтулмуқаддас – Иерусалим, ки қадимтарин макони марқади Исои Масеҳ буд, ҳуҷум кунанд ва онро аз зери тасарруфи мусулмонон озод намојанд. Ба "озодкунандагон" ғаниматҳои фаровон ваъда

дода шуд.

Як қисми мардум барои исботи садоқат ба Папа дар назди Калисои ҷомеъ аз матои сурх салиб дӯхта, онро ба либосашон часпонда, бо ин восита ҳозир будани худро ба чанги "муқаддас" нишон медоданд. Азбаски иштирокчиён дар либоси худ сурати салибро часпонда буданд, онҳоро салибдорон ва амалиёти ҳарбиашонро "лашкаркашии салибӣ" номидаанд.

Калисо бошад, барои салибдорон имтиёзҳои зиёде муқаррар кард. Аз он ҷумла, дар вақти набуданашон хонаҳояшон дар паноҳи калисо хоҳад буд, салибдор хангоми дар "чанги муқаддас" будан аз адои қарзҳо озод ва деҳқонони тобеъ бошанд, аз соҳибони худ озод мешуданд.

Бо дастури Папа ба тамоми кишварҳои Аврупои Ғарбӣ ташвиқгарони "чанги муқаддас" фиристода шуданд. Мардуми зиёд хоҳиш карданд, ки дар ин лашкаркашӣ иштирок менамојанд. Иштирокчиёни асосии лашкаркашии якуми салибӣ қамбағалон буданд. Соли 1096 оммаи деҳқонон, ки аз Фаронсаи

Расми 105. Ба Константинопол зада даромадани салибдорон

Расми 106. Қалъаи салибдорон дар Сурия. Асри XII

Миёнаву Шимоли ва Олмони Фарби гирд омада буданд, ба тартиби низомӣ ба сӯи Байтулмуқаддас равон шуданд. Онҳо хуб мусаллаҳ набуданд. Ба ҷанг бе тайёрии зарурӣ раҳсипор буданд. Чӣ тавре ки тавонистанд, ҳамон хел мусаллаҳ шуданд. Захираи озуқаи қазой надоштанд, Аз ин рӯ, маҷбур буданд, ки аз маҳалҳои забткардаашон бо зӯри маводи ғизо ба даст дароранд.

Салибдорон аз дарёҳои Рейну Дунай гузашта, ба сӯи Константинопол ҳаракат карданд. Онҳо дуздӣ ва қатлу ғоратгарии худро ҳанӯз аз шаҳрҳои аврупои Лотарингияву Прага оғоз намуданд. Дар қаламрави заминҳои Маҷористону Булғористон ба муқобилияти мардуми маҳаллӣ дучор шуданд. Дар ин вазъият қисме аз салибдорон кушта ва қисми дигари онҳо роҳи ғузуро пеш гирифта, то ба Константинопол расиданд.

Дар охири соли 1096 дастаҳои мусаллаҳи феодалҳо ба сӯи Шарқ роҳ пеш гирифтанд. Аз паси феодалҳо ва ритсарҳои мусаллаҳ деҳқонони сершумор ва ғуруҳҳои таъминкунандаи озуқа аз Фаронса, Олмон ва Италия чун абри сиёҳ ба сӯи Константинопол ҳаракат карда, баҳори соли 1097 ба он ҷо расиданд. Дар Константинопол дар байни салибдорон ва юнониён зиддият ба вучуд омад. Салибдорон ба аҳолии маҳаллӣ ваҳшиёна рафтор намуда, хонаҳои онҳоро ғорат мекарданд. Императори Византия Алексей аз мақсади ниҳони салибдорон, ки дуздиву ғоратгарӣ буд, огоҳ гардида, онҳоро ба зудӣ ба Осиёи Хурд равон сохт.

Яке аз сарварони салибдорон, ки Балдуин ном дошт, шаҳри Эдессаро тасарруф намуда, дар он ҷо ҳокимияти худро барпо намуд. Салибдорон қариб як

*Расми 107.
Ритсари салибдор*

*Расми 108. Намуди
Константинопол*

сол Антиохияро муҳосира карданд ва баъди хиёнати яке аз сарварони қалъаи Антиохия онро ишғол намуданд. Азбаски аҳолии шаҳр мусулмонон буданд, ҳамаи онро ваҳшиёна қатли ом карданд.

Мақсади салибдорон, ки "озод кардани марқади Исои Масеҳ" буд, амалашон аз доираи иҷрошавии ин мақсад берун баромада, ба истилогарӣ машғул шуданд. Салибдорон соли 1099 ба Байтулмуқаддас расиданд. Баъди ҷангҳои шадид Байтулмуқаддасро ишғол намуданд. Дар ин ҷо низ мардуми мусулмонро қатли ом карданд.

Баъди ишғоли Байтулмуқаддас салибдорон қисми зиёди соҳилҳои шарқии дарёи Мадитаронаро зери тасарруф дароварда, дар он ҷо якчанд давлати салибӣ ташкил доданд, ки калонтаринашон шоҳигарии Байтулмуқаддас буд. Ба ҳайати он Фаластин ва қисмати ҷануби Сурия ҳам дохил буд. Низоми давлатдории онҳо ба низоми давлатҳои феодалии Аврупои Ғарбӣ монандӣ дошт.

Кишварҳои исломӣ ва аҳолии минтақаҳои тобеи салибдорон муборизаро бар зидди онҳо қатъ накарданд. Ин мубориза боиси заиф шудани давлатҳои салибӣ гардид.

*Расми 109. Салоҳиддин
салиби муқаддасро аз даст
Шоҳи Иерусалим кашида
мегирад.*

ЛАШКАРКАШИИ ДУЮМИ САЛИБӢ. Соли 1147 лашкаркашии дујуми салибӢ оғоз гардид. Сарварони ин лашкаркашӣ корони Фаронса Людовики XII ва императори Олмон Конради III буданд. Ин дафъа ғоратгарии онҳо чунон авҷ гирифт, ки ҳатто императори Византия ба онҳо муқобил баромад. Дар роҳ кулли деҳқонони ҳамроҳномада талаф шуданд. Салибдорон хоستانд Димишқро ишғол кунанд, вале аз тарафи шоҳигарии салибии Байтулмақаддас дастгирӣ наёфта, ноқому шармандавор ба Аврупо баргаштанд.

Расми 110. Аз ҷониби салибдорон муқосира карда шудани қалъаи мусулмонҳо

ЛАШКАРКАШИИ СЕҶОМИ САЛИБӢ. Шоҳи Миср Салоҳуддин соли 1187 Байтулмақаддасро ишғол намуд, ки ин баҳона ва сабаби асосии лашкаркашии сеюми салибӢ буд, ки он соли 1189 оғоз ёфт. Сарварони ин лашкаркашӣ императори Олмон Фридрихи I Барбаросса, корони Фаронса Филиппи II Август ва корони Англия Ричарди Шердил буданд. Ин лашкаркашӣ ҳам барои салибдорон натиҷаҳои дилхоҳ надод. Фақат корони Англия ҷазираи Кипро аз Византия қашида гирифта, дар он ҷо музофоти Кипро таъсис дод.

Дар солҳои 1202-1270 лашкаркашиҳои 4, 5, 6, 7, 8-уми салибӢ ба амал омаданд. Вале ягонтаи онҳо ба ташкилкунандагон натиҷаи дилхоҳе надоданд. Гузашта аз ин, салибдорон то охири асри XIII ҳамаи мулкҳои дар мамлакатҳои мусулмонӣ дошташонро аз даст доданд.

Лашкаркашиҳои салибӢ аз ҷиҳати зарурати илму фарҳанг ба сарварони давлатҳои Аврупои Ғарбӣ натиҷаҳои хуб доданд. Онҳо ба техника ва тамаддуни Шарқ шинос шуданд. Техникаи Шарқ ба саноати бофандагӣ ва маъданкоркунии мамлакатҳои Ғарб таъсири мусбат расонид. Якчанд намуди матоъҳое, ки бофтани онҳо дар Ғарб шурӯъ шуд, ба худ номҳои шарқии "Димишқ", "Муслим" ва амсоли инҳоро гирифтанд. Саноати бофандагии мамлакатҳои Ғарб ба молҳои аз Шарқ содиршаванда вобаста шуд. Баъзе аз намудҳои силоҳҳои ҷангии Шарқӣ дар Ғарб мавриди истифода қарор гирифтанд. Дар Аврупои Ғарбӣ расму оинҳои мардуми мусулмон, аз қабили шустани даст қабл аз хӯрдани ғизо, риш мондан, ҳаммом кардан ва ғайраҳо паҳн гардиданд.

ЛУҒАТ

Папа – вазифаи олий дар мазҳаби католикии масеҳӣ

Ускуф – епископ.

Мулҳидон – аз дин рӯйтофтагон.

Инквизитсия – суди калисои католикӣ, ки ба мулҳидон ҷазо медод.

Ускуфони бузург – вазифаи олий дар мазҳаби православии масеҳӣ.

Ҷангҳои салибӣ – ин ҷанг дар зери шиори салиб, рамзи дини масеҳӣ, ба Шарқ аз тарафи Папаи Рим ташкил карда шуда буд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Сабабҳои ба ду калисо ҷудо шудани дини масеҳиро баён кунед.
2. Дар давраи Папа Инокентии III кадом тағйирот ба амал омад?
3. Оё сабабҳои лашкаркашиҳои салибиро медонед?
4. Дар бораи лашкаркашии якуми салибӣ маълумот диҳед.
5. Дар бораи лашкаркашии дууми салибӣ чиҳо медонед?
6. Лашкаркашиҳои салибӣ чанд маротиба ба амал омадаанд?
7. Оқибатҳои лашкаркашиҳои салибиро баён кунед.

§32. ВИЗАНТИЯ

Империяи Шарқии Рим соли 395 ҳамчун давлати мустақил арзи ҳастӣ кард. Дар давраҳои қадим пойтахташ Византия ном дошт, баъд онро империяи Византия ё Византия ном мебарданд. Византиягӣҳо давлати худро империяи Рим ва худро римӣ меномиданд.

ВИЗАНТИЯ ВА АРАБҶО. Дар оғоз империяи Византия аз нимҷазираи Балкан, Осиёи Хурд ва Миср иборат буд.

Дар Византия шаҳрҳои сераҳолии Константинопол, Александрия, Антиоҳия, Байтулмуқаддас ва шаҳрҳои нисбатан хурдтар вучуд доштанд. Константинополро "пули тиллоӣ"-и миёни Машриқу Мағриб меномиданд. Аз ҳудуди он ду роҳи муҳими тиҷоратӣ мегузашт: роҳи хушк аз Аврупо ба Осиё ва роҳи обӣ аз дарёи Мадитарона ба баҳри Сиёҳ. Точирони Византия аз шароити хуби табиӣ оқилона истифода намуда, риштаҳои муҳими тиҷоратиро чӣ дар мамолики Шарқ ва чӣ дар мамлакатҳои Ғарб дар ихтиёр доштанд.

Арабҷо қисмати ҷануби империяи Византияро ишғол намуда, бо ҳамин Сурия ва Мисро аз

Расми 111.
Сарбози
византиягӣ

якдигар чудо сохтанд. Баъди ин Византия танҳо Осиёи Хурд ва чанубии нимҷазираи Балканро зери итоат нигоҳ медошт. Аксарияти аҳолии боқимондаи давлати Византия славянҳо буданд.

ШҶҮРИШИ ФОМАИ СЛАВЯНӢ. Тараққиёти заминдории калон ва дар баробари он тобешавии деҳқонони озод боиси дар байни феодалони калон бо номи "динатҳо" ("зӯрҳо") ва деҳқонони муфлисшуда – пенетҳо ("муфлисон") зиддият ба амал омад.

Соли 821 дар Осиёи Хурд чунбиши халқӣ сар зад. Ин воқеа дар таърих бо номи Шӯриши Фомаи Славянӣ маълум аст. Дар атрофи Фома, асосан, мардуми славянӣ, арманӣ, лазӣ ва қавмҳои дигар гирд омада буданд. Дар ин шӯриш деҳқонон, камбағалони шаҳр ва ғуломон иштирок кардаанд. Яъне қувваи асосии шӯришро табақаи заҳматкаш ташкил мекард. Шӯришчиён шиорҳои диниро дуҷумдараҷа медонистанд. Дар асрҳои миёна чунин падида бе иштироки дин ва рӯҳонӣ хеле кам рух медод. Фома, ки шахси зираку доно буд, ба тезӣ аз ҳисоби шӯришчиён лашкар созон дода, онро бо яроқҳои гуногун мусаллаҳ намуд.

Лашкари Фома пойтахти Византия – Константинополро қариб як сол муҳосира кард. Император Михаил II (820-829) бо мадади давлатҳои ҳамсоя шӯришро пахш карда, Фомаро асир гирифта, ба қатл расонд.

Баъди пахши шӯриш давлат маҷбур шуд, ки зулму истибдоди аҳли меҳнатро камтар сохта, феодалонро ба муттаҳидӣ даъват намояд.

Вале ин тадбир пеши роҳи қиёми халқро гирифта натавонист. Дар нимаи дуҷуми асри IX павликианҳо шӯриш бардоштанд. Ин шӯришро император Василии I Мақдунӣ пахш кард. Бо вучуди ин, муборизаи павликианҳо қатъ нагардид.

Соли 982 дар Осиёи Хурд бо сарвариин Василий шӯриши дигар ба амал омад, вале дере нагузашта, нерӯҳои император ӯро дастгир намуда, дастхояшро буридаанд. Василий аз роҳи пешгирифтааш қафо нагашта, барои худ дастҳои мисин фармуд. Аз ҳамин сабаб ӯ бо лақаби Василии Мисиндаст машҳур шуд. Баъди муборизаи дуру дароз ба Василии I Мақдунӣ муяссар

Расми 112. Кигитии византиягӣ

Расми 113.
Алексеи I
Комнин

гардид, ки Мисиндастро дастгир намуда, дар майдони марказии шаҳри Константинопол сузонад.

ПАРОКАНДАШАВИИ ИМПЕРИЯИ ВИЗАНТИЯ. Миёнаи асри XI ба давраи муборизаи байни феодалон ва оғози парокандагии сиёсии Византия рост омад. Дар Византия паси ҳам панҷ император ҳукмронӣ кард. Ин вақт империя аз тарафи шимолу шарқ ба ҳучуми қабилаҳои печенегҳо ва туркҳои салҷуқӣ гирифт шуд. Султони салҷуқӣ Алпарслон хангоми муҳорибаи назди Монсикарт на танҳо лашкари Византияро шикаст дод, балки император Романи IV Диогенро ҳам ба асирӣ гирифт.

Аз тарафи Ғарб нормандҳо бо сардории Роберт Гюискар заминҳои дар Италия будаи Византияро ишғол намуда, таъягоҳи асосии император – шаҳри Бариро забт карданд. Ин вақт хавфи аз байн рафтани Византия пеш омад. Феодалон оқибати парокандагии Византияро пайҳас намуда, роҳи муттаҳидшавии худро пеш гирифтанд. Ҳамин тавр, дар атрофи сулолаи Комнин муттаҳидшавии аёну ашрофи Византия шурӯъ шуд. Ба асосгузори ин сулола Алексеи I Комнин муяссар гардид, ки муборизаи дохилии байни феодалонро хомӯш созад.

Дар мулкҳои тобеи Византия – Фракия, Мақдуния ва Булгористон ба муқобили Византия шӯришҳо сар заданд. Нормандҳо бошанд, ҳарчи бештар ба дохили империя сар дароварда, ба лашкари император пай дар пай зарбаҳои ҳалокатовар мезаданд. Туркҳо низ ба қисматҳои ғарбии Осиёи Хурд сар дароварда, мақсади муҳосира кардани Константинополро доштанд.

Расми 114. Коса. Зарф.
Косибони византиягӣ

Охири соли 1182 Андроник I Комнин, ки аз ҳешовандони дури сулолаи Комнин буд, дар шаҳри Константинопол ба шӯришчиён таъя карда, ба тахти императории Византия нишаст. Ӯ бо дарназардошти вазъи таназзули мамлакат як қатор фармонҳои интишор кард. Инчунин, баҳри рушди тиҷорату ҳунармандӣ дар Византия шароит фароҳам овард.

Ашрофони византиягӣ аз сиёсати Андроник норозӣ шуда, дар Италия паноҳ

бурда, бо хамроҳии иттифокчиёни италиягӣ ўро ба қатл расонданд. Баъди ин воқеа ба сари қудрат сулолаи нав – Ангелҳо омад. Дар асрҳои XIII-XV Византия қудрати пешинаашро аз даст дода, ба султони Туркҳои Усмонӣ тобеъ мегардад.

ЛУҒАТ

Динат – зӯр.

Пенет – муфлисон.

Сиёсат ё сиёсӣ – илм дар бораи идоракунии давлат.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Империяи Шарқии Рим аз кай боз арзи вуҷуд кардааст?
2. Мақоми Византия ва арабҳоро дар Осиёи Хурд муайян кунед.
3. Арабҳо қучоҳоро аз империяи Византия кашида гирифтанд?
4. Сабабҳои шӯриши Фомаи Славяний кадомҳоянд?
5. Соли 982 бо сардории кӣ шӯриш ба амал омад?
6. Соли 1182 дар таърихи Византия чӣ воқеа рӯй дод?
7. Бо кадом сабаб империяи Византия пароканда гардид?

Боби III. МАМЛАКАТҶОИ ОСИЁ ДАР АСРҶОИ XIII-XVI

§33-34. ДАВЛАТИ МУҶУЛ

ҚАБИЛАҶОИ МУҶУЛ. Қабिलाҳои бодиянишини муғул дар асри XII дар қаламрави Мугулистон, Манҷурия ва Сибири Шарқӣ сокин буданд. Машғулияти асосии онҳо чорводорӣ буд. Муғулҳо дар он замон ханӯз дар марҳалаи сохти авлодӣ қарор доштанд. Қабилаи муғулро пешвои он идора мекард. Дини ин қабिलाҳо парастии ниёгон буд.

Дар нимаи дууми асри XII – аввали асри XIII ҷамоаҳои авлодии муғулҳо барҳам хӯрда, аз байни онҳо оилаҳои бой пайдо шуданд, ки онҳоро нойонҳо ва баҳадурҳо меномиданд. Нойонҳо дастаҳои мусаллаҳ доштанд. Якҷанд ўрда муттаҳид шуда, иттиҳоди ўрдаҳоро ташкил менамуд, ки ба он хон сарварӣ мекард.

Расми 115. Харобаҳои девори Бухоро

Ашрофони кабилаҳо баъди муддате дар анҷуманҳои махсус – курултойҳо чамъ омада, хони худро интиҳоб мекарданд, масъалаҳои ҷанг ва сулҳро ҳал менамуданд ва ҳатто баъзе нойонҳо ва хонҳои гунаҳгорро муҳокима мекарданд.

ТАЪСИСЁБИИ ДАВЛАТИ МУҒУЛ. То огози асри XIII қабилаҳои муғул хонҳои худро дошта бошанд ҳам, дар ҳолати парокандагӣ зиндагӣ мекарданд. Темучин ном яке аз хонҳои муғул, ки дар минтақаи байни дарёҳои Амур ва сарҳадҳои шимолии Чин зиндагӣ мекард, қабилаҳои парокандаи муғулро муттаҳид сохт. Темучин соли 1206 дар Курултой, ки дар водии

дарёи Онон баргузор гардид, худро хон эълон карда, унвони Чингизхон, яъне Хони Бузургро гирифт.

Муғулҳо барои ба даст овардани ғанимати ҳарбӣ ҳохони лашкаркашӣ ба давлатҳои дигар буданд. Онҳо бо дарназардошти ҳаёти бодиянишинон аспсавори мохир буданд. Халқҳои зироаткор дар муқобили лашкари аспсавори муғулҳо муқобилат карда наметавонистанд. Муғулҳо силоҳи ҷангиро аз мамлакати ҳамсояшон – Чин мегирифтанд ва санъати ҷангро низ аз чиниҳо омӯхта буданд. Масалан, онҳо чун чиниҳо дар ҷангҳо аз манҷаниқ истифода бурда, қалъаҳо бо осонӣ фатҳ мекарданд.

ЛАШКАРКАШИҲОИ ЧИНГИЗХОН. Чингизхон баъд аз тасарруфи тамоми Муғулистон барои забти давлатҳои ҳамсоя тайёри дид. Ӯ аввал халқҳои сокини Сибири Ҷанубиро ба худ тобеъ кард, ки дар байни онҳо бурятҳо, ёкутҳо, киргизҳо ва халқҳои дигар буданд. Баъд соли 1211 ба Чини Шимолӣ лашкар кашид. Вале ба ӯ муяссар шуд танҳо як қисми Чинро забт кунад. Чингизхон дар назди худ вазифа гузошт, ки аввал давлати Хоразмшоҳонро забт кунад. Лашкаркашии Чингизхон ба Осиёи Марказӣ аз соли 1219 то соли 1223 давом кард. Дар ин солҳо ӯ давлати паҳновари Хоразмшоҳонро забт кард, ки он ғайр аз ҳуди

Хоразм, Эрони Шарқӣ, Бухоро ва Афғонистонро низ дар бар мегирифт.

Чингизхон нисбат ба мамлакатҳо ва халқҳои истилошуда ваҳшиёна рафтор мекард. Мардуми Бухоро, Самарқанд, Урганч, Хучанд, Марв ва баъзе шаҳру музофотҳои дигар, ки муқобилият нишон медоданд, бераҳмона қир карда шуданд. Ӯ танҳо қосибони гулдастро накушта, ба ғулом табдил меод ва аз хунари онҳо истифода мебард. Муғулҳо ҳама чизи ҳубу қимматбахоро аз онҳо худ мекарданд. Иншоотҳои обёрӣ – обанбӯру ҷӯйҳо вайрон мекарданд. Масалан, ҷӯи қалонеро, ки дар водии Мурғоби Марв қанда шуда буд, хароб карданд.

Расми 116. Чингизхон –
чехраи хунини таърих

Лашкари муғулҳо ба ишғоли давлати Хоразмшоҳон қонёе нашуда, лашкаркашии ҳудро қад-қад баҳри Ҳазар давом дод. Баъдан ба Қафқоз гузашта, аз самти Дарбанд ба қониби дарёи Дон равон шуд. Вале соли 1223 дар наздикии дарёчаи Қалқа бо лашкари Рус, ки ба ёрии қипчоқҳо омада буданд, вохӯрданд. Дар ин ҷо муғулҳо ба лашкари муттаҳиди қипчоқҳо русҳо шикаст доданд. Ба ғалаба нигоҳ накарда, он вақт муғулҳо лашкаркашии ҳудро дар ин самт давом надоданд.

ИДРАИ ДАВЛАТИ ЧИНГИЗХОН. Ҳанӯз то вафоти Чингизхон давлати ташкилкардаи ӯ масоҳати бузургро фаро гирифта буд – дар Шарқ то соҳилҳои баҳри Охот, дар Ғарб то соҳилҳои баҳри Ҳазар тӯл мекашид. Ба давлати Чингизхон Муғулистон, Чини Шимолӣ, Осиёи Марказӣ, Сибири Ҷанубӣ ва қисми Қафқоз дохил буд. Пойтахти Муғулистон шаҳри Қаракорум буд. Он дар соҳили дарёи Орхон воқеъ гашта, ба қалъаи ҳарбӣ монанд буд.

Империяи Чингизхон ҳарбӣ буда, ба таври ҳарбӣ идора карда мешуд. Ташкили артиш ва ҷамъоварии андозро Чингизхон ва ёваронаш аз вазифаҳои асосии худ ҳисоб мекарданд. Ҳатто тақсими маъмурии мамлакат аз рӯи нишонаҳои ҳарбӣ ба туманҳо тақсим шуда буд. Муғулҳо "туман" гуфта, дастаи "10-ҳазорнафара"-и аскаронро меномиданд. Лашкари 10-ҳазорнафара ба "ҳазорҳо" ва ҳазорҳо ба "саднафариҳо", саднафариҳо ба "даҳнафарӣ" тақсим карда шуда

Расми 117. Чингизхон ва аҳли дарбори ӯ

буданд. Музофотҳои маъмурӣ ва вилоятхоро низ "туман" меномиданд.

ТАҚСИМИ ДАВЛАТИ МУҒУЛ. Хануз пеш аз вафоташ Чингизхон писарони худро ба Курултой даъват карда, империяи бузурги Муғулро дар байни онҳо тақсим кард. Чингизхон ба писари дуюмаш – Чағатой қисмати аз дарёи Аму дар Шарқии Осиёи Марказӣ воқеъбударо дод. Ба писари сеюм – Уқтой унвони Хони Бузург ва худи Муғулистону Чини Шимолиро дод. Қисмати ғарбӣ, Осиёи Марказӣ, Эрони Шарқӣ ва Ҳиндустони Шимолӣ ба писари чорум – Тулуъ супорида шуд. Писари калонии Чингизхон – Чучӣ

хангоми тақсими мамлакат ногаҳон вафот кард. Барои ҳамин ҳиссаи ӯро писараш Боту гирифт. Ин қисматҳои империяи Чингизхон "улуҳо" ном гирифтанд. Ин ном ба номи соҳиби онҳо пайваста шуда, дар натиҷа номҳои "Улуси Чағатой", "Улуси Уқтой", "Улуси Тулуъ" ва "Улуси Ботухон" пайдо шуданд.

ЗАБТКОРИҲОИ БОТУХОН. Яке аз лашкаркашони номии чингизӣ Ботухон буд. Ӯ солҳои 1235-1242 дар Аврупо қаламрави бузург, аз он ҷумла Рус, сарзамини суқунати булғорҳо, кипчакҳо ва халқҳои дигарро, ки дар поёноби дарёҳои Волгаю Дон суқунат доштанд, ишғол кард. Муғулҳо лашкаркашии фотеҳонаи худро дар Аврупои Шарқӣ давом дода, Мачористон, Чехия, қисми Лаҳистон, Сербия ва Булғористонро низ забт карданд. Дар рафти ин лашкаркашиҳо Ботухон ҳазорон нафар одамони бегуноҳро сар бурида, шаҳру деҳаҳои ободу зеборо ба харобазор табдил дод. Мардуми маҳаллӣ ба муғулҳо тобеъ гардид, ба истилогарон андозҳои миёншикан месупориданд.

Лашкари Ботухон соли 1241 ба Силезия зада даромада, лашкари муштараки Лаҳистону ритсарҳои немисро торумор кард. Вале ритсарҳои Чехияю Моравия дар наздикии Оломоутс ба лашкари Ботухон шикаст доданд. Бо ҳамин лашкаркашии Ботухон ба Аврупо ба охир расид.

ЗАБТКОРИҲОИ МУҒУЛҲО
ДАР ШАРҚ. Дар Осиёи Марказӣ ва Хуросон забткориҳои муғулхоро набераи Чингизхон – писари Тулӯ – Ҳалоку идома медод. Солҳои 50-ум ва 60-уми асри XIII ба ӯ муяссар шуд, ки Эрон, Байаннаҳрайн ва Сурияро ба даст дарорад.

Соли 1258 Ҳалоку пойтахти Хилофати Араб – шаҳри Бағдодро фатҳ кард.

Бағдод қасрҳои бузурги бо тиллою нукра ва сангҳои қимматбаҳо зебу зинатдодашуда, шохкориҳои бузурги бадеӣ, китобхонаҳои калон ва ғайра дошт. Муғулҳо ин шаҳри шӯҳратмандро ғорат карда, ба ҳок яқсон намуданд. Гузашта аз ин, зурёти Аббосиён – халифа Мустасимро бӯғӣ карда куштанд, гардане ки ӯ танҳо пешвои дини ислом будо халос.

Чӣ тавре ки дар боло гуфта шуд, муғулҳо Чинро ханӯз соли 1211 забт карда буданд. Дар солҳои 70-уми асри XIII онҳо аз нав ба забти Чин шурӯъ карданд. Ин кор ба ӯҳдаи писари дигари Уқтой, бародари Ҳалоку – Хубилай афтод. Ӯ тамоми Чинро ишғол карда, соли 1279 дар ин ҷо император шуд. Пекин пойтахти ин давлат буд.

Ҳамин тариқ, Хубилай дар Чин бо номи Юнъан асосгузори сулолаи императорҳои муғулу чинӣ шуд.

Расми 118. Сарбози аспсавори муғул

САРЧАШИМА

ИРОҚУ ХУРОСОНРО ИШҒОЛ КАРДАНИ УҚТОЙ

Ва ин лашкар... то ҳаволии Мадинаи ислом – Бағдодро наҳб карданд ва чанд қарат аз ҳазрати амирулмӯъминин ал-Мустансир... ба дафъи тоифаи муғул ва лашкарҳои куффор мулуки ислом бо ҳашамҳои аҷам ва турк ва араб номзад шуд ва бо куффор китолу ҷиҳоди бисёр карданд ва дар ҳама авҷот фатҳи нусрат лашкари исломро буд. Ба ҳеч ваҷҳ дар он аҳд лашкари куффор бар атрофи ҳаволии дорулхилофа даст наёфтанд. Ва Ҷурмоғуни малъун, ки лашкаркаши куффори муғул буд, дар ҳудуди Қум... мақом сохт ва баъзеро ба тарафи Форсу Қирмон бидавониданд.

Атобек Абубақари Форс, ки подшоҳи он билод буд ва бародари хоҷиб Бӯроки Хитой, ки фармондеҳи Кавоширу

Кирмон шуда буд, ба тариқи сулҳ бо лашкари муғул бисохтанд ва мол муайян карданд, ки ҳар сол бирасонанд. Ва ду мамлакат – Форсу Кирмон ором гирифтанд ва лашкари куффори муғул ба саломат бимонанд ва боқӣ ҷумла шаҳрҳои Ироку Озарбойҷон ва Табаристон ҳароб шуд...

ЛУҒАТ

Урда – қабилаҳои мусаллаҳ

Нуйин – нойонҳо.

Билод – вилоят; минтақа.

Наҳб – тороҷ; ғорат; яғмо; дуздӣ.

Таҳрир – навиштан.

Мадина – шаҳр; шаҳри зебо.

Куффор – кофирон.

Мулук – заминҳо; мулкҳо.

Малъун – лаънатзада; рондашуда; лаънатӣ.

Мақом – ҷой ва маҳалли сукунат ва иқомати мардум, ҳамчун шаҳр, деҳа.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Қабилаҳои муғул дар асри XII дар қучоҳо сукунат доштанд?
2. Нойонҳо, баҳодурҳо ва хонҳо киҳо буданд?
3. Давлати Муғул кай ва чӣ тавр таъсис ёфтааст?
4. Давлати Муғул чӣ тавр идора карда мешуд?
5. Дар бораи забткориҳои аввалини Чингизхон маълумот диҳед.
6. Ботухон қучоҳоро забт кард?
7. Чингизхон ва зурёти ӯ ба халқу мамлакатҳои тобеъкардашуда чӣ ҳел муносибат мекарданд?
8. Муғулҳо дар Шарқ кадом давлатҳоро ишғол карданд?
9. Дар бораи лашкаркашиҳои Ҳалоқу ва Хубилай чӣҳоро медонед?
10. Империяи ташкилкардаи Чингизхон чӣ тавр тақсим карда шуд?

§35. ДАВЛАТИ КУРТҲОИ ҲИРОТ

СУЛОЛАИ КУРТҲОИ ҲИРОТ. Сабаби "куртҳо" ном бурда шудани ин сулола он аст, ки асосгузориаш Курт ном шахс мебошад. Сулолаи Куртҳои Ҳирот ба халқи курд ҳеҷ робитае надорад.

Аъзои сулолаи Куртҳо ҳанӯз дар замони мавҷудияти давлати Ғуриён ном бароварда, соҳиби мансабҳои калони давлатӣ шуда буданд. Масалан, Малик Саиди Курт яке аз лашкаркашони номии давлати Ғуриён буд. Набераи Курт –

Иззуддин Умари Маргонӣ ҳам дар дарбори Ғиёсуддин Муҳаммади Ғурӣ ба мартабаҳои вазирӣ ва ноибии ӯ мушарраф гардида буд. Ба зами ин, вилояти Ҳиротро бародари Иззуддин – Тоҷиддини Маргонӣ идора мекард. Дар арафаи ҳуҷуми муғулҳо вилояти Ғур бо марказаш – шаҳри Ҳайсор ба ихтиёри яке аз аъзои хонадони Куртҳо – Рукнуддини Маргонӣ гузашт.

Вақте ки муғулҳо вилояти Ғуро таъсис доданд, қалъаи Ҳайсорро, ки нисоят зебою дилкаш буд, вайрон накарда, ба пойтахти вилояти Ғур табдил доданд ва ҳокими ин вилоятро ҳокими тамоми Ғур таъин карданд. Ҳамин тариқ, сулолаи Куртҳои Ҳирот давлати тоҷиконро дар собиқ қаламрави давлати Ғуриён аз нав эҳё карданд.

ТАЪСИСЁБИИ ДАВЛАТИ КУРТҲОИ ҲИРОТ. Шаҳси аввалине, ки аз сулолаи Куртҳои Ҳирот дар Ғур соли 1245 ҳукмронӣ кардааст, Рукнуддин ном набераи Шамсуддини Курт буд. Ӯ бо мақсади муайян гоҳ-гоҳ ба назди нойонҳои Муғул рафта, дар лашкаркашии онҳо иштирок мекард. Он вақт ханӯз давлатдории ин сулола аз доираи вилояти Ғур берун набаромада буд, чунки ба ин муғулҳо имконият намероданд.

Баъд аз вафоти Рукнуддин бо амри нойони мугулии ин минтақа, ки Тоҳир-Баҳодур ном дошт, набераи Шамсуддин ҳокими Ғур таъин карда шуд. Ӯ низ мисли бобояш танҳо дар Ғур ҳукмронӣ карда, дар ҷангҳои муғулҳо бар зидди Ҳиндустон иштирок мекард. Шамсуддини Курт дар ин лашкаркашиҳо ҳатто вазифаи элчии муғулҳоро иҷро карда, ба назди ҳокимони маҳаллии Ҳиндустон рафта сулҳ мебаст. Ин рафтори Шамсуддин ба муғулҳо маъқул нашуда, ӯро аз ин вазифа сабукдӯш карданд, зеро бо "гуноҳи" Шамсуддин муғулҳо аз ганимат маҳрум мешуданд. Вале баъди чанде муғулҳо ба хизмати Шамсуддин аз нав эҳтиёҷ пайдо намуданд.

*Расми 118.
Вайронаҳои девори
қалъаи Ҳирот.
(Аз "Солномаи
Кобул")*

Шамсуддин барои дар Ғур ва дар назди муғулҳо мустаҳкам кардани мавқею мақоми худ чидду чаҳд мекард. Барои ҳамин соли 1251 баҳри исботи садоқаташ ба хони бузург ба Туркистон меравад. Ин вақт Манку ном шоҳзода бар зидди шоҳзодагони дигари мугулӣ ҷанг мекард. Шамсуддин ба вазъият бо тезӣ ва дуруст баҳо дода, ба Манку ёрӣ расонд. Дар натиҷаи ин "садоқат"-и худ Шамсуддин пурра ба боварии Манку ноил шуд. Хони Бузурги Муғулистон ба ӯ ҳукмронии ҳудудҳои Афғонистон ва қисми Покистони кунуниро супорид. Ин музофотҳо аз пойтахт – шаҳри Ҳирот идора карда мешуданд. Дар баробари ин, Манкухон ба ҳамаи ҳокимони маҳаллии минтақаҳои номбурда фармуд, ки ба Шамсуддин итлоат карда, ба ӯ кӯмаки молию пулӣ расонанд ва лашкар омода созанд. Ин лашкар ба ихтиёри Шамсуддин супурда шуд.

ИҚТИДОРИ ДАВЛАТИ КУРТҲОИ ҲИРОТ. Ба Шамсуддин лозим омад, ки ҳокимони маҳаллиро бо зӯрӣ ба зери итлоати худ дарорад. Дар рафти ин кор ба мушкилоти зиёд рӯ ба рӯ шуд. Баъзан душманонаш уро тӯҳмат мекарданд. Тӯҳматҳое, ки хилофи манфиатҳои муғулҳо буданд, махсусан ба тахту тоҷи Шамсуддин

хавфу хатари калон доштанд. Сарфи назар аз ин мушкилиҳо, ӯ тавонист, ки ҳама гуна тӯҳматҳоро бар тараф карда, дар тӯли 23 соли ҳукмронияш давлати Куртҳои Ҳиротро ободу зебо ва пурқувват гардонад.

Мустақилияти Шамсуддин ба қудрати давлати ӯ вобаста буд. Дар баробари пурзӯр шудани давлати Куртҳои Ҳирот Шамсуддин фармонҳои хонҳои Муғулро камтар иҷро мекардагӣ шуд. Дар натиҷа соли 1278 Элхон Шамсуддинро бо фиреб ба Табрз хонд ва заҳр дода кушт.

Дар замони ҳукмронии Шамсуддин ба давлати Куртҳои Ҳирот

Расми 119. Харитаи давлати Куртҳои Ҳирот

қариб ҳамаи қаламрави Хуросон, қисми Ҳиндустони Ғарбии кунунӣ ва Сиистон тааллуқ дошт. Вале баъд аз ҳалок гардидани Шамсуддин давлати Куртҳо рӯ ба парокандагӣ ниҳод. Писари ӯ Рукнуддин, ки бо номи Шамсуддини Кехин ҳам маълум буд, ба ҷои падараш ба тахт нишаст, вале мисли вай ҳукмронӣ карда натавонист. Ӯ вақташро бештар дар қалъаи Хайсор мегузaronд. Дар сурати таҳдиди хавфе ба кишвар ба қалъа рафта пинҳон мешуд. Барои муҳофизату ободонии мамлакат кӯшиш намекард.

ЭҲӢИ НАВИ ДАВЛАТИ КУРТҲОИ ҲИРОТ. Дар ибтидои солҳои 90-уми асри XIII ба тахти подшоҳии Куртҳо яке аз писарони Шамсуддин – Фаҳруддин нишаст. Ӯ аз усули давлатдорӣ падараш норозӣ буд. Бо ҳамин сабаб, ӯро падараш дар зиндон нигоҳ медошт. Вале Фаҳруддин ба воситаи яке аз лашқарқашони Элҳон, ки Наврӯз ном дошт, аз зиндон гурехт. Баъд ба тахти Ҳирот соҳиб шуда, ҳудудҳои давлати Куртҳои Ҳиротро аз нав барқарор кард ва иқтидори онро афзун гардонд. Шох Фаҳруддин дигар ба хони бузург – Элҳон чандон итоат намекард. Мисоли зерин дар бораи мустақилияти Фаҳруддин шаҳодат медиҳад.

Соли 1304 Улҷойту ба тахти хони Муғул нишаст. Тамоми шохонӣ ҳокимони давлатҳою вилоятҳои дохилии муғулҳо ба назди ӯ рафта, арзи дӯстию садоқат карданд. Шох Фаҳруддин бошад, на танҳо ба назди хони нав нарафт, балки ба назди ӯ элчӣ ҳам нафиристод, ки аз номаш хони навро табрик гӯяд.

Аз саркашии Фаҳруддин Улҷойту ба қаҳру газаб омада, соли 1306 бар зидди ӯ Донишманд ном лашқарқашро бо лашқари 10-ҳазорнафара сафарбар намуд. Вале Донишманд аз тарафи сарлашқари Фаҳруддин – Муҳаммади Сомӣ кушта шуд. Лашқари Улҷойту шикаст хӯрд. Ӯ аз ин ҳолат ба ташвиш

Расми 120. Қалъаи Ихтиёруддин дар Ҳирот

афтода, ба тезӣ бо сардории Бучой ном лашкаркаш бар зидди Фаҳруддин лашкари 30-ҳазорнафараро фиристонд. Баъди се моҳи дар муҳосираи мугулҳо будан, Фаҳруддин дар Ҳирот аз асари беморӣ вафот мекунад. Куртҳо муддате аз ғавтидани Фаҳруддин хабаре паҳн накарданд. Вале оқибат ин хабар паҳн шуд. Сарлашқари Куртҳо Муҳаммади Сомӣ аз ӯҳдаи ҷанг бар зидди лашқари Бучой баромада натавониста, ба мугулҳо таслим шуд.

Фаҳруддин Ғиёсуддин ном бародаре дошт, ки аз ӯ ранҷида, ба дарбори Элхонҳо рафта, зиндагӣ мекард. Улҷойту ин шахсро соли 1307 ба ҷои Фаҳруддин ба тахти подшоҳии Куртҳо шинонд. Шох Ғиёсуддин барои аз нав обод кардани давлати Куртҳо шурӯъ карда, дар муддати кӯтоҳ ба мақсади хеш расид. Тамоми мулкҳои вилоятҳои парокандаро дар атрофи Ҳирот муттаҳид сохт. Аз ин муваффақиятҳои Ғиёсуддин мугулҳо аз нав ба ташвиш афтоданд. Душманонаш дар бораи ӯ ба Улҷойту хабарҳои дурӯғ мерасонданд. Барои ҳамин ӯ Ғиёсуддинро ба назди худ хонд. Ғиёсуддин барои эътимоди бештар пайдо намудан якҷанд сол дар дарбори хони мугул монд. Ҳамин тариқ, ӯ тавонист бегуноҳ будани худро исбот кунад. Хони Муғул ба садоқати Ғиёсуддин бовар кард. Вай бо фармони Улҷойту дар вазифаи шох ба Ҳирот баргашта, ба обод кардани кишвар камар баст. Ба тобеони худ

фармон медиҳад, ки тамоми шахрҳои деҳоти Куртҳо аз нав обод кунанд. Ҳокимияти Ғиёсуддин ҳамин тавр дар тамоми қаламрави давлати Куртҳои Ҳирот аз нав барқарор гардид. Баъди вафоти Ғиёсуддин писараш – Шамсуддин, ки соли 1329 ба сари ҳокимият омад, аз ӯҳдаи идораи давлат набаромад. Ин буд, ки дар ин сарзамин бесару сомонӣ ҳукмрон гардид.

Баъди соли 1330 ба сари қудрат омадани Муизуддин дар Курт дигаргуниҳои бузург ба амал омаданд. Дар замони ҳукмронии ӯ давлати Элхонҳои

*Расми 121. Мақбараи Улҷойту.
Асри XIV*

*Расми 122. Масҷиди
ҷомеаи Ҳирот*

Эрон соли 1335 шикаст хӯрд ва Муизуддин давлати худро мустақил эълон кард. Давлати Элхонҳо қариб 20 сол вучуд дошт, вале бо вучуди ин алоқаи худро аз ин хонадон нақанд. Муизуддин бо мақсади бақои давлати Куртҳои Ҳирот ҳатто духтари шоҳи Элхонро ба занӣ гирифт. Дар замони ҳукмронии Муизуддин, ки он 40 сол давом кард, ҳудудҳои давлати Куртҳои Ҳирот дар самти шимолу ғарб аз давлати Сарбадорон то Нишопур васеъ шуд.

БАРҲАМХҶҶРИИ ДАВЛАТИ КУРТҶОИ ҲИРОТ. Барҳамхӯрии давлати Куртҳои Ҳирот ба номи Темур вобаста аст. Ӯ баъди дар Самарқанд ба сари қудрат омадани ҳокимияти худро дар Осиёи Марказӣ мустаҳкам карда, сипас ба тарафи Хуросону самтҳои дигар ҳаракат кард. Соли 1381 Темур шаҳри Ҳиротро ишғол намуда, намояндаи охиринаи сулолаи Куртҳои Ҳирот – Ғиёсуддини Пиралиро бо аҳли оилааш асир гирифта, ба Самарқанд бурда, баъди чанде ба қатл расонд. Бо ҳамин давлати Куртҳои Ҳирот аз байн рафт.

*Расми 123. Масҷиди
ҷомеи Шероз. Дар он
нусхаҳои Қуръонҳои
гуногун маҳфуз нигоҳ
дошта мешуданд. Бо
номи «Худоихона»
низ машхур аст*

ЛУҒАТ

Элчӣ – намояндаи як давлат дар давлати дигар; сафир.

Сарбадорон – номи давлатест, ки дар бораи он дар мавзӯи оянда нақл карда мешавад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Давлати Куртҳои Ҳирот кай ва дар кучо таъсис ёфтааст?
2. Рукнуддин ва Шамсуддин дар таъсиси давлати Куртҳои Ҳирот чӣ хизмат кардаанд?
3. Дар бораи иқтидори давлати Куртҳои Ҳирот далелҳо биёред.
4. Чаро хони Муғул бар зидди Фаҳруддин лашкар фиристод?
5. Муҳаммади Сомӣ чӣ қорнамоӣ нишон додааст?
6. Гиёсуддин чӣ тавр ба тахту тоҷи давлати Куртҳои Ҳирот ноил шуд?
7. Муносибатҳои байни хонҳои Муғул ва шохҳои Куртҳои Ҳирот чӣ хел сурат грифтанд?
8. Давлати Куртҳои Ҳирот кай ва аз тарафи кӣ барҳам дода шуд?

§36. ДАВЛАТИ САРБАДОРОН

Давлати Сарбадорон яке аз давлатҳои охирини сулолаи тоҷикии асримиёнагии буд, ки дар Ҳуросони Ғарбӣ аз соли 1337 то соли 1383 арзи вучуд дошт. Ба таъсиси ин давлат ду қувва сабаб шудааст.

Қувваи аввал. Дар яке аз рӯзҳои соли 1335, замоне ки Абӯсаиди Элҳони муғул ҳукмронӣ мекард, элчиҳои муғул барои ҷамъоварии андоз ба деҳаи Боштини минтақаи Байҳақи воқеъ дар Ҳуросон ворид шуда, дар хонаи бародарон Ҳасан ва Ҳусейн маскан гирифтанд. Шабе муғулҳо аз ин бародарон шаробу духтар хостанд. Бародарон ба элчиҳо шароб оварданд, вале духтар ҳозир накарданд. Элчиҳо, ки ҳамагӣ панҷ нафар буданд, шаробро нӯшида, маст шуданд. Баъд хонуми ин хонадонро талаб карданд. Бародаронро нангу номус боло гирифта, элчиҳои муғулро аз дами тег гузаронданд. Вазири Элхонҳо бар зидди бародарон Ҳасан ва Ҳусейн дастаи мусаллаҳ фиристод. Аз ин икдоми Элхонҳо мардуми деҳа боҳабар шуда, ба шӯр омаданд. Ин замон паҳлавон Абдураззоқи Боштинӣ, ки зодаи ҳамин ҷою амалдори султон Абӯсаидхон буд, ба деҳааш омад. Ӯ миқдоре аз амволи давлатиро аз онӣ худ карда буд. Бинобар ҳамин сабаб, аз ғазаби Элхонҳо панаҳ меҷуст. Воқеаи Ҳасан ва Ҳусейн ба ӯ ба

кор омад. Абдураззоки Боштинӣ мардуми деҳаро ҷамъ намуда, ба онҳо арз кард, ки ин ҳодиса барои мо нанговар аст. Ҳама чун як тан бояд барои ҳифзи номуси худ бар зидди муғулҳо бархезем. Дар ин мубориза ё ғалаба мекунем ва ё сар ба дор медихем.

Қувваи дуҷум. Шайхе, ки Халифа ном дошт, аз Мозандарон ба Сабзавор омада, дар ин ҷо муридони зиёд пайдо намуд. Онҳо мардуми Сабзаворро, ки суннимазҳаб буданд, ба мазҳаби шиа мегардонданд. Баъди қатли Халифа, яке аз муридони ӯ, ки Шайх Ҳасани Қӯрӣ ном дошт, қори Халифаро бо вусъат идома дод. Дар натиҷа, ӯ ҷонибдорони зиёд пайдо намуд. Вале Ҳасани Қӯрӣ дар қалб мақсади дигар мепарварид. Меҳост, ки давлати тоҷиконро бунёд кунад. То ин вақт ӯ дар байни мардум пинҳонӣ кор мебард. Барои Ҳасани Қӯрӣ, хушбахтона, воқеаи Сарбадорон мувофиқи мақсад ва айни муддао буд. Сарбадорон бо шайх Ҳасани Қӯрӣ забон як карданд.

Ин ду қувва бо ҳам як шуда, давлати Сарбадоронро таъсис доданд.

ҲОКИМОНИ АВВАЛИНИ ДАВЛАТИ САРБАДОРОН.

Асосгузор ва ҳокими аввалини давлати Сарбадорон Абдураззоки Боштинӣ буд. Ӯ ба давлати наваъсис, ки он аз соли 1337 то соли 1383 давом кардааст, ҳамагӣ ду сол роҳбарӣ кард. Ӯро бародараш Вачеҳуддини Масъуд кушта, ба тахт соҳиб шуд. Маҳз дар замони ҳукмронии Вачеҳуддин Сабзавор ба пойтахти давлати Сарбадорон табдил меёбад. Ӯ лашкарашро ба қувваҳои

*Расми 124.
Давлати
Сарбадорон*

шайх Ҳасан ҳамроҳ карда, шаҳри Нишопурро низ ба даст даровард. Баъди ин ҳардуи онҳо ба давлати Куртҳои Ҳирот лашкар кашиданд, вале шикаст хӯрданд. Вачеҳуддин бошад, баъди чанде дар Мозандарон аз тарафи мардум ба қатл расонда шуд.

ИХТИЛОФИ САРБАДОРОН. Чаро дар айнаи задухӯрд бо Куртҳои Ҳирот Вачеҳуддин шайх Ҳасанро қатл кард? Сабабаш он буд, ки ҳангоми дар қайди ҳаёт будани Вачеҳуддин дар байни ӯ ва шайх Ҳасан ихтилоф ба амал омада буд. Тарафдорони Вачеҳуддинро "сарбадор" ва тарафдорони шайх Ҳасанро "шайхӣ" ном мебуданд. "Сарбадорон" ҷонибдори заминдорӣ хурд ва миёна, муқобилони умумигардонидани молу мулк ва "шайхӣ" бошанд, ҷонибдори ҳамагонӣ кардани молу мулк, яъне баробарихоҳ буданд. Тарафдорони "шайхӣ"-ро ҳунармандону деҳқонони камбағал ташкил мекарданд. Баъд аз вафоти амир Вачеҳуддин зиддияти ин ду гурӯҳ рӯйирист зуҳур ёфт. Вале сарфи назар аз ин ихтилоф, ниҳоят дар байни онҳо якдигарфаҳмӣ ба вуҷуд омад, чунки ҳарду гурӯҳ ҳам меҳостанд, ки давлати Сарбадорон мустақилият ба даст дарорад.

ШАҲСИЯТИ ВАЧЕҲУДДИН. Вачеҳуддин амири аз ҳама бузургтарин ва ягонаи Сарбадорон доништа шуд. Баъд аз вафоти ӯ боз даҳ нафари дигари сарбадорон ба ин мартаба расиданд, лекин ягон нафари онҳо ба унвони "амирӣ" мушарраф

Расми 125. Яке аз ёдгориҳои таърихи дар Кирмон.

нагардиданд. Ҳар кадоми онҳоро Сарбадорон ва мардуми оддӣ ҳамчун ҷонишинони Лутфуллоҳ ибни Вачехуддин мешинохтанд. Яъне Вачехуддин дохили Сарбадорон ба шумор мерафт.

ҲУКМРОНИИ САРБАДОРОНИ ДИГАР. Баъд аз кушта шудани Вачехуддин ба тахти ҳокимии Сарбадорон аввал Муҳаммади Ойтемур ва баъд Кулу Исфандиёр нишаст, вале онҳо бо сабабҳои гуногун қатл карда шуданд. Сипас, Шамсуддин ба ҷои Исфандиёр ба тахт нишаст. Ӯ давлати Сарбадоронро идора карда натавонист. Барои ҳамин ҳам ба ҷои ӯ ба тахт Ҳоҷӣ Шамсиддини Алии нишаст.

Шоҳи нав дар давлати Сарбадорон то як дараҷа тартибу низом ҷорӣ намуд. Мамлакатро ба худ тобеъ карда, шаҳри Домгонро боз пас гардонд. Вале дере нагузашта, Ҳайдари Қассоб ном амалдори давлатӣ бо ёрии Ҳоҷа Яҳёи Қаробӣ Шамсиддини Алиро қатл карда, худ Ҳоҷа Яҳёро ба тахти ҳокимии Сарбадорон шинонд.

Ҳоҷа Яҳё шахси доно ва маккор буд. Ӯ бо баҳонаи "сулҳ кардан" бо дастаи 300-нафара ба назди ҳокими охирини Элхонӣ – Тағойтемури раҳсипор шуд. Хангоми гуфтушунӣ ӯ бо дастаи худ ногаҳон ба муғулҳо ҳучум карда, Тағойтемуриро кушт.

Ҳамин тариқ, Ҳоҷа Яҳё моҳи декабри соли 1353 ба ҳукмронии муғулҳо дар сарзамини Эрон хотима бахшид. Ҳокимияти давлати Элхонҳо, ки дар Эрон зиёда аз 100 сол вуҷуд дошт, акнун ба дасти ҳамин дастаи 300-нафара сарнагун шуд.

Баъди Ҳоҷа Яҳё, ба тахти ҳокимии Сарбадорон Ҳоҷа Хахируддин, Ҳайдари Қассоб, Лутфуллоҳ ва Ҳасани Домгонӣ бо навбат нишаста, ҳамон тавр кушта шуданд. Ҳоҷа Али Муайид охирин шахсе буд, ки ба давлати Сарбадорон роҳбарӣ кардааст. Баъди он ки Темур Эронзаминро пурра ба худ тобеъ кард, Али Муайидро дар шаҳри

*Расми 126. Намуди даромадгоҳи
Масҷиди ҷомеи Сабзавор*

Сабзавор ноиби худ таъин намуд. Ҳамин тавр, давлати Сарбадорон соли 1383 аз байн рафт.

Давлати Сарбадорон аз ибтидои таъсиси худ марказиятнок ва пурзӯр набуд. Маҳз аз ҳамин сабаб, амиру ҳокимони он тез-тез қатл карда мешуданд ва ё ба ҷои яке дигаре менишаст.

САРЧАШМА

ЗИКРИ ҲУКУМАТИ АМИР ВАҶЕҲУДДИН МАСЪУДИ САРБАДОР

Амир Масъуд марде буд шучову мардона ва окилу фарзона, бо салоҳу садод ораста ва аз фитнаву фасод пероста. Мардуми некро тарбият фармудӣ ва ҷазои бадон дар канори эшон ниҳодӣ. Ва аз ҷаноб ҳоле дошт дар қалъае аз килоъ, ки ба Сабзавор наздик буд ва он қалъа ба заҳоири фаровону аслиҳаи бепоён аз соири килоъ имтиёз дошт. Ва амир Масъуд аз бисту панҷ мард дар шаб ба дари ҳисор рафта ва камин карда ва ҷун дари қалъа боз карданд, худро дар он ҷо афканда ва ҳар ҷӣ дар он қалъа ёфт, аз нақду чине тасарруф кард. Ва ҳолро аз қалъа, ки машхун буд, ба заҳоири фаровон ва солҳо дар он мавзеъ таваттуну тамаккун дошт, берун оварда, қутволи хешро дар он ҷо нишонд. Ва аспу (аслиҳаи) фаровон ба дасти ӯ афтода, рӯй ба Сабзавор ниҳод. Ва қасон фиристод, то ғалаҳои Хоча Алоуддини Муҳаммадро, ки дар алафзори Султонмайдон буд, биёварданд. Ва он гоҳ рӯй ба Нишопур ниҳод. Ва амир Аргуншоҳ... эшонро мухтасар шумурда, ба ҷаҳор ҳазор мард ба ҷанги Сарбадор рафта, мунҳазим шуд. Ва амир Масъуд забти Нишопур намуда, амир Аргуншоҳ амир Муҳаммади Таваккало талабида гуфт: "Агар ба дафъи Сарбадорон машғул нашавем, баъд аз ин дар Хуросон нативонем буд ва саъй бояд кард, то Масъудро ба даст орем ё аз мамлакаташ овора гардонем ва дигар он, ки шайх Ҳасани Ҷӯрӣ марди мӯътақиди бисёр пайдо сохта ва ҳар ду аз як вилоятанд, мумкин, ки бо ӯ яқдигар иттифок намоёнд ва қор ба мо мушқил шавад". Ва дар он вақт шайх Ҳасани Ҷӯрӣ дар шаҳри Муқаддас ба тоату ибодат ва иршоди ҳалоик машғул буд.

ЛУҒАТ

Килоъ – қалъа.

Захоир – захираҳо.

Нақд – мавчуда; пули мавчуда.

Мухтасар – камшумор.

Машхун – пур кардашуда; пур.

Таваттун – ватан ихтиёр кардан; маскан.

Пероста – озода; зебо.

Мунҳазим – мағлуб шудан.

Муътақид – эътиқодкунанда.

Соир – дигар; боқимонда.

Иршод – роҳнамой кардан; роҳбарӣ кардан.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Қувваи аввали таъсисдиҳандагони давлати Сарбадорон чӣ тавр тавлид ёфт?
2. Қувваи дуҷуми таъсисдиҳандаи давлати Сарбадоронро шарҳ диҳед.
3. Дар кадом масъала дар байни Сарбадорон ихтилоф ба миён омад?
4. Давлати Сарбадорон кай таъсис ёфтааст?
5. Амири ягонаи Сарбадорон кӣ буд? Дар бораи шахсияти ӯ нақл кунед.
6. Сарзамини Эрон кай аз зери ҳокимияти Элхонҳои муғул халос шудааст?
7. Чаро ҳокимони Сарбадорон тез-тез иваз мешуданд?
8. Давлати Сарбадорон кай ва чӣ тавр барҳам хӯрдааст?

§37. ЧИН ДАР АҲДИ СУЛОЛАИ ЮАНҶО

ЧИН ДАР АВВАЛИ ҲУКМРОНИИ ЮАНҶО. Чи тавре ки қаблан дар мавзӯҳои бахшида ба Чину Муғул зикр гардида буд, хони муғулҳо Хубилай Чинро ишғол карда, соли 1279 худро дар он ҷо император эълон намуд ва бо ҳамин ба сулолаи нави императорони Юанҳои муғулу чинӣ асос гузошт.

Чинро истило кардани муғулҳо барои Чин ниҳоят вазнин афтид. Муғулҳо заминҳои қорами онро аз қор бароварда, шаҳру деҳоташро қорат карданд. Истилои муғулҳо махсусан ба кишоварзии Чин зарбаи сахт зад. Бо сабаби он ки Юанҳо доимо дар лашкаркашию муҳорибаҳо буданд, аз мардуми маҳаллӣ ғайр аз андозҳои расмӣ қонунӣ маблағ ва ҳуқуқҳои иловагӣ ситонида, аспҳояшонро барои артиш мусодира мекарданд.

Қисми асосии лашкари Юанҳоро муғулҳо ташкил мекарданд, вале аҳолии маҳаллӣ низ ба лашкар сафарбар карда мешуд. Ин аскарон дар қорҳои хизматрасонӣ, аз қабилӣ боркашонӣ, заминканӣ, хӯрокпазӣ, чомашӯӣ, либосдӯзӣ ва ғайра истифода бурда мешуданд.

Дар натиҷаи истилои Муғул аҳолии қосибӣ шаҳрҳои Чин низ дар ҳамон ҳолате монд, ки кишоварзон қарор доштанд. Муғулҳо аксарияти қосибонро ба ғулом табдил дода, як қисми онҳоро аз Чин берун бурданд, то ки хангоми лашкаркашӣ ба дигар мамлакатҳо ба лашкарҳои онҳо хизмат расонанд.

Дар Чин қосибони баландхитосос онд ба сохтану истифодаи манҷаник бисёр буданд. Муғулҳо онҳоро ҳамроҳи худ ба лашкаркашиҳо бурда, дар ишғоли шаҳру қалъаҳо истифода мебурданд.

ЗАМИНДОРӢ. Дар Чин ханӯз дар замони ҳукмронии сулолаи Сун заминдорӣ хусусӣ афзуд. Дар асрҳои XI-XII мулкҳои хусусӣ ба вучуд омаданд, ки дар онҳо деҳқонони тобӣ иҷоракор меҳнат мекарданд. Дар замони ҳукмронии муғулҳо чунин заминдорӣ идома ёфта, боз ҳам васеътар шуд. Сабабаш он буд, ки ашрофони муғул ба ин ҷо омада, аксарияти заминҳои чинӣҳоро ба даст дароварда, ба молиқияти хусусӣ худ табдил дода буданд.

Заминҳои дайрҳои буддӣ низ зиёд шуданд. Дар баробари ин, аҳолии деҳқонон аз пештара ҳам вазнинтар шуд. Ин қабил кишоварзон акнун пурра ба деҳқонони тобӣ табдил ёфтанд.

Дар кишоварзӣ зухуроти манфии ҷомеа ба расмӣ меафзоида. Масалан, деҳқонон озодона фурухта мешуданд. Теъдоди андозҳо ва ҳаргуна ӯҳдадорӣҳои дигар деҳқонон зиёд карда шуданд.

КОСИБӢ. То омадани муғулҳо дар Чин қосибӣ ривҷи равшанро ёфта буд. Қосибон, асосан, дар шаҳрҳо сукунат доштанд. Муғулҳои доимо дар лашкаркашиҳо буда ба маҳсулоти истеҳсолкардаи онҳо эҳтиёҷи қалон доштанд. Ба ин маҳсулот дар ҳориҷа ҳам ниёзмандон бисёр буданд. Муғулҳо аз қосибон низ андозҳои қалон меситонданд. Ғайр аз ин, як қисми маҳсулоти қосибӣ мусодира карда, ба Муғулистон мефиристоданд.

Расми 127. Ҳайкали олиҳаи дарозумрӣ

Императорони сулолаи Юанҳо барои пешрафти косибӣ диққати калон медоданд. Косибӣ ба онҳо имконият медод, ки аз савдои дохилӣ ва хориҷӣ ба хазинаи давлати маблағи калон ворид созанд.

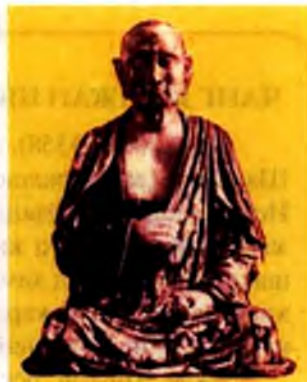
ТИҶОРАТИ ЧИН. Қаблан Чин бо давлатҳои дурдаст алоқае надошт. Баъди истилои Муғул он бо давлату халқҳои дурдасттарини империяи Муғул низ робитаи қавӣ пайдо намуд. Гап дар бораи он меравад, ки Чингизхон ва писару наберагони ӯ дар ғули даҳсолаҳо давлатҳои зиёди Осиёи Аврупо ро ишғол намуданд. Тоҷирони чинӣ аз ин истифода бурда, молҳои худро бе мамониат ба ин кишварҳо бе пардохти боч бурда фурӯхта метавонистанд. Дар бозорҳои Чин тоҷирони сершумори Эрон, Осиёи Марказӣ, мамлакатҳои Араб, Ҳиндустон ва кишварҳои дигари ҷаҳон пайдо шуда, доду гирифт мекарданд. Сайёҳи машҳури Венетсияи Италия Марко Поло, ки он вақт ба Чин сафар карда буд, нақл мекунад, ки аз Чин ба хориҷа баровардани маҳсулоти абрешим, чиниворӣ, оҳанӣ ва мисӣ "ба тамоми ғушаю канори ҷаҳон" сурат гирифта буд.

Сарфи назар аз ин, аз пешравиҳои хоҷагию тиҷорати Чин, асосан, муғулҳо баҳравар мешуданд.

ИНТИҲОИ ҲУКМРОНИИ МУҒУЛҲО ДАР ЧИН. Дар ғули ҳукмронии қариб 100-солаи сулолаи Юанҳо муборизаи халқи Чин бар зидди истилогарони муғул қатъ нагардида буд. Барои барҳам задани ҳукмронии муғулҳо чандин маротиба сӯйқасдҳои дарборӣ низ ба амал омаданд.

Соли 1351 дар музофотҳои Хэнан ва Шандун шӯриши "Салласурхон" ба амал омад, ки онро "Савсани Сафед" ном созмон омода карда буд. "Салласурхон" ҳатто пойтахти императорони Юанҳо – шаҳри Янтсзи (он баъд Пекин ном мегирад)-ро ишғол намуданд.

Дар солҳои 60-умин асри XIV шӯришҳои зидди муғулҳо қариб дар ҳамаи музофотҳои Чин ба амал омаданд. Деҳқонон қувваи асосии ин муборизаҳо буданд. Соли 1368 яке аз пешвоёни лашкари озодибахши деҳқонӣ, ки Чжу Юан-джан ном дошт, ба тахти императории Чин шинонда шуд.

Расми 128. Тасвири
пирамард

ЧАНГ БО ЧЖАН ШИ-ЧЭН ВА ИШҒОЛИ ШАҲРИ ИСИН

Соли усуй (1358), моҳт 10-ум, дар рӯзи тсзянсюй Сюй Да ва Шао Жун (лашкаркашони Чжу Юан-чжан. – *Шарҳи Т. Зиёзода*) Исинро ишғол карданд. Қабл аз ин император Чжу Юан-чжан элчӣ фиристонд, то ки ӯ ба Сюй Да ва дигарон гуяд: "Исин шаҳри хурд бошад ҳам, хуб мустаҳкам карда шудааст, бинобар ҳамин, онро ишғол кардан кори осон нест. Мегӯянд, ки дар гарб шаҳр ба қули Тайху пайваستاаст".

Чжан Ши-чэн, бегуфтугӯ, аз ҳамин роҳ озука хоҳад овард. Агар лашкар пеши роҳеро, ки озука меоваранд, бигирад, пас лашкари дар шаҳрбуда бе хӯрокворӣ азоб мекашад ва забти шаҳр имконпазир мегардад. Аз ин рӯ, Сию Да ва дигарон роҳи сӯи Тайхуро бурида, қуввахоро муттаҳид ва барқосо ба шаҳр ҳамла оварда, онро ишғол намуданд.

ЛУҒАТ

Манчаник – як намуди силоҳи вазнини аз чӯбу оҳан сохта шудааст, ки тирҳои вазнин дорад ва тавассути онҳо девори шаҳрҳо ва қалъаю қасрҳо вайрон карда мешаванд.

Дарбор – қароргоҳи шоҳ, султон, халифа, император, дастгоҳи идораи роҳбари давлат.

Маосюй – дар Чини қадим ва асрҳои миёна ҳар як сол ном дошт, маосюй ва усуй номҳои соли 1358 мебошанд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Муғулҳо дар аввали ҳукмронияшон Чинро ба кадом ҳолат гирифтор намуданд?
2. Дар бораи лашкари Юанҳо чиҳа медонед?
3. Дар бораи вазъи кишоварзӣ ва қосибии Чин далелҳо биёред.
4. Вазъи тиҷорати чиниҳоро шарҳ диҳед.
5. Дар бораи шӯриши "Салласурхон" нақл кунед.
6. Ҳукмронии сулолаи императорони Юанҳо кай ба охир расид?

§38. ЧИН ДАР АҲДИ СУЛОЛАИ МИН

БА САРИ ҲОКИМИЯТ ОМАДАНИ СУЛОЛАИ МИН.

Чи тавре ки дар мавзӯи гузашта гуфта шуд, яке аз саркардагони артиши шӯришчиёни "Салласурхон"-и деҳқонии Чин, ки Чжу Юан-чжан ном дошт, соли 1368 ба тахти императории Чин нишаст. Бо ҳамин дар Чин салтанати сулолаи императорони Юанҳо ба охир расида, давраи салтанати сулолаи нав, ки "Мин" ном гирифтааст, оғоз ёфт. Ин сулола дар Чин то соли 1644 ҳукмронӣ кардааст. Пойтахти императорони Мин аввал шаҳри Нанкин буд, вале дере нагузашта, он ба шаҳри Янтсзин кучонида шуд. Ин шаҳр ҳоло Пекин ном дорад.

ИДОРАИ СУЛОЛАИ МИН. Бо сабаби он ки сулолаи Мин аз байни деҳқонон баромада буд, императорони аввали он давлатро тарзе идора мекарданд, ки аҳволи оммаи заҳматкашонро бехтар кунанд. Бо мақсади тақсими баробари замин рӯйхати хироч аз нав таҳия карда шуд. Бо шарофати мусодираи заминҳои ашрофони мугул шумораи деҳқонони давлатӣ хеле афзуд. Император борҳо дар бораи аз эътибор соқит кардани андозҳои деҳқонон ва косибони замин фармон баровард. Барои васеъ кардани заминҳои кишти обӣ дар охириҳои асри XIV – аввали асри XV қорҳои обёрикунӣ вусъат ёфтанд. Дар мамлакат даҳҳо обамбору ҷӯйҳо қанда шуданд. Чжу Юан-чжан рушди косибиро ҳавасманд намуда, ҳаҷми андози косибонро сабуктар кард.

Дар баробари ин дигаргуниҳо, дар Чин заминдорӣ калон боқӣ монд, гарчанде ки дар аввал он каме маҳдуд карда шуд. Лашкаркашон низ барои хизмати ҳарбӣ аз давлат замин мегирифтанд, хусусан онҳое, ки масоҳати бузурги заминҳои кишту чарогоҳ-хоро аз онҳо худ карда буданд. Ин заминҳо барои таъмини дарбори император ва шохзодаҳо истифода бурда мешуданд. Чжу Юан-чжан 20 писар дошт. Онҳо дар мансабҳои олии давлатӣ хизмат карда, дар як вақт заминдорони калонтарин ҳам буданд.

ПАЙДОИШИ МАНУФАКТУРА. Дар асрҳои XIV-XV дар Чин қорҳои аввалини саноатӣ – мануфактураҳо пайдо шуданд. Ин қорҳои матоъҳои абрешимӣ ва пахтагӣ

*Расми 129. Манораи
Хусни аждаҳор*

мебофтанд, коғаз, чиниворӣ ва лок истехсол мекарданд. Саноати кӯҳии иборат аз мануфактураҳои истехсоли тилло, нуқра, мис, оҳан, намак ва ғайра иборат буд. Саноати бинокорӣ бошад, ба муваффақияти калон ноил шуд. Дар шаҳрҳои Пекин, Нанкин, Кантон ва ғайра қасрҳо, ибодатхонаҳо, манораҳо, пулҳо, қалъа ва иншоотҳои бинокории дигар сохта шуданд. Оид ба баъзе соҳаҳо мануфактураҳои калон, аз он ҷумла мануфактураҳои давлатии истехсоли абрешим, чиниворӣ ва ғайра низ сохта шуданд.

ЛАШКАРКАШИҲОИ МИНҲО. Император Чжу Юан-чжан ва императорони дигари Минҳо баъди мустақкам кардани ҳокимияти худ барои вусъати ҳудудҳои Чин ба лашкаркашиҳо даст заданд. Императори аввалини сулолаи Минҳо ҳокимияти худро дар Корея ва Тибет таҳким бахшид. Ворисони ӯ ҳокимияти Минҳоро бар Аннам ҳам паҳн карда, баъд чандин маротиба ба Индонезия, Ҳиндучин ва Малакка лашкар кашиданд. Баъзе сардорони ин мамлакатҳо ҳокимияти императорони Чинро эътироф карданд. Барои чиниён шароити мусоид фароҳам омад, ки ба Ҳиндучин ва Индонезия барои зиндагии муқимӣ куч банданд.

Дар нимаи аввали асри XV лашкаркашии императорони сулолаи Минҳо натавон ба мамлакатҳои Шарқ, инчунин ба соҳилҳои шарқии китъаи Африқо низ сураат гирифтанд. Мухорибаҳои, ки дар зери роҳбарии амирулбаҳр Чжен Хэ сураат гирифтанд, аз иқтидори бузурги ҳарбии Чини замони салтанати сулолаи Минҳо шаҳодат медиҳанд.

Дар асри XVI вазъият тағйир ёфт. Акнун императорони Мин маҷбур буданд, ки аз ҳамлаю истилои мамлакатҳои дигар ба дифоъи сарҳадҳои давлати худ гузаранд. Аз тарафи Ғарб ба Чин мугулҳо таҳдид мекарданд. Соли 1550 яке аз ворисони Чингизхон бо лашкари бузург ба Пекин зада даромада, онро оташ зад.

Расми 130. Паррандагон дар буттазори бамбукии нишастаанд

Дар солҳои 60-ум Чин бар зидди таҷовузи Чопон мубориза бурд. Ба Минҳо муяссар гардид, ки ба самурайҳои Чопон зарбаи сахт зада, дар охири асри XVI онҳоро аз Чин дур кунанд.

ОҶОЗИ РОБИТАИ АВРУ-ПОИҲО БА ЧИН. Кашфиётҳои бузурги ҷуғрофии асрҳои XV ва XVI роҳи аврупоиҳоро ба Чин низ кушоданд. Ба соҳилҳои Чин аввалин шуда, киштиҳои Порту-

галия лангар партофта, якчанд маҳаллаҳои мустамликавӣ бино карданд. Вале солҳои 50-уми асри XVI ин минтақаҳо аз тарафи аҳолии маҳаллӣ нест карда шуданд. Ба ҳар ҳол баъди ҷидду ҷаҳди зиёд ба португалиҳо муяссар шуд, ки дар Макаои воқеъ дар ҷанубтари Кантон пораи заминеро ичора гиранд. Онҳо худро дар ин ҷо мустақкам карда, онро дар Шарқ муддати дароз ба марказ (сарой)-и тичоратии худ табдил доданд.

Ҳукумати Минҳо ба хориҷиён иҷозат наметод, ки ба Чин ворид шуда, ба тичорат машғул шаванд ва ё корхона созанд.

ЗАИФШАВИИ ҲОКИМИЯТИ СУЛОАИ МИН. Дар охириҳои асри XVI – аввали асри XVII сулолаи Мин тамоман заиф шуд.

Вазъи хориҷии Чин низ бад шуд. Тахминан соли 1606 қabilaҳои манҷурии сокини ҳавзаи дарёи Сунгари Шимолии Чин муттаҳид шуда, давлати худро ташкил намуданд. Соли 1625 манҷурҳо Мукден ва қариб тамоми нимҷазираи Ляодунро ишғол намуданд. Баъди якчанд сол Корея низ тобеи манҷурҳо шуд. Дар ин давра тохтутози манҷурҳо ба музофотҳои шимоли Чин ба ҳодисаи муқаррарӣ табдил ёфт. Императорҳои сулолаи Минҳо дигар қудрате надоштанд, ки ба истилогарони манҷурӣ ҷавоби сазовор гардонанд.

ЛУҒАТ

Мин – Чжу Юан-чжан бо ҳамин тахаллус ба тахти императории Чин нишаст.

Мануфактура – корхонаест, ки дар он ҷо дар байни кормандон тақсимои меҳнат вучуд дорад, дар чунин корхона дахҳо ва ҳатто садҳо одамон кор мекунанд.

Хироч – намуди андоз, ки аз заминдорӣ ва косибӣ ситонда мешуд.

Амирулбаҳр – алмирал дар артиши ҳарбии баҳрӣ.

Салтанат – соҳти давлатӣ, ҳукмронӣ дар он.

Маҳаллаҳои мустамликавӣ – дар чунин ҷойҳо хориҷиён, яъне мустамликачиён қору зиндагӣ мекарданд.

Манҷурҳо – номи қabilaҳои, ки дар Манҷурия сукунат доштанд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҲО

1. Сулолаи Минҳо дар Чин кай ба сари ҳокимият омад?
2. Бигӯед, ки Минҳо Чинро чӣ тавр идора мекарданд?
3. Дар бораи мануфактураҳои Чин чиҳо гуфта метавонед?
4. Робитаҳои аввалини аврупоӣҳо бо Чин кай ва чӣ тавр сурат гирифтанд?
5. Иббот кунед, ки дар охириҳои асри XVI – оғози асри XVII ҳокимият ва давлати Минҳо заиф шуд.

§39. ТАЪСИСЁБИИ ДАВЛАТИ МУТТАХИДАИ ЧОПОН

ВАЗЪИ ЧОПОН ПЕШ АЗ МУТТАХИДШАВИ. Дар асрҳои XIII-XV Чопон дар ҳолати парокандагӣ қарор дошт. Сёғунҳо ба муттаҳидшавии мамлакат муваффақ шуда натавонистанд. Музофотҳо қариб беист бо ҳамдигар ҷанг мекарданд. Ин ҳолат ба вазъи зиндагии мардум таъсири манфӣ мерасонд. Деҳқонон на як бору ду бор бар зидди истисмори табақаҳои ҳукмрон шӯриш бардоштаанд. Яке аз чунин шӯришҳо соли 1428 дар наздикии шаҳри Киото сар зада, баъд дар музофотҳои дигари Чопони Миёна паҳн шуд. Шиори шӯришгарон "Нест бод самурайҳо!" буд. Ин шӯриш ҳанӯз пурра қатъ нагардида, баъди 13 сол шӯриши нав ба амал омад. Дар нимаи дуҷуми асри XV низ чунин шӯришҳо мунтазам ба амал меомаданд. Ба замми ин, дар солҳои 50-ум ва 60-уми асри XV дар Чопон гуруснагӣ ба амал омад. Дар натиҷаи он танҳо дар як шаҳри Киото 80 ҳазор нафар одамон ҳалок гардиданд.

Дар баробари дар сатҳи паст қарор доштани аҳволи зиндагии кишоварзон дар Чопон кӯҳканӣ, косибӣ ва савдо пеш рафт. Кӯҳканон дар ҳаҷми хеле зиёд оҳан, мис, тилло ва нуқра истехсол менамуданд. Косибон шамшерҳои хушсифаттарин тайёр мекарданд. Ҳар сол аз Чопон ба хориҷа даҳҳо ҳазор шамшер бароварда мешуд. Тоҷирони чопонӣ масалан, дар хориҷа танҳо дар як соли 1483 то 67 ҳазор адад чунин силоҳ фурухтаанд.

Тоҷирони чопонӣ молҳои худро ба Корея, Чин, Тайван, қазираҳои Филиппин, Вьетнам ва Сиам бурда мефуруштанд. Бо сабаби ривочи косибии тичорат дар Чопон бандарҳои калони дорои даҳҳо ҳазор нафар аҳоли бунёд мешуданд. Сакаи, Киого, Хаката ва Нагасаки аз ҷумлаи чунин шаҳрҳо буданд.

Расми 132.
Самурайҳои Чопон

ТАЪСИСЁБИИ ДАВЛАТИ МУТТАХИДАИ ЧОПОН. Чи тавре ки аён гашт, зарурати муттаҳид кардани мамлакат ба миён омада буд. Ин корро танҳо ашрофони калон бо мадади лашкарҳои самурайҳо ва дастгирии шаҳрҳо таъя мекардагӣ иҷро карда метавонистанд.

Чунин шахс Ода Набунага буд. Ӯ аввалин шуда барои муттаҳид сохтани

Чопон якчанд ҳокими сохибистиклолро торумор карда, худи сёгунро низ аз ҳокимият маҳрум сохт.

Набунага аз ҳисоби самурайҳо ва деҳконон дастаи пурзӯре ташкил намуда, онро бо силоҳи оташфишони хоричӣ мусаллаҳ намуд. Ба Набунага муяссар шуд, ки артишҳои ҳокимони маҳаллии саркашро торумор намуда, дар Чопон ҳокимияти диктаторӣ ҷорӣ кунад. Ҳокимияти диктатории ӯ аз соли 1568 то соли 1582 давом кард. Набунага барои пешрафти тичорат кӯшиши зиёд сарф намуд. Савдуро дар тамоми Чопон озод ва сарҳадҳои гумрукии дохилиро бекор кард. Дар мамлакат роҳҳои бисёр сохт ва усули чамъовари андозро ба низом даровард.

ИДОМАИ МУТТАҲИДКУНИИ ЧОПОН. Сарфи назар аз кӯшишҳои Набунага Чопонро пурра муттаҳид карда натавонист. Ҳангоми дар қайди ҳаёт будани худ ӯ аз 66 музофот танҳо 30 музофоти мамлакатро ба зери итоати худ дароварда буд. Баъд аз вафоташ ҳокимият ба ҳамсафи ӯ Тайетомии Хидзеси гузашт. Ӯ аслан деҳқон буда, дар лашкари Набунага ҳамчун аскар хизмат мекард.

Хидзеси кори Набунагиро идома дод. Ба ӯ муяссар шуд, ки ба истиқлолияти қазираҳои Сикоку ва Кюсю хотима бахшида, баъд бомуваффақият ба шимоли мамлакат – ба қазираи Хонсю лашкар кашад. Хидзеси дар он ҷо барои бунёди шаҳри Осака санги аввалинро гузошт, ки он баъдтар ба бандари калонтарини Чопон табдил ёфт.

ЛАШКАРКАШИИ ХИДЗЕСИ БА КОРЕЯ. Хидзеси дар назди худ вазифа гузошт, ки Корей, Мандурия, Тайван ва қазираҳои Филиппинро ишғол намуда, баъд ба забти Чин шурӯъ кунад. Барои ҳамин ӯ дар тӯли якчанд сол лашкари 300-ҳазорнафараи дорои флоти пурзӯрро ташкил намуда, баҳори соли 1592 ба Корей лашкар кашид. Ҳукумати Корей барои рафъи таҷовузи Чопон тайёр набуд. Бо ҳамин сабаб лашкари Корей дере нагузашта, дар наздикии шаҳри Сеул торумор карда шуд. Император ва дигар ҳукуматдорон аз пойтахт фирор карданд. Чин Корейи тобеи худро пуштибонӣ карда натавонист.

Халқи беҳукуматмондаи Корей ба ҳаракати партизанӣ оғоз намуд. Онҳо ба дастаҳои артиши дар маҳалҳо парокандабуда ҳамроҳ шуда, пеши роҳи истилогаронро гирифтанд. Ба ин

Расми 133. Ҳайкалчаҳои ҷубини маросимии даосҳо

қувваи муштарак сарфармондеҳи флоти Корея Ли Сун Син рохбарӣ мекард. Ӯ ба артиши истилогарони Чопон чандин маротиба паси ҳам зарба зад. Флоти Чопон шикаст хӯрд. Артиши Чин ҳам ба ёрии кореягӣ омад. Душман ба муқобилати артиши муттаҳидаи Кореяю Чин тоб оварда натавониста, ақибнишинӣ кард. Шаҳри Сеул аз истилогарон озод карда шуд. Вале ин вақт фармондеҳи артиши муттаҳида аз ғаъолии халқ тарсида, бо императори Чопон Хидзеси гуфтушуниро оғоз кард. Ба муқобили Ли Сун Син дасисаҳо низ оғоз ёфтанд. Ӯ ҳатто аз вазифааш сабукдӯш карда шуд. Вале лашкари Кореяю Чин аз Чопониҳо саҳт шикаст хӯрданд. Барои ҳамин император маҷбур шуд, ки Ли Сун Синро аз нав сарфармондеҳи лашкар таъин кунад. Қўшунҳои муттаҳидаи Чину Корея аввал дар наздикии Сеул ва баъд дар наздикии Норянҷина чузӯ томиҳои лашкари Чопонро шикаст дод.

Соли 1614 вориси тахту тоҷи Хидзеси – Иеясу Токугава бо Корея ва Чин дар бораи ба Корея даъвогар набудани Чопон созишнома имзо кард. Ҳамин тариқ, нақшаи император Хидзеси амалӣ нагардид.

БАРПОШАВИИ РЕЖИМИ ТОКУГАВА. Соли 1598 дар Чопон ҳокимият ба дасти ҳамсафи Хидзеси – Иеясу Токугава мегузарад. Ӯ низ аз ҳокимони калонтарини феодалӣ ва рохбари музофотҳои Шарқӣ буд. Токугава дар Эдо қалъаи мустаҳкам-кардашуда дошт.

Токугава соли 1603 худро сёгун эълон намуд. Ӯ асосгузори сулолаи нави императорони Чопон буд. Иеясу Токугава режими худро дар Чопон пурра мукаррар карда натавониста, аз дунё чашм пушид. Танҳо дар замони ҳукмронии сёгуни сеюми ин хонадон – Иемитсу Токугава дар Чопон режими сулолаи Токугава бо пуррагӣ мукаррар карда шуд.

Дар бораи сёгунҳои хонадони Токугава шумо муфассалтар дар синфи 7-ум маълумот хоҳед гирифт.

САРЧАШМА

ҲУКМРОНИИ МИНОМОТО ЁРИТОМО

Оз Хиромото (барои Миномото Ёритомо) лоиҳаи зеринро таҳия кард.

"Феълан низоъи бузург бори нахуст паҳш карда шуд ва аҳолии Конто худро ором ҳис карда, дар шахси идораи сайёри ҳарбӣ тақягоҳи худро дарёфт, вале лаънатзадагони чуръатнок дар ҳар ҷо дамашонро гирифта, пинҳон шудаанд. Вақте ки онҳо сар мебардоранд, торумор карда хоҳанд шуд..."

...Агар имрӯз нақшаи амалиёт мураттаб сохта шавад, пас аз дар ҳамон вилоятҳо таъин намудани шахсони ба ҳукумат тобеъ чораи беҳтаре нест. Дар мулкҳои хусусӣ (сёён) бошад, сардорони мулкҳо таъйин карда мешаванд. Ба ҳамаи онҳо супориш дода мешавад, ки дар маҳалҳои масъули худ исёнгаронро таъқибу дастгир намуда... дар мамлакат оромӣ фароҳам оваранд...

...Дар моҳи 7-уми (1191) амри император баромад, ки он ба Ёритомо (номи Минамото) рутбаи Сейи тайсёгун, яъне сарлашкарро барои пахшу мағлубкунии ваҳшиҳо додааст.

...Дар моҳи 1-уми соли 4-ум (Кэнкю-соли 1193) Ёритомо тартиби мансабҳои калонро барои ҳамаи лашкаркашон ва самурайҳо муқаррар намуд".

ЛУҒАТ

Гумрук – даромадгоҳ ба дохили давлат ва баромад аз он.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Ҳолати пеш аз муттаҳидшавии Чопонро шарҳ диҳед.
2. Давлати муттаҳидаи Чопонро кӣ ва чӣ тавр ташкил кард?
3. Ода Нобунага кӣ буд? Ӯ барои пешрафти хоҷагию тиҷорати Чопон чӣ қорҳо кардааст?
4. Тайетоми Хидзеси барои муттаҳидкунии Чопон чӣ хизмат кардааст?
5. Дар бораи лашкаркашии Чопон ба Корея нақл кунед.
6. Режими сулолаи Токугава дар Чопон кай ва чӣ тавр муқаррар гардид?
7. Аз сарчашмаҳо чӣ фаҳмидед?

§40. ДАВЛАТИ ТЕМУР

Дар охири асри XIII империяи бузурги Чингизхон ба якҷанд давлати мустақил тақсим шуд. Дар Осиёи Марказӣ, ки аҷдодони писари дуҷуми Чингизхон – Чағатой ҳукмронӣ мекарданд, дар навбати худ дар асри XIV ба якҷанд қисм тақсим шуданд. Ҳафтруд ва Туркистони Шарқӣ давлати махсус – Мугулистонро ташкил намуданд. Дар Мовароуннаҳр нишонаҳои давлати нав ба вуҷуд омаданд. Солҳои 60-ум дар поёноби дарёҳои Сир ва Аму давлати мустақили Хоразм бо марказаш шаҳри Урганҷ аз нав ташкил ёфт.

Дар байни хонҳои Муғулистон ва Мовароуннаҳр барои ҳокимият ва заминҳо доимо мубориза мерафт. Қабилаҳои мугулу турки чорводори бодиянишини Осиёи Марказӣ ба зиндагии муқимӣ ва кишоварзӣ мегузаштанд. Дар баробари ин, омезиши мугулу туркҳо бо халқи маҳаллӣ сурат мегирифт. Самарқанд ба маркази мубориза бар зидди зӯроварии хонҳои Муғулистон табдил ёфта буд.

ТЕМУР ДАР МУБОРИЗА БАРОИ ҲОКИМИЯТ. Аслу насаби Темур аз қабилаи мугулии барлос буд. Ин қабила дар Мовароуннаҳр аз оғози асри XIV зиндагӣ мекард. Барлосҳо монанди қабилаҳои дигари мугулӣ бо қабилаҳои туркӣ омезиш ёфта, забон ва урфу одатҳои худро гум карда буданд. Темур низ аз қабили ҳамин мугулҳо буд.

Соли 1361 Темур аллакай ҳамчун фармондеҳи номии дастаи калони мусаллаҳ аз ҷумлаи аъзои қабилаҳои барлосҳо ва қабилаҳои дигар ташкилкарда маълум буд. Темур ба хизмати хони Муғулистон Туғлуқ-Темур дохил шуда, ба ӯ дар ишғоли Самарқанд ёрӣ расонд. Ҳачун мукофот барои хизматаш Туғлуқ-Темур ӯро ҳокими шаҳри Кеш таъйин намуд. Вале Темур ба ин вазифа қаноат накарда, ба хизмати амири Балх – Ҳусейн рафт. Ҳусейн душмани Туғлуқ-Темур буд. Онҳо якҷоя шуда, бар зидди Туғлуқ-Темур ҷанг карданд, вале шикаст хӯрданд. Баъди тайёрии ҳаматарафа ба Темур ва Ҳусейн муяссар шуд, ки Мовароуннаҳрро

Расми 134. Гӯри Амир Темур дар Самарқанд. Асри XV

аз дасти Туғлуқ-Темур қашида гиранд. Вале соли оянда аз мугулҳо боз ҳам шикаст хӯрда, маҷбур шуданд, ки ба Балх фирор кунанд. Ҳамон сол Темур дар яке аз муҳорибаҳо аз пояш тир хӯрд. Аз ҳамин вақт сар карда ӯ номи "Темурланг"-ро мегирад.

ШҶҮРИШИ САРБАДОРОН.

Солҳои 1365-1366 дар Самарқанд бар зидди Туғлуқ-Темур шӯриши Сарбадорон сар мезанад, ки ба он Мавлонозода ном донишҷӯи яке аз мадрасаҳои шаҳр роҳбарӣ мекард. Ба Сарбадорон муяссар шуд, ки мугулҳоро аз Самарқанд пеш карда, ҳокимиятро ба даст дароранд. Сарвари Самарқанд ва гирду

атрофи он ба ихтиёри Мавлонозода, Абубакр ва Хурдаки Бухорой гузашт. Муғулҳо хостанд, ки ба Самарқанд ногаҳон ҳамла оварда, Сарбадоронро торумор кунанд, вале шикаст хӯрданд. Баъди ин Сарбадорон ҳокимияти худро бо тезӣ дар тамоми Мовароуннаҳр паҳн кардан гирифтанд. Аз ин лаҳзаи муносиб Темур ва Ҳусейн истифода бурданд.

БА ҲОКИМИЯТ СОҲИБ ШУДАНИ ТЕМУР. Ҳусейн ва Темур бо роҳи фиребу найранг аз Балх ба Самарқанд меоянд. Ҳамин тавр бо фиреб роҳбарони шӯриши Сарбадоронро дастгир ва қатл карданд. Онҳо танҳо Мавлонозодаро зинда дар зиндон нигоҳ медоштанд. Дар давлати дар Мовароуннаҳр ташкилкардаи Сарбадорон Темур ва Ҳусейн ҳукмрон шуданд, вале амир Ҳусейн дар мақоми аввал буд. Ба чунин мартаба Темур розӣ шуда наметавонист. Барои ҳамин ӯ лаҳзаи мувофиқ мекофт, то ки ҳокими ягонаи Мовароуннаҳр шавад. Даре нагузашта барои ҳокимият дар байни онҳо зиддият ба амал омад ва он ба задухӯрди мусаллаҳона мубаддал гардид. Соли 1370 Темур дар яке аз задухӯрдҳо аскарони Ҳусейнро торумор карда, худӣ ӯро асир гирифт ва баъд ӯро ба қатл расонда, худро амири Мовароуннаҳр эълон кард. Ҳамин тавр, давлати Темур ба вуҷуд омад.

ЗАБТКОРИҲОИ ТЕМУР. Темур ба ҳукмронии танҳо Самарқанд қаноат намекард, аввал ҳокимияти худро дар

Расми 135. Харитаи шоханишоҳии Темур

*Расми 136.
Мақбараи Бибиҳонум*

Мовароуннаҳр мустаҳкам кард ва баъд соли 1372 ба поёноби дарёҳои Аму ва Сир – ба Хоразм лашкар кашид. Пас аз лашкаркашии 5-ум соли 1388 ӯ Хоразм ва пойтахти он шаҳри Урганҷро, ки дар Аврупои Шарқӣ ва Осиёи Марказӣ маркази калонтарини тичоратӣ буд, фатҳ намуда, ба ҳок яксон кард. Темур аҳолии ин шаҳро бо зӯрӣ ба Самарқанд кӯчонда, фармуд, ки шаҳри Урганҷро вайрону хароб ва баъд шудгор карда, ҷав коранд.

Баъди ба даст овардани Хоразм Темур дар тӯли чандин соли дигар бар зидди Тӯхтамиш мубориза бурд. Тӯхтамиш аввал хони Урдаи Сафед ва баъд хони Урдаи Тиллоӣ буд. Дар натиҷаи се лашкаркашӣ (солҳои 1389, 1391 ва 1395) Темур ниҳоят Урдаи Тиллоиро торумор кард. Дар рафти ин лашкаркашиҳо шаҳрҳои калони Урдаи Тиллоӣ – Сарой, Берке ва Аштархонро оташ зад. Тобистони соли 1395 аз ҷануб ба сарзамини Рус ҳам зада даромада, то шаҳри Елец расида, ба шаҳри Маскав таҳдид кард. Вале ӯро аз раёташ танҳо хабари нооромии Осиёи Марказӣ гардонд.

Дар солҳои 80 ва 90-уми асри XIV Темур ба Эрон, Байаннаҳрайн ва давлатҳои дигар ҳам лашкар кашид. ӯ тавонист, ки аввал Хуросон, Афғонистон ва Қазқозро забт намуда, баъд Ҳиндустонро ишғол намояд. Дар рафти ин лашкаркашӣ Темур шаҳри Дехдиро ғорат кард. Дар оғози асри XV Байаннаҳрайн ҳам ба Темур таслим шуд. Пас аз ин, лашкаркашии худро дар самти Сурияю Осиёи Хурд давом дода, соли 1402 артиши яке аз лашкаркашони бузургтарини замон – султони Турк Боязидро торумор карда, худ ӯро асир гирифт.

Баъди лашкаркашии бомуваффақияти бисёрсолаи худ Темур бо ғанимати бузург ва шаъну шарафи беандоза баланд ба Самарқанд баргашт. ӯ ба ин забткориҳои худ ҳам қонеъ нашуд. Баъди тайёрии начандон зиёд Темур ба Чин лашкар кашид. Вале соли 1405 ногаҳон дар Утрор вафот кард.

ЗОЛИМИИ ТЕМУР. Темур дар таърих яке аз шахсиятҳои золимтарин маҳсуб мешавад. Чанд мисол меорем. Ҳангоми лашкаркашӣ ба Эрон бо фармони Темур сари 70 ҳазор одами осоишта аз тан чудо карда, ва аз сари онҳо манора сохта шудааст. Соли 1398 Темур дар Ҳиндустон фармуд, ки 100 ҳазор асир қатл карда шавад. Сабаби асосии ин амри ваҳшиёнаи он буд, ки ба ҷои дур бурдани асирон мушкул будааст. Дар шаҳри Бағдод танҳо дар як рӯз 90 ҳазор кас қатл карда шудааст. Ҳангоми зуҳур ёфтани кӯшиши камтарини муқовимат Темур мефармуд, ки чунин одамон зинда ғуронда шаванд. Мардуми шаҳри Сабзавори Хуросонро низ ҳамин тавр ҷазо дод. Фармуд, ки аз одамони зинда девор созанд. Бо фармони Темур баъди чанде дар ин шаҳр аз ҷасади одамон ва хишт девори васеъ ва баланд сохтанд. Ин далелҳо дар бораи бе-рахмию золимии Темур шаҳодат медиҳанд.

Расми 137. Темур

ЛУҒАТ

Сарбадорон – ҳамоно шиорест, ки таъсисдаҳандагони давлати Сарбадорон истифода бурдаанд.

Мовароуннаҳр – номи арабии Осиёи Марказӣ (он сӯи дарё).

Амир – сарвари давлати мусулмонӣ, ки дар аморат ҳукмронӣ мекунад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Осиёи Марказӣ ва аҳолии онро дар арафаи таъсиси давлати Темур чӣ хел дарёфтед?
2. Сабаби ба амираи Балх забон як кардани Темурро баён кунед.
3. Шӯриши Сарбадорони Самарқандро тавсиф кунед.
4. Темур ва Ҳусейн чӣ тавр ҳокимиятро аз дасти Мавлонозода ва ҳамсафони ӯ ба даст дароварданд?
5. Дар бораи лашкаркашиҳои Темур нақл кунед.
6. Дар бораи золимии Темур далелҳо биёред.
7. Бо кадом сабаб Темур Чинро забт накард?

§41. ДАВЛАТИ ТЕМУРИЁН

ТАЛОШИ ТЕМУРИЁН БАРОИ ҲОКИМИЯТ. Темур дар зарфи 35 соли ҳукмронияш давлатҳои зиёдро забт карда, империяи бузургро ташкил дод. Баъд аз вафоти ӯ авлодаш дар тӯли чандин сол барои ҳокимият дар байни худ муҳолифат карданд. Темур ханӯз дар вақти зинда буданаш давлаташро дар байни писаронаш – Ҷаҳонгир, Умаршайх, Мироншоҳ ва Шохруҳ ва набераҳои Муҳаммадсултон, Пирмуҳаммад, Иброҳим ва Улугбек тақсим карда буд.

Баъди вафоти Темур муҳлати зиёде нагузашта буд, ки аксарияти Темуриён худро мустақил эълон карданд. Писари Мироншоҳ ва набераи Темур ҳокими Тошканд Халилсултон бо тезӣ лашкар гун карда, ба тарафи шаҳри Самарқанд раҳсипор шуд. Писари Ҷаҳонгир ва набераи Темур Пирмуҳаммад, ки ӯро Темур ҷонишини худ эълон карда буд, низ азми забти Самарқандро кард. Лекин Пирмуҳаммад пештар омада, пойтахти давлати Темуриён – шаҳри Самарқандро соҳиб шуд. Пирмуҳаммад баъди чанде аз тарафи шахси номаълум ба қатл расид.

Ба мубориза барои ҳокимият дар давлати Темуриён натавонӣ аз ӯ ин сулола, балки намоёндогони сулолаҳое, ки Темур аз ҳокимият маҳрум карда буд, илова шуданд. Барои ҳамин Темуриҳо маҷбур буданд, ки ҳам ба муқобили онҳо ва ҳам ба муқобили ҳамдигар мубориза баранд. Дар Ғарб ва Шимолу Ғарби Эрон намоёндогони сулолаи Туркмани Қарақунолу, дар Туркистон бошад, амир Худодод ва шайх Нуриддин исён бардошта, ҳақу ҳуқуқи худро талаб мекарданд. Вақте ки дар соҳилҳои дарёи Аму дар байни лашкарҳои писарамакҳои Халилсултон ва Пирмуҳаммад ҷанг мерафт, Худодод дастаҳои аскари муғулҳо ва қалмиқҳоро якҷоя намуда, ба Мовароуннаҳр ҳамла кард. Ба ӯ муяссар шуд, ки Самарқандро ба даст дароварда, Халилсултонро асир гирад.

БА ҲОКИМИЯТ СОҲИБ ШУДАНИ ШОХРУХ. Баъди кушта шудани Пирмуҳаммад вазъияти сулолаи Темуриён боз ҳам мураккабтар шуд. Ханӯз дар вақти дар қайди ҳаёт будани Темур писари хурдии ӯ – Шохруҳ ҳокими Ҷирот буд. Ӯ дар ин ҷо тамоми нишонаҳои давлатдориро дошт. Аз он ҷумла, дар ихтиёри ӯ лашкари калон ҳам буд. Баъд аз вафоти Темур Шохруҳ ба низоми сулолавӣ, ки дар шаҳри Самарқанд сар зада буданд, қардор нашуд, гарчанде ки қарор расмӣ тоҷу тахти Темур буд. Инак баъди қариб 4 соли ҳомӯшӣ Шохруҳ аз худ дарак дода,

лашкар чамъ намуд ва бар зидди Худодод лашкар кашида, ӯро торумор карда, тавассути қотиле ба қатл расонид ва Халилсултонро аз асорат озод кард. Шохрух Халилсултонро аз ҳукуки ворисии тахту тоҷи Темур маҳрум сохта, ҳокими Рай таъин кард. Идораи Самарқанд ва умуман Мовароуннаҳрро Шохрух ба писари 15-солаи худ – Улуғбек супорида, роҳи Эронро пеш гирифт. Ӯ фарзандони Ҷаҳонгир, Умаршайх ва Мироншоҳро аз ҳокимият дур карда, Иброҳимсултон ном писарашро ҳокими Шероз ва писари дигари худ – Суюрготмишро ҳокими Кобул, Ғазна ва Қандаҳор таъин кард.

Қабилаҳои Қароқуюнлу заминҳои худро, ки Темур забт карда буд, аз нав соҳиб шуда, ҳудудҳои онро васеътар карданд. Шохрух се маротиба бар зидди Қароқуюнлу лашкар кашидааст, вале ба муваффақияти калон ноил нашуда, бо ӯ сулҳ баст ва идораи Озарбойҷонро ба Ҷаҳонгир ном яке аз намояндагони ин сулола супорид.

Дар замони ҳукмронии Шохрух, ки соли 1406 оғоз ёфтааст, гарчанде давлати Темуриён заминҳои зиёди худро аз даст дода бошад ҳам, ханӯз иқтидорашро пурра аз даст надода буд. Сарзамини Темуриён, ки дар ихтиёри Шохрух буд, дар амал ба ду давлат тақсим шуд – Мовароуннаҳр (марказаш шаҳри Самарқанд) ва Хуросон (марказаш шаҳри Ҳирот). Дар Мовароуннаҳр Улуғбек ва дар Хуросон бошад, ҳуди Шохрух ҳукмронӣ мекарданд.

Расми 138. Сарбозони аҳди Темуриён. Асри XV. Мусаввараи Бехзод.

ОСИЁИ МАРКАЗӢ ДАР ЗЕРИ ҲОКИМИЯТИ УЛУҒБЕК.

Улуғбеки навчавон ҳукмрони Самарқанд бошад ҳам, дар амал ҳокимият дар дасти мураббии ӯ, ҳамсафи Темур – Шохмалик буд. Баъди ба тахти Самарқанд нишастани Улуғбек, яке аз сипаҳсолорони Темур ба Самарқанд лашкар кашид. Улуғбек маҷбур шуд, ки фирор кунад. Шохрух аз ин хабар вокиф шуда, бо лашкари сершумор ба Самарқанд омад ва исёнгаронро торумор карда, ҳокимияти Улуғбекро аз нав барқарор намуд. Вале бо ин вазъияти Улуғбек хуб нашуд. Аз ин рӯ, Улуғбек аз падараш талаб кард, ки ӯро аз пуштибонии Шохмалик озод кунад. Ҳамин тарик, Шохрух Улуғбекро, ки ин вақт 17-сола буд, ҳукмрони мустақили Мовароуннаҳр таъин намуд.

Сарфи назар аз он, ки Улуғбек ҳокими Мовароуннаҳр ҳисоб мешуд, ҳокимияти олий дар ин ҷо ҳам дар дасти Шохрух буд.

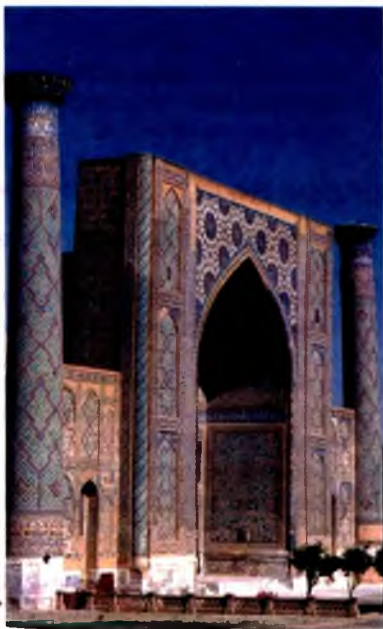
Улуғбек дар Мовароуннаҳр ҳукмронӣ карда, қариб ҳафд сол баҳри зиёрати падараш ба Ҳирот мерафт. Ба Улуғбек лозим меомад, ки гоҳ бар зидди ҳокимони саркаши маҳаллӣ ва гоҳ бар зидди таҷовузкорони муғулӣ мубориза барад. Ӯ дар ин мубориза на ҳама вақт ғолиб мебаромад. Боре ўзбекони бодиянишин лашкари Улуғбекро торумор карда, шаҳру деҳоти Мовароуннаҳрро ғорат карданд. Шохрух аз ин боҳабар шуда, бо лашкари пурзӯр бо тезӣ ба он ҷо омада, ба писараш ёрӣ расонд. Ҳокимияти ӯро аз нав барқарор карда, гунаҳгори шикастхӯро бо калтак ҷазо дод. Улуғбекро аз ҳокимият дур карда, баъд аз гуноҳаш гузашта, ҳокимиятро дар Мовароуннаҳр аз нав ба ӯ баргардонд. Баъд аз ин Улуғбек фаҳмид, ки қобилияти лашкаркашӣ надорад, минбаъд ба лашкар сарварӣ намекард.

ВАФОТИ ШОҲРУХ ВА ҚАТЛИ УЛУҒБЕК. Соли 1447 Шохрух дар Ҳирот вафот кард. Улуғбек қарор дод, ки муддате дар Ҳирот истикомат кунад. Дар ҳамин вақт ўзбекони бодиянишин ба пойтахти Улуғбек – шаҳри Самарқанд ҳамла карданд. Ӯ маҷбур шуд, ки бо тезӣ ба Мовароуннаҳр баргардад. Дар роҳ лашкари душман ба лашкари Улуғбек бархӯрд. Дар муҳориба Улуғбек аскарӣ зиёд талаф дод. Ин шикаст обрӯю эътибори ӯро коҳонд.

Дар дарбор ва байни аёну ашрофу рӯхониён мухолифони Улуғбек бисёр буданд. Ин ашхос марғи Улуғбекро меҳостанд. Ба онҳо муяссар шуд, ки писари Улуғбек – Абдулатифро бар зидди падар ба исён водор созад. Дар муҳорибаи лашкарҳои падару писар Улуғбек шикаст хӯрда, аз тахти подшоҳӣ маҳрум гардид ва охириҳои моҳи октябри соли 1449 бо фармони Абдулатиф кушта шуд.

ДАВЛАТИ ТЕМУРИҲО ДАР

АҲДИ АБЎСАИД. Абдулатиф орзу мекард, ки соҳиби тахту тоҷи падар шавад. Вале ин орзуи ӯ чомаи амал напӯшид. Абдулатиф баъди шаш моҳ аз ҷониби ҳарбиён қатл карда шуд. Баъди қатли Абдулатиф мубориза барои ҳокимият дар байни аъзои сулолаи Темуриён аз нав авҷ гирифт. Ва ниҳоят, ба Абӯсаид ном шахс, ки ба хонадони Темуриён тааллуқ дошт, муяссар шуд, ки бо ёрии пешвои ӯзбекони бодиянишин Абулхайрхон дар Мовароуннаҳр ҳокимияти Темуриёнро аз нав барқарор кунад. Абӯсаид дар давлати Темуриён солҳои 1451-1469 ҳукмронӣ кардааст. Дар ин солҳо ҳудудҳои давлати Темуриён қариб пурра аз нав барқарор карда шуд. Ӯ ҳокимиятро дар Ҳирот ва тамоми Хуросон ба даст даровард. Дар аҳди Абӯсаид қаламрави

Расми 139. Расадхонаи Улугбек. Бурриши он. Тахминан соли 1428 сохта шудааст

давлати Темуриён аз кӯҳҳои Тиёншон то Бағдод ва аз даштҳои Қирғиз то соҳилҳои дарёи Ҳиндро дар бар мегирифт.

БАРҲАМ ХҶҮРДАНИ ДАВЛАТИ ТЕМУРИЁН. Баъди вафоти Абӯсаид давлати Темуриҳо бебозгашт рӯ ба таназзул ниҳод. Соли 1469 дар Мовароуннаҳр ҳокимият ба дасти фарзандони Абӯсаид ва дар Хуросон ба дасти авлодони Умаршайх гузашт. Намояндаи машҳури ин хонадон Султон Хусайни Бойқаро дар Ҳирот ба ҳокимияти Темуриён соҳиб шуда, дар он ҷо муддате чанд ҳукмронӣ кард.

Дар охири асри XV Шайбониҳо ба қаламрави давлати Темуриён ва хусусан, ба Мовароуннаҳр мунтазам ҳамла оварда, онро хароб мекарданд. Ин тохтутозҳо махсусан, баъд аз вафоти Абулхайрхон пурзӯртар шуданд. Писари ӯ Муҳаммад Шайбониҳон дар назди худ вазифа гузошт, ки орзую омоли бобояшро оид ба забти давлати Темуриҳо ва ташкил намудани давлати Шайбониҳо ба иҷро мерасонад. Ӯ соли 1501 шаҳри Самарқандро аз Бобур ном Темурии охириин қашаида гирифт. Ҳамон сол давраи барҳам хӯрдани давлати Темуриён ҳисобида мешавад.

ЛУҒАТ

Калмиқҳо – номи иттиҳоди қабилаҳо.

Сипаҳсолор – лашкаркаш.

Исёнгар – шӯришчӣ.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Дар бораи ба ҳокимияти давлати Темуриҳо соҳиб шудани Шоҳрух нақл кунед.
2. Дар бораи Улуғбек маълумот диҳед.
3. Шоҳрух ба гунаҳқорони шикастхӯрии лашкари Улуғбек чӣ хел ҷазо дод?
4. Муборизаи Шоҳрух бар зидди Қарақуёнлу чӣ тавр анҷом ёфт?
5. Дар бораи кушта шудани Улуғбек ва писари ӯ Абдулатиф маълумот диҳед.
6. Абӯсаид давлати Темуриҳоро чӣ хел идора кард?
7. Давлати Темуриҳо кай ва чӣ тавр барҳам хурд?

§42. СУЛТОНИИ ДЕҲЛӢ

ТАЪСИСИ СУЛТОНИИ ДЕҲЛӢ. Султон Маҳмуди Ғазнавӣ ва авлодони ӯ борҳо ба Ҳиндустон лашкар кашида, онро гораи карда буданд. Баъди соли 1151 аз тарафи Ғуриён гирифта шудани шаҳри Ғазна Ғазнавиён ба Ҳиндустон фирор карданд. Дар Ғазна ҳокимият ба дасти Ғуриён гузашт.

Соли 1175 ҳокими Ғазна – Муҳаммади Ғурӣ ба Ҳиндустон лашкар кашида, музофоти Панҷобро ишғол намуд. Солҳои 90-уми асри XII ӯ минтақаҳои байни дарёҳои Чамнаю Ғанг ва музофоти Банголоро ҳам забт кард.

Баъд аз он ки Муҳаммади Ғурӣ вафот кард, ҷои ӯро Қутбиддини Ойбек гирифта, алоқаашро аз Ғазна тамоман канд ва дар шимоли Ҳиндустон давлати соҳибистиклол ташкил намуд.

Давлати наваъсиси Қутбиддин ба худ номи "Султони Деҳлӣ"-ро гирифта, дар асрҳои XIII-XV яке аз давлатҳои калонтарини Шарқ буд.

Султони Деҳлӣ дар ин давра васеъ шуд. Ба он гайр аз Ҳиндустони Шимолӣ, инчунин Ҳиндустони Марказӣ ва аксарияти давлатҳои паҳнқӯхи Дакан низ дохил шуданд. Онҳоро султон Аловуддини Хилҷӣ забт карда буд. Султон Муҳаммади Туглак қариб тамоми Ҳиндустонро забт намуда, орзу дошт, ки Эрон ва Чинро низ забт кунад. Султони Деҳлӣ сарфи назар аз бузургии қаламрави худ пурзӯро марказиятнок набуд.

СОХТИ ДАВЛАТӢ. Султони Дехлӣ давлати феодалӣ буд. Тамоми заминҳо моликияти султон ҳисобида мешуданд. Шахсоне, ки аз ҷойҳои дигар омада, хизмати артишро ба ҷо меоварданд, аз султон замини муваққатӣ – "иктаъ" мегирифтанд. Феодалҳои калони маҳаллӣ заминҳои меросӣ доштанд. Баъд аз вафоти онҳо замини меросӣ ба фарзандонашон мегузашт. Ин феодалҳо музофотҳои худро идора карда, қариб тамоман мустақил буданд. Ба султон танҳо як миқдори муайян андоз месупориданду бас. Феодалҳои миёна ва хурди Ҳиндӣ ҳам заминҳои камтари меросӣ доштанд. Бо мурури замон аз хориҷа омадагони баландмартаба низ соҳиби заминҳои меросӣ мешуданд.

Қисми заминҳо дар ихтиёри рӯҳониён, дайрҳо ва ибодатгоҳҳои дини Ҳиндуия, рӯҳониён ва масҷидҳои исломӣ буданд. Заминҳои муассисаҳои динӣ "вақф" номида мешуданд.

Дар Султони Дехлӣ усули заминдорӣ исломӣ буд. Дар Султони Дехлӣ мисли пештара шумораи хоҷагиҳои деҳқонии ҷамоаҳо нисбат ба намудҳои дигари хоҷагидорӣ бартарӣ доштанд.

Заминдорони калон ба хоҷагиҳои худ бевосита машғул намешуданд. Онҳо заминҳояшонро ба деҳқонон ба иҷора дода, аз онҳо ҳосили соф ва ё даромади пулӣ мегирифтанд.

Дар солҳои мавҷудияти Султони Дехлӣ дар Ҳиндустон шаҳрҳои бисёри нав бунёд шуданд. Дар ин шаҳрҳо одатан қароргоҳҳои султонҳо волиёни онҳо ҷойгир буданд. Яке аз чунин шаҳрҳо Дехлӣ буд.

Шаҳрҳои ҷанубии Ҳиндустон бештар дар соҳилҳои баҳрҳо бино ёфта буданд. Гоа, Калкутта ва Бомбай аз ҳамин қабил

*Расми 140.
Тоҷмаҳал дар
Агра, наздикии
шаҳри Дехлӣ.
Асри XVII*

шаҳрҳо мебошанд. Дар шимолии султонӣ низ шаҳрҳои калон ба мисли Агра, Панипат, Лоҳур ва Мултон мавҷуд буданд. Тоҷирони султонӣ аз ин бандару шаҳрҳо маснуоти зиёду гуногуни косибӣ ва пеш аз ҳама, газвору маҳсулоти аттории хиндиرو муттасил ба бозорҳои мамлакатҳои Осиёи Аврупо ва Африқои Шимолӣ бурда мефурӯхтанд. Аз он мамлакатҳо ба Ҳиндустон асп, қалъагӣ, мис ва пулҳои тиллою нукрагин меоварданд.

ОҒОЗИ ТАНАЗЗУЛИ СУЛТОНИИ ДЕХЛӢ. Дар охири асри XIV Султони Деҳлӣ давлати марказиятнок набуд. Дар он ҷо давлатҳои сершумори мусулмонӣ хинду беист бар зидди ҳамдигар ҷанг мекарданд. Султон ба муқобили ҳокимони музофотҳои Бангола, Синд, Орис ва Гучарат ҷанг карда, онҳоро ба ҳок яксон кард. Соли 1366 султон Фирӯз баъд аз паҳши шӯрише, ки дар Гучарат сар зада буд, фармуд, ки мардуми маҳалҳои асосии шӯриш кир карда шаванд. Дар солҳои 70-ум ва 80-ум бошад, Султони Деҳлӣ чунон заиф шуд, ки он дигар амнияти музофотҳоро таъмин карда наметавонист.

Дастаҳои алоҳидаи мугулҳо то ба шаҳрҳои калони султонӣ – Лоҳур ва Деҳлӣ омада расиданд.

ЛАШКАРКАШИИ ТЕМУР БА СУЛТОНИИ ДЕХЛӢ. Темур аз вазъияти муносиб истифода бурда, тирамоҳи соли 1398 бо лашкари 120-ҳазорнафараи худ ба Султони Деҳлӣ ҳамла овард. Султон пеши роҳи лашкари бузурги Темурро гирифта натавонист. Баъд аз гирифтани шаҳри Деҳлӣ Темур аз дарёи

Расми 141. Ҷанги Офтоб, ки тавассути он вақтро муайян мекарданд

Ҳинд гузашт ва шаҳру деҳаҳои Панҷобро паи ҳам гирифта, онҳоро талаю тороч мекард. Ў ба мусулмону хинду раҳм намекард, онҳоро ба қатл мерасонд. Пойтахти султонӣ – шаҳри Деҳлӣ талаю тороч карда шуд. Даҳҳо ҳазор сокинони Деҳлӣ кушта шуданд. Қисми онҳо фирор карда, қисми дигар асир афтоданд. Косибон ва бинокорони гулдасти Ҳиндустон зӯран ба Самарқанд фиристода шуданд. Темур баъди як сол бо ғанимати бузург ба Самарқанд баргашта, ба хоҷири ғалаба бар Султони Деҳлӣ фармуд, ки дар ин шаҳр масҷиди бузурги чомеъ созанд.

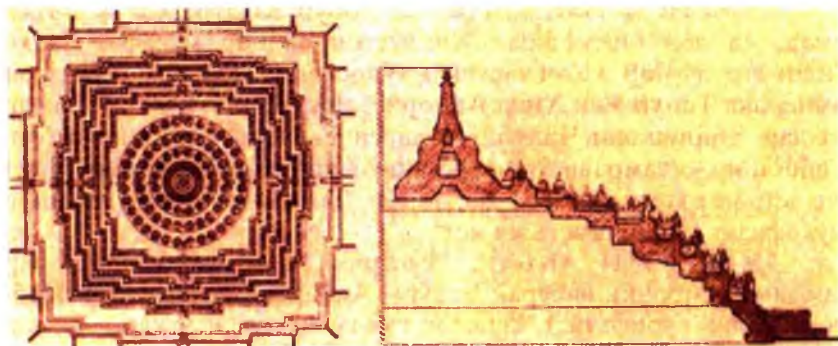
СУЛТОНИИ ДЕХЛӢ ДАР АСРИ XV. Темур Ҳиндустонро горату ба хок яксон карда, бо ин кирдори худ ба ҳокимияти бе ин ҳам таназзулфтаи Султони Деҳлӣ зарбаи марговар зад. Темур дар назди худ мақсад нагузошта буд, ки Ҳиндустонро ба империяи бузургаш ҳамроҳ созад. Ӯ Ҳиндустонро ба ҳоли худ гузошт. Баъд аз рафтани Темур дар шимоли Ҳиндустон мубориза дар байни феодалҳои мусулмон ва ҳинду боз ҳам тезу тундтар шуд. Дигар на султон ва на ягон ҳокими дигари шимол ё ҷануб наметавонист Ҳиндустонро муттаҳид созад. Дар асл шимоли исломӣ ва ҷануби ҳиндуия дар муқобили ҳамдигар меистоданд.

Дар тӯли асри XV Султони Деҳлӣ аллакай ҳамчун давлати бузург вучуд надошт. Он яке аз давлатчаҳои қатории Ҳиндустон ба шумор мерафт, сарфи назар аз он ки ҳокими шаҳри Деҳлӣ мисли пештара дорой унвони султони бузурги Деҳлӣ буд. Давлати нисбатан калони ин минтақаи Ҳиндустон Бангола ба шумор мерафт. Вале он ҳам дар Ҳиндусти Шимолӣ вазифаи ҳукмронро иҷро карда наметавонист. Дар чунин ҳолат Султони Деҳлӣ ва тамоми Ҳиндустон дар муқобили ҳамлаҳои нави мугулу туркҳо тоб оварда натавонист.

БАРҲАМ ХҲРДАНИ СУЛТОНИИ ДЕХЛӢ. Баъди аз тарафи Шайбонӣён барҳам задани давлати Темуриён намояндаи охиринаи ин сулола, вориси тахту тоҷ ва набераи Темур – Бобур соли 1526 бо лашкар ва ҷонибдорони худ роҳи Ҳиндустонро пеш гирифт.

Пеш аз ба Ҳиндустон ҳамла кардан, Бобур Афғонистон ва як қисми Эрони Шарқӣ, шаҳрҳои Кобул ва Ғазнаро ба даст даровард.

Бобур аз ҳамин ҷо бо лашкари 20-ҳазорнафараи иборат аз туркҳо, тоҷикон ва пуштуҳо ба Ҳиндусти Шимолӣ раҳсипор шуд.

Расми 141. Нақши буриши ибодатхона дар ҷазираи Ява

Дар Ҳиндустон муҳорибаи ҳалқунанда дар ҳамвории назди шаҳри Панипатаи воқеъ дар шимолтари Деҳлӣ 21 апрели соли 1526 ба амал омад. Дар ин муҳориба султони охириини Султони Деҳлӣ – Иброҳими Лудӣ кушта шуд. Баъди ин Бобур Деҳлиро забт намуда, ҳудро шоҳи Ҳиндустон эълон кард. Соли оянда ҳокимони музофотҳои мусулмон ва ҳинду лашкари 100ҳазорнафара гун карда, бар зидди Бобур ба ҷанг даромаданд, вале дар муҳорибаи назди Канвагии воқеъ дар наздикии шаҳри Агра торумор карда шуданд. Бо ҳамин Султони Деҳлӣ барҳам хурд.

ЛУҒАТ

Дайр – ибодатгоҳе, ки дар он рӯҳониён зиндагонӣ мекарданд.

Иқтоъ – замин, ки султон ба шахси мансабдори давлатӣ барои хизматаш муваққатан меод.

Масҷиди ҷомеъ – масҷиде, ки дар он мусулмонҳо намози ҷумъаро меҳонанд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Султони Деҳлӣ кай ва чӣ тавр таъсис ёфтааст?
2. Ғуриён ба Султони Деҳлӣ чӣ муносибат доштанд?
3. Дар бораи хоҷагӣ, касибӣ, тиҷорат ва шаҳрҳои Султони Деҳлӣ маълумот диҳед.
4. Дар бораи ҷанги Темур ба муқобили Султони Деҳлӣ нақл кунед.
5. Исбот кунед, ки дар асри XV Султони Деҳлӣ ба давлати заиф табдил ёфт.
6. Султони Деҳлӣ кай ва чӣ тавр барҳам хурдааст?

§43. ИМПЕРИЯИ ТЕМУРИЁНИ ҲИНД

ТАЪСИСИ ИМПЕРИЯ. Ба Бобур ва зурӯтҳои ӯ лозим омад, ки дар нимҷазираи Ҳиндустон ва дар масофаи садҳо километр дуртар аз он давлати ҳудро васеъ кунанд. Ҳудудҳои империяи Темуриёни Ҳинд Афғонистони Шарқӣ, Синд, Кашмир ва дар Ҳиндустони Ҷанубӣ то дарёи Гадаври тӯл кашида буд. Сабаби ин қаламрави бузургро ишғол кардани Темуриёни Ҳинд он аст, ки дар асри XVI Султони Деҳлӣ дигар ҳудудҳояшро муҳофизат карда наметавонист.

ИСЛОҲОТИ АКБАР. Империяи Темуриёни Ҳинд дар замони ҳукмронии набераи Бобур – Акбар, ки солҳои 1556-1605-ро дарбар гирифтааст, давраи гул-гулшукуфӣ ҳудро аз сар мегузаронид. Дар ин солҳо ҳудудҳои он дар натиҷаи ишғоли

музофотҳои Ҳиндустони Шарқӣ – Бангола, Орис, Гучарат, Кашмир, Султонии Хандна ва Аҳмаднагар боз ҳам васеътар шуд. Акбар яке аз марказҳои калонтарини тичорат дар Шарқ – шаҳри Қандаҳорро ҳам аз Эрон кашида гирифт.

Акбар шоҳи дурандеш ва одил буд. Ба сари ҳокимият омада, ӯ дар мамлакат ислоҳот гузаронид. Ислоҳот қариб ҳамаи соҳаҳои ҳаёти мамлакатро дар бар мегирифт. Дар рафти амалӣ намудани ислоҳот ӯ аҳолии маҳаллии ҳиндуҳо ба назари эътибор нагирифта наметавонист. Шоҳи нав баъзе ашрофони ҳиндуҳо ба вазифаҳои калон таъйин кард. Пуштибонии тоҷирони ҳиндунаслро шахсан ба ӯҳда гирифт. Дар мамлакат таъкиботи онҳое, ки пайравони дини ҳиндуия буданд, қатъ карда шуд. Аҳолии ҳинду аз андози ҷизя озод карда шуд. Акбар соли 1593 дар бораи иҷозат ба ғайриислами ҳамаи динҳо амри махсус баровард. Мувофиқи ин амр ҳиндуёно ба дини ислом гардонидан манъ эълон карда шуд. Ҳиндуҳои маҷбуран мусулмон кардашуда ҳатто метавонистанд ба дини пештараи худ баргарданд.

Низоми андозситонӣ тағйир дода шуд. Дар мамлакат воҳиди ягонаи ченкунии замин ҷорӣ гардид. Мувофиқи ин ченак заминҳои мамлакат аз нав чен карда, масоҳати умумии онҳо муайян карда шуд. Акнун ҳангоми муқаррар кардани андоз сифати замин, яъне ҳосилнокии ҳок ба назар гирифта мешуд. Мардуми кишоварз мувофиқи сифати замин сеяки ҳосилро бо дарназардошти нархҳои миёнаи 20 соли охир ба ҳазинаи давлат андози пулӣ мебардохтанд.

Ислоҳоти Акбар идораи давлатиро низ дар бар гирифт. Мамлакат ба 15 музофот тақсим карда шуд, ки онҳоро волиёни шоҳ идора мекарданд. Вазоратҳои шоханшоҳии Темуриёни Ҳиндро чун дар давлати Сомониён девонҳо меномиданд. Сарвари девонҳо нахуствазир буд. Оид ба соҳаҳои гуногуни мамлакат чунин девонҳо мавҷуд буданд. Масалан, девонҳои молия, андоз, ҷагир, дарбор, қорҳои сохтмон, лашкар, устохонаҳо, вақф ва ғайра.

ИМПЕРИЯИ ТЕМУРИЁНИ ҲИНД ДАР АСРИ XVII.

Ба Акбар муяссар шуд, ки империяи Темуриёни Ҳиндро дар оромию рушду нумӯш нигоҳ дорад. Писари Акбар – Ҷаҳонگیر соли 1605 ба тахти пошоҳӣ нишаста, ӯ ҳам ҷидду ҷаҳд ба харҷ дод, ки империяи Темуриёни Ҳинд боз ҳам тараққӣ кунад.

Дар замони ҳукмронии набераи Акбар – Шоҳичаҳон ҳудудҳои давлати Темуриёни Ҳинд дар Ҳиндустон боз ҳам васеътар шуданд. Аҳмаднагар, Голканд ва Бичапур низ тобеияти худро аз Шоҳичаҳон эътироф карданд. Сарзамини Мараҳаштра ҳам чандин муддат ба ҳайати давлати Темуриёни Ҳинд дохил гардид.

Расми 142. Маҷмааи ибодатгоҳ дар Ангкор. Асрҳои IX-XII

Дар замони ҳукмронии Шоҳичаҳон империяи Темуриёни Ҳинд камтар пеш рафт. Чағирдорони калон ҳаракат мекарданд, ки мустақил бошанд. Чангҳои сершумори Шоҳичаҳон ҳарочоти калонро тақозо мекарданд. Барои пайдо кардани маблағи зарурӣ авлодони Акбар, аз он ҷумла, Шоҳичаҳон иҷораи заминро аз нав ҷорӣ намуданд. Акнун чағирдорҳо ҳудашон андозгундор шуданд. Дар натиҷаи ин чағирдорҳо сарватманд ва ҳокимияти онҳо аз болои кишоварзон боз ҳам пузӯртар шуд. Ин ҳолат ба обрӯю эътибори ҳокимияти шоҳ таъсири манфӣ расонид.

Ғайр аз ин, зиндагии бо қарру фарри шоҳҳои Темуриёни Ҳинд, дарбориён, чағирдорҳои бузургтарини мусулмон ва ҳокимони маҳаллии ҳинду ҳадду қаноат надошт. Фарқи сатҳи зиндагӣ дар байни табақаҳои ҳукмрон ва аҳли заҳмат торафт бештар мешуд. Бо вуҷуди ин, дар замони ҳукмронии Шоҳичаҳон ва Аврангзеб, шоҳаншоҳии Темуриёни Ҳинд мавқеи пешқадами ҳудро аз даст надода буд. Дар солҳои ҳукмронии Аврангзеб ҳудудҳои Бачапур ва Голкондари низ дарбар гирифт. Ба ӯ муяссар шуд, ки ҳуҷуми артиши ширкати англисии "Ост-Индия"-ро бартараф намуда, ба он товони қанг бор кунад.

Аврангзеб бар хилофи аҷдодони худ фармуд, ки аз мардуми ғайримусулмон андози қизя ситонида шавад. Ӯ қӯшиш ба ҳарч меод, ки мамлакатро мувофиқи меъёрҳои шариати ислом идора кунад. Ҷавобан ба зулму таъқиботи Аврангзеб дар зери роҳбарии пешвои худ Шавачи маратҳо шӯриш бардошта, соли 1674 давлати соҳибхитиёри Маҳараштра ро таъсис намуданд. Дар ин давра раҷпӯтҳо низ бар зидди Темуриёни Ҳинд баромаданд. Ин ҳама мисол шаҳодати он аст, ки шоҳаншоҳии Темуриёни Ҳинд

дар нимаи аввали асри XVII пурқувват бошад ҳам, дар нимаи дуюми он то андозае рӯ ба таназзул ниҳода будааст.

МАДАНИЯТИ ИМПЕРИЯИ ТЕМУРИЁНИ ҲИНД. Маданияти Ҳиндустон дар замони ҳукмронии Темуриёни Ҳинд ба комёбиҳои калон соҳиб шуд. Ин комёбиҳо алалхусус ба адабиёти ва санъати меъмории дахл доранд.

Аз ҷумлаи адибони машҳури Темуриёни Ҳинд Абулфазл буд. Ӯ асарҳои худро бо забони тоҷикӣ менавишт. Дар байни шоирони сершумор бародари Абулфазл – Файз аз усулҳои шеърнависии форсӣ васеъ истифода мебард. Тулси Дас аз ҷумлаи шоирони маъруфи ҳиндузабон буд. Бедил, Зебуниссо, Калим, Хусрави Деҳлавӣ низ шоирони машҳури баъдинаи форсигӯи Ҳиндустон буданд.

Санъати меъмории комёбиҳои боз ҳам бузургтар дошт. Қасри Акбаршоҳ дар Деҳлӣ аз ҷумлаи бузургтарин иншооти меъмории ин давлат буда, деворҳои он 20 метр баланд ва аз санги тарошида сохта шудааст. Қасри дигари Акбаршоҳ дар дашти наздикии шаҳри Агра мебошад.

Яке аз осори бузургтарини меъмории мусулмони Темуриёни Ҳинд мақбараи Тоҷмаҳал дар Агра ба шумор меравад. Тоҷмаҳал аз мрамори сафед сохта шуда, дорои гумбази сафед ва манораи сернақшу нигор мебошад. Ин қаср аз ҷумлаи яке аз ҳафт муъҷизаи олам ба шумор меравад.

Иншооти дигари бузурги бинокорӣ "Масҷиди муъҷиза" ном дорад, ки дар шаҳри Деҳлӣ сохта шудааст. Дар ин масҷид дар як вақт то 100 ҳазор нафар мусулмонҳо намози ҷумъа гузошта метавонистанд.

Шоҳҳои Темуриёни Ҳинд биноҳои зиёди боҳашамати ҷамъиятии дигар низ сохта буданд, аз он ҷумла онҳое, ки барои девонҳо муқаррар шуда буданд.

Яке аз сабабҳои асосии пешравию адабиёт, санъат ва меъмории давлати Темуриёни Ҳинд он аст, ки шоҳҳои он ва алалхусус Акбар ва Шохҷаҳон адибон, аҳли ҳунар ва меъморонро шахсан сарпарастӣ мекарданд.

Расми 142. Сафири давлати хориҷиро қабул кардани Бобур

ЛУҒАТ

Ҷизя – онҳое, ки пайрави дини ислом набуданд, чунин андоз мепардохтанд.

Ҷагирдор – заминдорони калоне, ки заминҳои худро ба деҳқонон ба иҷора медоданд.

"Ост-Индия" – ширкати Англия буда, дар ихтиёри худ лашкар дошта, ба Ҳиндустон ҳамла карда буд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Шоҳаншоҳии Темуриёни Ҳинд аз тарафи Бобур кай ва дар куҷо таъсис ёфтааст?
2. Қадом ҷиҳатҳои ислоҳоти Акбар ба шумо маъқул шуд?
3. Ҷаҳонгир ва Шоҳи Ҷаҳон шоҳаншоҳии Темуриёни Ҳиндро чӣ тавр идора мекарданд?
4. Фарқи идоракунии давлати Темуриёни Ҳиндро аз ҷониби Аврангзеб ва Ҷаҳонгир муайян кунед.
5. Қадом шоиру нависандагони Ҳиндустони замони Империяи Темуриёни Ҳиндро медонед?
6. Иншоотҳои бузурги меъмории шоҳаншоҳии Темуриёни Ҳиндро тавсиф кунед.

§44. ДАВЛАТИ САФАВИЁНИ ЭРОН

СУЛОЛАИ САФАВИЁН. Чунин мом гирифтани ин сулола аз номи шайх Сафиддин (1254-1334) пайдо шудааст. Ин шахс дар Озарбойҷон ба тоифаи мусулмоние роҳбарӣ мекард, ки он "Сафавӣ" ном дошт. Сафавиҳо пайравони мазҳаби исломии шиъа буданд. Ин мазҳаб дар Эрон ҳанӯз дар замони ҳукмронии халифаҳои Араб васеъ паҳн шуда буд.

Дар нимаи дуҷуми асри XV шайхҳои Ардабили сулолаи Сафавиён пурзӯр шуда, дар Озарбойҷон бар зидди хонҳои туркман барои ҳокимият ба мубориза бархостанд. Барои ин кор Сафавиён заминдорони миёна ва хурди эрониро дар атрофи худ муттаҳид сохта, аз баъзе қabilaҳои бодиянишини туркман, тоҷирон, кишоварзон ва қосибони аз ҳукумат норозӣ ҳам кӯмак хостанд. Қabilaҳои бодиянишиши турк лашкари савораи Сафавихоро ташкил намуданд.

ТАЪСИСЁБИИ ДАВЛАТИ САФАВИЁН. Соли 1499 Исмоили Сафавӣ шайхи Ардабил ва қabilaҳои ҳамсоии турк шуд. Ӯ тамоми Озарбойҷони Ҷанубӣ, аз ҷумла шаҳри Табрезро ишғол карда, соли 1502 худро шоҳи Эрон эълон кард. Исмоил

давлати Сафавиёнро аз пойтахташ – шаҳри Табрез то соли 1524 идора кард. Дар ин давра Арманистон, Курдистон, Байнаннаҳрайн ва аз ҷумла, шаҳри Бағдодро ишғол намуд. Дар замони ҳукмронии Исмоил дар байни давлати Сафавиён ва Туркия ҷанг оғоз ёфта, қариб сад сол давом кард ва танҳо даар солҳои 30-юми асри XVII қатъ гардид.

Оғози ин ҷанг ба ғоидаи Сафавиён набуд. Соли 1514 туркҳо дар ҷанги зидди Сафавиён нисбатан бартарият доштанд. Туркҳо ҳам дар ин марҳила шаҳри Табрезро ишғол намуданд, вале баъд горди яничарҳо бар зидди ҳўҷаинҳои худ шўриш бардоштанд. Дар натиҷаи ин шўриш артиши Туркия суғт шуда, аз лашкари Сафавиён шикаст хўрд. Ҷанги байни онҳо бо ҳамин ба охир нарасид.

Муқовимати давлати Сафавиён ва Туркия сабабҳои мазҳабӣ ҳам дошт.

Дар охирҳои салтанати худ Исмоил тавонист, ки Гурҷистон ва хонигарии Шервонро, ки дар шимоли Озарбойҷон воқеъ гардида буд, ба давлати худ тобеъ кунонад. Ҳамин тариқ, Исмоил дар мўҳлатҳои кўтоҳтарин давлати бузурги Сафавиёнро таъсис дод.

ДАВЛАТИ САФАВИЁН ДАР АЗДИ АББОСИ КАБИР.

Солҳои ҳукмронии Аббоси I ё худ Аббоси Кабир давраи пурзўртарин ва гул-гулшукуфии давлати Сафавиён буд. Ба ў муяссар шуд, ки ҳокимияти марказии шоҳро пурзўр кунад. Аббоси Кабир мустақилияти пешвоёни қабилҳои калонтарини туркмании маскунӣ Озарбойҷонро барҳам зад.

Расми 143. Ғулами завлонабанд

Расми 144. Милош Обилич ҳангоми қатли султон

Расми 145. Яничар

Аббоси I ба вазъи лашкар диққати махсус меод. Барои муборизаи бомуваффақият бар зидди Туркия ӯ артиши мунтазам ташкил намуд, ки он дар аввал аз 12 ҳазор нафар аскари пиёда ва 10 ҳазор аскари савора иборат буд. Аббос бо ёрии мушовирони англис истифодаи силоҳи оташфишон ва тупхона (артиллерия)-ро ба аскару афсарҳои артиши Эрон омӯзонид. Ба лашкар қабилаҳои кучманчиро низ сафарбар кард. Ҳамин тариқ, артиши 120-ҳазорнафара ташкил намуда, соли 1602 бар зидди султони Туркия ҷанг оғоз кард. Ин ҷанг 10 сол давом карда, бо ғалабаи Сафавиён анҷом ёфт. Дар натиҷаи ин ғалаба Аббоси Кабир Гурҷистон,

Арманистон, Ширвон, вилоятҳои Озарбойҷони Ҷанубӣ, Курдистон ва Бағдодро бо ҳамроҳии Байнаннаҳрайн, ки дар яке аз ҷангҳо аз даст дода буд, Афғонистон ва қисми Хуросонро, ки қайҳо боз Темуриёни Ҳинд ишғол карда буданд, пас гардонда, ба Эрон ҳамроҳ намуд.

ТИЧОРАТ ВА ХОҶАГИИ ДАВЛАТИ САФАВИЁН. Дар охириҳои асри XVI – аввали асри XVII хоҷагӣ ва тичорати давлати Сафавиён ру ба тараққӣ ниҳод. Сабабаш он буд, ки ба амнияти давлати Сафавиён дигар нерӯҳои дохилӣ ва хориҷӣ ҳалал расонда наметавонистанд. Дар ин давра Эрон бо Португалия, Голландия, Англия, Русия, Чин, Ҳиндустон, Ҳиндучин ва давлатҳои дигар муносибатҳои тичоратӣ дошт. Аббоси I барои боз ҳам васеътар кардани робитаҳои тичоратӣ ба давлатҳои пешқадами Аврупо ва Осиё сафирҳо мефиристод. Аз он мамлакатҳо ҳам ба Исфаҳон сафирон меомаданд.

Бо амри шоҳ рохҳои тичоратӣ таъмин ва дар қад-қади ин рохҳо корвонсаройҳо сохта мешуданд. Исфаҳон дар замони ҳукмронии Аббоси I ба шаҳри калони дорои 500 ҳазор нафар аҳоли табдил ёфт. Дар ин шаҳр қасрҳо, масҷидҳо, пулҳо ва иншоотҳои дигар сохта шуданд, ки ба пойтахти нави Сафавиён зебогӣ ва ҳашамати хоҳе мебахшиданд. Дар Исфаҳон, Табрез ва шаҳрҳои дигари Эрон ҳунармандӣ ривочу раванк ёфт. Ҳазорон касибон маснуоти гуногуни баландсифат истехсол мекарданд, ки онҳоро тоҷирон ба бозорҳои дохилию хориҷӣ бароварда мефурӯхтанд. Маҳсулоти абрешимӣ, моҳут, пахтагӣ, қолин, чармин, кулолӣ ва

филизи барин молҳои косибону хуна-
мандони эронӣ берун аз ҳудудҳои давлати
Сафавиён маълуми машҳур буданд.

Дар Эрон ин вақт устохонаҳои нис-
батан калон низ сохта шуданд, ки ба онҳо
шахсони интиҳобӣ роҳбарӣ мекарданд. Бо
фармони шоҳ дар Исфаҳон ва шаҳрҳои
дигар қорхонаҳои давлатӣ ҳам сохта
шуданд. Дар ин қорхонаҳо то 150 нафар ва
аз ин ҳам зиёдтар коргарон кор мекарданд.
Қорхонаҳои эронӣ ба мануфактураҳои
аврупоӣ хеле монанд буданд.

ТАНАЗУЛИ ДАВЛАТИ САФАВИЁН.

Давлати дорои мустамликаҳои зиёду
масоҳати бузург муддати дуру дароз вучуд
дошта наметавонист. Ин гуфтаҳо ба давлати Сафавиён ҳам дахл
доранд. Аббоси Кабир аксарияти мулкҳои аз марказ дурро дар
ҳайати давлати худ бо қувваи силоҳ нигоҳ медошт. Вале замоне
фаро расид, ки дар дохили Эрон ҳам нерӯҳои ҷудоироҳ ва
муқобили салтанати Сафавиён зиёд шуданд. Аз ин рӯ, Сафавиён
маҷбур буданд, ки таъсири ҳокимияти худро дар музофотҳо суғ
карда, тавачҷӯҳ ва қувваи бештарро ба дохили Эрон раван
кунанд. Ғайри ҷашмдошти Сафавиён дар Осиёи Ғарбӣ барои
Эрон вазъияти хеле хатарнок фаро расид. Туркияи султони
меҳост, ки аз давлати Сафавиён қассос гирад ва ният дошт, ки
Қафқоз ва Байнаннаҳрайнро аз нав ба зер
игоати худ дарорад.

Сефий I аз ҳудудҳои Эрон аллакай
қисми зиёди мулкҳои Сафавиёнро аз даст
дода буд. Аз ҷониби ғарб лашкаркашии
худро оғоз намуда, туркҳо якҷанд музофоти
Сафавиёнро ишғол карданд. Соли 1639
Сафавиён ноилоч ба ихтиёри Туркия
гузаштани Байнаннаҳрайнро эътироф
карданд. Баъдтар Туркия Арманистонро низ
ба даст даровард. Дар шарқи мамлакат
бошад, бар зидди Сафавиён хонҳои сулолаи
Ҷониҳо мубориза мебарданд. Ҳамин тариқ,
ҳокимияти марказии Сафавиён сол то сол
заифтар мешуд. Аз ҳамин сабаб Афғонистон
ҳам аз зер ҳокимияти Эрон баромад.

*Расми 146. Сарбози
аспавори турк*

*Расми 147. Роҳзани
турк. Мусаввараи
асри XVI*

Расми 148. Ҳарбу зарби флоти Туркия ва Испания

Дар нимаи дуҷуми асри XVII вазъияти давлати Сафавиён ташвишвар буд. Дар дохили мамлакат дар байни ғуруҳҳои гуногун ва дарбори шоҳи Сафавиён муҳолифату задухурдҳо оғоз ёфтанд. Сафавиёни охирин – Аббоси II, Сулаймон, Султон-хусейн, Тахмоспи II ва Аббоси III аслан ба бозичаҳои ғуруҳҳои иртиҷои мамлакат мубаддал гардида буданд.

ЛУҒАТ

Шайх – яке аз мартабаҳои баланди дини ислом.

Яничар – сарбози туркӣ; туркҳо бачаҳоро аз оилаҳои аҳолии ғайритуркӣ ҷудо карда, ба ҷояи мерасониданд, то ки онҳоро ба яничар табдил диҳанд. Яничарҳо аскарони яккачини туркӣ буданд.

Корвонсарой – ҷоест, барои истиқомати муваққатии тоҷирон ва нигоҳ доштани молу корвони онҳо.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Дар бораи сулолаи Сафавиён маълумот диҳед.
2. Давлати Сафавиёни Эрон кай таъсис дода шудааст?
3. Дар бораи давлати Сафавиёно идора кардани Исмоил ва Аббоси Кабир нақл кунед.
4. Оё шумо дар фаъолияти Аббоси Кабир ягон унсури мусбатро шарҳ дода метавонед?
5. Давлати Сафавиён бо кадом давлатҳои ҷаҳон робитаҳои тиҷоратӣ дошт?
6. Дар бораи устохонаҳои Исфажон чиҳоро медонед?
7. Тоҷирони аронии замони Сафавиён ба хориҷи кишвар кадом молҳоро мебароварданд?
8. Рӯ ба таназзул ниҳодани давлати Сафавиёно шарҳ диҳед.

§45-46. СУЛТОНИИ ТУРКҲОИ УСМОНИ

БАРҲАМХҶҲРИИ СУЛТОНИИ РИМ. Қабилаҳои салҷуқӣ ба ғайр аз Эрон дар Осиёи Хурд кам сокин шуда, султони Румро ташкил намуданд. Давраи нисбатан пурзӯртарини ин давлат ба асри XII рост омадааст. Султони Рум ба зарбаҳои пасиҳаи лашкаркашиҳои салибӣ тоб оварда натавониста, тахминан дар оғози асри XIII барҳам хӯрд ва дар ҳудудҳои он 10 аморат таъсис ёфт. Баъди барҳамхӯрии Султони Рум ҳар кадоми ин аморатҳо аз лашкаркашиҳои салибдорон худро мустақиллона муҳофизат мекарданд.

Дар нимаи дуюми асри XIII лашкаркашиҳои салибӣ ба Шарқ хотима ёфтанд. Баъди ин давлатҳои мусулмони салҷуқӣ дар Осиёи Хурд ва Шарқӣ Наздик мулкҳои салибдоронро ба даст дароварданд.

ТАЪСИСИ ДАВЛАТИ УСМОНИЁН. Дар асри XIII аз Осиёи Марказӣ ба Осиёи Хурд қабилаҳои дигари туркӣ – оғузҳо кӯчида омада, сокин шуданд. Рафти ташкилҳои Султони Усмониён дар қараёни омезиши ин ду қабилаи туркӣ дар нимаи дуюми асри XIII оғоз ёфта, дар нимаи аввали асри XIV анҷом пазируфтааст.

Дар таъсиси Султони Усмониён оғузҳои бодиянишин мақоми бештар доштанд. Онҳо сарҷамътар суқунат доштанд, сершумор ва аз ҷиҳати тайёрии ҳарбӣ муташаккилтар буданд.

Аввал пешвои оғузҳо Эртоғрул буд. Ӯ дар водии дарёи Сакари – дар ҳамсоягии империяи Византия мулкӣ начандон калоне дошт. Писари Эртоғрул – Усмон, ки солҳои 1282-1326 ҳукмронӣ кардааст, лашкари пурзӯро ташкил намуда, бар зидди Византия ҷанг оғоз кард ва дар Осиёи Хурд аксарияти мулкҳои он, аз он ҷумла, Бурсуро ҳам ишғол намуда, онро пойтахти давлати худ эълон кард. Дар баробари ҷанг бар зидди империяи Византия

*Расми 149.
Намуди ш. Конс-
тантинопол*

Усмон ба муқобили аморатҳои дигари собиқ Султони Рим муқобили бурда, онҳоро ҳам ба давлати ташкилкардааш ҳамроҳ намуд.

Обрую эътибори Усмон чунон баланд шуд, ки акнун тамоми туркхоро "усмониён" ном мебуданд. "Туркҳо" ва "усмониён" як маъниро пайдо намуданд, яъне туркҳо усмонӣ ҳастанд ва усмониҳо турканд.

ЛАШКАРИ УСМОНИЁН. Лашкари туркҳо дар рафти ҷангҳои сершумор таҷрибаи калон андохта, бар рақибони худ мунтазам ғалаба мекард. Дар воқеъ, ин вақт давлате вучуд надошт, ки бар лашкари муташаккили Туркҳои Усмонӣ ғолиб омада тавонад. Лашкари Усмониён махсусан дар давраи ҳукмронии Урхон – солҳои 1326-1359, ки вориси Усмон буд, боз ҳам пузӯртар шуд. Ин вақт лашкари туркҳо аз яничарҳо ва сипоҳиён иборат буд. Яничарҳо он аскароне буданд, ки аз ҳисоби асирон ва ҷавонони маҷбурон ба дини ислом гардонидашуда ташкил шуда буданд. Туркҳо ҷудаконро аз падару модарашон ҷудо карда, баъд ба қатори яничарҳо дохил мекунонданд. Яничарҳо яккачин буда, сипоҳиён бошанд, ҷузъу томҳои савораи артиши туркхоро ташкил менамуданд. Лашкари сипоҳиён касбӣ буда, барои хизмат дар артиш маош ва пораи замин, яъне иқтаъ мегирифтанд.

Туркҳои Усмонӣ ба усулҳои ишғоли қалъаю қасрҳо ва шаҳрҳои истеҳкомдор диққати махсус меоданд. Дар ин қор яничарҳо ва сипоҳиён аз манҷаниқу манораҳои ишғолкунӣ васеъ истифода мебуданд. Дар охири асри XIV артиши Усмониён аллакай дар ҷангҳо аз аслиҳаи оташфишон ҳам истифода мебуданд.

ИСТИЛОГАРИҲОИ УСМОНИЁН ДАР АСРИ XIV. Дар асри XIV империяи Византия давраи ру ба таназзули худро аз сар мегузаронид. Ғайр аз Византия дар Балкан давлатҳои дигари дар ҳолати парокандагӣ қарордошта бисёр буданд. Аз ин ру, султонҳои Туркҳои Усмонӣ баъди дар Осиёи Хурд боз ҳам васеътар қунонидани ҳудудҳои давлаташон ба нимҷазираи Балкан низ лашкар кашиданд. Давлатҳои заифи Балкан бар зидди артиши туркҳо муқобилияти саҳт нишон дода наметавонистанд. Ин буд, ки шаҳри Галлиполи воқеъ дар соҳили гулӯгоҳи Дарданелро ишғол намуда, ба Фракия зада даромаданд. Ба Султон Урхон лозим омад, ки ба Фракия боз як маротибаи дигар лашкар кашад. Танҳо ба султони оянда – Муроди I муяссар шуд, ки Фракия ва шаҳри асосии он Адрианополро ишғол намояд.

Туркҳо лашкаркашии худро дар нимҷазираи Балкан давом доданд. Муқорибаи калонтарин дар ин ҷо 15 июни соли 1389 дар

Расми 151.

Султон Маҳмади II
ишғолгари
Константинопол

майдони Косовои Сербияи Чанубӣ ба амал омад. Фармондеҳи лашкари Туркия Муроди I бо лашкари 80-ҳазорнафараи шоҳи Сербия – Лазар рӯ ба рӯ шуд. Як ватандӯсти серб ба хаймаи султони туркҳо роҳ ёфта, Муроди I-ро қатл мекунад. Вале ин сӯиқасд аҳволи лашкари сербҳоро беҳтар накард. Писари Муроди I – Боязиди ҷавон султони нави Туркҳои Усмонӣ шуд. Боязид ба лашкарҳои Лазар шикаст дода, худӣ ўро барои кушта шудани падараш ҳамчун қассос қатл кард. Дар натиҷаи ин ғалаба қисми зиёди Сербия ба Туркия ҳамроҳ карда шуд.

СУЛТОНИИ ТУРКИЯ ДАР НИМАИ АВВАЛИ АСРИ XV. Ба васеъшавии ҳудудҳои Султони Туркҳои Усмонӣ Темур ҳалал расонд.

Ў дар Осиёи Марказӣ давлати бузург ташкил намуда ва баъд ба Эрону давлатҳои Шарқи Наздик лашкар кашида, онҳоро забт кард. Темур бо артиши қудратманди худ ба Осиёи Хурд зада даромад. Аз ҷиҳати шумораи лашкар ва таҷрибаи ҷангӣ султони Туркия Боязид аз Темур ҳеч мондани надошт. Лашкари Боязид 120-ҳазор нафарро ташкил меод. Дар арафаи муҳориба як қисми амирҳои Осиёи Хурд ба султон хиёнат карда, ба тарафи Темур гузаштанд. Муҳорибаи ҳалқунандаи лашкари Темур ва Боязид 28 июли соли 1402 дар наздикии Анқара ба амал омад, ки дар он туркҳо торумор карда шуда, худӣ Боязид асир афтод. Бо фармони Темур ўро ба қафаси оҳанин андохтанд. Баъди чанде Султон Боязид дар асорати Темур вафот кард.

Вале Темур Султони Туркҳои Усмониро барҳам надод. Бо самти Ғарб лашкаркашии худро давом ҳам надода, ба Самарқанд баргашт.

Баъд аз шикаст дар Анқара, мубориза барои тоҷу тахти Султони Туркия тезу тунд шуда, ба задухӯрдҳои мусаллаҳона табдил ёфт. Аз ҳамин сабаб, дар Султони Туркҳои Усмонӣ муддати дуру дароз ҳокимияти ягонаи марказӣ вучуд надошт. Яке аз Усмонийён, ки Муроди II ном дошт, ниҳоят рақибони худро мағлуб карда, ба тахти Султони Туркия менишинад. Ў ҳамон лаҳза ҷанги зидди Византияро оғоз карда, Солунро аз Византия кашида меғирад. Баъд аз ин ҳудудҳои Византия танҳо аз шаҳри Константинопол ва маҳалҳои гирду атрофи он иборат буд.

Расми 150.

Муҳосираи ш.
Константинопол
аз тарафи
Туркҳои Усмонӣ

Барои расонидани ёрӣ ба императори Византия калисои Ғарбӣ (католикӣ) ва Шарқӣ (православӣ)-и дини масеҳӣ дар зери роҳбарии Папаи Рим иттифоқ (уния) бастанд. Соли 1444 ин иттифоқ бар зидди туркҳо лашкаркашии нави салибдоронро оғоз намуд. Дар мухорибаи назди Варнай салибдорон 10 ноябри ҳамон сол саҳт шикаст хӯрда, ақиб баргаштанд.

ИШҒОЛИ ҚУСТАΝТΑΝΙΑ (ΚΟΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΛ).

Императори охири Византия Константинополи XI буд. Фармондеҳи лашкари туркҳо шоҳи нав Султон Муҳаммад Ҷ Маҳмади II барои ишғоли Константинопол камар баст. Таносуби қувваҳо ба қуллӣ ба фоидаи султон буд. Византиягҳо ҳамагӣ 10 ҳазор нафар ва туркҳо бештар аз 200 ҳазор нафар аскар доштанд, ки 15 ҳазор нафари онҳо яничарҳои яккачин буданд.

Шаҳри Константинопол ҳама тарафа мустаҳкам карда шуда буд. Византиягҳо пеши роҳи флоти туркҳоро занҷирбанд карда буданд. Аз ин рӯ, туркҳо барои ба шаҳри Константинопол ворид шудан танҳо як илоҷ доштанд. Онҳо аз тариқи хушкӣ "роҳ"-ро ба воситаи равшанмоли лағжонак карда, аз болои он киштиҳоро кашаида бурда, ба об сар дода метавонистанд. Ин корро туркҳо бомуваффақият иҷро карда, киштиҳои худро вориди Шоҳи Тиллоӣ карданд. Ҳамин тариқ, артиш ва флоти туркҳо шаҳри Константинополро муҳосира кард, ки он ду моҳ идома ёфт.

Византиягҳо тамоми имкониятҳояшонро истифода бурданд, вале шаҳри худро аз муҳосираи лашкари туркҳо наҷот дода натавонистанд ва наҷор 29 майи соли 1453 таслим шуданд. Бисёр ҷойҳои шаҳри Константинопол аз тарафи голибон талаю торҷ карда шуданд.

Вале Муҳаммади II нагузошт, ки аскарҳояш биноҳои шаҳрро ба ҳок яқсон кунанд. Ибодатгоҳи машҳури масеҳии Софияи Муқаддас аз вайронкорӣ эмин монд. Бо амри Муҳаммади II ин калисо бо номи "Оя Суфия" ба масҷиди асосии ҷомеи султони табдил дода шуд. Шаҳри Константинопол номи Истамбулро гирифт. Акнун султонҳои Усмонӣ Султони Туркияро аз пойтахти нав – Истамбул идора мекарданд.

СУЛТОНИИ ТУРКИЯИ УСМОНӢ ДАР АСРИ XVI.

Забткориҳои туркҳо дар замони ҳукмронии набераи Муҳаммади II – Салими I аз нав оғоз ёфтанд. Баъди ҷанги фотеҳонаи зидди Эрон Салими I Озарбойҷон, Арманистон, Гурҷистон, Доғистон ва Курдистонро ба даст даровард. Аз ҳамин вақт сар карда, Салими I соҳиби унвони халифаи тамоми мусулмонон мегардад.

*Расми 152. Роҳибони
ибодатгоҳи Симои
Муқаддасро лату қуб
кардани туркҳо*

Давраи нисбатан пуриктидортарини Султонии Туркияи Усмонӣ ба замони ҳукмронии Сулаймони I рост омадааст. Ӯ чун усмонҳои дигар борҳо ба давлатҳои гуногун лашкар кашидааст.

Вале бармегардем ба лашкаркашиҳои зафармандонаи Салими I. Ӯ Белград ва Родосро ишғол намуда, баъд дар Монач лашкарҳои муттаҳиди Чехияю Маҷористонро торумор кард. Дар натиҷаи ин қисми зиёди Маҷористон, Валахия ва Молдавия тобеи Ҳукумати Туркия шуданд.

Сулаймони I қўшиши гирифтани Венаро кард, вале аз ӯҳдаи ин кор баромада натавонист. Баъд аз ин самти лашкаркашиашро тағйир дода, Байаннаҳрайнро ишғол намуда, ба забти Африқои Шимолӣ оғоз кард. Даре нагузашта Триполи ва Алҷазоирро ба даст даровард. Дар замони ҳукмронии Сулаймони I Арабистон ҳам ба ҳудудҳои Султонии Туркияи Усмонӣ дохил карда шуд.

Дар асри XVI Султонии Туркияи Усмонӣ қариб ҳамаи мулкҳои собиқи Византия ва Хилофати Арабро дар бар мегирифт.

САРЧАШМА

АЗ СОЛНОМАИ ОШИҚ ПОШОЗОДА "ТАВОРИХИ АЛӢ УСМОН" (Накл дар бораи давлати Усмон)

Бобои Усмони ғозӣ Сулаймоншоҳ буд. Сабаби ба Рим омадани ӯ ин аст. Дар замони Аббосиён Арабҳо Рим ва Эронро фатҳ карданд. Вале Эрон дар сарҳадҳои худ туркҳоро гузошт ва Арабҳо торумор карда шуданд. Махз бо ҳамин сабаб дар

вакташ кофиронро ба худ тобеъ карда натавонистем. Ин буд, ки бойҳои Эрон муттаҳид шуданд, то ки он туркҳои бузурги бодиянишинро пеш кунанд. Бо Сулаймоншоҳ 50 000 туркон ва тоторҳо ҳам бо хаймаҳои худ ҳамроҳ шуданд. Онҳо аз Эрзинҷон ба Замини Рим кӯчида омада, дар ин ҷо 6 сол монданд. Вале Сулаймоншоҳ хост, ки шуҷоат нишон диҳад. Барои ҳамин боз ба мамлакати туркҳо (Туркистон) рафта, ба назди қалъаи Чаъфари вилояти Ҳалаб омад. Ҳангоми аз дарёи Фурот гузаштан ғарқ шуд ва ўро дар сохил дафн карданд. Кучманчиёни бо ҳамроҳии ў буда пароканда шуданд. Баъзеҳо бо писарони Сулаймоншоҳ монданд ва онҳо се нафар буданд: Сункар Текин, Эртоғрул ва Гюн Догд. Ду писар роҳи худро давом дод, вале Эртоғрул бо 400 кулба ба сарзамини султон Аловуддин (подшоҳи давлати Салҷуқиён. – *Шарҳи Т. Зиёзода*) баргашт. Дар роҳ рақибони султонро торумор карда (Эртоғрул), ҳудаш ҳоким шуд. Эртоғрул се писар дошт: Усмон, Гюндюз ва Сараята. Эртоғрул писари худ – Сараятаро ба назди Аловуддин фиристонид – "Бигузур ў ба мо ҷой нишон бидиҳад". Султон Аловуддин ба онҳо вилояти Сёгюдро дод, ки он дар байни Караҷ – Ҳисор ва Билечик воқеъ буд... Баъди чанде Эртоғрул вафот кард... Дар бораи ба Сёгюд омадани Эртоғрул қиссаҳои зиёд вучуд доранд. Ман моҳияти онҳоро хикоя кардам. Дар Сёгюд Усмон ба ҷои писараш нишаст. Ҳамон замон душманӣ бо Гермиён (ҳокимони ғарбии Осиёи Хурд. – *Шарҳи Т. Зиёзода*) оғоз шуд. Усмони гозӣ ба забти заминҳо шурӯъ кард.

ЛУҒАТ

Сипоҳӣ – аскари савора ва касбӣ

Византия – номи собиқ Империяи Шарқии Рим, ки аслан аз номи шаҳри Византия бармеояд.

Аслиҳаи оташфишон – милтиқ, тўп ва аслиҳаи дигар, ки дар онҳо борут ва тирҳои филизӣ истифода мешавад.

Амир – сардори давлати исломӣ.

Константинопол – пойтахти империяи Византия, номи қадимаи ин шаҳр Византия мебошад.

Калисо – ҷои ибодати пайравони равияи православии дини масеҳӣ.

Папаи Рим – сарвари кулли калисои католиқӣ.

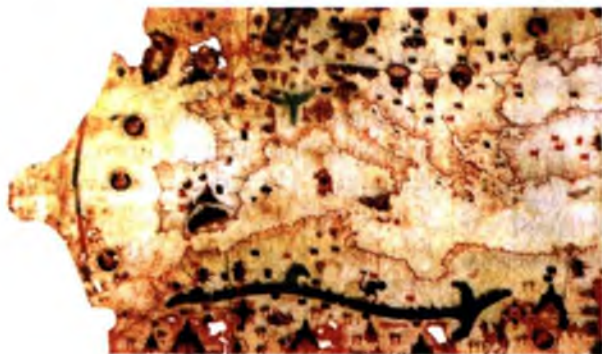
САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Султони Рим кай ва чӣ тавр барҳам хӯрд?
2. Дар бораи қабилаҳои оғузиҳо чӣҳо медонед?
3. Султони Туркҳои Усмонӣ кай таъсис ёфтааст?
4. Дар бораи артиши Усмонӣ маълумот диҳед.
5. Муҳорибаи Косоворо шарҳ диҳед.
6. Дар бораи Султон Боязид ва ҷанги ӯ бар зидди артиши Темур ҳикоя кунед.
7. Султони Туркҳои Усмонӣ баъд аз марги Боязид дар кадом ҳолат қарор дошт?
8. Чаро ҳар ду калисои масеҳӣ дар зери роҳбарии Папаи Рим бар зидди Усмонӣ лашкар кашиданд?
9. Артиши туркҳо чӣ тавр шаҳри Константинополро ишғол намуда, империяи Византияро барҳам дод?

Боби IV. МАМЛАКАТҶОИ АВРУПО ДАР АСРҶОИ XIII-XV

§47. ФАРОНСА

ОҶОЗИ МУТТАҶИДШАВИИ ФАРОНСА. Таракқиёти хоҷагӣ боиси он гардид, ки ҳунармандӣ аз кишоварзӣ ҷудо шуд. Аз тарафи дигар, шаҳрҳо инкишоф ёфта, ба марказҳои ҳунармандӣ ва тичоратӣ табдил ёфтанд. Дар Фаронсаи асри X шаҳрҳои Бордо, Тулуза, Лион, Ним, Пуате, Париж, Руан, ки римиҳо асос гузошта буданд, рӯ ба таракқи нӣходанд. Баъд шаҳрҳои нави аҳолинишин низ пайдо шуданд. Дар асри XII дар Фаронса шумораи зиёди шаҳрҳои хурду калон афзоиш ёфтанд.

Расми 153.
Портулан. Харитаи баҳрӣ. Асри XV

Корол бахри озод шудани шаҳрҳо аз зери ҳокимияти ашрофони заминдор ваколатнома меод. Шаҳриён аз шоҳ ёрии пулӣ ва ҳарбӣ низ мегирифтанд. Корол феодалҳои хурду миёнаро низ дастгирӣ мекард. Заминдорони калон заминҳои киштро ба деҳқонон иҷора меоданд. Нарасидани пул боиси он гашт, ки андози пулиро ба андози асли (моли) иваз намуданд. Деҳқонон барои пардохти андози пулӣ ба бозор рӯ оварда, маҳсулоти изофаи худро мефуруштанд. Як қисми деҳқонон ба шаҳрҳо мерафтанд. Ошӯбҳои деҳқонон фақат дар маҳалҳои алоҳида бармехост.

Короли Фаронса калисоро низ ғаёлона дастгирӣ карда, дар атрофи худ Ускуфон ва роҳибони маърифатноку боғайратро гирд меовард.

ФИЛИППИ IV ЗЕБО. Филиппи IV солҳои 1285-1314 ҳукмронӣ карда, ҳамчун шахси тезҳаракат ва қавиירוда бо лақаби "Зебо" машҳур гардидааст, Дар давраи ҳукмронии ӯ вилояти бойи Шампан ба Фаронса ҳамроҳ карда шуд.

Филиппи IV чангро бар зидди Англия идома дода, ба Фландрия лашкар кашид ва онро низ ба Фаронса ҳамроҳ кард. Вале гонатгари аскарон ва андозҳои гарон боиси сар задани ошӯбҳо гардид. Як шаб ҳунармандон дар Брюгги гарнизони франсавиёро сар буриданд. Ин воқеа бо номи "Намози бомдоди Брюгги" машҳур шуда, ибтидои шӯриши тамоми кишвар гардид.

Расми 154.

Ибодатгоҳи Готӣ дар Фаронса

Ба корол барои додани маош ба мансабдорон ва идомаи чанг пули зиёд лозим буд. Филиппи IV барои аз тангдастӣ баромадан нисфи тангаҳои тиллоиро ба тангаҳои арзонтари нуқра иваз намуд, ки ин боиси бекурбшавии пул гардид. Баъдан корол фармон дод, ки қарзҳо бо пули камқурб пардохт шуда, ба хазинаи давлат бошад, пулҳои дорои қурби баланд ирсол карда шаванд. Ин беадолатӣ боиси норозигии мардум гардид. Ин аст, ки онҳо Филиппи IV-ро "короли қаллоб" номиданд.

Инчунин мушкилоти молиявӣ боиси низои Филиппи IV ва Папа Бонифатсии VIII гардид. Филиппи IV аз заминҳои калисо андоз талаб кард. Папа мустақилияти ҳокимияти худро меҳост. Вале корол содироти тиллоро аз мамлакат манъ карда, Папаро ба бидъат ва риоя накардани қонун гунаҳгор кард. Фиристодагони Филиппи IV бо дастаи зархаридон зӯран дохили қалъаи Папа гардида, дар ҳаққи ӯ таҳқирҳои зиёдеро раво диданд. Папа ба ин шармандагӣ тоб наоварда, аз олам даргузашт.

ИЁЛОТИ КУЛЛ (ШТАТҲОИ ГЕНЕРАЛИ). Соли 1302 Филиппи IV ба хотири дастгирӣ ёфтан аз ҷониби табақаҳои гуногуни халқ бар зидди Папа Иёлоти Кулло даъват намуд. Иёлоти Кулл – маҷлиси намояндагони рӯҳониён, дворянҳо ва шаҳриён буд. Аз тарафи дигар, намояндагони ин табақаҳо маҷлиси худро дар алоҳидагӣ низ доир мегардониданд. Рӯҳониён ва дворянҳо дар якҷоягӣ овоз меоданд. Аз ин рӯ, шаҳриён маҷбур буданд, ки ба раёйдихии онҳо розӣ шаванд. Сабаби заиф гардидани нуфузи Иёлоти Кулл низ дар мавҷуд набудани ҳамфикрии табақаҳо буд.

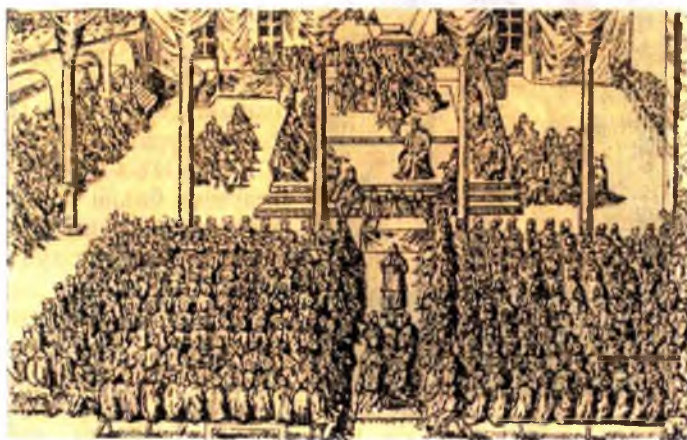
Дар охири асри XIV дар Фаронса мутлақияти табақаи, ки ба маҷлиси намояндагон таъяс мекард, ба вучуд омад.

Расми 155. Тангаи Филиппи IV

Расми 156. Муури корол Филиппи IV

Расми 157.
Маҷлиси
Иёлоти Кулл

ЛУҒАТ

Ваколатнома – ҳуҷҷати ҳуқуқӣ.

Ускуфон ва роҳибон – роҳбарони дини масеҳӣ.

Аббат – роҳиб, пири дайри католиқӣ.

Граф – унвони дворянӣ.

Мутлақияти табақавӣ – ҳокимияти яккасардорӣ, сарвари давлат, намояндаи яке аз табақаҳо.

Иёлотӣ Кулл - мақомоти намояндагӣ дар Фаронса.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Муттаҳидшавии Фаронса чӣ гуна сурат гирифт?
2. Нақши корол Филиппи II Август дар муттаҳид кардани Фаронса аз чӣ иборат буд?
3. Фаёлияти Филиппи IV Зебо ва моҳияти ислоҳоти ӯро тавсиф намоед.
4. Иёлотӣ Куллро кӣ ва кай даъват кард?
5. Вазифаҳои Иёлотӣ Кулл аз чӣ иборат буд?

§48. АНГЛИЯ

ЗАБТИ НОРМАНДИЯ. Соли 1006 герсоги Нормандия Вилгелм пойтахти Англия – шаҳри Лондонро забт кард ва бо номи Вилгелми Забткор маъруф гардид. Англосаксҳо дар тӯли чандин сол ба муқобили нормандҳо мубориза бурданд. Дехқонони озоди Англияи Шимолӣ низ дар муддати начандон тӯлонӣ дар муқовимати нормандҳо қарор доштанд. Вале Вилгелмн Забткор чандин деҳаи дехқононро оташ зада, бештари аҳолиашро кушт, ки дар натиҷаи ин одаммавҳкунӣ дар зарфи якчанд сол ин сарзамин беодам монд.

Расми 158. Доҳили қасри готиш Вестминстер. Англия. Асри XV

ОҚИБАТҶОИ ЗАБТҚОҶИ.

Вилгелм баъди ғалаба заминҳои феодалонро қашада гирифта, дар байни ритсарҳои худ тақсим кард. Ритсарҳо бошанд, дар музофотҳо заминҳои серҳосили зиёдро қашада гирифтанд, вале онҳо монанди герсогу графҳои фаронсавӣ бузург набуданд. Заминдорони калони англис бевосита тобеи Вилгелм монданд.

Расми 159.
Викингҳо киштӣ месозанд

Дар давраи ҳукмронии мерос-хӯрони Вилгелм заминдорони англис зиёда аз даҳ сол муқовимат намуда, дар натиҷа мустақил ва соҳиби унвону заминҳои зиёд гардиданд. Тиҷорат барои Англия аҳамияти калон пайдо намуд. Аз ин рӯ, муносибатҳои тиҷоратӣ дар ин мамлакат муттасил рушду нумӯ карданд. Пойтахти Англия – шаҳри Лондон ба Маркази муҳими калони тиҷоратии мамлакат табдил ёфт.

Деҳқонони камбағал ба муқобили заминдорон ба мубориза бархостанд, вале шикаст хӯрданд.

Як қисми онҳо аз зери дасти ҳуҷаинонашон гурехтанд, қисми дигарашон дар ҷангалҳои ба корол тааллуқдошта шикорчӣ шуда, бо номи "тирандозони озод" машҳур гардиданд. Мардум дар ҳаққи онҳо дostonҳо меофариданд. Яке аз онҳо қаҳрамони дӯстдоштаи мардуми оддӣ Робин Гуд буд.

Дар Англия аз байни рӯҳониёни камбағал воизони халқӣ баромада, додрасҳои ришвахури королӣ, ҳасисии ускуфҳо ва бераҳмиҳои заминдоронро танқиду масҳара менамуданд. Дар байни мардум воизи халқӣ Ҷон Болл эҳтироми зиёде пайдо карда, баробарии одамонро талқин мекард. Ҷон Болл тарафдори ба деҳқонон додани замин буд. Рӯҳониён Ҷон Боллро чандин маротиба аз калосо дур сохта, ҳабс ҳам карданд. ӯ тавассути мактубҳои деҳқононро ба шӯриш даъват мекард.

ОҒОЗИ ШҶУРИШ. Моҳи майи соли 1381 деҳқонони якҷанд деҳаи қисмати шимолии Лондон одамонро, ки андоз ҷамъоварӣ менамуданд, пеш карданд. Дар як муддати кӯтоҳ шӯриш қисмати зиёди мамлакатро фаро гирифт. Шӯришчиён бо табар, шоха ва камон мусаллаҳ гардида, мулкҳои заминдоронро гораи менамуданд. Сарвари шӯришро

Расми 160. Англисҳо ба баҳр мебароянд

Заминдорон ба деҳқонони шӯришгар чазоҳои мудҳишро раво диданд. Садҳо шӯришгарон қатл карда шуданд. Чон Боллро низ куштанд. Корол Ричарди II бо фармони худ ҳамагуна гузаштҳои дар ҳаққи деҳқонон кардашро бекор кард. Сарфи назар аз ин, соли 1381 ҳама гуна меҳнати бемузд бекор карда шуда, барои камбағалон қонунҳои сабуктар қабул гардиданд. Дар тӯли асри XV қариб ҳамаи деҳқонони Англия озод шуданд.

ЛУФАТ

Ритсар – аскари касбии ҷавшанпӯш дар давлатҳои Аврупои асрҳои миёна.

Герсog ва граф – мансабу мартабаҳои феодалӣ.

“Тирандозони озод” – муборизони адолатҷӯ.

Воиз – вазъгӯянда, некхоҳ, ба мубориза даъваткунандаи халқӣ.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Забткориҳои Вилгелми Норманӣ бо чӣ анҷом ёфт?
2. Сабабҳои шӯриши деҳқонон бо сарвари Уотт Тайлер кадомҳоянд?
3. Чон Болл кист?
4. Шӯриши Лондон бо чӣ анҷом пазируфт?
5. Корол бо шӯришчиён чӣ хел муносибат кард?

§49. ҶАНГИ САДСОЛАИ ФАРОНСА ВА АНГЛИЯ

САБАБҶОИ ҶАНГ. Дар асри XIV дар байни Англия ва Фаронса ҷанг оғоз гардида, он зиёда аз сад сол (1337-1453) давом кард.

Короли Фаронса мехост, ки кишварашро муттаҳид созад. Вале муттаҳидшавии Фаронса бе ҳамроҳшавии вилояти Аквитания ғайриимкон буд. Аквитания бошад, дар ихтиёри Англия буда, манбаи муҳими воридот ба хазинаи кишвар ба ҳисоб мерафт. Аз ин рӯ, Англия Аквитанияро ба Фаронса додан намехост. Аз сӯи дигар, Англия ният дошт, ки мулкҳои аздастрафтаашро аз Фаронса баргардонад. Аҷибаш он буд, ки феодалҳои ҳар ду кишвар ҷангро ба хоҳири ба даст овардани боигарӣ пазируфтанд. Зиддияти байни Англия ва Фаронса барои шахрҳои бойи музофоти Фландрия сабаби дигари оғози ҷанг буд.

Дар оғози Ҷанги Садсола лашкари корони Фаронсаро, ки аз дастаҳои савораи ритсарӣ иборат буд, ашрофон роҳбарӣ мекарданд. Ритсарҳо дар рафти ҷанг мустақилона фаъолият доштанд.

Расми 163. Мусобиқаи ритсарӣ

Лашкари англис хуб таълим додашуда буд. Короли Англия бевосита ба артиш роҳбарӣ мекард. Аз ҳисоби деҳқонони озод лашкари пиёдагарди мунтазам таъсис ёфта буд. Аслиҳаи асосии аскарони пиёданизом камони калон ба ҳисоб мерафт, ки тирӣ он то ба масофаи 600 қадам ба нишон мерасид.

Англисҳо лашкари баҳрнаварди пурзуре доштанд. Онҳо дар муҳорибаи баҳрӣ дар соҳилҳои баҳри Фландрия флоти фаронсавихоро торумор карданд. Баъд аз ин дар ҷанги байни Англия ва Фаронса муддате оромӣ ҳукмрон гардид.

Вале пас аз чанд соли дигар амалиётҳои ҳарбӣ аз нав оғоз гардиданд. Ба англисҳо муяссар шуд, ки Нормандияро ишғол намуда, ҳучумро ба тарафи Фландрия ва аз он ҷо ба самти шаҳри Париж идома диҳанд. Дар ин самт англисҳо ба муқовимати саҳти фаронсавиҳо дучор шуданд.

Соли 1356 дар наздикии шаҳри Пуатъеи воқеъ дар ҷанубии Луара муҳорибаи калон ба амал омад. Англисҳо мавқеи ҳудро бо девори ҷубини баланд мустаҳкам карда буданд. Фаронсавиҳо расида омадани нерӯҳои асосии ҳарбиرو интизор нашуда, ба амалиёти ҷангӣ шурӯъ карданд. Вале камонварони англис сафҳои ҷузъу томҳои лашкари фаронсавихоро раҳна карданд. Дар натиҷа лашкари фаронсавиҳо шикаст хӯрда, роҳи фирорро пеш гирифт. Бештар аз 5 ҳазор ритсарҳои фаронсавӣ кушта шуда, қисми дигар ба асири афтоданд.

Расми 162.
Ритсарӣ
асрҳои
XI-XIII

КОРНАМОИҲОИ ЖАННА Д'АРК. Дар муборизаи зидди англисҳо қаҳрамондӯхтари фаронсавӣ Жанна д'Арк корнамоии бемислу монанди нишон дод. Дар бораи Жанна д'Арк овозаю ривоятҳои хеле зиёде мавҷуданд. Ҳамзамонон менависанд, ки ӯ духтари қоматбаланд, боирода, ҳасур ва боқуввати деҳотӣ будааст. Вай дар байни мардуми камбағал ба ҷои расидааст. Истилогарон ҷандин маротиба ба деҳаи онҳо ҳучум оварда, мардумро ғорат карданд. Жаннаи ҷавон боварӣ дошт, ки Худованд ӯро барои Ватанро аз

душманон химоя кардан офаридааст. Ханӯз синни ҳаждаҳро пур накарда, Жанна барои дифои Ватан зодгоҳашро тарк мекунад. Ӯ сабаби аз хона рафтанаширо чунин арзёбӣ менамояд: "Ба ҷуз ман, дар олам ҳеҷ кас шохигарии Фаронсаро дифоъ карда наметавонад". Жанна аҳолиро бовар кунонд, ки Худованд хоҳони аз ватани ӯ баромада рафтани англисҳо аст. Дар роҳи мубориза бар зидди истилогарони англис Жанна ба мушкилиҳои зиёде рӯ ба рӯ шуд, вале онҳоро бо иродаи қавӣ ва истодагариӣ танҳо ба ӯ хос паси сар қард.

Жанна ба мушкилии зиёде ба қалъаи Луара расида, бо вориси тахти Фаронса вохӯрд. Дарбориён ба Жанна боварӣ ҳосил намуданд. Ба андешаи онҳо иштироки Жанна д'Арк дар набардҳо метавонад руҳияи ҷанговаронро афзун гардонад. Аз ин рӯ, ба Жанна дастаи ритсарҳоро ҳамроҳ карда, ба ёрии орлеаниҳо фиристоданд. Қабл аз ҳучум Жанна ба англисҳо мактуб фиристода, талаб қард, ки калиди ҳамаи шаҳрҳои забтшударо баргардонанд, танҳо баъди ин дар байни англисҳо ва фаронсавиҳо сулҳ баста мешавад. Дар мактуб гуфта шуда буд, ки англисҳо бояд товони ҷангро дода, аз Фаронса баромада раванд. Дар акси ҳол, ба англисҳо чунон шикаст ҳоҳад дод, ки онҳо онро дар тӯли ҳазор сол дар хотир надоранд.

Омадани Жанна ба Орлеан дар ҷанги зидди англисҳо марҳилаи ҳалқунандаро оғоз намуд. Қаҳрамониҳои ӯ ҷанговаронро ба ҳайрат меовард. Баъди нӯҳ рӯзи муосираи Орлеан англисҳо ба тарафи шимол ақибнишинӣ қарданд. Пас аз ин воқеа, одамони оддӣ ба лашкари Жаннаи ҳасур мепайвастанд. Ба Жанна муяссар гардид, ки қисми зиёди Фаронсаро аз англисҳо озод намояд.

Расми 164. Асир гирифтани Жанна ӯ 'Арк

Расми 165. Маҷлиси додгоҳи қоролӣ

Расми 166. Ҳайкали
ёдгории Жанна д'Арк

ҚАТЛИ ЖАННА Д'АРК. Охишта-охишта сафи лашкари фаронсавӣ аз хисоби ихтиёриён афзун гардида, боиси ташвиши ашрофон шуд. Жанна аз император чандин маротиба тақозо намуд, ки ӯ иҷозат диҳад, то ки ба шаҳри Париж дохил гардад, вале император ба вай ҷавоби мусбат надод. Дарбориён бо император забон як карда, барои ба Париж дохил шудани ӯ роҳ надиханд.

Вале Жанна хост, ки дар ҷавоб бо дастаи сарбозони начандон калон дохили Париж гардад. Лекин бургундиҳо хучуми ӯро баргардонданд. Жанна дар ин задухӯрд ярадор шуда, оқибнишинӣ кард. Дар ҳамин ҳолат бургундиҳо Жанна д'Аркро асир гирифта, ба англисҳо

фурухтанд. Ҳарчанд Жанна барои ба тахт нишастани император Карл заҳмати зиёде кашада бошад ҳам, бо вучуди ин император барои озод кардани ӯ кӯшише ҳам накард.

Жаннаро мӯҳлати зиёд ба гардану пойҳояш завлона баста, дар қафаси оҳанини ҳабсхона нигоҳ доштанд. Англисҳо Жаннаро ҳамчун қодугар муттаҳам карда, ба додгоҳи инквизитсия доданд. Моҳи майи соли 1431 Жанна д'Арк дар шаҳри Руан дар оташ сӯзонида шуд. Баъд аз 25 сол императори Фаронса аз додгоҳ аз нав дида баромадани ҳукмномаи Жанна д'Аркро тақозо намуд. Додгоҳ ҳукмномаи додгоҳи инквизитсияро бекор кард. Дар асри XX Папаи Рим Жанна д'Аркро авлиё эълон намуд.

АНҶОМИ ҶАНГИ САДСОЛА. Баъди дар оташ сӯзондани Жанна д'Арк дар Фаронса ҷангҳои озодихӯна аз нав авҷ гирифтанд. Дар Нормандия даҳҳо ҳазор деҳқонон ба муқобили англисҳо бароҳостанд. Ин ҷанг барои англисҳо ҳалокатовар буд. Императори Фаронса бо герсоги Бургундия сулҳ баст. Дар шаҳри Париж бар зидди англисҳо шӯриш ба амал омад ва он аз истилогарон озод карда шуд.

Императори Фаронса лашкари мунтазам ташкил намуд шумораи тӯлҳои онро зиёд кард. Дар лашкар интизоми саҳт ҷорӣ намуд. Бо дастгирии деҳқонони шӯришбардошта шаҳри Нормандия аз англисҳо озод гардид. Англисҳо аз Аквитан ҳам пеш карда шуданд. Соли 1453 охири тақияҳои англисҳо дар Аквитан – шаҳри Бордо таслим шуд ва бо ҳамин Ҷанги Садсола бо ғалабаи Фаронса хотима ёфт.

ЛУҒАТ

Инквизитсия – суди динии калисои католикий.

Авлиё – муқаддас, ки аз тарафи Папа эълон карда мешавад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Сабабҳои ҷанги 100-соларо баён созед.
2. Жанна д'Аркро тавсиф кунед.
3. Кадом воқеа Жанна д'Аркро водор намуд, ки яроқ ба даст гирад?
4. Ҷаҳрамони Жанна д'Арк дар муҳорибаи Орлеан аз чӣ иборат буд?
5. Жанна д'Арк барои чӣ дар оташ сӯзонида шуд?
6. Ҷанги Садсола кай бо кадом натиҷа ба охир расид?
7. Дар бораи муҳорибаҳои ҷанги байни Фаронса ва Англия нақл намоед.
8. Дар бораи ҷанги Садсола тасаввуроти худро баён кунед.

§50. ҲАРАКАТИ ГУСИЁН ДАР ЧЕХИЯ

ОҶОЗИ ҲАРАКАТИ ГУСИЁН. Дар миёнаҳои асри XIV корони Чехия Карли I императори Рими Муқаддас интиҳоб гардид. Чехия бошад, яке аз музофотҳои пуриқтидори империя ҳисобида мешуд. Маҳз аз ҳамин сабаб, Чехия ҳуқуқи ба мансаби императорӣ интиҳоб шуданро дошт. Ҳокимони дигар музофотҳо бошанд, чунин ҳуқуқ надоштанд.

Дар асри XIV дар Чехия соҳаи кишоварзӣ рӯ ба тараққӣ ниҳод. Дар истеҳсоли нукра Чехия дар Аврупо ҷойи аввалро ишғол менамуд. Аз он танга сикка зада мешуд. Дар шаҳрҳои Чехия бештар аз 200 намуди хунармандӣ, аз он ҷумла моҳитбофӣ ва истеҳсоли зарфҳои шишагӣ ба роҳ монда шуда буд. Аз Чехия роҳи муҳими тичоратӣ мегузашт. Дар шаҳри Прага дар як сол ду маротиба ярмарка дойир гардонида мешуд, ки дар он тоҷирон аз Лахистон, Олмон, Италия ва мамлакатҳои дигар иштирок мекарданд.

Рисми 167. Шаҳри Прага. Асри XV

*Расми 168.
Нишони Чехия*

Дар давраи императории Карли I шаҳри Прага маркази империя гардид. Аҳолии он зиёда аз 40 ҳазор нафарро ташкил меод. Дар ин ҷо пули машҳури Карл ва масҷиди ҷомеъ бунёд карда шуданд.

Феодалҳои калон – панҳо зиндагии бо карру фар доштанд. Дар деҳот ўҳдадориҳои феодалии баршина ва андози пулию молӣ вучуд доштанд. Аз вазнинии ин ўҳдадориҳо деҳқонон норозигӣ баён мекарданд. Дар шаҳрҳои Чехия хунармандон ва тоҷирони олмонӣ низ сокин шуда буданд. То миёнаҳои асри XIV дар шӯрои шаҳри Прага ягон нафар чех набуд. Инчунин қонҳо низ дар дасти олмониҳо буданд. Хунармандон ва тоҷирони чех кӯшиши бисёр мекарданд, ки дар идоракунии шаҳр ширкат варзанд.

Дар Чехия калисои католикӣ заминдори калон ба ҳисоб мерафт. Он аз се як ҳиссаи заминҳои ҳосилхезро ихтиёрдорӣ мекард. Ба ускуфони Прага 14 шаҳру 900 деҳа тааллуқ дошт. Дайрҳо сарватманд гардида буданд.

Ҳокимони шаҳрҳо низ намерхостанд, ки ба рӯҳониён тобеш бошанд. Деҳқонон ва камбағалони шаҳр муқобили калисо баромада, инчунин барои заиф гардондани зулми феодалӣ мубориза мебуданд.

ЯН ГУС. Дар ибтидои асри XV дар яке аз калисоҳои на он қадар калони шаҳри Прага мардуми зиёд ҷамъ омада, суҳанронии профессори Донишгоҳи Прага Ян Гусро ғуш мекарданд. Ё мансабдорони калисои Римро барои мансабфурушӣ ва ҳиллаю найрангашон танқид мекард.

Ян Гус баъд аз танқиди рӯҳониён ислоҳоти калисоро талаб кард. Аз калисою Ускуфон ва дайрҳо кашида гирифтани сарват

Расми 169. Ян Гус дар маҷлиси суд

ва заминхоро тақозо намуд. Дар Чехия бояд калисо на ба Папа, балки ба корол тобеъ бошад. Ба андешаи Ян Гус ба муқобили Папа бояд қувва истифода бурд. Ӯ талаб кард, ки пардохти маблағ барои расму оинҳо бекор карда шавад. Худшиносии мардуми чех бояд дар заминаи таълими забони модарӣ сурат гирад. Ян Гус грамматикаи забони чехиро шахсан қор карда баромад.

Ян Гус ватану халқи худро аз самими дил дӯст медошт. Ӯ ба мардуми чех мурочиат карда мегуфт, ки чехҳо бояд сарвар бошанд, на аз қафои фарансавихою немисҳо раванд. Ян Гус ҳаёти қашшоқонаи деҳқононро беадолатӣ мешуморид. Ускуфони Прага Ян Гусро барои ташвику тарғиб аз калисо маҳрум сохт. Ян Гус Прагаро тарк карда, ду сол дар ҷануби Чехия умр ба сар бурда, дар байни деҳқонон бар зидди беадолатии калисо ва Папаи Рим баромад мекард.

Папаи Рим Ян Гусро ба анҷумани олии рӯхониён даъват намуд, ки он дар шаҳри Констансаи ҷануби Олмон доир гардид. Император ба Ян Гус ваколатномаи мухофизаткунандаро супорида, ба ӯ беҳатарӣ ваъда кард, то ки ба Констанса рафта, ақидаи худро мухофизат намояд. Вале Ян Гус ҳис кард, ки ба вай марг таҳдид карда истодааст. Аз ин рӯ, пеш аз рафтаниаш васиятнома навишт.

Дар Констанса Гусро занҷирбанд карда, ним сол дар таҳҷонаи намноку хунук нигоҳ доштанд. Баъд парвандаи ӯ ба мурофиаи додгоҳи калисо баррасӣ карда шуд. Додраси калисои католикӣ Ян Гусро бидъат эълон намуда, талаб кард, ки аз

Расми 170. Аслиҳа ва аробаи гусиён

Расми 171. Лашкаркашии артиши гусиён

Расми 172. Ян Жижка

акидаҳои худ даст кашад. Ян Гус гуфт, ки: «Вичдони худро тағйир дода наметавонам. Агар аз ҳақиқат даст кашам, пас чӣ тавр ба чашмони халқ нигоҳ мекунам? Охир ман ҳақиқию ҳақталабиро талкин менамудам!»

Соли 1415 Ян Гусро дар оташ сӯзонданд.

ЧАНГҲОИ ГУСИЁН. Дар оташ сӯзондани Ян Гус боиси ғазабу изтироби мардуми чех гардид. Шумораи зиёди деҳқонон аз суханронии Ян Гус илҳом гирифта, худро пайравони ӯ, яъне «гусиён» номиданд. Баъди катли Ян Гус ҷонибдорони ӯ аз мубориза даст

накашиданд.

Соли 1419 дар Прага шӯриш ба амал омад. Хунармандону камбағалон ба шаҳрдорӣ даромада, аз тирезаҳои он ҳокимони бадкинро берун мепартофтанд. Ба шӯришгарон муяссар гардид, ки дар марказ муддате ҳокимиятро ба даст оранд. Онҳо аз шаҳр бойҳою ашрофони немисро пеш карданд. Шӯришчиён дайрхоро ғорат намуда, хизматгори калисоро мекуштанд ва ё аз шаҳр меронданд. Аз ин ҳолат панҷо истифода бурда, заминҳои калисоро забт карданд.

Лашкари гусиён аз пиёдагардон иборат буда, асосан, бо занҷир, табар, ҷуб ва ханҷар мусаллаҳ буд. Роҳбарии ҳаракати гусиёно собиқ ритсар Ян Жижка ба ӯҳда дошт. Ӯ дар яке аз ҷангҳо аз сараш захм бардошта, дар натиҷа кӯр мешавад. Баъди ғавти Ян Жижка ба лашкари гусиён лашкаркаши дигар роҳбарӣ кард.

Гусиён маҷлиси халқӣ ташкил намуданд. Ҷои дӯстдоштаи маҷлиси халқӣ кӯҳи Табор, ки он дар ҷануби Чехия воқеъ буд, ба шумор мерафт. Мардуми зиёде ба ин ҷо омада, шаҳри Табори ба

Расми 173. Бошишигоҳи мустаҳками гусиён

кӯхи хамномро бунёд карданд. Дар ҳаракати Гусиён ду чараён вучуд дошт – табориҳо ва эътидолиҳо.

Қисми асосии гусчиёро табориҳо ташкил меоданд. Онҳо аз деҳқонон, ҳунармандон ва камбағалони шаҳр иборат буданд. Шахсоне, ки ба Табор меомаданд, пулҳои худро ба сандуки хайрияти махсус, ки дар кӯча гузошта шуда буд, мепартофтанд. Маблағи чамъгардида барои мусаллаҳшавии шӯришчиён ва ёрӣ ба камбағалон истифода мешуд. Дар Табор ҳама баробарҳуқуқ буда, якдигарро дӯсту бародар ва апаю хоҳар мешумориданд.

Гуруҳҳои дигари гусчиён эътидолчиён номида мешуданд, ки онҳо аз ҳунармандон, тоҷирон ва феодалони чех иборат буданд. Эътидолиён мекушиданд, ки таъсири калисои католикиро заифтар кунанд ва мулку заминҳояшро қашида гиранд.

Дар рафти ҷанг байни табориҳо ва эътидолиҳо задухӯрдҳои шадид ба амал омаданд. Соли 1434 дар шаҳрчаи Липана, ки дар қисмати шарқии Прага ҷойгир аст, эътидолиён ба табориҳо дарафтоданд. Ин муҳориба бо шикасти табориҳо анҷом ёфт.

Натиҷаи муборизаи гусчиён ба он оварда расонид, ки аҳолии бисёр шаҳрҳои Чехия аз чехҳо иборат гардид.

ЛУҒАТ

Ярмарка – бозори калони мавсимӣ.

Баршина – ўҳдадории коркардадихӣ.

Бидъат эълон кардан – кофир ҳукм кардан.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Карли I барои пешрафти Чехия кадом тadbирҳоро амалӣ намуд?
2. Калисои католикӣ дар Чехия чӣ мақом дошт?
3. Чаро номи Ян Гус машҳур аст?
4. Сабабҳои ҷанги гусчиён дар Чехияро баён кунед.
5. Табориҳо ва эътидолиҳо аз ҳамдигар чӣ фарқият доштанд?
6. Шахсияти Ян Жижкаро муайян кунед.
7. Чаро дар эътидолиҳо ва табориҳо низоъ сар зад ва он бо чӣ анҷом ёфт?
8. Ҷангҳои гусчиён чӣ натиҷа доданд?

§51. РУС ДАР МУҚОБИЛИ МУҒУЛҲОИ ИСТИЛОГАР

ҲАМЛАИ АВВАЛИНИ МУҒУЛҲО. Соли 1207 Чингизхон заминҳои ҳавзаи дарёи Иртишро ишғол намуда, онро ба яке аз улуси Муғулистон табдил дода, сарварию онро ба писари калониаш Чучӣ супорид. Муғулҳо то солҳои 30-юми асри XIII ба забти Чин ва Осиёи Марказӣ банд буданд. Онҳо барои забткорию дар пеш истода, оид ба вазъи идораи давлат, хоҷагӣ ва ҳарбии кишварҳои аврупоӣ маълумотҳои ҷосусӣ ҷамъ мекарданд.

Баҳори соли 1223 лашкари 30-ҳазорнафараи Мугул бо сарварию Чебе ва Субадаӣ ба тарафи Аврупои Шарқӣ раҳсипор шуд. Мугулҳо ба хонҳои қипчоқҳо шикаст доданд. Хонҳои қипчоқ аз князҳои рус ёрӣ хоистанд.

31 майи соли 1223 дар наздикии дарёи Калка дастаҳои муттаҳиди русу қипчоқҳо бо нерӯҳои асосии муғулҳо вохӯрданд. Князи Киев Мстислав Романович бо дастаи сарбазони худ аз дур шикастхӯрии ҷузъу томҳои лашкари Русро тамошо мекард. Дар рӯзи сеюми муҳориба князи Киев бо ҷанговаронаш силоҳи худро ба замин гузошта, ба Субадаӣ ваъда дод, ки ӯ бе ягон мамоният ба Рус хоҳад даромад. Сарфи назар аз ин рафтораш, князи Киев бо ҳамроҳии ҷанговарон аз тарафи муғулҳо ваҳшиёна ба қатл расонда шуд.

Расми 174. Ботухон

ҲУҶУМИ НАВИ МУҒУЛҲО. Соли 1235 муғулҳо дар қурултои худ, ки дар Қароқорум – пойтахти давлати Чингизхон баргузор гардида буд, қарор қабул карданд, ки барои забти кишварҳои Аврупо лашкар кашида шавад. Сарварию ин лашкаркаширо писари Чучӣ – Ботухон ба ӯҳда дошт. Субадаӣ мушовири ӯ буд.

Охири соли 1236 муғулҳо артиши Булғори Волгаро шикаст дода, баъд соли дигар қипчоқҳо ва мардуми қаламрави байни дарёи Волга ва Днепрро ба худ тобеъ карданд.

Ботухон дар муқобили Рус 120-140 ҳазор ҷанговарро истифода бурд, ки тахминан 40-50 ҳазорашро мугулҳо ташкил мекарданд.

ХУҶУМИ БОТУХОН БА РУС. Зимистон Боту ба худуди князигарии Рязан дохил гардид.

Баъди забти ин князигарӣ ӯ ба тарафи князигарии Владимир ҳаракат кард. Князи Рязан Юрий Всеволодич дар тӯли як моҳ нерӯҳои ҳарбии худро дар Коломна ҷобачо кард. Дар наздикии Коломна қариб тамоми лашкари Владимир торумор карда шуда, бо

*Расми 175. Баскакҳои мугул
андоз мегундоранд*

хамин тақдири шимолу шарқии Рус ҳал гардид. Москва, ки дар он давра шаҳр – қалъаи начандон калон буд, ба гораггарон муқобилият карда натавонист. Баъди панҷ рӯз мугулҳо Москваро забт карда, онро талаю тороч карданд. Баъди Москва мугулҳо боз 14 шаҳри Рус, аз он ҷумла, Ростов, Сузда, Ярославл, Кострома, Углич, Димитров, Твер, Юрев ва Владимирро забт ва гораг карданд.

Тирамоҳи соли 1240 Ботухон бо лашкари бузурги худ ба самти ҷануби Рус ҳаракат кард ва аз Днепр гузашта, ба Киев наздик шуд.

Ба мудоғиаи Киев княз Даниил Романович роҳбарӣ мекард. Муҳофизони шаҳр ҳашт рӯз мардонавор ҳуҷумҳои мугулҳоро пас гардонданд. Дар рӯзи нӯҳум ба мугулҳо муяссар шуд, ки шаҳри Киевро ба даст дароранд.

Баҳори соли 1241 лашкари Ботухон ба самти Ғарб ҳаракат кард. Ягон кишвари ғарбӣ натавонист, ки ба мугулҳо муқобилияти сазовор нишон диҳад. Аврупои дар ҳолати парокандагии феодалӣ қарордошта дар муқобили Ботухон истода ҳам наметавонист. Лашкари Ботухон дар давоми як сол Лаҳистон, Маҷористон, Чехия ва кишварҳои нимҷазираи Балканро ба ҳаробазор табдил дода, ба сарҳади Италия баромад. Дар Маркази Аврупо шаҳри Венаи Австрия ва шаҳри Оломоутси Чехияро ба даст овард. Вале охири ҳамоно сол, дар лаҳзаи ҳалқунандаи тақдири Аврупои Ғарбӣ Ботухон лашкарашро ба Шарқ ба даштҳои поёноби Волга бозпас хонд.

*Расми 176.
Дмитрий Донской*

Расми 177. Ивани III

ОЗОДШАВИИ РУС. Дар тӯли аср-

ҳои XIII-XV князҳои Рус ба муқобили истилогарони Муғул мубориза мебуданд. Вале дар аввал дар ин мубориза на ҳамаи князҳо фаъолона иштирок мекарданд. Ниҳоят, ташаббуси мубориза бар зидди муғулҳоро князии Москва ба даст гирифт. Князи Москва Дмитрий Донской ба хони Муғулҳо итоат намекард ва андоз ҳам намебардохт. Аз ин рӯ, Урдаи Тиллоӣ бар зидди ӯ лашкар кашид. Дмитрий Донской бо лашкари пурзӯри худ ба "пешвози" лашкари муғулҳо баромад ва 8 сентябри

соли 1380 дар майдони Куликово, ки дар соҳили дарёи Дон воқеъ гардидааст, ба муғулҳо шикаст дод. Дар ин муҳориба аз ҳар ду тараф то 300 ҳазор нафар сарбоз талаф ёфт. Вале соли 1382 муғулҳо аз нав ба Москва ҳучум намуда, онро ишғол ва талаю тороч карданд. Князи Москва ва князҳои дигари Рус мисли пештара ҳар сол аз халқ андоз гундошта, ба хони муғулҳо месупориданд.

Маълум буд, ки сарзамини Рус дар парокандагӣ аз зери зулми муғулҳо озод шуда наметавонад. Аксарияти князҳо эҳсос мекарданд, ки танҳо дар муттаҳидӣ озодӣ ба даст оварда метавонанд. Муттаҳидшавии князҳои Рус дар атрофи Москва, махсусан дар солҳои ҳукмронии Ивани III вусъат ёфт. Баъзе князҳо ихтиёран ба князи Москва ҳамроҳ мешуданд. Қисми дигари князҳо аз ин кор саркашӣ мекарданд. Бинобар ҳамин сабаб, Ивани III онҳоро зӯран ба худ тобеъ мекард. Яке аз чунин князҳои Новгороди Бузург буд. Ивани III ба Новгород лашкар кашида, онро таслим карда, вечеро пароканда намуда, рамзи истиклолияти Новгороди Бузург – Зангӯларо ба Москва овард.

Дар натиҷаи ин, князии Москва торафт пурзӯртар мешуд. Ивани III артиши муттаҳидаи Русро ташкил намуда, дигар ба хонҳои Урдаи Тиллоӣ андоз намесупорид. Саркашии Ивани III қаҳру ғазаби хони Муғул – Аҳмадро ба вучуд овард. Ӯ талаб кард, ки Ивани III ба ӯ андози ҳарсоларо пардозад. Вале аз князи Москва ҷавоби рад гирифт. Барои ҳамин Аҳмадхон бар зидди ӯ лашкар кашад.

Тобистони соли 1480 лашкари 100-ҳазорнафараи Аҳмадхон ба шоҳоби дарёи Ока – Угра наздик шуда, дар муқобили лашкари Ивани III камин гирифт. Ҳарду тараф ҳам ба ҳучум намегузаштанд. Аҳмадхон бо лашкараш дар ин ҷо то оғози зимистон истода, ба ҳучум ҷуръат накарда, акиб баргашт. Бо

хамин сарзамини Рус аз зулми Муғул, ки он қариб 240 сол давом кард, озод шуд.

ЛУҒАТ

Вече – маҷлиси халқӣ.

Курултой – анҷумани муғулон.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Лашкаркашии муғулҳо ба сарзамини Рус кай оғоз ёфт?
2. Задухӯрдҳои аввалини муғулҳо бо князҳои Рус кай рух доданд?
3. Ботухон кай ба сарзамини Рус лашкар кашид?
4. Қисмати Шимолию Шарқии Русро муғулҳо кай забт карданд?
5. Дар Аврупо муғулҳо кадом давлатҳоро ишғол намуданд?
6. Забткориҳои Муғул Русро ба кадом ҳолат гирифта кард?
7. Сарзамини Рус аз зери зулми Муғул кай ва чӣ тавр озод шуд?

§52. МАДАНИЯТИ АВРУПОИ ҶАРБӢ ДАР АСРҲОИ XI-XV

ОЛОТИ МЕҲНАТ ВА ИСТЕҲСОЛОТ. Дар баробари ба вучуд омадани давлатҳои марказиятнок дар шаҳрҳои онҳо олоти меҳнат ва усулҳои истеҳсол тақмил меёфтанд. Пешрафти фарҳанг ба ихтирои намудҳои нави олоти меҳнат шароит фароҳам меовард. Ҳатто баъзе намудҳои олоти меҳнати механикӣ низ ихтироъ карда шуданд.

Масалан, дар истеҳсоли маъдан ва коркарди он ҳунардон аз муҳаррикҳои обӣ истифода мебарданд. Муҳаррикҳои бо об ҳаракаткунанда самаранокии кори косибонро ҳам аз ҷиҳати сифат ва ҳам аз ҷиҳати ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот афзун гардонданд.

Дар як қатор минтақаҳои Аврупо дар маҷрои дарёҳои наҷандон қалон обанборҳо месохтанд. Оби онҳоро дар вақти зарурӣ аз тариқи ноаҳоии маҳсус, ки аз ҷӯй ба он мерехт, ба парраҳои муҳаррики обӣ рағона мекарданд. Муҳаррик бошад, бо тире ба механизми дигар пайваст карда шуда, дар баъзе мавридҳо ба тире қурраи домнагӣ пайваст буд. Муҳаррик ба қурра ҳавоии гарм ворид мекард. Дар натиҷаи ҳосил шудани ҳарорати баланд дар қурра маъдан ғудохта мешуд. Баъд филизи тайёро тавассути асбобҳои маҳсули ҳарротӣ ба шакли лозимӣ меағварданд. Барои ӯ баландӣ бардоштани муҳаррику борҳои вазнин асбоби борбардорӣ низ ихтироъ карда шуд.

ТЕХНИКАИ ҲАРБӢ. Оҳану ҷӯян ашӢи зарурии истехсоли яроки оташфишон буд. Дар асри XV барои фатҳи қалъаҳо аз тӯпҳои вазнин истифода бурда мешуданд. Яроқҳои оташфишони дастӣ низ такмил меёфтанд. Дар ибтидои асри XVI барои аскарҳои пиёданӣ мушкет ихтироъ карда шуд, ки тири он дар масофаи 150-200 қадам ба нишон мерасид.

Паҳншавии аслиҳаи оташфишон дар қори ҳарбӣ тағйироти ҷиддӣ ба амал овард. Акнун сарбоз аз масофаи дур душманро ба нишон гирифта, парронда метавонист. Қалъаҳои мустаҳкам низ барои фатҳ кардан дастрас гардиданд. Ритсарҳои савора ҷояшонро ба сарбозони бо ин аслиҳаи оташфишон мусаллаҳ доданд.

Дар асри XV киштии сабуки тезҳаракат низ сохта шуд, ки онро Кема (Каравелла) меномиданд. Ба воситаи он ба роҳи дур сафар кардан мумкин буд.

ИХТИРОИ КИТОБЧОПКУНӢ. Рушди ҳунармандӣ ва тичорат саводнокии мардуми сокини шаҳрҳои Аврупоро тақозо мекард.

Аввал навиштани китобҳоро рӯҳониён ба ӯҳда доштанд. Бо мурури замон дар шаҳрҳо устохонаҳои ҷопи китобҳо пайдо шуданд. Пас аз ин китобҳоро рӯйнавис низ мекарданд. Китобхонаҳо бошанд, на фақат дар калисою дайрҳо, инчунин, дар донишгоҳҳо, қасри шоҳ ва хонаи мансабдорону сарватмандон низ пайдо шуданд.

Дар асри XIV дар Аврупо китобҳои дастнавис талаботи мардумро қонеъ гардонда наметавонист. Устоҳо аз ҷӯб ва мис нақши ҳарфҳоро бурида, тайёр мекарданд. Ин кор заҳмат ва вақти зиёдро талаб мекард. Барои ҳамин устоҳо усули осони ҷопи китобро ҷустуҷӯ мекарданд.

Соли 1445 Иоганн Гутенберги олмонӣ дастгоҳи китобчопкуниро ихтироъ кард. Дар натиҷаи заҳмати зиёд ӯ рехтани ҳарфҳои алоҳида (литери)-ро кашф намуд. Ба воситаи он сатрҳо ва саҳифаҳо ҳуруфчинӣ мешуданд. Гутенберг дастгоҳи чопкуниро ихтироъ карда, соли 1450 тавасути он аввалин китобро ҷоп

Расми 178. Гутенберг дастгоҳи чопкуниро ихтироъ мекунад

кард. Аз он давра сар карда, китобчопкунӣ дар Аврупо паҳн шуд. То охири асри XV дар 1100 чопхонаи мамлакатҳои Аврупо 40 ҳазор номгуи китоб бо теъдоди 25 миллион нусха рӯи чопро диданд. Китобҳо бо чандин забони халқҳои Аврупо оид ба донишҳои гуногуни адабӣ ва илмӣ чоп мешуданд.

Китобчопкунӣ яке аз беҳтарин дастовардҳои тамаддуни асримиёнагии инсоният аст. Маҳз тавассути чопи китоб донишҳои соҳаҳои гуногуни илмӣ ва фарҳангӣ паҳн гардида, то ба наслҳои оянда омада расиданд.

САЁҲАТИ МАРКО ПОЛО. Аврупоиён баъди лашкаркашиҳои салибӣ ба ҷаҳон бо ҷашми дигар нигаристанд. Аз он ҷумла, кишварҳое, ки дар масофаи хеле дур воқеъ гардида буданд, диққати онҳоро бештар ҷалб намуданд. Аз сӯи дигар, сайёҳон кишварҳои зиёди дар масофаи хеле дур воқеъбударо тамошо карда, бо таассуроти тоза ба ватан бармегаштанд. Масалан, тоҷир ва сайёҳи машҳури венетсиягӣ Марко Поло дар тӯли 25 соли асри XIII кишварҳои Шарқи Дурро омӯхта, аз худ китобҳои аҷоибро боқӣ гузоштааст.

Марко Поло якҷанд сол дар Чин умр ба сар бурдааст. Ӯ шахси боғайрату лаёқатманд буд. Бо ҳамин сабаб, ба императори Чин маъкул шуд. Марко Поло супоришҳои императорро бо сифати баланд иҷро мекард, барои ҳамин император идоракунии яке аз музофотҳоро ба ӯ месупорад. Марко Поло ба воситаи роҳи обӣ ба ватанаш – Италия баргашт ва китоберо дар бораи зиндагӣ ва урфу одатҳои мардуми Осиё навишт. Ин асар "Китоби Марко Поло" номгузорӣ карда шудааст. Он солҳои тӯлонӣ барои тартиб додани харитаҳо мавриди истифода қарор дошт.

*Расми 179.
Донишҷӯён ҳангоми
машғулият. Асри XIV*

*Расми 180. Ситорашинос,
риёзишинос ва хаттот*

ПЕШРАФТИ МАОРИФ.

Таҳаввулотӣ иқтисодию иҷтимоӣ, тичорат ва низоми давлатдорӣ фардҳои соҳибмаърифатро тақозо дошт. Аз ин рӯ, дар шаҳрҳо мактабҳо кушода мешуданд. Дар мактабҳои таҳсилоти умумӣ ба шогирдон хондану навиштанро ёд дода, асосҳои илми забону адабиёт, таъриху ҷуғрофия ва ҳисобу табиатшиносиро меомӯзониданд.

Дар асри XIII дар баъзе мамлакатҳои Аврупо аввалин мактабҳои олӣ – донишгоҳҳо ҳам таъсис ёфтанд. Донишгоҳҳо, асосан, дар шаҳрҳои бунёд меёфтанд, ки шумораи аҳолияшон бисёр бошад. Дарсҳо дар ин донишгоҳҳо бо забони латинӣ сурат мегирифтанд. Дар донишгоҳҳо факултаҳо таъсис дода шуда буданд. Машғулиятҳои омӯзгорон, магистрҳо ва ё профессорон мегузаронданд. Донишҷӯён бошанд, ҷойҳои асосии лексияҳои менавиштанд. Мувоҳидаи донишҷӯёну омӯзгорон донишу малакаи онҳоро мукамал мегардониданд.

Дар асри XV дар Аврупо 65 донишгоҳ мавҷуд буд. Донишгоҳҳои Париж (Франса), Болония (Италия), Оксфорд (Англия), Прага (Чехия), Краков (Ляхистон) аз ҷумлаи машҳуртарини онҳо буданд.

ИЛМ. Мувофиқи таълимоти дини масеҳӣ Худованд асрори табиатро барои инсон дастнорас гардондааст. Ҳодисаҳои олам бо хости Худо ба амал меоянд. Илоҳиётшиносони масеҳӣ ба ҳодисаҳои табиат ва ҷамъият аҳамияти ҷиддӣ надода, ба саволҳои ҷавобҳои тайёрро аз "Инҷил" меҷустанд. Сарфи назар аз ин таълимот, дар асрҳои миёна мардуми маърифатдӯсти Аврупо ҳудашон табиатро омӯхта, донишҳои зарурӣ пайдо карда, онро дар зиндагиашон истифода мебарданд. Ҳамин тариқ, дар асоси донишҳои қаблии инсоният донишҳои гуногуни соҳавӣ пайдо шуда, ташаккул ёфтанд, ки аз амалия ба даст омадаанд ва аксарияти онҳо ҳилофи таълимоти калисои масеҳӣ буданд. Масалан, кишоварзон дар мавриди қоркарди замин илми нучумро истифода мебарданд, қосибон бошанд, ҳосияти маводи қорӣ – маъдан, филизот ва ғайраро меомӯختанд ва ё усулҳои баланд бардоштани сифати маҳсулотро қор карда, ба ин васила маснуоти қосибии баландсифат тайёр мекарданд.

Дар мархалаи охиринаи асрҳои миёна як зумра олимони забардасти аврупоӣ ба камол расиданд. Яке аз онҳо профессори донишгоҳҳои Оксфорди Англия ва Парижи Фаронса Рочер Бэкон буд. Ба андешаи Р. Бэкон мақсади илм омӯзиши табиат ва ба хизмати инсон додани он мебошад. Бэкон ҳудаш бо моддаҳои гуногун таҷриба гузаронда, ба кашфиёту ихтирооти муҳим муваффақ шуда буд.

ТАВЛИДИ МАДАНИЯТИ ЭҶЁ – РЕНЕСАНС. Дар охириҳои асри XIV – аввали асри XV дар Италия маданияте тавлид ёфт, ки онро Эҷё номидаанд. Маълум аст, ки маданияти Эҷё аз тамаддуноҳои Хилофати Араб ва Сомониён сарчашма гирифтааст. Маданияти Эҷё ба Италия ва баъд ба давлатҳои дигари Аврупо ҳамон вақте ворид гардид, ки калисои католикӣ ва Папаи Рим бар зидди ҳама гуна донишхое, ки ба қолабҳои ин дин мувофиқат намекард, муборизаи шадид мебард. Сарфи назар аз ин,

Расми 181. Петрарки дар устои кори худ

аҳли тараққиҳоҳ ва инсондӯсти Аврупо, аз он ҷумла, намояндагони пешқадами маориф, илм, адабиёт, санъат ва шахсиятҳои сиёсӣ рӯ ба маданияти пешқадами Юнон ва Рими қадим оварданд. Онро омӯхта, аз нав эҷё карда, дар байни мардум паҳн менамуданд. Дар баробари ин, асарҳои эҷод мекарданд, ки онҳо мағз андар мағз аз ғояҳои инсондӯстӣ саршор буданд. Дар ин давра ва асрҳои XVI–XVII маданияти Эҷё дар мамлакатҳои пешқадами Аврупо гул-гул шукуфт. Он ба майдони таърих шахсиятҳои машҳуро овард, ки дар байни онҳо Эразм Роттердамский, Томас Мор, Алберти, Петрарки, Леонардо да Винчи, Боттичелли, Титсиан, Микеланджело, Рафаэл ва дигарон ҳастанд. Ин шахсиятҳо ва шахсиятҳои дигар, ки онҳо хеле зиёданд, дар соҳаи маданият воқеан инқилоб ба амал оварданд. Ғояи асосӣ дар асарҳои онҳо инсон мебошад. Ин мутафаккирон маҳз инсонро васф мекарданд.

ЛУҶАТ

Мушкет – як намуди аслиҳа.

Чопхона – матбаа, ҷои чопи китоб.

Сайёҳ – кашфкунандаи ҷуғрофӣ.

Илоҳиётшинос – номи илм ва онҳое, ки оиди он таҳқиқот мебаранд.

“Инчил” – китоби муқаддаси масеҳиён.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Дар Аврупо кадом намудҳои техника ихтироъ карда шуданд?
2. Усули нави маъданкоркунии аврупоиёно баён кунед.
3. Дастгоҳи китобчопкуниро кӣ ихтироъ кардааст?
4. Аҳамияти китобчопкунӣ аз чӣ иборат буд?
5. Дар бораи мактабу маорифи мамлакатҳои Аврупо маълумот диҳед.
6. Р. Бэкон вазифаи илмо дар чӣ мебинад?
7. Дар бораи маданияти Эҳё чиҳоро медонед?

Боби V. ҲАРАКАТИ ИСЛОҲОТҲОӢ ДАР АВРУПО

§53. ИСЛОҲОТ ДАР ОЛМОН

ФУРҶШИ АВФНОМАҲО. Дар Олмон норозигии омма аз калисои масеҳӣ сол то сол меафзуд. Баҳонае лозим буд, ки ин норозигӣ ба муборизаи ошкоро табдил ёбад. Чунин баҳона фурӯши авфномаҳо буд. Солноманависони давр хабар медиҳанд, ки дар бозорҳои шаҳрҳои Олмон фарёдзании роҳибон ба гуш мерасид: "Пулро бароред! Хешовандону наздиконатонро начот диҳед! Ҳамин, ки тангаатон ба таги халтаи ман афтада, чарангос зад, рӯи гунаҳгор дар бихишт пайдо мешавад".

Авфномафурушӣ боиси норозигӣ ва эътирози мардуми

Расми 182. Калисои ростқавл (аз чап) ва калисои дурӯғин (аз рост)

оддӣ ва шахсони бомаърифат гардид. Соли 1415 роҳиб, олим ва профессори илми фикҳи масеҳии донишгоҳи шаҳри Виттенберг Мартин Лютер ба муқобили авфномафурӯшии рӯхониён эътироз намуда, "95 тезис"-и худро ба дарҳои калисо овард. Мартин Лютер дар тезисҳояш авфномафурӯширо маҳкум сохт. Инчунин шахсонеро, ки ба фикри ӯ розӣ набуданд, ба мубоҳиса даъват намуд.

Даъватҳои Мартин Лютер тамоми Олмонро ба ларза овард. Ба ақидаи Лютер калисо миёнарави байни Худо ва одамон шуда наметавонад.

Калисо метавонад бе Папа вучуд дошта бошад. Ӯ пешниҳод намуд, ки дигар ба Папаи Рим пул дода нашавад ва даъват намуд, ки ба муқобили Папаи Рим муборизаи қатъӣ бурда шавад.

Папаи Рим дар ҷавоб Лютерро "роҳиби шаккоки витенбергӣ" номида, ба мулҳидӣ гунаҳгор дониста, лаънат хонд. Номаи Папаро дар бораи гунаҳкориҳои Лютер дар ҳеч ҷо қабул накарданд. Мардум Мартин Лютерро дастгирӣ мекарданд. Лютер аз ин истифода бурда, худ Папаи Римро ба мулҳидӣ гунаҳгор намуд. Номаи Папаро дар ҳузури донишҷӯён ба гулхан партофт.

Папаро танҳо император дастгирӣ мекард. Ба ин хотир Лютерро анҷумани князҳо, намояндагони ритсарҳо ва шаҳриён ба шаҳри Вермс даъват кард. Дар анҷуман аз Мартин Лютер талаб карда шуд, ки аз ақидаҳои ӯ даст кашад.

Вале ӯ дар ҷавоб қатъиян изҳор намуд: "Ақидаи ман ҳамин аст ва ман аз он даст намекашам". Бо фармони император Лютер

бояд ба ҳабс гирифта мешуд. Вале ритсарҳо ба ҳимояи ӯ бархостанд ва князе Лютерро дар қалъаи худ пинҳон кард.

Ақидаҳои зидди калисо ва зидди папагии Мартин Лютер оғози дар Олмон гузаронидани ислохот гардида, мардуми табақаҳои гуногун – ритсарҳо, деҳқонон, хунармандон ва князҳоро фаро гирифт.

ИСЛОҲОТИ КАЛИСО.

Маросимҳои пурдабада ва идҳои сершумори калисои масеҳӣ, ки бо харчи зиёд мегузашт, боиси нозизии ашрофони шаҳрӣ гардид.

Расми 183. Томас Мюнсер

Шаҳриён талаб намуданд, ки андозҳои барои таъмини рӯҳониён муқарраргардида кам ва даёрро пушида шаванд. Онҳо "калисои арзон"-ро талаб карданд.

Феодалҳои зиёде низ тарафдори ислоҳоти калисо буданд. Ритсарҳо бошанд, аз норозигии мардум истифода бурда, заминҳои калисоро кашида гирифтани буданд. Калисое, ки дар мулки княз вучуд дошт, бояд ба княз итоат кунад, на ба Папа. Чунин буд талаби князҳо. Ин икдом яке аз роҳе буд, ки князҳо ҳукмронии худро аз болои мулкҳои зердасташон устувор мегардонданд.

ТОМАС МЮНСЕР. Томас Мюнсер дар Ҳаракати ислохотҳои дар Олмон мавқеи муҳимро ишғол карда буд. Ӯ аз илмҳои замон хуб бохабар буд. Томас Мюнсер роҳиб буда, дар ҳаракати ислохотҳои Мартин Лютерро дастгирӣ намуд.

Томас Мюнсер мардуми оддиро ба муборизаи мусаллаҳона даъват намуд. Даъватҳои Мюнсер князҳою аҳли калисоро ҳам ба воҳима ва ҳам ба ҳашму ғазаб оварданд. Ӯ маҳбуби мардуми оддӣ буд. Боре душманонаш Томас Мюнсерро ҳабс кардани шуданд, вале ҷонибдоронаш бо калтаку зогнул ва бел мусаллаҳ гардида, ӯро муҳофизат карданд.

ЛУҒАТ

Авфнома – ҳуҷҷати Папаи Рим, ки гуноҳҳои харидори онро гӯё Худо мебахшида бошад.

Тезисҳо – баромадҳои мухтасар баёнефта.

Ислоҳот – даровардани ислоҳ, тағйирот ба идораи давлат, фаъолияти хоҷагидорӣ, зиндагии мардум ва илму фарҳанг.

Граф – унвони дворянӣ.

Мутлақияти табақавӣ – ҳокимияти яккасардорӣ, сарвари давлат, намояндаи яке аз табақаҳо.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Авфномаҳо барои чӣ фурухта мешуданд?
2. Мавқеи Папаи Римро нисбат ба авфномаҳо чӣ тавр дарёфтед?
3. Мартин Лютер кӣ буд ва чӣ мехост?
4. Оё ислоҳоти калисо зарур буд?
5. Томас Мюнсер чӣ мақсад дошт?
6. Ба даъватҳои Томас Мюнсер баҳо диҳед.

§54. ПАҲНШАВИИ ҲАРАКАТИ ИСЛОҲОТҲОӢ

АВЧГИРИИ ҲАРАКАТИ ИСЛОҲОТҲОӢ.

Даъвати Мартин Лютер ба муқобили авфнома-фурушии калисои католикӣ дар байни халқҳои гуногуни мамлакатҳои Аврупо бо тезӣ паҳн гардид. Дар сарчашмае гуфта мешавад, ки ин даъват "дар зарфи чор ҳафта дар сар то сари мамлакатҳои масеҳиён паҳн гардид". Акнун ҳаракати ислоҳотҳои на фақат дар Олмон, балки дар дигар кишварҳои Аврупо низ авҷ гирифт. Обруй ва эътибори калисои католикӣ рӯз то рӯз заиф мешуд. Дар ҳама ҷо ходимони динро масҳара мекарданд. Расмҳои ҳаҷвии Папаю рӯхониёнонро ҷоп мекарданд.

Расми 184. Мартин Лютер

Тарафдорони ислоҳоти калисоро протестант (эътирозгар) ва калисои навро протестантӣ меномиданд.

Князҳои Олмони Шимоли дар мулкҳоиашон ислоҳоти калисоро мувофиқи тавсияи Мартин Лютер доир намуданд. Онҳо дайрхоро баста, заминҳои калисоро кашида мегирифтанд. Ҳукуки князҳо номаҳдуд гардид. Онҳо акнун ба калисои дар мулкашонбуда низ роҳбарӣ мекарданд. Калисои протестантиро калисои лютерӣ мегуфтанд.

Маъракаи динии серхарочот, парастии авлиҳо ва идҳои сершумори динӣ барҳам хӯрданд. Яъне калисо "арзонтар"

Расми 185. Мардум бутҳои зебу зиннати католикиро несту нобуд мекунанд

*Расми 186. Жан Калвин
асосгузори мазҳаби
протестанта*

шуд. Намояндагони дини масеҳӣ ба мардуми ноогоҳ талқин мекарданд, ки акнун бояд ба князҳо итоат кунанд.

Дар кишварҳои дигари Аврупо, ба монанди Англия, Дания ва Шветсия ислоҳоти калисоро королҳо бо дастгирии ашрофон гузаронданд. Заминҳои аз калисо мусодираву ба дасти ашрофон гузаштанд. Императорҳо бошанд, дар ин кишварҳо сардори калисо гардиданд.

КАЛИСОИ КАЛВИНӢ. Гузаронидани ислоҳоти калисо дар Швейтсария ва Нидерланд аз тарафи ашрофони бонуфуз амалӣ гардид.

Дар Швейтсария ба ислоҳоти калисои католиқӣ Жан Калвини фаронсавӣ роҳбарӣ мекард. Ӯ аз таъкиби католиқҳо гурехта, калисои ташкилкардаи худро «калвинӣ» ном гузошт.

Даъвати Жан Калвин ба пайравонаш аз он иборат буд, ки ҳар чӣ бештар сарват чамъ кунанд. Мувофиқи таълимоти ӯ шахсони сарватманд "назаркардаи Худо" мебошанд ва бихиштҳои онҳост. Кори касе барор нагирад, ба газаби Худо гирифтор мешавад. Камбағалон бояд ба тақдири талхи худ тан диҳанд. Калвин судхӯрӣ ва гуломдориро дар кишварҳои тобеъ (мустамлика) ҳақ медонист.

Жан Калвин ва пайравони ӯ пушидани либосҳои зебо ва айшу ишратро манъ карда буданд. Онҳо меҳнат карданро бештар талқин мекарданд. Калвинчиён дар шаҳри Женева барои иҷрои

*Расми 187. Манзараи
мурофиаи суди инквизитсия,
ки мулҳидонро аз
тариқи аутодаф ба қатл
ҳукм карда, баъд дар оташ
месӯзонад*

қоидаҳои нави дини масеҳӣ ба шаҳриён назоратро пурзӯр карданд.

Таълимоти Жан Калвин-ро дар аксар мамлакатҳои Аврупо пазируфтанд.

ҶАМЪИЯТИ ЕЗУИТҲО.

Папаи Рим дар муборизаи зидди ислохотхоҳон чораҳои ҷавобӣ меҷуст. Ў соли 1540 "Ҷамъияти Исо" ё худ "Ордени Иезуитҳо"-ро таъсис кард, то ки тавассути он бар зидди ислохотхоҳон бераҳмона мубо-

*Расми 188. Игнатий Лойола
Оинномаи "Ҷамъияти Исо"
ё худ "Ордени Иезуитҳо"-ро ба
Папаи Рим Павели III месупорад.*

риза барад. Асосгузори ин ҷамъият ашрофи испанӣ Игнатий Лойола буд. Папа эълон кард, ки иезуитҳо бояд мардуми гумрохро ба калисо баргардонанд. Дар ҷамъияти Иезуитҳо интизоми саҳти ҳарбӣ ҳукмфармо буд. Ба ҷамъият генерал сардорӣ мекард, ки ӯ танҳо тобеи Папа буд. Аъзои катории ҷамъият амри генералро бечуну чаро иҷро мекарданд. Дар дастуруламали ҷамъият омадааст, ки "агар калисо чизи сафедро сиёҳ гуяд, мо ҳам бояд онро фавран сиёҳ гӯем". Яъне, иезуитҳо иҷрокунандагони бевоситаи супоришҳои Папаи Рим буданд.

Иезуитҳо аз дигар роҳибон бо он фарқ мекарданд, ки соҳиби дайр набуданд. Онҳо аслан либосҳои муқаррарӣ пушида, аз ҳар гуна макру ҳила истифода мебарданд. Ба ин восита меҳостанд, ки ба боварии шоҳону вазирон, аъён ашроф сазовор шуда, онҳоро ба зерӣ таъсири худ дароранд. Агар ҳокиме муқобили Папа мебаромад, ӯро қатл менамуданд. Аъзои ҷамъияти Иезуитҳо чунин мешумориданд, ки барои манфиати калисо ҳар гуна ҷиноят содир кардан, ҳатто одам куштан низ равоаст.

Дар муборизаи зидди ислохотхоҳон Папаро императори Олмон ва қаролҳои Испанияю Лаҳистон дастгирӣ мекарданд.

АВҶИ ИНКВИЗИТСИЯ. Инквизитсия дидаю доништа дар Испания ба бедодгарии зиёд роҳ дод. Дар гулхан сӯзондани мулҳидон "аутодаф" ном гирифта буд. Қатли мулҳидон дар майдони марказии шаҳр, дар ҳузури издиҳами қалони одамон ва бо иштироки қарол ва аъён ашроф мегузашт. Иезуитҳо бар зидди навиштаҷотҳои зидди Папа ва калисои масеҳӣ мубориза

мебурд. Ӯ рӯяхати китобхоеро чоп кард, ки мутолиаашон манъ карда шуда буд.

Ислохотхоҳон ба чазоҳои мудҳиш гирифтор карда мешуданд. Масалан, дар Фаронса протестантҳо бе ягон гуноҳ ба қатл расонида мешуданд. Пешвоёни протестантҳоро ба ҳиллаю найранг ба Париж, ба тӯйи хоҳари корол даъват карданд. Католикҳои мусаллаҳ дар дарҳои манзилҳои протестантҳо бо салибчаҳои сафед нишона монданд. Дар як шаби 24-уми августи соли 1572 – дар шаби Иди Варфоломейи Муқаддас садои зангӯлаҳои яке аз калисои Париж танинандоз шуд. Дар баробари шунидани садои зангӯла католикҳо ба манзилҳои дарҳояшон нишондор зада даромада, ба куштори протестантҳо даст заданд. Католикҳо нафақат худӣ протестантҳо, инчунин занону кӯдакони онҳоро низ кушта, аз тирезаҳо ба роҳи сангфарш мепартофтанд. Чунин куштори оммавӣ дар Фаронса зиёда аз ду ҳафта давом кард, ки дар натиҷаи он қариб 30 ҳазор кас қатл гардид. Ин куштори мудҳиш ва берахмона дар таърих бо номи "Шаби Варфоломей" маълум аст.

Папаи Рим ин кушокушии "Шаби Варфоломей"-ро маъқул дониста, фармуд, ки ба хотири он медал сикка зананд.

Ба калисои католикӣ муяссар гардид, ки ҳаракати ислохотхоҳиро дар Лаҳистон, Италия, Олмон то як дараҷа фуру нишонанд.

Расми 189. Манзараи куштори Шаби Варфоломей

ЛУҒАТ

Иезуит – ҷамъияти зоҳидони ашаддии католикии Рим, риёкор, мунофиқ, маккор.

Аутодаф – усули аз тарафи иеиуитҳо қатл кардани мулҳидон.

Варфоломей – яке аз бузургони масеҳӣ.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Дар мамлакатҳои Аврупо ҳаракати ислоҳотҳои барои ҷӣ ба миён омад?
2. Таълимоти ислоҳотҳои Мартин Лютерро баён кунед.
3. Ислоҳоти калисои масеҳӣ дар Швейсария ҷӣ натиҷа дод?
4. Калвин ва пайравони ӯ оид ба калисои масеҳӣ ҷӣ ақида доштанд?
5. Дар бораи Ҷамъияти Иезуитҳо маълумот диҳед.
6. Папаи Рим барои паҳши ҳаракати ислоҳотҳои ҷӣ тадбирҳо андешид?

Боби VI. АМЕРИКА ДАР АСРҶОИ МИЁНА

Шумо, хонандагони гиромӣ, соли гузашта аз таърихи дунёи қадим, дар бораи таърихи давраи қадими Америка дониши зарурӣ андӯхтед. Оид ба зиндагии чандин қабилани хиндӣ ва давлатҳои ташкилкардаи онҳо оғай пайдо намудед. Кам бошад ҳам, аз маданияти ин қабилҳо бохабар шудед.

Дар асрҳои миёна дар китъаи Америка қабилҳои сершумори хиндӣ сукунат доштанд. Вале акнун ин қабилҳо нисбат ба замони қадим калонтар буданд. Аксарияти қабилҳои калон аз иттифоқи қабилҳои хурдтар ташкил ёфта буданд. Бештари ин қабилҳо дорони давлатҳо, хоҷагӣ ва илму фарҳанг буданд. Барои мисол метавон қабилҳои алгонкинҳо, ирокезҳо, семиналҳо, сапотекҳо, астекҳо, майяҳо, табаскҳо, инкҳо, эскимосҳо, толтекатлҳо, крикҳо, чапаваҳо, оттаваҳо, гуронҳо, наскапҳо, ассинибайнхоро ном бурд.

Дар ин боб дар бораи давлатҳои асримиёнагии Америка ва маданияти хиндӣ то давраи ба мустамликаи аврупоӣ табдил ёфтани Америка ва давраи аввали он маълумоти мухтасар дода мешавад.

§55. ШАҲР-ДАВЛАТҶО ВА ФЕДЕРАТСИЯҶОИ ҲИНДИЁН

Расми 190.
Ҳайкали сари астец

Дар асрҳои миёна ва то Америкаро истило кардани аврупоиён дар ин ҷо шаҳр – давлатҳо, иттифокҳои қабилаҳои дар федератсияҳои алоҳида муттаҳидшудаи бисёре мавҷуд буданд.

ШАҲР-ДАВЛАТҶО. Чунин давлатҳо чӣ дар шимолӣ Америка, чӣ дар марказ ва чӣ дар ҷануби он мавҷуд буданд. Гарчанде, ки ин давлатҳо ҳанӯз дар замони қадим ба вучуд омадаанд, қисми онҳо дар асрҳои миёна ҳам истиқлолияти худро нигоҳ дошта буданд. Масалан, аз шаҳр-давлатҳои Майя дар ёддоштҳои мар-

ҳалаи охири асрҳои миёна Тулум, Тикал, Вешактун, Майяпин, Ушмал ва якчанд шаҳр-давлатҳои дигар ёдоварӣ шудаанд. Онҳоро пешвоёни қабилаҳои сокини ин шаҳрҳо идора мекарданд. Дар байни ин давлатҳои хурд доимо ҷангҳо ба амал меомаданд. Аз ин рӯ, шаҳр-давлатҳои Майя аз даст ба даст мегузаштанд. Баъзан ба харобазор табдил ёфта, аз байн мерафтанд.

Дар байни шаҳр-давлатҳои номбурда Тикал, Вешактун ва Тулум ободу зеботар буданд. Вақте ки Кортеси истилогар аз Испания ба ин шаҳрҳо омад, онҳоро вайрона дарёфт. Маълум набуд, ки бо кадом сабаб – дар натиҷаи заминларза, тағйири иқлим, сар задани касалиҳои вабо, сӯхтор ва ё ҷангҳои истилогаронаи худӣ Ҳиндуён ба ҳок яксон шудаанд.

Расми 191. Тақвими астецҳо
дар шакли доираи Офтоб

Дар бораи шаҳр-давлати Майяпин, ки дар нимҷазираи Юкатан воқеъ буд, то ба мо маълумоти нисбатан дақиқтар расидааст. Мувофиқи он дар зери роҳбарии Китселксатл Ҳиндуёне, ки аз Марказӣ водии Мехико ба Юкатан, Кампече ва Кантина Ру омадаанд, шаҳр-давлати Майяпинро бунёд кардаанд.

Ҳукмронии ӯ дар ин шаҳр ҳамагӣ 20 сол тӯл кашидааст. Соли 1007 онро пешвои қабилаи дигар – Ах Сийток Тутул Шив, ки аз сулолаи Кокомҳо будааст, ба даст мебарорад.

Дар Астек бо номи Теночтитлан шаҳр-давлате вучуд дошт. Аҳолии он иборат аз 20 калпулли-ҷамоа иборат буд. Ин ҷамоаҳо дар Шӯрои Олии Теночтитлан намоёндогони худро доштанд. Шӯрои Олӣ мақоми маъмурӣ, сиёсӣ ва ҳуқуқӣ дошта, дорои ҳокимияти пур-иктидор буд. Он ҳуқуқ дошт заминро дар байни калпуллиҳо тақсим кунад, ҳаҷми андозҳоро барои зарурати хароҷоти давлатӣ, рӯҳониён ва мудофия муқаррар намояд ва чор нафар лаш-каркашонро таъйин кунад.

Расми 192. Шаҳри анасозиҳо дар Маса

Дар Мексикаи оғози асри XVI боз ду шаҳр-давлати дигар – Тикал ва Вишактун низ мавҷуд буданд. Ин шаҳр-давлатҳо тахминан аз асри III боз вучуд доштанд. Дар бораи сабабҳои аз байн рафтани Тикал ва Вишактун қазияҳои гуногун вучуд доранд. Масалан, заминларзаи саҳт, ки дар натиҷаи он шаҳр ба ҳок яксон шудааст; тағйирёбии иқлим, ки зиндагиро дар ин шаҳрҳо номумкин гардонидаст; вабою вараҷа, ки бар асари он як қисми сокинони шаҳрҳо талаф ёфта, қисми дигар онро тарк кардаанд.

КОНФЕДЕРАТСИЯИ ИРОКЕЗҲО. Дар қисмати шимол-тар аз Мексикаи кунунӣ то иёлати Нию-Йорк то замони ба ин ҷо омадани аврупоӣҳо қабилаҳои манаукҳо, сенекҳо, осидҳо, кайюҳо, онандоҳо ва тумкарераҳо сукунат доштанд. Шояд барои муқовимат ба муқобили истилогарони сафедпӯст бошад, ки дар нимаи дуоми асри XVI онҳо дар Конфедератсияи ирокезҳо муттаҳид шудаанд. Ирокезҳо дар заминҳои воқеъ дар минтақаи назди соҳили баҳр низ сокин шуда, бо ҳамин сабабгори муқовимат бо алгонкинҳои Шарқӣ гардидаанд.

Аксарияти қабилаҳои аъзои Конфедератсияи Ирокезҳо доимо ба ҳамкорию ба даст даровардани ҳусни тафохуми ҳамдигар кӯшиш мекарданд. Сарфи назар аз ин, дар байни ин конфедератсия ва қабилаи алгонкинҳо душмани то чанде зиёдтар мешуд. Ба ин аврупоӣҳо низ сабаб мешуданд.

Рисун 193. Ҳайкалчаи
олмеки аз Вашингтони
(Гватемалаи ҳозира)

Барои ишголи заминҳои хиндиён дар асри XVIII ракобат дар байни англисҳо ва фаронсавиҳо пурзӯр мешавад. Дар чунин шароит ирокезҳо ба англисҳо ва алгонкинҳо ба фаронсавиҳо пайвастанд. Дар ниҳояти ин низоъ англисҳо ва фаронсавиён Ҷоинда бардоштанд, яъне заминҳои Конфедератсияи Ирокезхоро аз худ карданд.

ФЕДЕРАТСИЯИ ЧИМАЛУАКИН.

Дар арафаи истилои Испания дар соҳилҳои ғарбии Мексикаи имрӯза – дар қаламрави иёлати Калима ва як қисми иёлати Халиско қабилҳои ин ҷо дар як давлат муттаҳид шуданд, ки он "Федератсияи Чималуакин" ном гирифт. Мақсади асосии ин иттифок мубориза бар зидди истилогарон буд, ки онҳо "пурепеча" ном доштанд. Пурепеча бо номи "тараскҳо" низ маълум аст. Ин Федератсия

алайҳи испаниҳо муқобилат нишон дода натавониста, дар ду муҳориба – солҳои 1522 ва 1523 торумор карда шуд. Ҳамин тариқ, Федератсияи Чималуакин аз байн рафт.

КОНФЕДЕРАТСИЯИ АНАУКҲО. Ханӯз дар асри XI қабилҳои науатолтекҳо то Чипултепеки наздикии кули Тескоко рафта расида буданд. Пешвои онҳо Меши буд. Қабилҳои мешиҳо ба асорати қабилҳои калхуа гирифтдор мешавад. Соли 1247 Теноч ном шахс пешвои мешиҳо интиҳоб карда мешавад. Баъд аз ин мешиҳо тарки ватан мекунанд.

Баъди сарсонии саргардонии зиёде мешиҳо боз ба ватани худ – наздикии кули Тескоко баргашта, сокин шуданд. Онҳо соли 1325 дар ҳамин ҷо деҳае бунёд карданд, ки бо мурури замон ба Мехико – Теночтитлани бузург табдил ёфт. Дар номи ин шаҳр номи пешвоёни бузурги мешиҳо – Меши ва Тенода абадӣ гардидааст.

ЛУҒАТ

Шаҳр-давлат – шаҳрҳое, мебошанд, ки ба ягон давлат тобеъ набуда, онҳоро шоҳ ҳоким ва ё шӯро идора мекард.

Федератсия – шакли давлатдориест, ки баъзе ҳуқуқҳои аъзои он маҳдуд гардида, ба ҳукумати марказӣ воғузор карда шудааст.

Конфедератсия – иттиҳоди давлатҳое, ки дар асоси ҳуқуқҳои баробар дар як давлат муттаҳид шудаанд ва ҳар кадом ҳуқуқи аз ҳамдигар ҷудо шудан ва давлати соҳибистиклоли худро ташкил кардан доранд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Қабилаҳои ҳиндиёни Америкаро ном баред. Бигуед, ки дар таърихи дунёи қадим кадоме аз онҳоро омӯхта будед.
2. Шаҳр-давлат гуфта чиро меноманд?
3. Кадом шаҳр-давлатҳои ҳиндуёно мебуданд?
4. Дар бораи шаҳр-давлати Теночтитлан маълумот диҳед.
5. Дар бораи Конфедератсияи Ирокезҳо чӣ гуна мебуданд?
6. Федератсияи Чималуакин чӣ гуна буд?
7. Дар бораи Конфедератсияи Анаукҳо маълумот диҳед.
8. Империяи Астекҳо кадом қабилаи ҳиндуён ташкил кардааст?

§56. ИМПЕРИЯИ ҲИНДИЁН

ИМПЕРИЯҶОИ ТАУАНТИНСУЙО ВА АСТЕКҶО.

Давлати астекҳо аз замони қадим боз вуҷуд дошт. Вале он дар асрҳои миёна боз ҳам васеътар шуда, қаламрави иёлоти имрӯзаи Идалго, Велакрус, Мехико, Гереро, Морелос, Пуэбло, Оахака, Табаско ва Чьяпасро дар бар мегирифт. Дар Ғарб қаламрави астекҳо то иёлоти Мичигани ИМА, дар ҷанубу шарқӣ то заминҳои майягӣҳои Юкатан ва Гватемала паҳн гардида буд. Сарфи назар аз бузургии империяи астекҳо ҳокимияти пурзӯри марказонидашуда надошт. Аз ин рӯ, баъзе шаҳр-давлатҳои он мустақилияти худро нигоҳ доштанд.

Испаниҳои истилогар шаҳрҳои астекҳо ободу зебо дарёфтанд. Шаҳри Теночтитлан, ки аз тарафи испаниҳо забт карда шуд, дорои қариб 500 ҳазор нафар аҳоли буд. Дар ин шаҳр биноҳои муҳташами сершумори ибодатхонаҳо, мактабҳо ва идораҳои давлатӣ мавҷуд буданд. Девори дарозиаш зиёда аз 400

Расми 194. Аҳромҳои
Моҳтоб ва Офтоб
дар Теотиуакан

*Расми 195.
Акрополи
марказии
Тикали*

метр маркази шаҳрро, ки ҷои муқаддас ҳисобида мешуд, ихота мекард.

Баъди ишголи испаниҳо дар ҷои харобаҳои Теночтитлан шаҳри нави Мехико бунёд карда шуд, ки он пойтахти Мексикаи шохигарии Испания гардид. Дар шаҳри Мехико маҳаллаҳои косибони гуногун мавҷуд буданд. Аз болои тамоми халқи шаҳр Тлакатлекуатл, яъне шох ҳукмфармой мекард. Аҳди дарбори ӯ аз амалдорони давлатӣ, лашкаркашон ва роҳбарони динӣ иборат буд. Онҳо дорои имтиёзҳои махсус буданд. Масалан, ба хазина андоз наменпардохтанд.

ИМПЕРИЯИ ИНКҲО. Дар бораи пайдоиши империяи Инкҳо ривоятҳо бисёранд. Мувофиқи яке аз онҳо Манко Капак ном шахс ва ҳохари ӯ хоҳиш ва иродаи падарашон – Офтоб – Интиро ба ҷо оварда, аз кӯли Титикака берун баромаданд, то ки ваҳшиёнро ба роҳи инсонӣ ворид карда, империяи бузурги Инкро бунёд созанд. Онҳо гӯё, ки аз падари худ гурзи калони тиллоии сеҳрноке мерос гирифта буданд. Дар рӯи он ҷои бунёди пойтахти ояндаи давлати Инкҳо нишон дода шуда буд.

Манко Капак ҷойи бунёди пойтахтро танҳо тавассути ҳамин гурз ёфта метавонист. Ӯ гурзро дар чандин ҷо санҷид, вале мурод ҳосил нашуд. Ва, ниҳоят, он бо хости худо дар ҷое бо осонӣ ғӯтида рафт. Ин маънои онро дошт, ки маҳз дар ҳамин ҷо, дар наздикии деҳаи Пакари-Тамбои воқеъ дар доманаи теппаи Уанакаури, бояд пойтахти империяи оянда бунёд карда шавад.

Ривояти дигар он аст, ки гӯё инкҳо аз чор ҷуфт бародарон ва хоҳарон пайдо шудаанд. Онҳо нимқахрамону нимхудо будаанд. Манко Капак ва Модар Окло дар байни ин чор ҷуфти аҷдодони инкҳо асосӣ буданд.

Мувофиқи ривояти сеюм, гуё ки Манко Капак аз Эквадор будааст. Ӯ барои иҷрои хости Худованд ба роҳ баромада, ба Куско меояд, то ки империяи Инкхоро таъсис диҳад.

Чи тавре ки дидед, дар ҳар се ривоят ҳам қаҳрамони асосӣ Манко Капак аст. Ҳамин тариқ, империяи Инк бунёд шуд. Номин давлат аввал Тауантинсуйю буд.

Огози салтанати сулолаи Манко Капак дар Тауантинсуйю тахминан ба асри VI рост меояд. Баъди вафоти Манко Капак дар ин давлат паи ҳам 12 зурёти ӯ ҳукмронӣ кардааст. Дар бораи ҷӣ тавр идора кардани зурёти аввали Манко Капак, ки дар асрҳои XIII-XIV зиндагӣ ва ҳукмронӣ кардаанд, маълумоте нест. Таърих танҳо номҳои онҳоро медонад: Синси, Роки, Локе, Юпанки, Инки, Роки ва Яуара Уакака. Таърихи ҳақиқии империя аз Виракочи-Инки оғоз мешавад, ки дар нимаи дууми асри XV ҳукмронӣ кардааст. Сарчашмаҳо шаҳодат медиҳанд, ки ӯ барои аз таъқиби ҷанкҳо наҷот ёфтан аз деҳаи Какиаи водии Шакишауана мегурезад. Ин воқеа ба он оварда расонд, ки писари ӯ – Киси Юпанки Пачакутек бар зидди аҷнабиёни истилогар бархоста, қаҳрамони муборизаи озодихонаи инкҳо мегардад.

Тахмин меравад, ки империяи Инкҳо қариб 130 сол вучуд доштааст. Дар давраи салтанати До Виракочи Инкҳо дар вилояти начандон калон – дар атрофи Куско ҳукмронӣ мекарданд. Киси Юпанки, ки иттифокчии шоҳигарии Кол буд, бо роҳи воситаҳои гуногун, ҳатто ба иттифокчиёни собиқӣ худ хиёнат карда, онҳоро ба худ тобеъ менамояд. Се насли ояндаи ӯ Империяи Инкро ба авҷи тараққиёт расонданд. Инҳо Пачакутек, писари ӯ Тупак Юпанки ва ҷиянаш Уайна Капак буданд. Дар замони ҳукмронии онҳо масоҳати империяи Инк 900 ҳазор километри мураббаъро ташкил карда, дар қад-қад сохилҳои укёнузи Ором ба масофаи 4800 км тӯл кашида буд.

Расми 196. Ибодатгоҳ
дар Чичен-Иса

Дар байни шоҳҳои империяи Инк Тупак Юпанки ва Уайне Капак машхуранд. Таърихнигорон онҳоро ба Филиппи II, Искандари Мақдунӣ, Чингизхон ва Наполеон баробар медонанд. Тупак Юпанки ба тахти шоҳии Инк соҳиб шуда, дар зарфи камтар аз 20 сол ҳудудҳои империяро хеле васеъ кард. Вай қаламрави ҳозираи Боливия, Аргентина, Чили, Эквадор ва соҳилҳои Перуро ба давлати худ муттаҳид намуд. Уайне Капак забткориҳои падари худро давом дода, ҳудудҳои империяи Инкро боз ҳам васеътар намуда, онро то ба Колумбия бурда расонд. Пеш аз марги худ ӯ империяро дар байни ҳамсар ва писаронаш тақсим кард. Мубориза дар байни онҳо фоҷиаро ба бор овард. Ҷанги дохилӣ оғоз ёфта, ба таназзули империяи Тауантинсуйю (Инк) сабаб шуд. Дар чунин ҳолат испаниҳо онро бо осонӣ ишғол намуданд. Бо ҳамин ин империя аз байн рафт.

ИМПЕРИЯҲОИ УАРИ ВА ТИАУАНАКО. Империяи Тиауанако аввал Уари ном дошт. То охири ҳазорсолаи I қаламрави он кулли Титикака ва минтақаи шарқтари водии Ла-Пасро дар бар мегирифт. Вале баъд шоҳҳои ин давлат ҳудудҳои зери итоати худро васеъ намуданд. Ба он заминҳои вилоятҳои Ла-Пас, Кочабамбару ва Птосии Боливияи кунунӣ дохил шуданд. Баъдтар Тиауанако дар тамоми ҷануби Перу ҳукмрон шуд, аз он ҷумла, Куско соҳилҳои баҳрии то Калехонле Уайлас ва биёбони Атаками воқеъ дар Чилии имрӯзро ишғол кард.

Номи Империяи Тиауанако аз номи шаҳри ҳамномаш бармеояд. Он дар оғози асрҳои миёна дастовардҳои қадими Инкро нигоҳ дошта буд. Вале баъд рӯ ба таназзул ниҳод. Дар қаламрави ин давлат марказҳои дигари ободу зебои дорои маданияти баланд бунёд ёфта буданд. Яке аз онҳо Уари воқеъ дар водии дарёи Мантарои музофоти Уанта буд. Иншоотҳои

Расми 197. Харобҳои бузурги шаҳри Тулуми Юкатан

бинокории ин шаҳр масоҳати бузургро ташкил мекард. Сарфи назар аз ин, Уари аз ҷиҳати сатҳи меъморӣ ва мучассамасозӣ аз Тауанако пасттар буд. Олимон Уариро шакли империи давлатдорӣ Перуи қабл аз мустамликашавӣ номидаанд. Заминҳои ин империя аз Кахимарки ва Ламбаске то Куско ва Аракип доман паҳн карда, пойтахташ шаҳри Уари буд.

Гуфтаҳои болоиро ҷамъбаст карда, ба хулоса меоем, ки дар байни солҳои 500 ва 900 дар ҷои империяи Инкҳо ду империя вучуд дошт, ки марказҳои онҳо Уари ва Тиауанако буданд. Империяи аввал дар шимол тамоми соҳилҳо ва ноҳияҳои кӯҳӣ аз Чиками то Кахамарки, дар ҷануб Окони ва Сикуаниро дар бар мегирифт. Империяи дуюм дар заминҳои ҷануби водии Махас ва Арекип ва соҳилҳои шимолию навоҳии кӯҳии Чилии имрӯза воқеъбуда ҳукмрон буд. Дехкадаҳои Пачекамак, Виста-Алегра ва Кахамаркилии Уари ба шаҳрҳои калони ободу зебо табдил ёфтанд. Вале дар асри VIII ин империя ру ба таназзул ниҳода, пароканда мешавад. Империяи Тиауанако мударте то таъсиси империяи Инк арзи вучуд дошт.

ИМПЕРИЯИ ТОЛТЕКҲО. Дар оғози асри X ба водии Мехико барбарӣҳо ҳамла карданд. Пешвои онҳо Мишкоатл буд. Дар ин ҷо истилогарон бо мардуми дорои маданияти маҳаллии Теотиуакан омешиш ёфта, номи толтекатлро гирифтанд, ки маънояш "устоҳо", "мусаввирҳо" мебошад. Барбарӣҳо маданияти сокинони Теотиуаканро қабул карданд. Бо мурури замон дар бораи давлати Толтекҳо ривоятҳои бисёр ба вучуд омадаанд.

Мувофиқи онҳо Мишкоатл пойтахти давлати худро дар Кулхуакан асос гузошта, баъд ба ишғоли водии гирду атроф шуруъ мекунад. Тахминан ҳамин вақт ҳамсараш Чималман

Расми 198. Қасри
Кесалпапалотл.
Теотиуакан

писар – Се-Акатл Топилсинро таваллуд мекунад. Вале дере нагузашта Мишкоатлро қотиле кушта, ба ҳокимияти Тео-тиуакан соҳиб мешавад. Писари Мишкоатл дар оилаи модараш тарбия ёфта, роҳиби олии худо Кесалкоатл мешавад ва бо тақозои урфу одат номи Се-Акатл Топилсинро қабул мекунад.

Вақте ки Се-Акатл Топилсин ба воя мерасад, ба Кудхуакан рафта, қотили падарашро таслим кард. Баъд аз ин ҳукмрони олии Толтек шуд. Шоҳи нав ба пойтахти нави империяи Толтекҳо асос гузошт, ки он Тулу Шикокотитлан ном гирифт. Шоҳии Се-Акатл Топилсин Кесалкоатл дар империяи Толтекҳо 19 сол давом кард.

ШОҲИГАРИИ КИТО. Дар бораи ин шоҳигарии хиндуҳо Хуан Веласко ном шахси марбути мазҳаби иезуити масеҳӣ, ки шоҳи Испания Карли II ўро барои ақидааш аз Перу ронда буд, дар китоби "Таърихи шоҳигарии Кито" нақл мекунад. Ў менависад, ки аз замони "обҳезии ҷаҳонӣ" дар ноҳияи Кито то соли 700 ва ё 1000 халқе зиндагӣ мекард, ки ба он кара ном қабилае ҳамла намудааст. Он дар зери роҳбарии дохӣ – Шири ба ҷануби мамлакат ҳамла меорад ва агбаи Андро фатҳ карда, қабилаҳои кайомби, стенвало, уака, фурса, латакунга ва амбаторо ба худ тобеъ мекунад.

Давлати Кито музофотҳои Каняр, Асуали ва Эл-Ороро дар бар мегирифт. Дар ин давлат аз ҳамин вақт сар карда, сулолаи шоҳҳои Шири ҳукмронӣ мекард. Давлати Кито дар замони ҳукмронии Ширин XII ба авҷи тараққиёти худ мерасад. Оқибат дар давраи салтанати Ширин XVI, ки зане буд бо номи Пакча барҳам меҳӯрад. Вале Пакча худи истилогар – Инку Уайя Капакро мафтун карда, онҳо издивоҷ мекунад. Аз никоҳи онҳо писаре таваллуд мешавад, ки ўро Атаулпа меноманд. Ҳамин тариқ, шоҳигарии Кито бо Инк тобеъ мешавад.

Дар Америкаи асрҳои миёна шоҳигарии империяҳои дигар ҳам вучуд доштанд. Вале ягонтои онҳо ба он дараҷа пурзӯр набуд, ки ба истилогарони аврупоӣ истодагарӣ карда, то ба охир истиқлолияти худро ҷимоя карда тавонад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Империяи Астек қучоҳоро дар бар мегирифт?
2. Шаҳри Теночтитланро тавсиф кунед.
3. Дар бораи шаҳри Мехико чӣҳо медонед?
4. Дар бораи пайдоиши империяи Инкҳо кадом ривоятҳо вучуд доранд?
5. Манко Капак чӣ шахсияте буд?
6. Дар замони ҳукмронии кадоме аз ворисони Киси Юпанки империяи Инкҳо ба авҷи тараққиёти худ расид?

7. Дар бораи империяҳои Уари ва Тиауанако нақл кунед.
8. Мишкоатл бо кадом мартабааш маълум аст?
9. Дар бораи шоҳии Кито чиҳоро медонед?

§57. АМЕРИКАРО ИСТИЛО КАРДАНИ АВРУПОИЁН

Рӯ БА ТАРАФИ ҒАРБ. Дар замони қадим ҳангоми сафар шамолҳои саҳт киштиҳои баҳрнавардони Фаронса, финикиҳо, этрусҳо, юнониҳо ва римиҳоро ба уқёнуси кушоди Атлантика мебурд. Шикастапораҳои ин киштиҳоро ҳиндуёни Америка борҳо дар соҳилҳои Атлантика вохӯрдаанд.

Дар огози асрҳои миёна дар ин уқёнус киштиҳои келтҳо, баскҳо ва скандинавиҳо пайдо мешаванд. Давлатҳои алоҳидаи Аврупо ғасбдорӣ ташкил карда, қӯшиш ба ҳарч медоданд, ки Атлантикаи Шимолро омӯзанд ва заминҳои навро кашф кунанд. Ин буд, ки дар асрҳои VII-XV ҷазираҳои Бранданаи Муқаддас, Антилия, Стокафикс ва Бразил кашф карда шуданд. Оид ба заминҳои Ғарб қиссаҳо ҳам бофта мешуданд. Мувофиқи як қиссаи ирландӣ дар Ғарб мамлакати гул-гулшукуфони абадзinda Маг-Мелд воқеъ гардидааст. Дар як қатор қиссаҳо сафари Гонд-ла, Майл-Дуна ва Брина ном баҳрнавардони афсонавӣ ситоиш карда мешуданд. Мувофиқи як ривояти галлҳо писари Аэддан-Гафран барои ҷустуҷӯи ҷазираҳо ба Ғарб раҳсипор шуда, дигар барнагаштааст.

Кашфиётҳои ондавраинаи аврупоҳо дар харитаҳои тартибдодаи Мартин Беҳайм (с. 1492), Пичигани (с. 1367), Андреа Бланки (с. 1436) ва ҳаритаи китобхонаи Веймар (с. 1424) инъикос ёфтаанд.

Аниқ маълум аст, ки баҳрнавардони ирландӣ соли 795 дар ҷазираи Исландия лангар партофтаанд. Соли 861 киштии викингҳои норвегиро бо сардории Наддод ба ин ҷазира бурда буд. Соли 920 исландие, ки Гумбрён ном дошт, ба тарафи Ғарб

Расми 199. Харитаи Баҳрии соли 1500

шино карда, соҳилҳои Гренландияро кашф кард. Соли 983 Эйрики Зард дар Гренландия мустамликаи худро ташкил намуд.

Баҳрнавардони Скандинавияю гренландӣ тадқиқи Фарбро идома дода, ба ин самт экспедитсияҳои сершумор ташкил менамуданд. Соли 1003 бо сардории Торфин Карлсефни аз Гренландия экспедитсияи иборат аз се киштӣ раҳсипор шуд, ки дар ҳайати он 140 нафар баҳрнавард буд. Онҳо зимистон дар қазираи Страумей монда, аввалин шуда ба сокинони маҳаллӣ – скерлингҳо вохӯрданд. Ҳангоми бозгашт дар Маркленд скандинавиҳо чанд аборигенро дастгир карда, ба Гренландия бурданд ва ба онҳо забони исландиро омӯзонданд.

Чӣ тавре, ки мушоҳида кардед, аз Аврупо ба Фарб барои кашфи заминҳои нав экспедитсияҳои сершумор рафтуо мекарданд. Вале экспедитсияҳои Христофор Колумб ва Америго Веспуччи муҳимтарини онҳо буданд.

Соли 1492 Христофор Колумб қазираҳои Куба ва Гаитиро кашф карда, он чоро Ҳиндустон пиндошт. Соли 1506 Америго Веспуччи, ки Америкаи Шимолӣ ва ҳавзаи баҳри Карибро тадқиқ мекард, эълон дошт, ки Х. Колумб замини то ҳол номаълумро кашф кардааст. Қитъаи нав номи Америгоро гирифт, ки он баъдтар ба Америка табилад ёфт.

Баъд аз он ки Америго Веспуччи оид ба қитъаи нав ба аврупоӣён хабар расонд, ҳукумати Испания ба Америка паси ҳам экспедитсия равон кардан мегирад. Акнун дар назди ин экспедитсияҳо вазифаҳои нав гузошта шуда буданд. Аз он ҷо бояд тилло пайдо намоянд ва ҳиндуёнро ба ғуломӣ табилад диҳанд. Бинобар ҳамин сабаб, ба ҳайати экспедитсияҳои нави испаниҳо дастаҳои хуб мусаллаҳбудаи аскарон низ шомил буданд.

Расми 200. Сокинони нави Америка – сафедрӯст ва зангӣ

ЗАБТИ МЕКСИКА. Бо мақсади забткунӣ соли 1519 тахти сарварии дворянини испанӣ Кортес дастаи хуб мусаллаҳшудаи 400-нафара ба соҳилҳои Мексика фуруд меояд. Ин вақт дар байни қабилаҳои ҳиндуён ягонагӣ набуд.

Қабилаҳои маҳаллӣ аз тарафи астекоҳо тобеъ карда шуда буданд. Аз ин рӯ,

испаниҳоро ҳамчун озод-
кунандагони худ пиндошта, ба
онҳо ёрӣ ҳам мерасонданд. Як
қисми ҳиндуҳо ҳатто ба
дастаи мусаллаҳи испаниҳо
ҳамроҳ шуда, дар натиҷаи ин
нерӯҳои ҳарбии истило-
гаронро афзун намуданд.
Чунин қувва ба Кортес
имконият дод, ки забтқории
худро дар Мексика идома
бидиҳад. Ӯ дастаи худро ба
ҷониби шаҳри Теночтитлан
бурд. Испаниҳо ин шаҳро
ишғол карда, ба он Мехико
ном гузоштанд.

Еврейҳо, ҷу Салиҳо, Еврейҳо.

*Расми 201. Кудакӣ аз марди испанию
зани квартиронӣ ба дунёомадаро
испанӣ меҳисобиданд.*

Ин вақт ҳиндуён аз силоҳи оташфишон беҳабар буданд. Аз
ин рӯ, дар баробари аз тӯпҳо оташ кушодани испаниҳо ҳиндуён
ба даҳшат меомаданд. Ба ин силоҳ чизеро муқобил гузошта
натавониста, шикаст хурданд. Ҳокими астекҳо маҷбур шуд, ки
ба истилогарон муросо карда, ба онҳо иҷозат диҳад, ки ба шаҳр
дароянд.

Вале Кортес ба ин муваффақияти худ қаноат накарда, бо
найранг ҳокими астекҳоро зиндонӣ карда, мамлакати астедро аз
номи ӯ идора кардан мегирад. Ӯ ба гардани мардум андози
вазнин бор кард, ки он бояд бо тилло пардохта мешуд. Кортес
ҳиндуёнро маҷбур сохт, ки ҳокимияти қороли Испанияро
эътироф кунанд. Испаниҳо дар қасри ҳокими астекҳо ҳазинаи
ашёҳои тиллоию сангҳои қимматбаҳоро ёфта, онро ба ягмо
бурданд. Ин боигарии бузург дар байни Кортес, қороли
Испания ва сарбозон тақсим карда шуд.

Баъди чанде астекҳо бар зидди испаниҳо шӯриш бардошта,
Кортесро маҷбур сохтанд, ки фирор кунад. Баъд аз Куба ба ёрии
ӯ дастаи хуб мусаллаҳбудаи испаниҳо омад, ки дар ҳайати он
ҳиндуён ҳам буданд, Кортес шаҳри Мехикоро муҳосира кард.
Шаҳр аз оби нӯшокию хӯрокворӣ маҳрум шуда, қариб ҳамаи
аҳолии сокини он ҳалок гардид. Ҳамин тариқ, испаниҳо ба
шаҳри Мехикои беодам ворид шуда, дар он ҷо ҳокимияти худро
аз нав барқарор карданд.

Расми 202.
Эрнан Кортес

ЗАБТИ ПЕРУ. Дар ҳамин давра истилогари дигари испанӣ Писаррои бесавод, вале золиму хеле богайрат бо дастаи 200-нафараи худ ба Перу – давлати Инк ҳамла карда, онро ишғол намуд.

Писарро низ барои асорати ҳокими Инк аз фиребу найранг истифода бурда, ўро ба музокирот даъват намуд ва аҳдшиканона ба мақсад расид. Сипас Писарро аз инкҳо талаб кард, ки барои озод кардани ҳокими худ маблағи калон бидиҳанд, яъне хонасро пур аз тилло кунанд. Ҳиндуён ин талабро иҷро намуданд. Испаниҳо баъди гирифтани ин қадар боигарӣ бандии худро ба қатл ҳукм карданд.

Шоҳи инкҳоро нест карда, испаниҳо ибодатхонаҳои қадимаи инкҳоро талаю тороч намуданд, ёдгориҳои беҳамтои ҳиндуёнро несту нобуд карданд. Маснуоти дорои қиммати баланди маданияро, ки асосан тиллою нукрагӣ буданд, ғудохта, дар байни худ тақсим намуданд. Ҳамин тариқ, испаниҳо маданияти бою нотақрори ҳиндуёни Америкаро несту нобуд карданд.

ЗАБТКОРИҲОИ ПОРТУГАЛИҲО. Португалиҳо забт-кориҳои худро аввал дар Осиё оғоз намуданд. Шоҳи Португалия паси ҳам ба ҷониби Ҳиндустон қорвонҳои киштиҳоро равон мекард. Боре дастаи калони ин киштиҳо дар уқёнуси Атлантика роҳгум зада, ба соҳилҳои шарқии Америкаи Ҷанубӣ рафта расид. Португалиҳо тасодуфан ҳамин қисмати Америкаи Ҷанубиро аз онҳо худ карданд, ки он Бразилия имрӯза буд. Қисматҳои дигари ин ҷоро Испания ишғол кард. Ҳамин тариқ, Бразилия мустамликаи Португалия шуд.

Расми 203.
Франческо Писарро

ОҚИБАТҲОИ ЗАБТКУНИҲОИ АВРУПОИЁН. Бо ҳамроҳии истилогарони мусаллаҳи испанию португалӣ

ба Америка рӯхониёну роҳибон ҳам рафта, бо фиребу найранг ва бо зурй хиндуёнро ба дини масеҳӣ мегардонданд. Онҳоеро, ки ба аврупоиҳо сар намефуруварданд, азобу шиканча медоданд ва ҳатто қатл мекарданд. Испаниҳою португалиҳо золимии худро нисбат ба хиндуён сафед карда мегуфтанд, ки онҳо бешуур ва ваҳшианд. Калисои масеҳӣ ба истилогарон дар забти Америка ҳарҷониба ёрӣ мерасонд.

Аврупоиҳо дар баъзе минтақаҳои Америка хиндуёнро қариб пурра кир карданд. Масалан, то миёнаҳои асри XVI аҳолии маҳаллии қазираи Куба ва сокинони қазираҳои дигари баҳри Қарибро несту нобуд карданд.

Дар натиҷаи истилогарии аврупоиҳо савдои гуломон дар Америка авҷ гирифт. Гуломон ба ин ҷо бештар аз Африқо оварда, фурухта мешуданд. Мустам-ликадорон қисми зиёди хиндуёнро низ ба гуломӣ мефуруштанд.

Забткориҳои аврупоиҳо ба васеъшавии тичорат дар Америка ва Аврупо мусоидат намуданд. Аврупоиҳое, ки ба Америка муҳоҷир шуда меомаданд, бо худ молҳои зиёди саноатиро меоварданд.

Забткориҳои мустамликавӣ дар Америка боиси пайдоиши марказҳои ҷаҳонии тичорат мешаванд. Ин марказҳо дар бандарҳои Португалия, Нидерландия, Италия ва Англия бунёд гардиданд. Шаҳри Антверпени Нидерландия маркази асосии тичорати ҷаҳонӣ шуд. Ба бандарҳои бузурги он ҳар рӯз аз 200 то 300 киштӣ бор мефурувард. Ин шаҳр дарвозаи Аврупо ҳам буд. Ба он қорвонҳои мол аз Америка низ ворид мегардиданд.

Испаниҳою португалиҳо дар баробари ба Аврупо овардани молу сарватҳои гуногун, инчунин ба ин ҷо ҳуворимакка, тамоку, помидор, қарам, картошка, батат ва зироатҳои дигарро оварда, киштуқор ва парвариш мекарданд.

Вале натиҷаи асосии забткориҳои аврупоиён дар Олами Нав ба мустамликаи онҳо табдил дода шудани қитъаи Америка мебошад.

Расми 204. Конкистадор
Эрнандо де Сото

ТАСАВВУРОТИ МУСАВВИР

Дар Аврупо низ аз кашфиётҳои америкоии худ ба вачд меомаданд. Карли V дар шаҳрҳои гуногуни империяи худ ғуҳфаҳои тиллоӣ, нуқрагӣ, сангҳои қимматбаҳо, газворҳои нодир ва ашёҳои аз ҷари парранда тайёркардашударо, ки Кортес ба ӯ ҳамчун ғуҳфа фиристода буд, ба намоиш мегузошт. Яке аз ин намоишгоҳхоро мусаввири немис А. Дюрар тамошо карда, таасуроти худро чунин баён доштааст:

"Инчунин ашёҳои тиллогини аз мамлакати дигар овардаи шохро дидам – офтоби... тиллоӣ хоса, моҳтоби ҳамин қадар қалони нуқрагин, ороиши ҳарбии аз се филиз сохташуда. Ду хонаи қалони аз ҳар гуна аслиҳа, сипар, сурнайҳои ҳарбӣ, силоҳи аҷоибӣ мудофиавӣ, сару либоси ноёб... ва шумораи беҳисоби ашёҳои таъиноти гуногуни дорои сифати баландтарини нест андар ҷаҳон пур буд. Арзиши ҳамаи ин ашёҳои бузург ба 100 ҳазор флоран баробар доништа шудааст.

Дар умрам то ҳол чизеро надида будам, ки маро ин қадар ба ҳаяҷон оварда бошад, чуноне, ки ин ашёҳо ба вачд оварданд. Дар байни онҳо асарҳои оличаноби санъатро дидам, ки ба ман ғавқулистедодӣ эҷодии ин ҳама муъҷизаро кушода доданд..."

*Аз китоби Мануэл Галич "История доколумбовых цивилизаций",
М.: Мысль, 1990, саҳ. 101-103.*

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Қадом халқҳои Аврупо ба омӯзиши уқёнуси Атлантик оғоз намуда буданд?
2. Христофор Колумб қай ва қадом ҷазираҳои баҳри Карибро кашф кард?
3. Америго Веспуччи қадом хатои Колумбро ислоҳ кард?
4. Номи Америка аз қучо пайдо шудааст?
5. Дар бораи аз тарафи Кортеси испанӣ забт карда шудани Мексика маълумот диҳед.
6. Оё астеҳҳо бар зидди истилогарон мубориза мебуданд?
7. Аз ҷониби Писарро ишғол кардани давлати Инк (Перу) қай ва чӣ тавр сурат гирифт?
8. Португалиҳо чӣ тавр Бразилияро ишғол намуданд?
9. Забткориҳои аврупоиён дар Америка барои хиндуиён ва истилогарон чӣ оқибатҳо доштанд?
10. Натиҷаи асосии ин забткориҳоро баён кунед.
11. Сарчашмаро омӯхта, онро бо ҳамсинфонатон муҳокима кунед.

§58. ЗАБОН, МАКТАБ ВА ИЛМИ ҲИНДИЕН

ЗАБОН. Аврупоиёни истилогар дар Америка бо қabilaю қавмҳои ҳар қадом дорони забони худ вохӯрданд. Ба фикри онҳо дар забонҳои сершумори ҳиндуён низоме вучуд надорад. Вале баъд аз омӯзиши ҳаматарафаи забонҳои гуногуни онҳо олимони забоншинос ба ҳулоса омаданд, ки дар забону лаҳҷаҳои қabilaҳои ҳиндуёни Америка бо ҳамдигар ҳешию монандие вучуд дорад.

Қabilaҳои ҳиндуёни Америка ба шаш оилаи асосии забонҳо – алтанку накаш, хоке-сиу, неута, надене, уто-науа ва эскимосу алеут ҳарф мезаданд.

Вале дар минтақаҳои алоҳидаи Америка гурӯҳҳои нисбатан хурдтари забонҳои дигар ҳам вучуд доштанд. Масалан, дар Юкатан забони майя, дар Чапал забонҳои лакондон, селтал ва сотсил, дар Табаско забони чаптал, дар Гватемала забонҳои какчикел, сутухил, киче, кекчи, покоман, поконт, мам, агуток, хакалтек ва ишал вучуд доштанд. Дар Америкаи Марказӣ ва Ҷанубӣ ҳам забону лаҳҷаҳои зиёди дигар мавҷуд буданд. Онҳо ниҳоят кам бошанд ҳам, ба ҳамон шаш оилаи забонҳои дар боло зикрфта робита доштанд.

МАКТАБ. Аз таърихи дунёи қадим иттилоъ доред, ки дар давлатҳои Америка мактабҳои таҳсилоти умумӣ ва олий мавҷуд буданд. Албатта, низоми фанҳои таълимӣ ва усулҳои таълими онҳо аз мактабҳои Олами Қуҳна фарқ мекард.

Масалан, америкониҳои асримиёнагӣ дар таълиму тарбияи хонандагони мактабҳои таҳсилоти умумӣ ва донишҷӯёни макотиби олий ба сурудхонии оммавӣ ва таълими он ба талабагону донишҷӯён аҳамияти қалон меододанд. Ҳангоми

Расми 205. Нақши муқарнас. "Анҷумани мутафаккирон". Иштирокчиён дар даст бо китобҳо тасвир ёфтаанд

Расми 206. Дастнависи
иероглифӣ, Фарҳанги Майяҳо

ичрои сурудҳо мардуми сершумори тамошобин хузур дошта метавонист. Дар чунин мавридҳо намояндагони ҳокимият низ ҳозир буданд.

Дар мамлакати Инкҳо вазиҳои роҳбарии давлат, артиш ва дин ба ӯҳдаи намояндагони амалдорони баланд-мартаба вогузор буд. Маълум аст, ки чунин вазиҳои масъулият-нокро одамони бесавод ва чалласавод ба ҷо оварда наметавонистанд. Аз ин рӯ, ҳулоса ба миён меояд, ки инкҳо низоми мактабу маорифи хуби худро доштаанд.

Муассисаҳои таълимии онҳо "Ечай уаси" ва "Акла уаси" ном доштанд. Таълимгоҳҳои "Ечай уаси" барои таълими фарзандони ашроф муқаррар гардида буданд. Дар он ҷо

роҳбарони ояндаи сиёсӣ ҳарбӣ ва руҳонии мамлакат тайёр карда мешуданд. Яке аз чунин мактабҳо дар Кускои наздикии Касри Инки Роки воқеъ гардида буд. Инки Роки худ асосгузори ин мактаб буд. Дастпарварони донишгоҳи Инки Роки маълумоти олии гирифта, аз он ҷумла забони барои инкҳо умумиро, ки "руне сими" ном дошт, аз худ мекарданд.

Расми 207. Таълимоти фалсафии
америкоиёни қадим ва асрҳои
миёна дар бораи дуғунагии дониш

Дар "Акла уаси" духтарони зеботарини мамлакат таълим ва тарбия мегирифтанд. Онҳо мисли роҳибаҳо аз олами беруна маҳрум буда, худро танҳо ба хизмати дин, Инк, ё Кой ва ба никоҳ бо намояндагони ашрофи императорӣ тайёр мекарданд.

Сарвари ҳар як "Акла уаси" Модар Куна ё худ "Модари Олӣ" буд. Чунин мактабҳо дар марказҳои ҳамаи вилоятҳо вучуд доштанд. Мактаби Наска калонтарини онҳо ба шумор мерафт. Дар ин мактаб шароити мусоиди таълиму тарбия барои 1500 нафар донишҷӯидухтарон ва муаллимаҳои онҳо фароҳам оварда шуда буд. Барои ба "акла", яъне ба сафи

донишҷуёни ин донишгоҳ дохил шудан шартӣ асосӣ дониш неку зебо будани духтарони довталаб муҳим буд.

Ҳангоми ҷангҳои истилогаронаи испаниҳо қабилҳои ирокезҳо талафоти калон дод. Дар ҳаёти конфедератсияи ирокезҳо қабилҳои ҷарокҳо калонтарин буда, дар ин ҷанги нобаробар қариб пурра нест карда шуд. Ин қабилҳои шахсиятҳои боистеъдод дошт. Яке аз онҳо Саквойя меномиданд. Ӯ алифбоеро таҳия намуд, ки аз ҷиҳати фарогирии овози ҳарфҳо аз алифбои аврупоӣҳо ҳеҷ мондани надошт. Бо шарофати ин алифбо ҷарокҳо соҳиби мактабу маорифи худ шуданд.

Сарфи назар аз ин, як қисми қабилҳои хурди ҳиндуӣи Америка ҳанӯз ҳам алифбо ва мактабҳои худро надоштанд.

ИЛМ. Маданияти баланди ҳиндуӣи Америка бе илми пешқадам пеш рафта наметавонист. Илмҳои ситорашиносӣ, риёзӣ, ҳандаса ва тиб аз илмҳои дигари онҳо пеш рафта буданд.

Ситорашиносони сапотекҳо тақсимиҳои 260 ва 365-рӯзаро қарор карда, барномада буданд. Солро ба фаслҳои тақсими қарор карда, вақти баробаршавии шабу рӯз ва дар нуқтаи баландтарини худ будани Офтобро бо осонӣ муайян қарор метавонистанд.

Дар миёнаҳои асри VII Анҷумани ситорашиносони қочинони майя, сапотекҳо ва шахрҳои соҳилҳои ҳаличи Мексика ва Теотиуакан дар маҳаллаи Шочикалко баргузор гардид. Анҷумани маъмурӣ як навъ кунгураи байналхалқии илмӣ буд, ки ҳамроҳангсозии тақвимиҳои гуногуни ҳиндуӣро ба ҷо овард.

Астекҳо ҷун қабилҳои дигари Америкаи Шимолӣ ва Марказӣ аз ду тақвими истифода мебарданд. Тақвими аввал маросимии муқаддаси иборат аз 260 рӯз ва тақвими дуюм шамсии иборат аз 365 рӯз буд.

Илми ситорашиносии ҳиндуӣ бе илми риёзӣ ҳандасаи бонизому дақиқ пеш рафта наметавонист. Аҷибаш он аст, ки низомии риёзии майяҳо ва халқҳои дигари ҳиндуи Америка то як дараҷа ба риёзиёти Ҳиндустони қадим ва аввали асрҳои миёна

Расми 208. Ҳаттот. Аз девори "Ибодатгоҳи Навиштаҷотҳо"

монанд буд. Риёзиёти Ҳиндустонро арабҳо қабул карда, баъд аз он аврупоиёнро баҳравар қунонданд. Низоми риёзиёти худро Ҳиндустониён дар асри VII ба вучуд оварда буданд. Вале Ҳиндуёни Америка бошанд, аз ин низом се аср пештар – аз асри IV милодӣ боз истифода мебарданд.

Олимони риёзишиносии Ҳиндуёни Америка он вақт низоми даҳӣро бистихоро қор карда баромада, дастраси илму фарҳанги мамлакатҳои Америка гардонданд. Онҳо аломати "0"-ро ихтироъ карданд ва ба рақамҳо ҳамроҳ намуда, онҳоро даҳҳо ва бистҳо маротиба ва ададҳои то беинтиҳо бузургро зиёд мекарданд, ки дар ҳисобҳои ситорашиносӣ истифода бурда мешуданд.

Дар низоми даҳӣ мо рақамҳои аз 1 то 9 ва "0"-ро истифода мебарем. Дар низоми ҳисоби майяҳо се унсур мавҷуд аст – нуқта, хат ва сифр. Ихтироъи аломати "0" дар он давраи аз мо хеле дур илми риёзии Майяро ба зинаи баландтарини тараққиёт баровард.

Тибби сапотекҳо пайдоиши касалиҳоро ба таъсири бевоситаи гармӣ, намнокӣ ва хунуқӣ алоқаманд меҳисобид.

Расми 209. Поряи расмҳо аз "Кодекси Ниттал". Фарҳанги Миштекҳо

Табибони онҳо барои табобати касалиҳо аз гиёҳҳои шифобахш, гушти ҳайвонот ва обҳои маъданӣ истифода мебуданд.

Зироатпарварӣ аз ҷумлаи илмҳои пешрафтатарини инкҳо ба ҳисоб мерафт. Дар империяи Инк ҷӯе канда шуда буд, ки дарозии он 750 км буд. Низоми обёрӣ ва зироатпарварии инкхоро дар давраи нав муҳандисон ва заминшиносони ИМА омӯхта, дар иёлотҳои гуногуни ин мамлакат самаранок истифода бурданд.

Заминшиносони Инк роҳҳои пешгирӣ кардани камҳосилии заминҳои киштро медонистанд. Масалан, онҳо заминро аввал шудгор карда, ба он пору андохта, муддате дам медоданд. Баъд дар ин замин кишт мекарданд. Зироатҳои алоҳидаро аз ҷойҳои дигар оварда, ба шароити иқлими маҳаллӣ мутобиқ мегардонданд, масалан, маис ва картошкаро.

Асоси тамоми илми Инкро низоми ҳосии риёзии онҳо ташкил мекард. Ин низом "кину" ном дошта, аз бандҳои гуногунранги гирехдор иборат буд. Гирехҳои "кину"-ро ҳар кас бастау "хонда" наметавонист. Барои ин кор мутахассисони махсус тайёр карда мешуданд.

Аз тариқи ин низом дар доираи даҳҳо ҳисоб карда мешуд, яъне "кину" асоси оморӣ ҳам ба шумор мерафт. "Кину" ахбороти дигарро низ дар бар гирифта буд. Он воситаи дар хотир нигоҳ доштани воқеаҳои муҳим буд. Ҳар як гирехи "кину" маънои оморӣ риёзӣ ва ахбороти таърихӣ дошт. Китоби "Тафсир"-и Горсиласа дар асоси донишҳои дар гирехҳои "кину" инъикосёфта таҳия шудааст.

АСРОИ НАСКА ВА АРИЗОНА. Яке аз марказҳои бузурги бостонии Перуи Ҷанубии водии Наска мебошад. Омӯзиши он соли 1901 оғоз ёфтааст. Водии Наска аз соҳил 80 км дуртар воқеъ гардида, онро аз соҳил биёбон ҷудо мекунад. Дар ин ҷо, дар замони мавҷудияти давлати Ҷавин иншоотҳои бузурги меъморӣ, ба мисли ибодатхонаҳо ва аҳромҳо сохта шудаанд.

Заргарону кулолгарон, мусаввирону наққошон, бофандагон ва ҳайкалтавшонҳои Наска низ аз худ ёдгориҳои беназир боқӣ гузоштаанд. Вале як ёдгории муъҷизанок ва ҷуғрофия, ки хиндуён дар ин ҷо офаридаанд, дар ҷаҳон ҳамто надорад. Он дар бораи сатҳи баланди илми ситорашиносӣ, риёзӣ ва ҳандасаи инкҳо шаҳодат медиҳад. Дар ин водӣ дар масоҳати калон ҳазорҳо километри мураббаъи биёбон хатҳои барашон тахминан 60-70 км ва дарозияшон ҳам қариб ҳамин қадар кашида (канда) шудаанд, ки онҳо қисматҳои нақшаи муштарақро ташкил менамуд.

Расми 210. Расмҳои водии Наска

Олимони соҳаҳои гуногуни илм, аз он ҷумла бостоншиносон, ситорашиносон, риёзишиносон ва илоҳиётшиносон ин нақшаро ҳам дар замин ва ҳам тавассути тайёра аз ҳаво омӯхта, онро аккосӣ ҳам кардаанд. Гурӯҳи олимон тахмин мекунанд, ки гуё Ҳиндуён нақшаи Наскаро барои роҳгумкардагон сохтаанд. Дигарон бар он ақидаанд, ки он моҳияти ситорашиносӣ дорад.

Вақтҳои охир як қисми олимон чунин мешуморанд, ки ин харитаи роҳ ба сӯи Офтоб мебошад. Бо дарназардошти он, ки Ҳиндуёни Инк Офтобро ҳамчун яке аз худоҳои асосӣ медонистанд, пас ин эҳтимол ба ҳақиқат наздик аст. Ба ҳар ҳол олимон тадқиқи асрори нақшаи Наскаро идома медиҳанд.

Дар Аризона низ чунин тасвири дар рӯи замин офаридашуда вучуд дорад. Дар бораи мақсадҳои ин нақша низ дар байни олимон фикрҳои гуногун мавҷуданд. Он вақт дур нест, ки олимони асрори тасвири Наска ва Аризонаро кашф хоҳанд кард.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Дар бораи забонҳои ҳиндӣи Америка чӣҳоро медонед?
2. Дар Америкаи асримиёнагӣ кадом хел мактабҳо вучуд доштанд?
3. "Ечай уаси" ва "Акла уаси" чӣ гуна мактаб буданд?
4. Дар бораи мактабҳои духтаронаи "Акла уаси" нақл кунед.
5. Саквойя барои кадом кораш машҳур аст?
6. Дар Америкаи замони Ҳиндӣен кадом илмҳо тараққӣ карда буданд?
7. Риёзиёти Ҳиндустон аз риёзиёти Ҳиндӣи Америка оё ягон фарқ дошт?
8. Дар бораи илми тибби Ҳиндӣен чӣ гуфта метавонед?
9. Дар бораи асрори нақшаи Наска маълумот диҳед.

§59. НИШОНАҲОИ ТАСВИРИ ЗИНДАГИИ ҲИНДУЁН

Дар бораи зиндагии ҳиндӣ маълумотҳои зиёде мавҷуданд. Вале ёдгориҳои меъмории, рассомӣ, сару либос ва ба варзиш шугл варзидани онҳо аз нишонаҳои дигар ғуруриштаранд.

МЕЪМОРИ. Бостоншиносон даҳҳо ва садҳо иншоотиҳои меъморӣ давраҳои гуногуни таърихи давлатдорӣ ҳиндуёро кашф карда ва мавриди тадқиқ қарор додаанд. Онҳо дорои усулҳои хоси меъморӣ ҳиндуӣи Америка – зебои муҳташам ва дилкаш офарида шудаанд. Аз ҷумлаи ин ёдгориҳо шаҳри Харсангии воқеъ дар Меса-Вердебуда, шаҳри камарии Мурдаи Мактесумаи воқеъ дар Аризонаи Марказӣ, шаҳри Анасазии Меса-Верде, Аҳроми Эл-Тахиаи Веракрус, Қасри Кесал Папалагии Теотиуакан, ибодатхонаи Сарбозони Тула, Акропол ва ибодатхонаи Навиштаҷоти Майя, харобаҳои шаҳри Тулуми Юкатан ва Моҳтоби шаҳри Теотиуакан, аҳроми Афсунгари Ушмал, ибодатхонаи Рио-Асул, девору пойгоҳҳои Мачу-Пикчу ва боз даҳҳо шоҳкориҳои дигари меъморӣ ҳиндуёро метавон номбар кард. Онҳо натавонанд иншоотиҳои меъмории, балки усули зиндагӣ ва тафаккури мардуми ҳиндуи Америкаро ифода мекунанд.

Вале аҳромҳои астеку майяҳо қасро бештар ба ҳайрат меоваранд. Онҳо ба аҳромҳои Мисри қадим хеле монанданд. Тамошои ин аҳромҳо гузаштани ҷунин саволро тақозо дорад: Магар меъморони аҳромсозии Америка ин ҳунарро аз аҳромсозони Миср омӯхта бошанд? Ба ин савол ҳамагон илм ва олимони ҷавоби аниқ надидаанд.

*Расми 211. Полези
шинокунандаи
Ҳиндуён (дар
Гватемалаи ҳозира)*

Расми 212. Мушиқачӣ, ки дар намуди одам – зарф инъикос ёфтааст

Мутаассифона, мо имконият надорем, ки ҳар як ёдгории меъмории ҳиндуёро ба таври муфасссал шарҳ диҳем. Барои исботи бузургӣ, ҳашамат ва нотакрории дастранҷҳои бинокорони ҳиндуёни Америка ду акси онҳоро ба таваҷҷуҳи шумо пешкаш менамоем – расмҳои 213 ва 214, то ки дар бораи онҳо тасаввуроти дуруст пайдо намоед ва бо ҳамдарсону устодони худ мубодилаи афкор дойир кунед.

САНЪАТИ ТАСВИРӢ.

Миштекҳо дар санъат, алаҳсус санъати тасвирӣ ба муваффақиятҳои беназир ноил гардида буданд. Онҳо дорои усулу мактаби хоси расмонӣ буданд. Дар ин бора кодексҳо – китобҳои мусаввир шаҳодат медиҳанд. Чанде аз ин китобҳо "Нуттал", "Бодли", "Селден", "Виндобоненси" ва "Коломбанс" ном гирифтаанд. Ҳар кадоми онҳо аз ҷиҳати ҳаҷм (дарозӣ) гуногунанд.

Масалан, Кодекси "Нуттел" 11 метр дарозӣ дошта, дар пусти гавазн бо аломатҳо – расмҳо "навишта" шуда, чун дар шакли "гармошка" (асбоби мусиқӣ) 44 маротиба қатъ карда

Расми 213. Туббозӣ

Расми 214. Туббози муруфиаӣ

шудааст, яъне 88 варақ дорад. Расмҳои ин кодекс дорои сифати баланди рассомӣ, дар ҳолати ҳаракат, пурмазмун ва бо назокат эҷод шудаанд.

Кодексо дар баробари асари адабӣ ва бадеӣ хуччати таърихӣ ҳам буда, дар бораи шачараи симо, чараёни таърихӣ, амалиётҳои ҷангӣ, ҳаёти инсон, ҳайвонот, олотҳои меҳнат, сару либос, ашёҳои ороишӣ ва ғайраи ҳиндуён маълумот медиҳанд.

Тасвирот дар бораи зиндагии Ҳиндӣ тавассути гулдузӣҳои зебою дилкаш ва дорои мазмуни баланд низ иҷро карда шудаанд. Пори матоъҳои аз як мақбара ёфтшуда дар ин бора гувоҳӣ медиҳад. Дар рӯи он образҳои асотирии хеле хуб инъикос гардидаанд.

Муссавирону ҳунармандони Америка дар тасвири зиндагӣ танҳо аз хона ва рангҳои истифода набурда, маводи дигарро низ ба кор мебарданд. Дар ин кор пари паррандагон, пашм, мӯй, сангҳои рангоранги қимматбаҳо ва ғайро истифода мекарданд. Тасвироти ҳиндуён натавонанд дар матоъ, пӯст ва либосворӣ, балки дар деворҳои иншоотҳои меъмории манораҳо, ҳайкалҳо, асарҳои наққошӣ, зарфҳо, маснуоти заргарӣ, яроқу аслиҳа ва ғайра инъикос карда мешуданд. Ҳар кадоми онҳо нотақдор буда, дар бораи тарзи зиндагӣ ва машғулияти ҳиндуён маълумот медиҳанд.

ВАРЗИШ. Мардуми ҳиндӣ баҳри фарогатии хуш ва камолоти

Расми 215. Ҷодугар

чисмонӣ ба варзиш низ машғул мешуданд. Дар ин бора то ба мо асарҳои санъат, аз он ҷумла, мусаввараю ҳайкалҳо ва иншоотҳои бузурги варзишӣ омада расидаанд. Чанд мисол меорем.

Ҳайкали писарбачаи 12-13-солаи варзишгар аз Талатилко ёфтшуда тахминан ба солҳои 1300-800 пеш аз милод рост меояд. Ӯ дар ҳолати ҷаҳиш ба ақиб ва бо пойҳо рост истодан тасвир ёфтааст. Барои иҷрои ин машқ ӯ бо тамоми қувваи бозуҳо ва бадан ба шаст ҳаракат кардааст. Дар чеҳраи писарбача ҳолати равонӣ, ғайрати ҷавонӣ ва маҳорати варзишгар ҳувайдост.

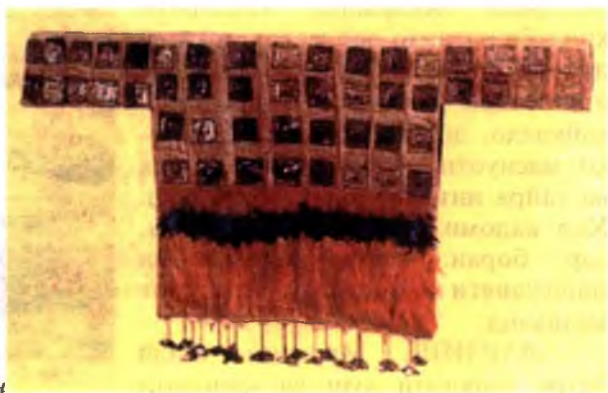
Тасвири дигар аз он шаҳодат медиҳад, ки ҳиндиёни Америка туббозиро хеле дуэт медоштаанд. Бостоншиносон аз Майя ду зарф ёфтаанд, ки дар онҳо ҳамин манзара инъикос гардидааст. Дар яке аз онҳо туббозии 4 нафар ашроф хеле гуворо дода шудааст. Дар зарфи дигар бошад, туббозон ҳамроҳ бо тамошобинон инъикос гардидаанд.

Ёдгории меъмории калоне, ки воқеъ дар шаҳри Копонни дорои 200-ҳазор нафар аҳоли аз варзишгоҳи бузурги туббозӣ иборат аст. Ин варзишгоҳ майдони хуби туббозӣ, минбари дорои чойҳои зиёд барои тамошобинон ва биноҳои таъйиноти машқу мусобиқа ва истироҳату оббозии варзишгаронро дар бар мегирад.

САРУ ЛИБОС. Сару либоси ҳиндуёни Америка хеле зебо буда, нақшу нигор ва гулдузиҳояшон орому рангоранг ва дилкашанд.

Сару либос ва ашёҳои гуногуни рӯзгор, аз он ҷумла, куртаю эзор, доманҳо, халтачаҳои таъйиноти гуногун, ҳар гуна сабадҳо, зарфҳо ва ғайраро аз газвор, пар ва пашм тайёр мекарданд.

Сару либоси ҳиндуён дар ҳар гуна ашёҳои рӯзгор, ороиши қасрҳо, ибодатхонаҳо, аҳромҳо, кодексҳо ва ҳайкалҳо тасвир

Расми 216. Яке аз намуди куртаи ҳиндиён

шудаанд. Нигори мазкур мувофиқи анъанаҳои либоспӯшӣ, урфу одатҳо ва шуури ҳиндуён сураат гирифтааст.

Чандто либоси ҳиндуёнро шумо дар ин расмҳо мебинед. Онҳоро мушоҳида карда бигӯед, ки кадом ҷиҳатҳояш ба сару либоси мардуми Ғарб ва Шарқи имрӯза монанд ҳастанд ва ё фарқ мекунанд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Кадом ёдгориҳои меъморӣи Ҳиндӣро Америкаро медедонед?
2. Дар бораи аҳромҳои Мисри қадим ва Америка фикри худро баён кунед.
3. Кодексҳо чӣ гуна китобанд?
4. Зиндагии ҳиндуён дар кадом ашӯҳо ва чӣ тавр тасвир ёфтааст?
5. Ҳайкали варзишгарро шарҳ диҳед.
6. Расмҳои марбут ба тӯббозӣ ва варзишҳои шаҳри Копони дар бораи чӣ нақл мекунанд?
7. Дар бораи сару либоси ҳиндуёнро Америка чӣ гуфта метавонед?

§60. АДАБИЁТ ВА ТЕАТРИ ҲИНДИЁН

АДАБИЁТ. Дар байни ҳиндуён шаклу намуд ва жанрҳои гуногуни адабиёти бадеӣ вучуд доштанд. Қисса-эпос яке аз онҳо мебошад. Ба жанри мазкур асари "Попол-Вух" мансуб аст. Дар он қиссаҳои гуногуни ҷолиб инъикос ёфтаанд. Яке аз онҳо дар бораи пайдоиши оламу одам нақл мекунад.

"Ҳама чиз дар ҳолати номаълумӣ вучуд дошт, ҳама чиз хунук, ҳама чиз соқит, ҳама чиз беҳаракат, оромӣ ва фазои осмон ҳолӣ буд...

...На одам буд, на ҳайвонот, на парранда, на моҳӣ, на харчанг, на дарахт, на санг, на ғор, на дара, на алаф, на чангал; танҳо осмон вучуд дошт.

Рӯи замин ҳанӯз пайдо нашуда буд. Танҳо баҳри хунук ва фазои бузурги кайҳон вучуд дошт.

Ҳанӯз ҳеҷ чиз пайвастишаванда набуд, ягон чиз барангезандаи ғавғо набуд. Ягон чиз набуд, ки ҳаракат кунад, ё ки ларзад, ё ки дар осмон гулгула андозад.

Ягон чизе набуд, ки вучуд дошта бошад, чизе, ки ҳастӣ бошад, танҳо оби хунук, баҳри ороми ягона вучуд дошт. Ягон чиз дигар вучуд надошт.

*Расми 217.
Ниқоби Кайюга*

Дар торикӣ, шабонгоҳ танҳо бе-харакатӣ, танҳо хомӯшӣ ҳукмфармо буд".

Ёдгории дигари адабиёти қисса-эпоси хиндуён, ки аз қабилаи Какчикели то давраи мо расидааст, "Анналҳо" мебошад. Дар он дар бораи тақдир ду қаҳрамони асар, ки Гагавис ва Сактенаух ном доранд, суҳан меравад. Ба поре аз он таваҷҷуҳ кунед.

"Чунин гуфтааст: аз ҷониби Шарқ ба Тула (Тулан) омадаанд, аз соҳили дигари баҳр ва омаданд ба Тулан, то ки асосгузор ва тавлидкунандагони волидонӣ мо шаванд...

Баъд ба соҳили баҳр омаданд. Дар он ҷо ҳамаи қабилаҳо ҷамъ омаданд ва ҷанговарон дар соҳили баҳр. Вакте ки онро диданд, қалбашонро воҳима зер кард. Усуле вучуд надорад, ки аз он гузаранд. "Ҳеҷ кас ҳаргиз баҳро убури накардааст" – гуфтанд байни худ ҳамаи сарбозони ҳафт қабила... Ва гуфтанд ниёғони Гагавис ва Сактенаух:

"Мо ба шумо меғам! Даст ба кор занед, бародарони мо! Мо на барои он омадем, ки дар соҳил азоб кашем ва натавонем ватанамонро бубинем, мо ме-бинем, мо сарбозони ҳафт қабила. Ҷуръат менамоем, ки ҳамин лаҳза убури кунем".

Инро гуфта, ҳамон лаҳза қалбҳои онҳоро фараҳ фаро гирифт... Ҳамин тариқ қатори дуру дарозро ташкил намуда, аз кумистон гузаштанд, то он ҷое, ки чуқурӣ ва болои баҳр намудор шуд... Он вақт ба пеш рафта, аз болои қум гузаштаанд: онҳое, ки дар охири қатор истода буданд, ҳангоми ба баҳр даромадани онҳо мо аллакай ба соҳили дигари он расида будем".

Дар ин қисса дар бораи аз ким-қучои Аврупо, Осиё ва ё Африқо ба қитъаи Америка гузаштани аввалин ҳафт қабила суҳан меравад. Бисёриҳо тахмин мекунанд, ки дар бораи аз Чукотка ба Аляска гузаштани аҷдодони хиндуёни Америка суҳан меравад.

Жанри дигари адабиёти бадеии хиндуёни Америка асотирҳо мебошад. Порайе ин ҷо аз чунин осори адабӣ меорем,

ки аз "Попол-Вух" гирифта шудааст. Он дар бораи чуворимакка аст, ки хиндиён онро "Модар – сарчашмаи Ҳаёт мешумориданд".

Дар ин асотир гуфта мешавад, ки олиҳа Иш Мукане маис (чуворимакка) ёфт ва аз он ҷисм ва хуни чор одами аввал офарида шуд. Айнан: "Ва суғутаҳои чуворимаккаҳои зард ва сафедро орд карда, Шмукане нӯх нӯшокӣ тайёр кард, аз онҳо хӯрок, қувва ва днем тавлид ёфт, аз чуворимакка бозувон ва қувваи одам офарида шуданд.

Баъди ин онҳо бо маслиҳат дар бораи офарида шудани модар ва падари нахустини мо оғоз намуданд; ҷисми онҳоро танҳо аз чуворимаккаи зарду сафед офариданд. Аз ҳамири чуворимакка онҳо дасту пойҳои одамро сохтанд. Танҳо ҳамири орди чуворимакка барои ҷисми падарони нахустинамон истифода бурда шуд ва чор нафаре, ки офарида шуданд".

Жанри ёддоштҳо низ дар адабиёти бадеии хиндиён вомеҳӯрад. Мо метавонем чунин се китобро аз жанри мазкур ном барем: "Солномаи Мексика" ва "Солномаи Мешикайотл", ки онҳоро Ал-варадо Тесосомак ном хиндӣ навиштааст. Ӯ дар маъмурияти режими мустамликадорӣ Испания ҳампун амалдор хизмат мекард. "Таърихи ҷитимакҳо"-ро Алба Иштлилшочита навиштааст, ки худ аслан аз Тескоко буд.

Ин муаллифон асарҳои худро дар асоси фолклор таълиф намудаанд. "Солномаи худро ҳамон тавре таълиф намудам, ки дар "пергаментҳо"-и худ нақлу тасдиқ кардаю мусаввирӣ намудаанд, тавре ки дар замони қадим зиндагӣ кардаанд – бобоҳо ва бибиҳои мо, бобои бобоҳо ва модаркалони бибиҳо, ниёғони мо нақл кардаанд", – мегӯяд Алварадо Тессоман.

Алба Иштлилшочита асари худро асосан дар асоси маълумоти бойгонӣҳои шаҳри Тескоко таълиф намудааст.

Ин асарҳо дар охириҳои асри XVI – аввали асри XVII навишта шудаанд.

Расми 218. Ниқоби тиллоӣ аз Монте-Албане

Расми 219. Саҳифаҳо аз дастнависи асари адабии ҳиндуён

То ихтирози алифбо одамон, аз он чумла, дар Америка донишхоро тавасути аломатҳо ифода мекарданд ва аз насл ба насл мерос мегузоштанд. Хамин тавр ёдгориҳои адабии хаттии хиндиён ҳам қиссаҳо, ҳам сурудҳои меҳанпарастӣ ва ҳам дostonҳои лирикӣ, ривоятҳо, қиссаҳо ва ҳам асотирҳо, то асрҳои миёна ва то замони мо омада расидаанд. Ин "матнҳо" аз расмҳои иборатанд, ки онҳоро "адабии мусаввир" номидан мумкин аст. Муҳаққикони аврупоӣ ва америкойи китобхоро "кодексҳо" ном бурдаанд. Дар бораи ин

жанри адабиёт аллакай дар мавзӯи 63 нақл карда шуда буд.

Кодексҳо сухани адабиро тавассути расмҳои паси ҳам образнок додаанд, чи тавре ки дар замони мо навори кино қариб ҳамин тавр сабт карда мешавад. Аз ин кодексҳо намунаеро ба таваҷҷӯҳи шумо пешкаш менамоем. Муайян кунед, ки дар онҳо дар бораи чӣ суҳан меравад (расми 219).

ТЕАТР ВА ДРАМАҲО. Театри асримиёнагии ҳиндуён аз пешрафти давлат ва фарҳанги онҳо шаҳодат медиҳад. Дар ин бора далелҳои бисёр овардан мумкин аст. Яке аз онҳо дар дарбори шоҳи Империяи Астекҳо – Мактакусамо (солҳои ҳукмронаш – 1440-1469) ғайолият мекард. Дар ҳаёти ин театр актёрҳо, варзишгарон, жонглёрҳо ва мусиканавозон ғайолият мекарданд.

Ҳиндуён дар театрҳои худ асарҳои жанри таърихиро ҳам ба сахна мегузоштанд. Яке аз асарҳои машҳурашон драмаи фоҷиавии "Рабиал-Ачи"-ро ба сахна гузошта шуд. Аврупоӣҳо Америкаро забт карда, ҳиндуёнро аз театри бузургашон маҳрум сохтанд. Биноан, онҳо маҷбур шуданд, ки "Рабиал-Ачи"-ро дар хотирашон нигоҳ доранд ва аз як насл ба насли дигар қисса намуда, мерос гузоранд.

Дар солҳои зулми мустамликавӣ ин асар песаи "театри махфӣ" шуд. Баъд аз 300 соли ба зулми мустамликавӣ гирифтор шудани хиндуён яке аз фарзандони онҳо Брагомо Сиё соли 1851 бори аввал "Рабинал-Ачи"-ро бо забони киче ба рӯи қоғаз овард. Баъди 6 сол "Рабинал-Ачи" бо забони фаронсавӣ тарҷума ва чоп карда шуд. Соли 1955 бо чидду ҷаҳди Пажӯҳишгоҳи хиндушиносии Гватемала фоҷиаи "Рабинал-Ачи" дар фестивали театрие намоиш дода шуд.

Расми 220. Раққосаи ҷавони Майя

Асоси гоյвии фоҷиаро ҷанги байни ду ҳокими ду давлати хиндуён ташкил мекунад. Дар ин ҷанг персонажҳои сершумор хузур доранд. Драма саршор аз унсурҳои урфу одат ва эътиқодҳои динии хиндуён аст.

Намоишнома аз ракси низомии Ачи аз Рабинал (номи деҳаест дар Гватемала) оғоз ёфта, онро хори иборат аз 20 ҷанговар, 12 уқоб ва 12 юзи ало (ягуар) ҳамовозӣ мекунад. Дар ҳамин лаҳза Ачи киче бо даъвати Ачи аз Рабинал раксро қатъ карда, ба ҷанги тан ба тан омода мешавад. Набард оғоз меёбад ва он бо манзараи ба асорат афтодани Ачи киче анҷом мепазирад.

Сахнаи дуюм дар қасри Рабинал доир мегардад. Ачи ба ҳоким иброз медорад, ки каси халқӣ Рабиналро ранҷонида, дастгир шудааст.

"Ин мард бо мо сенздаҳ бор дувоздаҳрӯзӣ, сенздаҳ бор бистшабӣ дар набард буд... Осмон ўро ба мо медиҳад, Замин ўро ба мо дода, дар рӯ ба рӯи теги найзаи ман ва зарбаи сипари ман мегузорад".

Сахнаи сеюм тамошобинонро боз ҳам ба майдони набард меорад. Ачи кичеи басташуда аз Ачи Рабинал шартӣ хатарнокро гуш мекунад. Ҷавоби ӯ низ мардонаю сазовор буд. Ӯ аз тӯхфаҳои пешниҳодшуда даст қашида, ба тақдири худ тан медиҳад.

"Ана силоҳи ман барои маро бо ду зону шинонидан, вақте ки дар даромадгоҳи деворҳои баланди қасри бузург пайдо мешавам. Хоҳиши ягонаи ман – ин ба таназзул рӯ ба рӯ гардидани бузургии ҳокимии ту, давлати ту мебошад. Хоҳиши

ягонаи ман гардану рӯятро захмдор, ба хок яксон кардани калъаю деворҳо мебошад".

Дар сахнаи чорум асирро ба қаср-қалъаи Хобтох меоранд. Дар он ҷо ӯ чунин нутқ эрод мекунад: "Акнун бо кӯҳҳои худ, водихои худ видоъ кун, зеро дар ҳамин ҷо ҳалок мешавӣ, дар ҳамин ҷо нест мешавӣ, дар зери ҳамин осмон, дар ҳамин замин!"

Аз тақдираш, ки ӯро ба марг дучор кард, пушаймон нест. Ӯ пеш аз он, ки бимирад, мехоҳад подоши хиёнаташро бигирад. Видоъ ба чашни бошукӯҳ мубаддал мегардад. Асир аз ҷоми ҳоким, ки аз косахонаи сар сохта шуда буд, менӯшад ва сухани ситезадору даҳшатноке эрод мекунад, ки ҳозирин аз бузургии даҳшатангези ба марг маҳкумшуда саҳт метарсанд:

"Ин ҷоми кист? Ин косаи кист? Вале он чӣ ки дар назди худ мебинам – ин косахонаи сари бобои ман, ин косахонаи сари падари ман аст! Мефармоянд, ки косахонаи сари маро наққошӣ кунанд! Вақте ки зӯрётҳои ман аз кӯҳҳои ман, аз водихои ман меоянд, то ки панҷ доман какаои оддӣ ва панҷ доман қаҳваӣ яккачин аз кӯҳҳои ман бароваранд, онҳо мепурсанд: "Ин косахонаи сари бобои ман, ин косахонаи сари падари ман аст? Ҳамин хел мегӯянд зӯрётҳои ман – ҳам пагоҳӣ ва ҳам шабонгоҳ. Бигир, устухони дасти маро ҳам, то ки аз он ба кадуи аз пораҳои филиз пуркарда даста бисозӣ. Бигузор, вай дар болои деворҳои баланди қасри бузург чун барқ битаркад..."

Рисун 221 Найнавоз

Баъди ба итмом расидани нутқи худ ба мутрибон муроҷиат намуда, хоҳиш мекунад, ки онҳо "Марши Бузург" ва "Марши Кучак"-и кӯҳнаи ӯро иҷро намоянд, то ки Замину Осмон ба ларза дароянд.

Ҳамин тариқ, фочиа давом меёбад ва ниҳоят Ачи дар назди марг наҳаросида, ҳамчун қаҳрамон ҳалок мегардад.

Фарҷоми фочеа аз тариқи иҷро кардани хори Уқобҳо ва Юзи Ало садо медиҳад: "Эй Уқобон! Эй Юзони Ало! Биравед ва қарзи худро ба ҷо биёред. Бигузор, дандонҳои шумо, нохунҳои шумо дар як замон маро пора-пора кунанд, чунки ман марди шучоъ будам, ки аз кӯҳҳо ба водихои худ фуромадам!"

Инкҳо низ дорои санъати баланди драмавии худ буданд. Актёрҳо ё худ масхарабозони театри Инкҳо ба "лямаляма", "айячуку", "саукачику", "пукисколе" ва ба гурӯҳҳои дигар вобаста ба жанри нақшии онҳо тақсим мешуданд. Театри Инкҳо "Театри Тауантисуйю" ном гирифта буд. Он дорои ду жанри аз ҳамдигар фарқкунанда "Узнику" ва "Арануай" буд. Жанри аввал голибан моҳияти таърихӣ дошта, аз қиссаҳо дар бораи шохҳо ва пешвоёни бузурги империя иборат буд. Қаҳрамони асосии асарҳои ин жанр персонаже буд, ки ӯ аллакай роҳи ҳаёти худро тай намудааст. Иҷро намудани нақши онҳоеро, ки алҳол дар қайди ҳаётанд, мамнӯъ буд.

Расми 222. Муסיқачини нукрагин

Жанри "Арануай" доираҳои васеътари ҳаёти ҳиндуёни Инкҳо дар бар мегирифт, "Араунад" бештар ба мазҳака монанд буд. Аз "Уанику" онро танҳо тавассути суруду музикӣ фарқ мекарданд.

Якҷанд асари драмавии дигари инкҳо ҳама мисол овардан мумкин аст, ки дар байни онҳо "Улянте", "Фочиа ва фавти Атауалпа", "Олянтай" ва "Қиссаҳо дар бораи Олянтай" ҳастанд.

Мазмуни мухтасари яке аз онҳо – "Олянтай"-ро ин ҷо меорем. Патакучек, ки ба авлоди ашрофи музофоте тааллуқ дошта ва ба сокинони ашрофи Куско ягон муносибате надошт, меҳост, ки ба духтари худи Инк хонадор шавад. Инк бошад, фарзанди Офтоб буд. Биноан мумкин набуд, ки дар рағҳои фарзандони ӯ хуни авлоди дигаре ҷорӣ бошад, ки ба ягон зӯрети Офтоб мутааллиқ нест.

Ҳамин тариқ, Олянтай ва Кайлур – "несте", "шохдӯхтар" даҳлнопазирии ахлоки диниро вайрон карда, бо ҳам никоҳ карданд ва аз онҳо бо номи Има Сумак духтар таваллуд мешавад. Пачакучек онҳоро барои шикастани муқаддасот ҷазо дода, хоҳари худро ба ҳабси якумра ва Олянтайро ба қатл ҳукм мекунад. Вале Олянтай лашкар ҷамъ карда, бар зидди Инк шӯриш мебардорад. Драма бо он анҷом меёбад, ки дар ин ҷанг Печакутек ҳалок гардида, Олянтай ба тахти подшоҳии Тупак менишинад ва Кайпурро аз ҳабс ҳалос карда, ба муроду мақсад мерасад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Мазмуни қиссаро дар бораи пайдоиши оламу одам, ки дар "Поул- Вух" оварда шудааст, баён кунед.
2. Дар "Анналҳо" ривоят дар бораи дар Америка пайдо шудани ҳафт қабила чӣ тавр шарҳ дода шудааст?
3. Ҳиндуён, мувофиқи ривоятҳои адаби, дар бораи пайдоиши инсон чӣ хел ақида доштаанд?
4. Кадом асарҳои адабиёти бадеии ҳиндуёнро медонед?
5. Дар бораи театри ҳиндуён чӣҳо медонед?
6. Кодексҳо чӣ гуна китоб буданд?
7. Дар бораи драмаи "Рабиал-Ачи" фикри худро баён кунед.
8. Дар замони нав "Рабиал-Ачи" кай ва дар кучо ба намоиш гузошта шуд?

§61. ДИНУ ОИНҶОИ ҲИНДУЁН

Ҳиндуёни Америка ҳар кадом Худоҳо ва оини динии худро доштанд. Метавон чанде аз онҳоро ин ҷо мисол овард.

ДИНУ ОИНҶОИ ОЛМЕКҶО. Олмекҳо ба чандин Худо эътиқод доштанд, вале Худои асосии онҳо Ягуар – Юзи Ало ба шумор мерафт. Ӯ боронро ба вучуд овардааст. Ин Худо гӯё, ки хеши Худои Телалоки Асток ва Чаки Майя будааст.

ДИНУ ОИНҶОИ САПОТЕКҶО. Сапотекҳо бештар Худои олій – Кокишекро мепарастиданд. Инчунин камтар бошад ҳам, офтоб, борон, раъду барқ, худоёни кӯчаки одаму ҳайвонотшикор, моҳигирон, мурдагон, баъдалмавт, касалӣ, тиб, ҷанг, фаровонӣ, боигарӣ ва Худоҳои зиёди дигарро низ мепарастиданд.

ДИНУ ОИНҶОИ ТАРАСКҶО. Тараскҳо ба якчанд Худо эътиқод доштанд. Худоҳои асосии онҳо офтоб, оташ, шикор ва моҳидорӣ буданд. Сарварони Худоҳои табаскҳо ду ҷуфти олихаҳо буданд – Офарандазан ва Модар, ки олихаи ҳаёт ва марги Касравапери фиристодаи Офтоб ва ҷуфти олихаи дуҷум – Офаридгори Худоҳо ва оташдоне, ки дар осмон шино мекунад – Худои Оташ Кури-кавори.

Рисми 223. Тасвири Худои болдор, аз тилло ва платина

Расми 224. Худоҳо рақс мекунанд. Аз Майя

Мувофиқи тасаввуроти тараскҳо Кайҳон аз се ҳамвори дар болои ҳамдигар истода воқеъ мебошад. Ҳар кадоми онҳо марказ дорад ва ба ҷониби чор самт – чор мамлакати Олам нигоҳ мекунад. Ҳар яки чор мамлакати Олам дорои Худо – ҳомии ранги муайян дошт: дар шимол Худои Зарди Ҳосилот; дар ҷануб Худои Сиёҳ – ифодагари Офтоб ва Дузахи фурумада-истода; дар шарқ Худои Сурхи Зухро ва Баҳр; дар ғарб Худои Сафед – Ситораи Шаб ва ҳомии шамол.

ДИНУ ОИНҲОИ АСТЕКҲО. Дар аввали асрҳои миёна шаҳрҳои Теотиуакан, Куикуилко, Шкоман ва Шако бунёд шуда, ободу зебо гардиданд. Дар Куикуилко силсилаи меъмории бошукӯҳ бо номи "Ла-Пирамида" сохта мешавад, ки онро ибодатхонаҳои нисбатан хурдтар ихота карда буданд.

Ҳангоме ки дар асрҳои III-IV империяи Рим рӯ ба таназзул ниҳода буд, шаҳри Теотиуакан марҳалаи гул-гулшукуфии худро аз сар мегузaronид. Он дар майдони 30 километри мураббаъ доман паҳн карда буд. Иншоотҳои бузурги меъмории он аҳромҳои Офтоб ва Моҳтоб буданд.

Маънии "Теотиуакан" аз забони науаи астекҳои Мексика "Шаҳри Худоён" мебошад. Яке аз кӯчаҳои ин шаҳр, ки калонтарин буд, "Ҳиёбони Мурдагон" ном дошт.

Мардуми Теотиуакан боварӣ доштанд, ки дар шаҳри онҳо море мӯъҷизавор парвоз карданро ёд гирифтааст. Дар ин ҷо шахс ҳуқуқи тавассути ботин ба хирад ноил шуда ва дар Кайҳон вучуд доштанро пайдо менамояд.

Расми 225. Рӯхонӣ бо ҷубдасти муқаддас, ҳангоми иди киштукор

Эътиқодҳои динии ҳиндуёни ин минтақа аз парастии рӯҳи аҷдодон – модарию падарӣ, яъне аз ибтидои инсон – зан ва мард оғоз шудааст, ки онҳо Ометакули ва Омесиати ном доранд. Аз рӯҳи аҷдодон мувофиқи тарафҳо чор ашё сарчашма мегирад, ки ҳар кадоми онҳо дорои ранги худ мебошад. Ҳамин тариқ, дар шарқ – ҳокими Сурх – Шина Тотек, дар шимол ҳокими Сиёҳ – Тесқатлинака, дар ҷануб ҳокими Кабуд – Уит-сило-почтли, дар ғарб ҳокими Сафед – Кетсалкоатл, дар марказ Худои Оташ Уеуетсатл ҷой гирифта буд. Уеуетсатл дар байни оилаи Худоҳои ҳиндуёни ин минтақа ҷаҳангари ба ҳисоб мерафт.

ДИНУ ОИНҲОИ МЕШИКҲО.

Мешикҳо ба маис (ҷуворимакка) аҳамияти калон медоданд. Эътиқоди динии онҳо низ аз он бармеояд. Сентиотл номи Худои зи-

роат ба ҳисоб мерафт. Он бо номи Шочикатсал ҳамсари олиҳаи Гулҳо будааст.

ДИНУ ОИНҲОИ МАЙЯҲО. Қабилаҳои майя одати ҳукурбонкунӣ доштанд. Дар асри XVI истилогарони испанӣ ба қаламрави суқунати қабилаҳои майя зада даромада, ин одати онҳоро бо ҷашмони худ дидаанд. Ҳиндуёни Майя девҳо ва бутҳоро мефарастиданд. Бо мақсади нест кардани парастии девҳо, испаниҳо муттасил маданияти майяҳо, аз он ҷумла, эътиқодҳои динии онҳоро нест мекарданд. Дар нимҷазираи Юкатан ба ин муборизаи салибӣ бар зидди Худоёни маҳаллӣ Ускуфон Диего де Ленди роҳбарӣ карда, ҷидду ҷаҳд ба ҳарч дод, то ки ба пинҳонӣ фарастидани Худоҳои кайҳонӣ хотима гузорад. Вале ба ӯ ин кор муяссар нашуд. Тасаввуроти майягӣҳо дар бораи Худо Алуши ба одамони хайрхоҳ, Иш Тиби рӯзона ҷондори ҷангалӣ – Яшге ва шабона ба зани нозанини Сигуанабуи ба мард бадбахтӣ меовардагӣ мубаддал гардида, дербоз боқӣ мемонад. Бо шарофати илми бостоншиносӣ Худоҳо –

хокими Осмон – Исамна, Боронхудо – Чак, Маисхудо – Юм Киаш, Маргхудо – Ах Пуд ба мо маълум гардидаанд.

ДИНУ ОИНҲОИ ВЕРАКОЧИ.

Дар чараёни истилогарии испаниҳо дар империяи Инкҳо ба ёдгориҳои дини халқи ҳиндуи ин ҷо зарари калон расонида шудааст. Онҳо ибодатхонаи Офтобро ба Замин яксон карда, бо ҳамин гуфтан мумкин аст, ки Худои асосии инкхоро аз тахту тоҷ фурувардаанд. Баъзе ақидаҳои динии инкҳо аз байн рафтаанд. Сарфи назар аз ин, онҳо ақидаҳои динии халқӣ худро дар калб нигоҳ дошта, аз як насл ба насли дигар месупориданд.

Инкҳо дар бораи офариниши оламу одам тасаввуротҳои динии худро доштанд. Мувофиқи таълимоти расмии дини инкҳо Офаридгори асосӣ Паче мебошад. Ў Кайхонро офаридааст. Кайхон аз се унсур – об, замин ва оташ иборат буда, се сатҳ дорад – болоӣ, ки Хонаи Паче ном дорад. Дар зери он Кай Паче ҷойгир аст. Дар он ҷо одамон, ҳайвонот ва наботот зиндагӣ мекунанд. Ва қабати поёнӣ, ки Ука Паче ном дорад, дар он ҷо мурдагон хобидаанд ва онҳое ҳам ҷойгиранд, ки бояд таваллуд шаванд. Хабарҳо аз Кай паче ва Уку Паче ба олами мо ва он дунё тавассути пакарина, яъне горҳо, чашмаҳо, дарғотҳо, вулқонҳо ва кӯлҳо мерасанд.

Робитаи байни олами миёна ва Хонаи Паче, осмон бошад, тавассути миёнаравии Инка муқаррар карда мешавад. Дар ин маврид ӯ вазифаи Инчу чурина, яъне писари Офтобро иҷро менамояд.

Дар Уку Паче замоне ду мори калон пайдо мешавад – Яку Модар ва Сече Модар. Ҳангоми ба рӯи Замин ҳазида баромадани мори аввал он ба дарёи калон мубаддал мегардад. Вакте ки ба Олами Олӣ мебарояд, ба Тиру Камон – Кайчи табдил ёфта, бордор мешавад ва ба ҳайвоноту наботот ҳаёт мебахшад. Мори дуюм рост роҳ мегаштааст. Ҳангоми ба осмон баромадан ба барқ – Иляна, Худои борон, тўфон ва раъду барқ мубаддал мегардад.

*Расми 226. Ҷини сангин
(аз Колумбия ҳозира
ёфта шудааст)*

*Расми 227. Ниқоби худои
ҳиндиён дар намуди
кӯришапарак*

Ба ҳамаи се сатҳи Кайҳон – Офтоб, Моҳтоб ва Ситораҳо – Веракочи, офаридагори тамоми ҳастӣ ҳукмфармо буд. Номии пурраи ӯ Тима Вира Коча, маънояш "ҷаноби олиии оташ, замин ва об" аст.

Дар муқаддасгоҳи ибодатхонаи Куско – Унти Уаси образи Офтоб ва Моҳтоб дар ҷои намоён инъикос карда шуда буд. Дар поёнтарии онҳо чун харитаи кайҳоние, ки сохти эътиқодҳои динии инкхоро ифода мекунад, чирмҳои дигари осмонӣ низ ҷой дода шудаанд. Дар ин харита рамзе, ки образи Худои нав – Веракочиро ифода менамуд, дар ҷои аз ҳама баландтарини он ҷойгир буда, аз тилло сохта шудааст.

Мувофиқи асотире Веракочи аз кули бузурги Титикака пайдо шудааст. ӯ Одам, Офтоб, Моҳтоб ва Ситораҳо аз санг сохта, баъд бо тарзи

асрорангезе ба се тақсим шуда, ғаъолияти офаридгории худро дар ду шакли ном – Такану Веракочи ва Имаймана Веракочи идома медиҳад.

Веракочи тамоми офаридаҳои қаблии худ, аз он ҷумла насли инсонро нест карда, онҳоро аз нав офарид. Ҳамин тарик, ӯ ба тамаддуни Инк асос гузошт. Баъди ин тамоми Тауантинсуйуро то Эквадор убур карда, дар Фарб – дар обҳои укёнузи Ором ғайб зад.

Чи тавре ки дидед, Ҳиндуёни Америка эътиқодҳои динии гуногун доштанд. Дар байни онҳо яккахудой вучуд надошт. Ҳамаи онҳо ба нерӯҳои гуногуни табиат ва кайҳон эътиқод доштанд. Дар бораи пайдоиши оламу одам, ҳайвонот, наботот ва кайҳон ривоятҳои динии хешро доштанд.

Дар баъзе давлатҳои Америка динҳои давлатӣ, ё худ умумихалқӣ ҳам вучуд доштанд. Дар ин бора ёдгориҳои сершумори меъмории динӣ, тасвирий, ҳайкалтаврошӣ, ривоятҳо, асотирҳо, қиссаҳои Ҳиндуёни минтақаҳои гуногуни Америка шаҳодат медиҳанд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Дар бораи эътиқодҳои динии Олмекҳо ва Сапотекҳо чӣҳо медонед?
2. Тараскҳо ба кадом Худҳо эътиқод доштанд?
3. Тасаввуроти тараскҳо дар бораи се қабати Кайҳонро шарҳ диҳед.
4. Моҳияти эътиқодҳои динии астекоҳо баён кунед.
5. Маънии "Тестиуакан"-ро фаҳмонед.
6. Эътиқодҳои динии астекоҳо ба руҳи аҷдодон чӣ муносибат доранд?
7. Нақши маис (ҷуворимакка)-ро дар эътиқодҳои динии ҳиндуён муайян кунед.
8. Дар бораи эътиқодҳои динии Майяҳо нақл кунед.
9. Инкҳо дар бораи офариниши одаму олам чӣ тасаввуротҳо доштанд?
10. Эътиқодҳои динии Веракочиро шарҳ диҳед.
11. Мақоми Офтоб, Моҳтоб ва Ситораҳо дар эътиқодҳои динии Веракочи муайян кунед.

Боби VII. МАМЛАКАТҶОИ АФРИҚО

§62. ПЕШРАФТИ МАМЛАКАТҶОИ АФРИҚО ДАР АСРҶОИ МИЁНА

АФРИҚОИ ШИМОЛӢ. Дар асрҳои миёна аксар давлатҳои Африқо бо сабабҳои гуногун аз давлатҳои Осиё ва Аврупо дар сатҳи пасттари тараққиёт қарор гирифта буданд.

Дар асри VII халифаҳои Араб қисмати Шимолӣ ва Шимолу Шарқии қитъаи Африқоро забт карда, дар ин ҷо ҳокимияти худро барпо ва дини исломро паҳн намуданд. Ба ҳаёти Хилофати Араб Миср, мамлакатҳои Мағриби Араб ва баъзе мамлакатҳои дигари ин минтақаҳо дохил шуданд. Тобеият ба Хилофати Араб ба пешрафти давлатҳои Африқои Шимолӣ ва Шимолу Шарқӣ мусоидат карданд. Ин буд, ки идораи давлатӣ, хоҷагидорӣ ва илму фарҳанги онҳо рӯ ба пешравӣ ниҳоданд. Баъди барҳам хӯрдани Хилофати Бағдод музофотҳои Африқои он озодӣ ба даст оварданд. Лекин ин озодӣ танҳо то асри XV давом кард. Пас аз таъсисёбӣ ва пурзӯршавӣ

*Расми 228.
Ҳайкалчаи
биринҷии
сарволиди
авлод*

Расми 229. Тасвири
намоёндаи ниёгон. Конго

империяи Туркҳои Усмонӣ, ки зикраш дар мавзӯи 45-46 рафт, дар баробари тохтутоз ба самтҳои дигар ба забти Хилофати Араб низ даст заданд. Ҳамин тариқ, музофотҳои Хилофат, ки дар шимол ва шимолу шарқии Африко воқеъ буданд, ба ҳайати империяи Усмонӣ дохил гардиданд.

Тобеияти қисмати зиёди қаламрави Африкои Шимолӣ ва Шимолу Шарқӣ ба Туркҳои Усмонӣ то соли 1918 давом кард.

СУДОНИ ҒАРБӢ. Мафҳуми "Судон" аз ибораи арабии "Билод ас-Судон", яъне "Мамлакати Сиёҳҳо" ба

миён омадааст. Дар асрҳои миёна дар ҳавзаи дарёҳои Сенегал ва Нигер давлатҳои пурзӯри феодалӣ, аз он ҷумла Гана, Малӣ ва Сенегал мавҷуд буданд.

Гана дар асрҳои VII-VIII таъсис ёфта, дар се асри оянда ба авҷи тараққиёти худ расид. Дар асри XIII Гана ҳамчун давлати феодалӣ маълум буд. Аз ин давра сар карда Ганаи Ҷанубӣ, ки Малӣ ном дошт, рӯ ба тараққӣ мениҳад. Дар ин бора эпосҳо дар бораи Сунди ва Манса Мусо шаҳодат медиҳанд. Ин шоҳҳо дар

Гана дар нимаи дуҷуми асри XIV ҳукмронӣ кардаанд. Дар ин давра қаламрави Малӣ то соҳилҳои уқёнуси Атлантика доман паҳн кард. Сабабгори асосии гулгулшукуфии Малӣ фуруши тилло, намак ва маснуоти ороишӣ буд.

Дар охири асри XIV Малӣ рӯ ба таназзул ниҳод ва ҳокимият дар он ба давлати Сонга гузашт. Давраи пуриқтидори ин давлат ба солҳои 1454-1492, ки ба ҳукмронии Сони Алӣ рост меояд ва солҳои 1493-1528, ки ба ҳукмронии Муҳаммад Туре мувофиқат мекунад, рост омадааст. Ин вақт Сонга яке аз давлатҳои пурзӯртарини Судон ба шумор мерафт. Ҷи тавре ки сарчашмаҳои арабӣ шаҳодат медиҳанд, Сонга мамлакати сараҳолии дорои деҳаҳои сершумори бо ҳамдигар наздик воқеъбуда ба шумор

Расми 230.
Мучассамии
модари ҳоким

мерафт. Дар ин давра Сонга аз чумлаи марказҳои калонтарини иқтисодию фарҳангии мусулмонӣ махсуб мешуд. Масалан, дар шаҳри Томбукту яке аз донишгоҳҳои калонтарини исломӣ фаъолият мекард, ки он берун аз ҳудудҳои Африқо ҳам маълуми машҳур буд.

Дар асрҳои миёна дар наздикии кӯли Чад давлатҳои зиёд мавҷуд буданд, ки дар байни онҳо Канем ном давлат пурзӯртар буд. Он дар асри IX таъсис ёфта, то асри XIII қаламрави бузургро дар бар гирифта, ба Маркази муҳими тичоратӣ фарҳангӣ мубаддал гардид. Баъдтар ин давлат Борну ном мегирад. Давраи гулгулшукуфии Борну ба солҳои 1570-1603, ки он вақт Идриси III ҳукумронӣ карда буд, рост омадааст.

АФРИҚОИ ШАРҚӢ. Дар асрҳои IX-XII дар болооби дарёи Нил, Африқои Ғарбӣ ва Шарқӣ давлатҳои Уганда, Буноро, Торо, Анколе, Карагва ва Кизиба, дар ғарбии Уганда Руанда ва Урунди вучуд доштанд.

Дар асрҳои X-XVI дар соҳилҳои шарқии Африқо якчанд давлати араб мавҷуд буд. Дар асри XV – аввали асри XVI онҳоро португалиҳо забт карданд. Халқҳои мусулмони ин давлатҳо дар тӯли қариб 100 сол бар зидди мустамликадорони португалӣ мубориза бурда, ниҳоят ба озодӣ муваффақ шуданд.

Расми 231. Ниқоб аз устухони оҷ. Бенин. Асри XVI

Расми 232. Ҳайкалчаҳои ду паланг аз устухони оҷ. Бенин. Асри XVI

*Расми 233. Сурати ҳоким.
Нигерия. Асри XII*

Танҳо Мозамбик дар ихтиёри Португалия монду халос.

АФРИҚОИ ЧАНУБӢ. Сайёҳони португалӣ ҳанӯз дар охири асри XV ба соҳилҳои ҷанубии Африқо рафта расида, ин чоро "Димоғи Умед" номиданд. Дар асрҳои VIII-XV дар соҳилҳои Замбезӣ давлати Мономотала вуҷуд дошт, ки он аз номи ҳокими ин давлат ба миён омадааст. Шоҳҳои Мономотала бо давлатҳои соҳили Африқои Шарқӣ муносибатҳои тичоратӣ доштанд. Точирони Мономотала аз ин қаламрав гузашта, ба давлатҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ ва Чин рафта, доду гирифт мекарданд. Дар Мономотала истехсоли мис, оҳан ва тилло хуб ба роҳ монда шуда, зироатпарварию обӣ низ пеш рафта буд. Онҳо

ба хазинаи мамлакат маблағи калон ворид месохтанд. Португалиҳо кӯшиши забти Мономоталаро карданд, вале саҳт шикаст хӯрда, аз баҳри он гузаштанд. Дар асри XVIII дар натиҷаи муборизаи дохилии ҳокимони марказию маҳаллӣ Мономотала ба чор давлат тақсим шуд.

ҚАЗИРАИ МАДАГАСКАР. Аз назари ҳаёати қавмӣ аҳолии қазираи Мадагаскар аз аҳолии қисмати хушкӣи Африқо фарқ мекард. Аҳолии ин қазира ба қabilaҳои малай хеш буда, забонашон ба ғуруҳи забонҳои индонезиягӣ тааллуқ дорад. Он вақт қисми қавми аҳолии Мадагаскарро банту, суахилӣ ва арабҳо ташкил мекарданд. Фарҳанги мардуми қазира ба хусусиятҳои фарҳанги мардуми ҷанубу шарқии Осиё монандӣ дошт.

*Расми 234. Вайронаҳои
масҷид. Ҳабашистон.
Асри XIII*

Пайдоиши давлат дар Мадагаскар тахминан ба асри XIV рост омадааст. Вале давлатҳои онвақтаи Мадагаскар хурд-хурд буданд. Дар асрҳои XVI-XVII бошад давлатҳои калонтар ба вуҷуд омаданд – дар соҳилҳои ғарбии Мадагаскар Сакалавҳо, дар шарқи

чазира Бетсимизарика ва дар маркази чазира Бетсилей. Даре нагузашта давлати Имерина пурзур мешавад. Давлатҳои дигари чазира дар атрофи Имерина муттаҳид мешаванд, ки дар натиҷаи ин давлати феодалии пурзуре тавлид меёбад. Вале дар охири асри XVII дар Имерина парокандагии феодали оғоз меёбад.

Аврупоиёни аввалине, ки ба Мадагаскар сар дароварданд, португалиҳо буданд. Экспедитсияи Кабрал португалӣ, ки ба Ҳиндустон рахсипор буд, соли 1500 дар соҳили Мадагаскар лангар партофт. Барои ҳукмронӣ дар уқёуси Ҳинд Англия, Фаронса, Голландия ва Португалия байни ҳамдигар мубориза мебуданд. Оқибат ба Фаронса муяссар гардид, ки дар уқёуси Ҳинд мавқеи худро мустаҳкам карда, Мадагаскарро ҳам ба даст дарорад. Соли 1642 экспедитсияи Жан Прони ба сохтмони истехкоми Форт-Дофин, воқеъ дар ҷанубии чазира хишти аввалинро гузошт.

Соли 1664 ширкати фаронсагии "Ост-Индия" таъсис ёфт, ки яке аз вазифаҳои асосии он истифодаи сарватҳои ҷазираи Мадагаскар буд.

СОМАЛӢ. Дар нимҷазираи Сомалӣ ва соҳилҳои баҳри Сурх халқиятҳои галла ва сомалӣ, дар кӯҳсори Аббесин бошад, халқиятҳои амҳара, татра ва халқиятҳои дигар сукунат доштанд.

Султониҳои нимҷазираи Сомалӣ, ки ҳанӯз дар миёнаҳои асри XVII таъсис ёфта буданд, дар асри XVIII рӯ ба таназзул оварданд. Ин буд, ки музофотҳои Могадишо, Мерка ва Брова ба Зимбабве гузаштанд.

Расми 235. Калисои зеризаминӣ дар Ламбэл. Ҳабашистон. Асри XII

Расми 236. Ҳайкали биринҷии сарбози найнавоз. Бенин

Рисми 237. Қасри император дар Гондэр. Ҳабашистон. Асри XVI

ҲАБАШИСТОН. Дар ғарбтари Сомалӣ Ҳабашистон воқеъ гардидааст. Дар асри XVI он ба давлати феодалӣ табдил ёфт. Заминдории Ҳабашистони индавраина дар ду шакл ташаккул ёфтааст – заминдории меросии феодалон, ки "рест" ном дошт ва заминдорие, ки аз моликияти хусусии феодалони калон ба миён омада буд. Моликияти охирино мерос гузоштан, фурухтан ва тӯхфа кардан мумкин буд. Гайр аз ин, дар Ҳабашистон заминҳое низ буданд, ки "гулт" номида мешуданд. Ин заминҳо барои хизмати давлатӣ дода ва ё тӯхфа карда мешуданд.

Дар Ҳабашистон ғуломдорӣ вучуд дошт ва он дар пешрафти иқтисоди мамлакат дорои мақоми баланд буд.

Туркҳои Усмонӣ дар огози асри XVI ба Ҳабашистон ҳучум карданд, вале онҳоро португалиҳо зада гардонданд. Баъдтар аз Ҳабашистон ҳуди португалиҳо ҳам пеш карда шуданд.

Дар асрҳои XVII-XVIII дар байни ҳокимони феодалии вилоятҳои Ҳабашистон низоъ ва ҷангҳои тӯлонӣ ба амал омаданд. Дар натиҷа мамлакат рӯ ба таназзул ниҳод.

* * *

Дар асрҳои XVII-XIX давлатҳои Африқо мавриди забткориҳои мустамликавии Британияи Кабир, Фаронса, Португалия, Голландия, Испания, Олмон, Италия ва Белгия қарор гирифтанд. Дар бораи чараҳои забткориҳои ин давлатҳо дар синфи 7-ум маълумот хоҳед гирифт.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Чаро пешрафти давлатҳои Африқо танҳо дар қисматҳои алоҳидаи он ба амал меомаданд?
2. Арабҳо кадом қисматҳои Африқоро забт карданд?
3. Султонҳои Туркҳои Усмонӣ бо давлатҳои араби африқоӣ чӣ муносибат доштанд?
4. Дар бораи Судони Ғарбӣ маълумот диҳед.
5. Дар бораи Малӣ маълумот диҳед.
6. Кадом давлатҳои Африқои шарқиро медонед?
7. Дар бораи ташаккули давлати Мономотала чӣ медонед?
8. Дар ҳазираи Мадагаскар кадом халқияту давлатҳо вуҷуд доштанд?
9. Барои ишғоли ҳазираи Мадагаскар кадом давлатҳо талош мекарданд?
10. Мадагаскарро кадом давлат ба худ тобеъ кард?
11. Дар бораи Ҳабашистон маълумот диҳед.
12. Ҳолати умумии давлатҳои Африқои асрҳои миёна ва оғози давраи навро чӣ хел дарёфтед?

Расми 238. Ҷуғрофҳои асримиёнагӣ харитаи ҷаҳонро чунин тасвир намудаанд.

САНАҲОИ МУҲИМ

Боби I. МАМЛАКАТҲОИ ОСИЁ ДАР АСРҲОИ III-XII

224	соли таъсиси давлати Сосониён
226	ба тахти подшоҳии давлати Сосониён нишастани Ардашери I Бобакон
276	қатли Монӣ аз тарафи Бахроми I
309-379	солҳои ҳукмронии Шопури II
399-420	солҳои ҳукмронии Яздигурди I
488-531	солҳои ҳукмронии Кайкубодшоҳ
531-579	солҳои ҳукмронии Хусрави I Анӯшервон
562	соли ба имзо расидани созишномаи сулҳи байни давлати Сосониён ва Византия
590	шӯриши Бахроми Чубина
457	чанги Пирӯз бар зидди Ҳайтолиён
551	таъсиси Хоқонии Турк
579	соли вафоти Хусрави I Анӯшервон
600-603	ду тақсим шудани Хоқонии Турк
320-340	солҳои ҳукмронии Чандрагуптаи I
380-414	солҳои ҳукмронии Чандрагуптаи II
606-647	солҳои ҳукмронии Харши
691	таъсиси Хоқонии Шарқии Турк

1175	ба Ҳиндустон лашкар кашидани Мухаммади Ғурӣ
386-584	солҳои мавҷудияти империяи Сун
530	Яшоткарман лашкари Хайтолиёнро торумор мекунад
589	таъсиси империяи Суй
618	огози ҳукмронии сулолаи Тан
623	ҳуҷуми лашкари Византия ба давлати Сосониён
626-649	солҳои ҳукмронии Ли Ши-мин
656-705	солҳои ҳукмронии У Тсзе-тян
744	барҳам хӯрдани Хоқонии Туркҳои Ғарбӣ
785	шӯриши Ан Лу-шон
875-884	шӯриши Хуан Чао
907	барҳам хӯрдани империяи Тан
1021-1086	солҳои ҳукмронии Ван Ан-ши
1069-1085	солҳои амалӣ гардидани ҷилохоти Ван Ан-ши
572-621	солҳои ҳаёти шоҳзода Сётоку-тайси
645	табаддулоти зидди авлоди Сога
1192	барпошавии ҳокимияти "сёгун" Миномото Еритимо
570-632	солҳои ҳаёти Муҳаммад Пайғамбар (с)

610	оғози таблиғи дини ислом
622	хичрати Муҳаммад (с) аз Макка ба Ясриб (Мадина)
632-634	солҳои ҳукмронии Абубакр
644	солҳои ҳукмронии Умар
644-656	солҳои ҳукмронии Усмон
656-661	солҳои ҳукмронии Алӣ
635-636	ғалабаҳои аввалини Арабҳо бар Сосониён
657	муҳорибаи лашкари Алӣ дар Алҷазоир
656	"Муҳорибаи уштур"
651	давлати Сосониёнро барҳам задани арабҳо
685	ғалабаи Алӣ бар "хориҷшудагон"
661-750	солҳои ҳукмронии сулолаи Уммавиён
680	муҳориба дар Карбало, ҳалокати Ҳусейн
711	"Андалус" (Пиреней)-ро ишғол кардани Уммавиён
747-749	шӯриши Абумуслим
750-1055	солҳои ҳукмронии сулолаи Аббосиён
762	бунёди шаҳри Бағдод
776-783	шӯриши Муқаннаъ

786-809	солҳои ҳукмронии халифа Ҳорунааррашид
813-833	солҳои ҳукмронии халифа Маъмун
821-873	солҳои мавҷудияти давлати Тоҳириён
873-900	солҳои мавҷудияти давлати Саффориён
874	Насри Сомониро ҳокими тамоми Мовароуннаҳр таъин кардани халифа
885-888	чангҳои бародарон Исмоил ва Насри Сомонӣ
892	вафоти Насри Сомонӣ
893	Исмоили Сомониро ҳокими тамоми Мовароуннаҳр таъин кардани халифа
874-999	солҳои мавҷудияти давлати Сомониён
999	аз тарафи Қарахониён барҳам зада шудани давлати Сомониён
980-1037	солҳои ҳаёти Абӯалӣ ибни Сино
998-1030	солҳои ҳукмронии Султон Маҳмуди Ғазнавӣ
1030-1041	солҳои ҳукмронии Султон Масъуди Ғазнавӣ
1035	аз Салҷуқиён шикаст хӯрдани Масъуди Ғазнавӣ
1038-1073	солҳои ҳукмронии Туғрал

1118-1157	солҳои ҳукмронии Султон Санҷар
1172-1200	солҳои ҳукмронии Текеш
1200-1220	солҳои ҳукмронии Муҳаммад Хоразмшоҳ
1215	барҳам хӯрдани давлати Ғуриён
1258	аз ҷониби муғулҳо барҳам дода шудани ҳокимияти халифаҳои Аббосиён

Боби II. **АВРУПО ДАР АСРҲОИ V-XII**

451	дар шаҳри Труа шикаст хӯрдани Атил
486	дар назди шаҳри Сауссона римихоро шикаст додани франкҳо
500	таъсиси давлати Франк
768-814	солҳои ҳукмронии Карли Кабир
774	лашкаркашии Карли Кабир ба Италия
801	Барселонаро аз дасти Арабҳо кашида гирифтани франкҳо
778	ҳучуми нахустини Карл ба Испания
800	ба Рим дохил шуда, худро император эълон кардани Карли Кабир
843	дар шаҳри Верден дар байни шохзодагон тақсим карда шудани империяи Карли Кабир

409-1018	солҳои шоҳигарии аввали булғорӣ
988	қабули дини масеҳӣ дар давлати Рус
1019-1054	давраи ҳукмронии Ярослав Мудрий (оқил)
1054	ба ду шоҳа тақсим шудани дини масеҳӣ
1113-1125	солҳои ҳукмронии Владимир Мономах
1096	ҳаракати Салибдорон ба сӯи Байтулмуқаддас. Лашкаркашии аввалини салибӣ
1147	лашкаркашии дуюми салибӣ
1187	Байтулмуқаддасро ишғол кардани шоҳи Миср Салоҳуддин
1189	лашкаркашии сеюми салибӣ
1202-1270	лашкаркашиҳои чорум, панҷум, шашум, ҳафтум ва ҳаштуми салибӣ
395	мустақил гардидани империяи Рими Шарқӣ
821	шӯриши Фомаи Славяний
1214-1294	солҳои ҳаёти Рочер Бэкон
1182	ба тахти императории Византия нишастани Комрин

Боби III. **МАМЛАКАТҲОИ ОСИЁ ДАР**
АСРҲОИ XIII-XVI

1206	таъсисёбии давлати Муғул
1219-1223	лашкаркашии Чингизхон ба Осӣи Марказӣ
1235-1242	лашкаркашии Ботухон ба Аврупо
1258	шаҳри Бағдодро гирифтани Ҳалоку
1304	ба тахти империяи Муғулистон нишастани Улчойту
1307-1329	солҳои ҳукмронии Ғиёсуддин
1279	худро императори Чин эълон кардани Хубилай
1282-1326	солҳои ҳукмронии Усмон
1326-1359	солҳои ҳукмронии Урхон
1245-1381	солҳои мавҷудияти давлати Куртҳои Ҳирот
1337-1383	солҳои мавҷудияти давлати Сарбадорон
1365-1366	шӯриши "Сарбардорон" дар Самарқанд
1368-1644	солҳои ҳукмронии сулолаи Мин дар Чин
1370	табаддулоти Темур дар Самарқанд
1359-1389	солҳои ҳукмронии Муроди I
1389	муҳорибаи Косово

1368	ба тахти императории Чин нишастани Чжу Юан-чжан, яке аз роҳбарони шӯриши "Салласурхон"
1398-1399	Ҳиндустонро ишғол кардани Темур
1389-1402	солҳои ҳукмронии Боязид
1402	султони Туркҳои Усмонӣ Боязидро шикаст додани Темур
1405	соли дар Утрор вафот кардани Темур
1409	ба Улуғбек супорида шудани ҳукмронии Мовароуннаҳр
1405-1447	солҳои ҳукмронии Шохрух
1428	шӯриши деҳқонон дар шаҳри Киотои Чопон
1451 –1469	солҳои ҳукмронии Абӯсаид
1453	шаҳри Константинополро гирифтаии Туркҳои Усмонӣ
1501	барҳам хӯрдани давлати Темуриён ва дар Осиёи Марказӣ ба ҳокимият соҳиб шудани сулолаи Шайбониён
1502	шоҳи Эрон эълон карда шудани Исмоили Сафавӣ
1526	таъсисёбии империяи Тумуриёни Ҳинд
1592	лашкаркашии Чопон ба Корея

1598	барпошавии режими Токугава дар Чопон
1605-1627	солҳои ҳукмронии Ҷаҳонгир
1614	бо Корея ва Чин созишномаи сулҳро ба имзо расонидани Иеясу Токугава

Боби IV. **МАМЛАКАТҲОИ АВРУПО** **ДАР АСРҲОИ XIII-XV**

1285-1314	солҳои ҳукмронии Филиппи IV Зебо
1302	даъвати аввалини Иёлотӣ Кулл (Штатҳои Генералӣ) дар Фаронса
1006	тасарруфи Англия аз ҷониби гертсоги Нормандия Вилгелм
1381	оғози шӯриши Уот Тайлер
1337-1453	Ҷанги Садсола
1431	сӯзондани Жанна д'Арк
1453	таслимшавии шаҳри Бордо. Анҷоми Ҷанги Садсола
1415	сӯзондани Ян Гус
1419	шӯриш дар Прага
1434	шикаст хӯрдани табориҳо дар шаҳрчаи Липана

1207	идораи заминҳои ҳавзаи дарёи Иртишро ба писараш – Чучӣ супоридани Чингизхон
1223	лашкаркашии муғулҳо бо сардории Чебе ва Субадай ба Аврупои Шарқӣ
1223	бархӯрди артиши муғулҳо дар соҳили дарёи Калка бо артиши муттаҳидаи Рус ва қипчоқҳо
1236	Булғори Волгаро шикаст додани муғулҳо
1240	ҳучуми Боту ба ҷануби Рус
1380	муҳорибаи Куликово
1382	аз нав Москваро ишғол кардани муғулҳо
1445	ихтирои дастгоҳи китобчопкунӣ аз тарафи Иоганн Гутенберг
1450	аз тарафи Гутенберг чоп гардидани аввалин китоб

Боби V. ҲАРАКАТИ ИСЛОҲОТҲОӢ ДАР АВРУПО

1415	этирози Мартин Лютер бар зидди авфномаи фурушӣ
1480	аз зулми муғулҳо озод шудани сарзамини Рус

1540	таъсис ёфтани "Чамъияти Исо" ё ордени иезуитҳо
24.08.1572	куштори шаби Варфолемейи Муқаддас

Боби VI. **АМЕРИКА ДАР АСРҲОИ МИЁНА**

1007	огози ҳукмронии Китсалкоатл дар давлати Маяпин
1522-1523	аз байн рафтани Федератсияи Чималуакин
1325	дар наздикии кӯли Тескоко аз тарафи мешекҳо бунёд карда шудани деҳае, ки бо мурури замон ба шаҳри Мехико табдил ёфтааст
1247	пешвои мешикҳо интиҳоб шудани Теноч
1492	Куба ва Гаитиро кашф кардани Христофор Колумб
1506	Америго Веспуччи ибраз дошт, ки Х. Колумб қитъаи навро кашф кардааст
1519	Мексикаро забт кардани Кортес
1440-1469	солҳои ҳукмронии Мактакусали дар империяи Астекҳо

Боби VII. МАМЛАКАТҲОИ АФРИҚО

1918	то ин сол ба империяи Туркҳои Усмонӣ тобеъ будани музофотҳои Африқои Шимолӣ ва Шимолу Шарқӣ
1454-1492	солҳои ҳукмронии Сони Алӣ дар давлати Малӣ
1493-1528	солҳои ҳукмронии Муҳаммад Туре дар давлати Малӣ
1500	экспедитсияи Кобрали португалӣ, ки ба Ҳиндустон раҳсипор буд, вале ба соҳили Мадагаскар лангар партофт
1642	хишти аввалинро гузоштан дар соҳтмони истехкоми Форт-Дофани воқеъ дар ҷануби ҷазираи Мадагаскар
1664	таъсиси ширкати "Ост-Индия"-и фаронсавӣ, ки вазифаи аз худ кардани сарватҳои Мадагаскарро ба ӯҳда дошт

МУНДАРИҶА

МУҚАДДИМА.....	3
Боби I. МАМЛАКАТҲОИ ОСИЁ ДАР АСРҲОИ III-XII	
§1-2. Давлати Сосониён.....	5
§3. Давлати Ҳайтолиён.....	12
§4. Ҳоконии Турк.....	17
§5. Давлати Гуптҳо.....	22
§6. Ҳиндустони пароканда.....	27
§7. Империяи Суй.....	31
§8. Империяи Тан.....	35
§9. Империяи Сун.....	39
§10. Чопони самурайҳо ва сёгун.....	44
§11. Зухури дини Ислоҳ.....	48
§12. Таъсисёбии Ҳилофати Араб.....	52
§13. Ҳилофати Уммавиён.....	59
§14-15. Ҳилофати Аббосиён.....	65
§16. Маданияти Ҳилофати Араб.....	73
§17. Давлати Тоҳириён.....	78
§18. Давлати Саффорӣён.....	83

§19. Таъсиси Давлати Сомониён.....	88
§20. Иктидори Давлати Сомониён.....	93
§21. Маданияти Давлати Сомониён.....	98
§22. Давлатҳои Карахониён ва Ғазнавиён.....	104
§23. Давлатҳои Салҷуқиён ва Хоразмшоҳон.....	108
§24. Давлати Ғуриён.....	113

Боби II. АВРУПО ДАР АСРҲОИ V-XII

§25. Қабилаҳои Олмонӣ.....	118
§26. Давлати Франкҳо.....	121
§27. Империяи Карли Кабир.....	123
§28. Давлатҳои славянӣ.....	127
§29. Русии Киев.....	130
§30-31. Лашкарқашонҳои салибӣ.....	132
§32. Византия.....	140

Боби III. МАМЛАКАТҲОИ ОСИЁ ДАР АСРҲОИ XIII-XVI

§33-34. Давлати Муғул.....	143
§35. Давлати Куртхон Ҳирот.....	148
§36. Давлати Сарбадорон.....	154
§37. Чин дар аҳди сулолаи Юанҳо.....	159

§38. Чин дар аҳди сулолаи Мин.....	163
§39. Таъсиёбии давлати муттаҳидаи Чопон.....	166
§40. Давлати Темур.....	169
§41. Давлати Темуриён.....	174
§42. Султони Деҳли.....	178
§43. Империяи Темуриёни Ҳинд.....	182
§44. Давлати Сафавиёни Эрон.....	186
§45-46. Султони Туркҳои Усмонӣ.....	191

Боби IV. МАМЛАКАТҲОИ АВРУПО ДАР АСРҲОИ XIII-XV

§47. Фаронса.....	197
§48. Англия.....	200
§49. Ҷанги садсолаи Фаронса ва Англия.....	203
§50. Ҳаракати Гусиён дар Чехия.....	207
§51. Рус дар муқобили муғулҳои истилогар.....	212
§52. Маданияти Аврупои Ғарбӣ дар асрҳои XI-XV.....	215

Боби V. ҲАРАКАТИ ИСЛОҲОТҲОӢ ДАР АВРУПО

§53. Ислоҳот дар Олмон.....	220
§54. Паҳншавии ҳаракати ислоҳотхоӣ.....	223

Боби VI. АМЕРИКА ДАР АСРҲОИ МИЁНА

§55. Шаҳр-давлатҳо ва федератсияҳои ҳиндуён.....	228
§56. Империяҳои ҳиндуён.....	231
§57. Америкаро истило кардани аврупоиён.....	237
§58. Забон, мактаб ва илми ҳиндуён.....	243
§59. Нишонаҳои тасвири зиндагии ҳиндуён.....	249
§60. Адабиёт ва театри ҳиндуён.....	253
§61. Дину оинҳои ҳиндуён.....	260

Боби VII. МАМЛАКАТҲОИ АФРИҚО

§62. Пешрафти мамлакатҳои Африко дар асрҳои миёна.....	265
--	-----

САНАҲОИ МУҲИМ.....	272
---------------------------	------------

Таваралӣ Нозимпур Зиёзода
Раҳмоналӣ Ятимович Шарифов

ТАЪРИХИ УМУМӢ

ТАЪРИХИ АСРҲОИ МИЁНА

Китоби дарсӣ барои синфи 6

Мухаррири масъул
ва мусаххех:

Сайфуллоҳ Маҳкамов,
номзади илмҳои филология

Мухаррир:

Гулшаной Маҳкамова

Дизайн ва ороиш:

Равшан Хонҷонов

Ба чопаш 09.01.2012 имзо шуд.
Андозаи қоғаз 60×90^{1/16}. Қоғаз офсетӣ.
Ғарнитураи Times New Roman Tj.
Чопи офсетӣ. Ҳаҷм 18 ҷузъи чопии асли.
Адади нашр 50000.